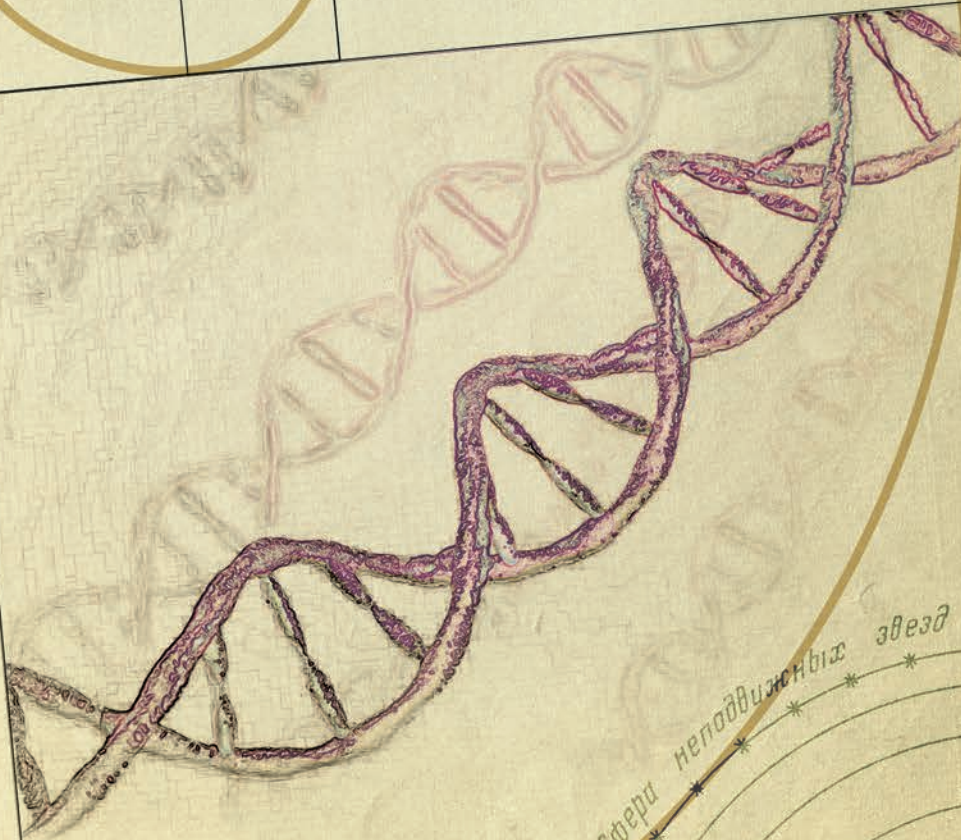

ISSN 2304-5809

3(06) 2014 МОЛОДИЙ
ВЧЕНИЙ

Сфера неподвижных звезд

Сатурн

Юпитер

Марс

Венера

Меркурий

Солнце

Земля

ISSN 2304-5809

Науковий журнал «Молодий вчений»

№ 3 (06) березень, 2014 р.
Щомісячне видання

Члени редакційної колегії:

Глушенко Олеся Анатоліївна
доктор філологічних наук (Росія)

Змерзлий Борис Володимирович
доктор історичних наук (Україна)

Іртишцева Інна Олександрівна
доктор економічних наук (Україна)

Марусенко Ірина Михайлівна
доктор медичних наук (Росія)

Мінін Ігор Владиленович
доктор технічних наук (Росія)

Мінін Олег Владиленович
доктор технічних наук (Росія)

Нетюхайло Лілія Григорівна
доктор медичних наук (Україна)

Пекліна Галина Петрівна
доктор медичних наук (Україна)

Романенкова Юлія Вікторівна
доктор мистецтвознавства (Україна)

Стратонов Василь Миколайович
доктор юридичних наук (Україна)

Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович
доктор технічних наук (Україна)

Швецова Вікторія Михайлівна
кандидат філологічних наук (Росія)

Яригіна Ірина Зотовна
доктор економічних наук (Росія)

Коректура: О. Скрипченко

Дизайн: А. Юдашкіна

Верстка: Н. Ковальчук

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори.

Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

Матеріали публікуються в авторській редакції.

Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та видавця. Будь-яке використання – з обов'язковим посиланням на журнал.

Свідцтво про реєстрацію ЗМІ:
КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2014

© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2014

ЗМІСТ

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

Косенкова М.В.

Определение понятия равновесия в математической модели образовательной системы региона и доказательство необходимых условий его существования..... 8

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Родионов А.В.

Исследования нагруженности рычага динамического лункообразователя при посадке леса.....12

Чуйко А.М., Чуйко М.М.,

Дриль М.В., Шейка А.І.

Розробка борошняної і кондитерської продукції лікувально-профілактичного призначення..... 15

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

Герасименко А.А., Богачев Л.А.

Инновационные проблемы сельского хозяйства современной украины..... 20

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Ерохін І.Ю.

Козацтво: подвійність історії – подвійність світогляду..... 24

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Ілієва Л.М.

Research on the key generating markets for destination «Bulgaria».....28

Безугла Т.В.

«Економічна стійкість» та «Фінансова стійкість».....32

Большакова М.С.

Зарубежный опыт организации и регулирования банковского проектного финансирования..... 34

Казак Ю.М.

Адміністративне управління в управлінні персоналом.....38

Кляп М.М.

Напрямки вдосконалення
фінансових послуг в системі
електронного бізнесу.....41

Корнілова Н.В.

Фактори впливу на формування
життєвого циклу розвитку
туристичних підприємств.....43

Милян О.С., Геєць І.О.

Напрями співпраці України та ЄС
у сфері цивільної авіації.....46

Саргаєва Н.Ю.

Особенности оценки
инновационной деятельности
высших учебных заведений.....50

Сербина О.Г., Пономар В.В.

Тенденції розвитку мобільного
банкінгу в Україні.....53

Титарчук Т.П., Шарманська В.М.

Удосконалення механізму
державного регулювання
регіональних ринків праці.....56

Товт В.З.

Можливі наслідки запровадження
безвізового режиму
між Україною та ЄС60

Ушенко О.П.

Державне та регіональне регулювання
міграції населення України.....63

Черкас А.В.

Місце і роль контролінгу
в управлінні підприємством.....67

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ**Крутий Ю.М.**

Людина і Бог у тлумаченні
Аврелія Августина.....72

Скуріхін Д.С.

Роль антропології права в вирішенні
спорів позасудовими способами75

ЮРИДИЧНІ НАУКИ**Гончарова Є.В.**

Правова основа, поняття
та ознаки агентських договорів.....80

**ПЕДАГОГІЧНІ
ТА ПСИХОЛОГІЧНІ
НАУКИ****Височан А.М.**

Шляхи формування здорового способу
життя в учнів початкових класів84

Гриньова О.М., Коротинська О.П.

Ідеї Ф. Фребеля в практиці роботи
груп короточасного перебування
з активізації інтелектуального розвитку
дітей старшого дошкільного віку.....87

Економова Е.К.

Методика психолого-педагогічної
підготовки співаків до концертного
виступу в класі камерного співу.....90

Рябовол Т.А.

Соціально-психологічні чинники
розвитку емпатії у молодших школярів
загальноосвітніх навчальних закладів..97

Сокол І.М.

Віртуальні педагогічні спільноти
як платформа для саморозвитку
педагогічних працівників.....100

Товкач І.Є.

Формування пізнавальної активності
старшого дошкільника у ході
мовленнєвих занять103

**МЕДИЧНІ,
ФАРМАЦЕВТИЧНІ
ТА ВЕТЕРИНАРНІ НАУКИ****Александровська А.М., Пенішкевич Я.І.**

Первинна відкритокутова глаукома:
патогенез.....108

Алексеев А.Д., Петрова О.Г.

Респираторно-синцитиальна
інфекція крупного рогатого скота
(Обзор иностранной литературы).....110

Бойко А.В., Сем`янів І.О.

Установлення характеру ураження
органів системи травлення у хворих
на хіміорезистентний туберкульоз
легень, оцінка важкості
ендогенної інтоксикації.....114

Буряк В.В., Заїка І.В.

Васкулярне ремоделювання
та брахіоцефальна гемодинаміка –
взаємозв'язок, вікові
і клінічні особливості.....118

Васкес Абанто Анна Естуардовна,

Васкес Абанто Хесус Естуардо
Есть ли этика в нашей медицине?121

Вітрищак С.В.

Забруднення атмосферного повітря
викидами автотранспорту – реальна
небезпека нації.....125

Войтів Я.Ю., Сірук А.В., Марічук М.С.

Корелятивний зв'язок між показниками
систем фібринолізу, протеолізу плазми
крові та тканини тонкої кишки в умовах
експериментального перитоніту.....127

Измайлова Л.В., Зиновьев И.Э.Анатомия сосудов корня сердца
и трансперикардальные
доступы к ним.....130**Казимирко Н.К., Акимова Е.Е.,
Завацкий В.Ю., Поляков А.С.,
Татаренко Д.П.**Иммунология физиологической
беременности.....132**Каушанська О.В., Каньовська Л.В.,
Трефаненко І.В., Ткач Є.П.**Досвід застосування препарату
лефлуноміду у хворих
на ревматоїдний артрит.....138**Коровка С.Я., Военный И.В.,
Гриценко О.О., Коровка С.С.,
Военная В.А.**Диагностический метод
КТ-цистернофистулографии
в лечении назальной ликвореи.....141**Нетюхайло Л.Г.**Взаємозв'язок між клітинами
ушкодженої шкіри
при експериментальній
опіковій хворобі.....144**Пинчукова А.А., Руденко О.В.**Изменения микрофлоры полости
рта, связанные с ношением полных
съёмных пластиночных протезов.....146**Чевычелов С.С.**Качественная оценка
диастолической функции левого
желудочка при цветовом
доплеровском картировании.....149

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Шемет І.А.Однополярність домінування США
в Азіатсько-Тихоокеанському
регіоні.....154**Шкуро А.С.**Функціональні тенденції процесу
прийняття політичних рішень
(на прикладі діяльності ЄС).....160

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Мельникова О.С., Сvergун С.В.Теленовини як засіб формування
іміджу Маріуполя за 2013 рік
(на прикладі національних
телеканалів «СТБ», «Новий канал»
та «Інтер»).....166

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Дорожкин А.С.Молодежные субкультуры
на современном этапе развития
белорусского общества (на примере
города Гродно).....170

НАШІ АВТОРИ

.....174

CONTENTS

PHYSICO-MATHEMATICAL SCIENCES

Kosenkova M.V.

Definition of equilibrium in mathematical model of the regional educational system and the proof of necessary condition of its existence.....8

ENGINEERING SCIENCES

Rodionov A.V.

Studying stress loading of dynamic holemaker's lever during forest planting.....12

Chuiko A.M., Chuiko M.M.,

Dryl M.V., Sheyka A.I.

Development flour and confectionary products curative and preventive orientation.....15

AGRICULTURAL SCIENCES

Gerasimenko A.A., Bogachev L.A.

Innovative agricultural problems of modern Ukraine.....20

HISTORICAL SCIENCES

Erokhin I.Ur.

The Cossacks: the duality of history – the duality of the worldview.....24

ECONOMICS SCIENCES

Ilieva L.M.

Research on the key generating markets for destination «Bulgaria».....28

Bezugla T.V.

«Economic sustainability» and «Financial sustainability».....32

Bolshakova M.S.

Foreign experience of the organization and regulation of the banking project financing.....34

Kazak J.N.

Administrative management in human resource management.....38

Kliap M.M.

Directions of improvement of financial services in the electronic business.....41

Kornilova N.V.

Influence factors of forming of life cycle of development of tourist enterprises.....43

Mylian O.S., Heiets I.O.

Directions of Ukraine-EU cooperation in the civil aviation.....46

Sargaeva N.Yu.

Features evaluating innovative tertiary institutions.....50

Serbyna O.G., Ponomar V.V.

Development trends of mobile banking in Ukraine.....53

Tytarchuk T.P., Sharmanska V.M.

Improvement of state regulation of regional labor markets.....56

Tovt V.Z.

Possible consequences of visa-free regime between the European Union and Ukraine.....60

Ushenko A.P.

State and regional regulate migration Ukraine.....63

Cherkas A.V.

Place and role of controlling the management of the enterprise.....67

PHILOSOPHY SCIENCES

Krutiyy J.M.

A man and a God in the interpretation of Aurelius Augustine.....72

Skurihin D.S.

Role of anthropology of law in resolving disputes by extra-judicial methods.....75

JURIDICAL SCIENCES

Goncharova E.V.

Legal framework, concept and features of the agency contract.....80

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL SCIENCES

- Vysochan L.M.**
Ways of healthy way of life orientation
formation of primary school pupils.....84
- Grinyova O.M., Korotynska H.P.**
F.Frebel's idea in preschool children's
group of short-term stay as the basis
for activation of the intellectual
development preschool children's.....87
- Ekonomova E.K.**
Methodology of psychopedagogical
training of singers to the concert
performance in the chamber
singing class..... 90
- Ryabovol T.A.**
Social and psychological factors
in the development of empathy younger
pupils of secondary schools..... 97
- Sokol I.M.**
Virtual pedagogical community as a
platform for self-pedagogical workers.....100
- Tovkach I.E.**
Formation of activity older preschoolers
during speech classes.....103

MEDICAL, PHARMACEUTICAL AND VETERINARY SCIENCES

- Aleksandrovska L.M., Penishkevych Ya.I.**
Primary open – angle glaucoma:
pathogenesis..... 108
- Alekseev A.D., Petrova O.G.**
Respiratory- syncytial infection
of cattle (Review of foreign literature).....110
- Boiko A.V., Semianiv I.O.**
Establishing the prevalence
and nature of lesions of the digestive
system in patients with pulmonary
tuberculosis himiorezistentnyy,
assessment of the severity
of endogenous intoxication..... 114
- Buriak V.V., Zaika I.V.**
Vascular remodeling and brachiocephal
hemodynamics – Relationship, age
and clinical features.....118
- Vasquez Abanto Anna Estuardovna.**
Vasquez Abanto Jesus Estuardo
Is there ethics in our medicine?.....121

- Vitriscak S.V.**
Atmospheric air pollution
by emissions of vehicles is a real
danger of the nation.....125
- Voitiv Ya. Yu., Siruk A.V.,
Marychuk M.S.**
Correlative relationship between
the system fibrinolysis, proteolysis
plasma and tissue of intestine
in the experimental peritonitis..... 127
- Izmaylova L.V., Zinoviev I.E**
Vessels' anatomy of heart radix
and transpericardial
accesses to them.....130
- Kazymirko N.K., Akimova E.S.,
Zavatskiy V.Y., Poliakov A.S.,
Tatarenko D.P.**
Immunology of physiological
pregnancy..... 132
- Kaushanska O.V., Kanevska L.V.,
Trefanenko I.V., Tkach E.P.**
Experience of application of preparation
of Leflunomide for patients with
a rheumatoid arthritis.....138
- Korovka S.Ya., Voenny I.V.,
Gritsenko O.O., Korovka S.S.,
Voennaya V.L.**
CT cysternofistulographia
in the treatment of nasal liquorrhea.....141
- Netyukhaylo L.G.**
Intercommunication between
cellular reaction of damaged skin
at experimental burn disease 144
- Pinchukova A.A., Rudenko O.V.**
Changes of oral microorganisms
during wearing146
- Chevychelov S.S.**
Qualitative assessment of the
diastolic function of the left ventricle
by color flow mapping.....149
- POLITICAL
SCIENCES**
- Shemet I.A.**
Unipolarity U.S. dominance
in the Asia-Pacific region.....154
- Shkuro A.S.**
Functional tendencies policy
development process (on the example
of the EU).....160

SOCIAL COMMUNICATION

Melnikova E.S., Svergun S.V.

TV news as source of Mariupol image

2013 (for example national TV channels

«STB», «Noviy canal» and «Inter»).....166

CULTUROLOGY

Dorozhkin A.S.

Youth subcultures At the present

stage of the Belarusian society

(by the example of Grodno).....170

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ РАВНОВЕСИЯ В МАТЕМАТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ РЕГИОНА И ДОКАЗАТЕЛЬСТВО НЕОБХОДИМЫХ УСЛОВИЙ ЕГО СУЩЕСТВОВАНИЯ

Косенкова М.В.

Кемеровский государственный университет

Исследована математическая модель функционирования образовательной системы региона в виде многокритериальной задачи оптимального управления, определено понятие равновесия этой системы, сформулированы и доказаны необходимые условия его существования.

Ключевые слова: математическое моделирование, система образования, оптимальное управление, многокритериальная оптимизация, равновесие.

Постановка проблемы. Математическое моделирование является мощным инструментом научного познания, позволяющим охватить все аспекты проблемы с помощью формального математического аппарата. Одним из актуальных направлений использования математических моделей является анализ функционирования образовательных учреждений и систем образования и выработка путей их оптимизации. При этом изучаются как частные вопросы, так и выбор стратегических направлений развития системы образования в целом с учетом социально-экономических факторов и региональных особенностей.

Анализ последних исследований и публикаций. Широкое распространение получили модели формирования учебных групп и прогнозирования числа учащихся, переходящих из одной образовательной категории в другую, имитационные модели планирования учебной работы и др. [3].

В Институте прикладной математики им. М. В. Келдыша РАН с 1995 года ведутся работы над структурными моделями, показывающими, как будет меняться общая эффективность системы образования. В статье [1] на базе этих исследований обсуждается проблема экономического анализа роли высшей школы в создании инновационной среды в России.

Козловым А. Н. разработана комплексная модель оценки качества деятельности ВУЗа на основании нейросетевого подхода, компетентностного подхода и системы сбалансированных показателей [4].

Сотрудниками Центра бюджетного мониторинга Петрозаводского государственного университета были разработаны алгоритмы и математические модели макроэкономической методики прогнозирования потребностей экономики в квалифицированных кадрах [6].

В статье Добрыниной Н. Ф. построена и исследована математическая модель распространения знаний и управления процессом обучения в студенческой среде с учетом уровня квалификации преподавателей [2].

В предыдущих работах автора предлагаемой статьи исследовалось моделирование процесса перехода обучающихся с одной образовательной ступени на другую и функционирование системы регионального образования в Российской Федерации в виде задачи оптимального управления (см., напр., [5]).

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Математическому моделированию проблем образования посвящено большое число публикаций, однако многие вопросы, такие как прогнозирование характеристик системы образования, определение оптимальных параметров ее функ-

ционирования и путей перехода к ним и пр., по-прежнему остаются не решенными.

Цель статьи. В данной статье исследуется математическая модель функционирования образовательной системы (ОС) российского региона в виде многокритериальной задачи оптимального управления [5]. Целью работы является определение понятия равновесия в рассматриваемой системе, формулировка и доказательство необходимых условий его существования.

Изложение основного материала. Описание модели. При моделировании ОС население было разбито на классы по сочетанию значений двух признаков: тип образовательного учреждения (ОУ), укрупненные группы специальностей (УГС) в РФ. В результате получились следующие группы: среднее общее образование (СОО), начальное специальное образование (НПО), среднее специальное образование (СПО), высшее образование (ВПО). На каждой ступени обучения были отделены первый и последний (выпускной) годы обучения. Дополнительно была выделена группа людей, не участвующих в процессе обучения. В результате, окончательно по типам ОУ и продолжительности обучения получилось 29 классов.

По типу УГС было определено 28 значений и введено нулевое значение для учащихся школ и лиц, не участвующие в процессе обучения.

Изменение численности учащихся разных ступеней обучения представляется уравнениями следующего вида:

$$x_i^s(t) = x_i^s(t-1) + \sum_{r=1}^e \sum_{j=1}^m a_{ji}^{rs} \sum_{k=1}^l \eta_{jk}^{sr} u_k(t) - \sum_{r=1}^e \sum_{j=1}^m a_{ji}^{sr} \sum_{k=1}^l \eta_{jk}^{sr} u_k(t) + \gamma_i^s y(t), \quad (1)$$

где $m=29$ – общее количество классов, $e=29$ – количество специальностей, $x_i^s(t)$ – численность объектов в классе R_i на специальности s в момент времени t ; $u(t)=(u_1(t), \dots, u_l(t))$ – вектор, координаты которого представляют собой инвестиции в соответствующую сферу финансирования; $\sum_{i=1}^m \eta_{jk}^{sr} u_k(t)$ – численность объектов класса R_j специальности s , переходящих в момент времени t в класс R_i специальности r , $i, j=1, \dots, m$, $s, r=1, \dots, e$; a_{ji}^{sr} – элемент, значение которого равно 1, если возможен переход из класса i в класс j со специальности s на r , иначе 0;

$$\gamma_i^s = \begin{cases} 1, & \text{если } i=29, \\ 0, & \text{если } i=1, \dots, 28, \end{cases} \quad i=1, \dots, m, s=1, \dots, e, t=1, \dots, T.$$

В момент $t=0$ зафиксировано начальное число объектов в классах x_i^{s0} :

$$x_i^s(0) = x_i^{s0}, \quad i=1, \dots, m, s=1, \dots, e. \quad (2)$$

Предполагается, что

$$\alpha_i^s(t) \leq x_i^s(t) \leq \beta_i^s(t), \quad t=1, \dots, T, \quad i=1, \dots, m, s=1, \dots, e, \quad (3)$$

где $\alpha_i^s(t)$, $\beta_i^s(t)$ – границы численности класса R_i по специальности s .

Из каждого класса не может выйти объектов больше, чем в нем имеется:

$$\sum_{j=1, j \neq i}^e \sum_{r=1}^e \eta_{ijk}^{sr} u_k(t) \leq x_i^s(t-1), \quad t=1, \dots, T, \quad i=1, \dots, m, s=1, \dots, e. \quad (4)$$

Так как численность объектов, переходящих из класса R_i специальности s в класс R_j специальности r , не может быть отрицательной, то

$$\sum_{k=1}^l \eta_{ijk}^{sr} u_k(t) \geq 0, \quad i, j=1, \dots, m, s, r=1, \dots, e, t=1, \dots, T. \quad (5)$$

Ограничение на количество денежных средств, выделяемых на каждую из сфер финансирования, в момент времени t записывается системой неравенств:

$$0 \leq u_k(t) \leq \delta_k(t), \quad k=1, \dots, l, t=1, \dots, T, \quad (6)$$

В качестве первого критерия эффективности введем максимизацию доли выпускников, трудоустроенных по специальности, для каждого типа ОУ:

$$J_1(x^0, u) = \sum_{t=1}^T \sum_{s=1}^e \left(\sum_{k=1}^l \eta_{629k}^{ss} u_k(t) + \sum_{k=1}^l \eta_{929k}^{ss} u_k(t) - W_1^s(u(t)) \right) \rightarrow \min. \quad (7)$$

$$J_2(x^0, u) = \sum_{t=1}^T \sum_{s=1}^e \left(\sum_{k=1}^l \eta_{1129k}^{ss} u_k(t) + \sum_{k=1}^l \eta_{1429k}^{ss} u_k(t) + \sum_{k=1}^l \eta_{1729k}^{ss} u_k(t) - W_2^s(u(t)) \right) \rightarrow \min. \quad (8)$$

$$J_3(x^0, u) = \sum_{t=1}^T \sum_{s=1}^e \left(\sum_{k=1}^l \eta_{2029k}^{ss} u_k(t) + \sum_{k=1}^l \eta_{2329k}^{ss} u_k(t) + \sum_{k=1}^l \eta_{2529k}^{ss} u_k(t) + \sum_{k=1}^l \eta_{2829k}^{ss} u_k(t) - W_3^s(u(t)) \right) \rightarrow \min, \quad (9)$$

где $W_1^r(u(t))$, $W_2^r(u(t))$, $W_3^r(u(t))$ – количества вакантных мест для выпускников НПО, СПО и ВПО по специальности r в году t соответственно.

Еще одним видом критерия будет максимизация числа выпускников:

$$J_4(x^0, u) = \sum_{t=1}^T \sum_{s=1}^e \left(\sum_{k=1}^l \eta_{629k}^{ss} u_k(t) + \eta_{929k}^{ss} u_k(t) \right) \rightarrow \max, \quad (10)$$

$$J_5(x^0, u) = \sum_{t=1}^T \sum_{s=1}^e \left(\sum_{k=1}^l \eta_{1129k}^{ss} u_k(t) + \eta_{1429k}^{ss} u_k(t) + \eta_{1729k}^{ss} u_k(t) \right) \rightarrow \max, \quad (11)$$

$$J_6(x^0, u) = \sum_{t=1}^T \sum_{s=1}^e \left(\sum_{k=1}^l \eta_{2029k}^{ss} u_k(t) + \eta_{2329k}^{ss} u_k(t) + \eta_{2529k}^{ss} u_k(t) + \eta_{2829k}^{ss} u_k(t) \right) \rightarrow \max. \quad (12)$$

Следующий критерий отражает условие экономии денежных средств:

$$J_7(x^0, u) = \sum_{t=1}^T \sum_{k=1}^l (u_k(t)) \rightarrow \min. \quad (13)$$

В итоге получается многокритериальная задача оптимального управления с уравнением движения (1), начальными условиями (2), ограничениями на управления (4)–(6) и на фазовые переменные (3), критериями качества (7)–(13).

Для решения многокритериальной задачи (1) – (13) применим описанный в [5] метод свертки, который позволяет в зависимости от выбранных весовых коэффициентов учитывать и задавать степень значимости критериев задачи. Функцию свертки в задаче (1) – (13) запишем следующим образом:

$$J(x^0, u) = \lambda_1 \cdot J_1(x^0, u) + \lambda_2 \cdot J_2(x^0, u) + \lambda_3 \cdot J_3(x^0, u) + \lambda_4 \cdot (-J_4(x^0, u)) + \lambda_5 \cdot (-J_5(x^0, u)) + \lambda_6 \cdot (-J_6(x^0, u)) + \lambda_7 \cdot J_7(x^0, u) \rightarrow \min, \quad (14)$$

где $0 < \lambda_i < 1, i=1, \dots, 7, \sum_{i=1}^7 \lambda_i = 1$.

Тогда под оптимальным решением в задаче (1) – (13) будем понимать управление $u^*(\cdot) = \{u^*(1), \dots, u^*(T)\}$ и соответствующую ему траекторию $x^*(\cdot) = \{x^*(0), x^*(1), \dots, x^*(T)\}$ системы (1) – (2), удовлетворяющие условиям (3) – (6) и минимизирующие свертку критериев (14).

Определение понятия равновесия. При исследовании ОС важную роль играют равновесные режимы ее функционирования, когда отдельные компоненты определенным образом сбалансированы друг по отношению к другу.

Выдвигаемые ниже требования для определения понятия равновесия являются достаточно жесткими

и трудно осуществимыми на практике, поэтому зададим для них возможность отклонения от строгих равенств через коэффициенты $\mu_1^0, \mu_2^0, \mu_i^s, \mu_{14}^s, i=3, \dots, 13, s=1, \dots, 28$.

Сформулируем условия равновесия для задачи (1) – (6), (14):

1. Количество учащихся, поступивших в ОУ, должно по истечении установленного срока быть равно количеству выпускников ($s=1, \dots, 28$):

$$x_3^0(t) = \mu_1^0 x_1^0(t-8), \quad (15)$$

$$x_9^0(t) = \mu_2^0 x_5^0(t-2), \quad (17)$$

$$x_{14}^s(t) = \mu_i^s x_{12}^s(t-2), \quad (19)$$

$$x_{20}^s(t) = \mu_7^s x_{18}^s(t-4), \quad (21)$$

$$x_{25}^s(t) = \mu_9^s x_{24}^s(t-1), \quad (23)$$

$$x_5^0(t) = \mu_2^0 x_4^0(t-1), \quad (16)$$

$$x_{11}^s(t) = \mu_{12}^s x_{10}^s(t-1), \quad (18)$$

$$x_{17}^s(t) = \mu_6^s x_{15}^s(t-3), \quad (20)$$

$$x_{23}^s(t) = \mu_8^s x_{21}^s(t-3), \quad (22)$$

$$x_{28}^s(t) = \mu_{10}^s x_{26}^s(t-2). \quad (24)$$

2. Все выпускники СОО должны поступить в учреждения НПО, СПО или ВПО:

$$\sum_{s=1}^{28} (x_6^s(t) + x_7^s(t) + x_{10}^s(t) + x_{12}^s(t) + x_{15}^s(t) + x_{18}^s(t) + x_{21}^s(t)) = \mu_{14} (x_3^0(t-1) + x_5^0(t-1)). \quad (25)$$

3. Число выпускников ОУ по каждой специальности должно быть равно количеству вакантных мест для всех уровней образования:

$$x_6^s(t) + x_9^s(t) = \mu_{11}^s W_1^s(t), \quad s=1, \dots, 28, \quad (26)$$

$$x_{11}^s(t) + x_{14}^s(t) + x_{17}^s(t) = \mu_{12}^s W_2^s(t), \quad s=1, \dots, 28, \quad (27)$$

$$x_{20}^s(t) + x_{23}^s(t) + x_{25}^s(t) + x_{28}^s(t) = \mu_{13}^s W_3^s(t), \quad s=1, \dots, 28. \quad (28)$$

В результате получается система ограничений (15) – (28) дополняющих модель (1) – (6), (14) и позволяющих проанализировать функционирование ОС региона с точки зрения равновесности ее развития.

Определение 1. Оптимальную траекторию $x^*(\cdot)$ задачи (1)–(6), (14), вдоль которой выполняются условия (15) – (28) назовем равновесной траекторией.

Исследование условий существования равновесия. При помощи уравнения движения (1) условия (15) – (28) запишем следующим образом:

$$x_3^0(0) + \sum_{r=1}^l \left[\sum_{k=1}^e \left(\sum_{j=1}^m (a_{j3k}^{r0} \eta_{j3k}^{r0} - a_{3j}^{0r} \eta_{j3k}^{0r}) \right) u_k(\tau) \right] = \mu_1^0 \left(x_1^0(0) + \sum_{r=1}^{t-8} \left[\sum_{k=1}^l \left(\sum_{j=1}^m (a_{j1k}^{r0} \eta_{j1k}^{r0} - a_{1j}^{0r} \eta_{j1k}^{0r}) \right) u_k(\tau) \right] \right). \quad (29)$$

$$x_5^0(0) + \sum_{r=1}^l \left[\sum_{k=1}^e \left(\sum_{j=1}^m (a_{j5k}^{r0} \eta_{j5k}^{r0} - a_{5j}^{0r} \eta_{j5k}^{0r}) \right) u_k(\tau) \right] = \mu_2^0 \left(x_4^0(0) + \sum_{r=1}^{t-2} \left[\sum_{k=1}^l \left(\sum_{j=1}^m (a_{j4k}^{r0} \eta_{j4k}^{r0} - a_{4j}^{0r} \eta_{j4k}^{0r}) \right) u_k(\tau) \right] \right), \quad (30)$$

$$x_9^s(0) + \sum_{r=1}^l \left[\sum_{k=1}^e \left(\sum_{j=1}^m (a_{j9k}^{rs} \eta_{j9k}^{rs} - a_{9j}^{sr} \eta_{j9k}^{sr}) \right) u_k(\tau) \right] = \mu_i^s \left(x_{12}^s(0) + \sum_{r=1}^{t-2} \left[\sum_{k=1}^l \left(\sum_{j=1}^m (a_{j12k}^{rs} \eta_{j12k}^{rs} - a_{12j}^{sr} \eta_{j12k}^{sr}) \right) u_k(\tau) \right] \right), \quad (31)$$

$$x_{14}^s(0) + \sum_{r=1}^l \left[\sum_{k=1}^e \left(\sum_{j=1}^m (a_{j14k}^{rs} \eta_{j14k}^{rs} - a_{14j}^{sr} \eta_{j14k}^{sr}) \right) u_k(\tau) \right] = \mu_{12}^s \left(x_{10}^s(0) + \sum_{r=1}^{t-1} \left[\sum_{k=1}^l \left(\sum_{j=1}^m (a_{j10k}^{rs} \eta_{j10k}^{rs} - a_{10j}^{sr} \eta_{j10k}^{sr}) \right) u_k(\tau) \right] \right), \quad (32)$$

$$x_{17}^s(0) + \sum_{r=1}^l \left[\sum_{k=1}^e \left(\sum_{j=1}^m (a_{j17k}^{rs} \eta_{j17k}^{rs} - a_{17j}^{sr} \eta_{j17k}^{sr}) \right) u_k(\tau) \right] = \mu_6^s \left(x_{15}^s(0) + \sum_{r=1}^{t-3} \left[\sum_{k=1}^l \left(\sum_{j=1}^m (a_{j15k}^{rs} \eta_{j15k}^{rs} - a_{15j}^{sr} \eta_{j15k}^{sr}) \right) u_k(\tau) \right] \right), \quad (33)$$

$$x_{20}^s(0) + \sum_{r=1}^l \left[\sum_{k=1}^e \left(\sum_{j=1}^m (a_{j20k}^{rs} \eta_{j20k}^{rs} - a_{20j}^{sr} \eta_{j20k}^{sr}) \right) u_k(\tau) \right] = \mu_7^s \left(x_{18}^s(0) + \sum_{r=1}^{t-4} \left[\sum_{k=1}^l \left(\sum_{j=1}^m (a_{j18k}^{rs} \eta_{j18k}^{rs} - a_{18j}^{sr} \eta_{j18k}^{sr}) \right) u_k(\tau) \right] \right), \quad (34)$$

$$x_{25}^s(0) + \sum_{r=1}^l \left[\sum_{k=1}^e \left(\sum_{j=1}^m (a_{j25k}^{rs} \eta_{j25k}^{rs} - a_{25j}^{sr} \eta_{j25k}^{sr}) \right) u_k(\tau) \right] = \mu_9^s \left(x_{24}^s(0) + \sum_{r=1}^{t-1} \left[\sum_{k=1}^l \left(\sum_{j=1}^m (a_{j24k}^{rs} \eta_{j24k}^{rs} - a_{24j}^{sr} \eta_{j24k}^{sr}) \right) u_k(\tau) \right] \right), \quad (35)$$

$$x_{23}^s(0) + \sum_{r=1}^l \left[\sum_{k=1}^l \left(\sum_{j=1}^m (a_{j23}^{rs} \eta_{j23k}^{rs} - a_{23j}^{sr} \eta_{23jk}^{sr}) \right) u_k(r) \right] =$$

$$= \mu_6^s \left(x_{21}^s(0) + \sum_{r=1}^{l-1} \left[\sum_{k=1}^l \left(\sum_{j=1}^m (a_{j21}^{rs} \eta_{j21k}^{rs} - a_{21j}^{sr} \eta_{21jk}^{sr}) \right) u_k(r) \right] \right), \quad (36)$$

$$x_{25}^s(0) + \sum_{r=1}^l \left[\sum_{k=1}^l \left(\sum_{j=1}^m (a_{j25}^{rs} \eta_{j25k}^{rs} - a_{25j}^{sr} \eta_{25jk}^{sr}) \right) u_k(r) \right] =$$

$$= \mu_6^s \left(x_{24}^s(0) + \sum_{r=1}^{l-1} \left[\sum_{k=1}^l \left(\sum_{j=1}^m (a_{j24}^{rs} \eta_{j24k}^{rs} - a_{24j}^{sr} \eta_{24jk}^{sr}) \right) u_k(r) \right] \right), \quad (37)$$

$$x_{28}^s(0) + \sum_{r=1}^l \left[\sum_{k=1}^l \left(\sum_{j=1}^m (a_{j28}^{rs} \eta_{j28k}^{rs} - a_{28j}^{sr} \eta_{28jk}^{sr}) \right) u_k(r) \right] =$$

$$= \mu_6^s \left(x_{26}^s(0) + \sum_{r=1}^{l-1} \left[\sum_{k=1}^l \left(\sum_{j=1}^m (a_{j26}^{rs} \eta_{j26k}^{rs} - a_{26j}^{sr} \eta_{26jk}^{sr}) \right) u_k(r) \right] \right), \quad (38)$$

$$\sum_{s=1}^{28} \left[x_6^s(0) + x_7^s(0) + x_{10}^s(0) + x_{12}^s(0) + x_{15}^s(0) + x_{18}^s(0) + x_{21}^s(0) + \right.$$

$$\left. + \sum_{r=1}^l \left[\sum_{k=1}^l \left(\sum_{j=1}^m (a_{j6}^{rs} \eta_{j6k}^{rs} - a_{6j}^{sr} \eta_{6jk}^{sr} + a_{j7}^{rs} \eta_{j7k}^{rs} - a_{7j}^{sr} \eta_{7jk}^{sr} + \right. \right. \right.$$

$$\left. + a_{j10}^{rs} \eta_{j10k}^{rs} - a_{10j}^{sr} \eta_{10jk}^{sr} + a_{j12}^{rs} \eta_{j12k}^{rs} - a_{12j}^{sr} \eta_{12jk}^{sr} + \right. \right.$$

$$\left. + a_{j15}^{rs} \eta_{j15k}^{rs} - a_{15j}^{sr} \eta_{15jk}^{sr} + a_{j18}^{rs} \eta_{j18k}^{rs} - a_{18j}^{sr} \eta_{18jk}^{sr} + \right. \left. + a_{j21}^{rs} \eta_{j21k}^{rs} - a_{21j}^{sr} \eta_{21jk}^{sr} \right) u_k(r) \right] \Bigg] =$$

$$= \mu_{11} \left(x_3^0(0) + x_5^0(0) + \sum_{r=1}^{l-1} \left[\sum_{k=1}^l \left(\sum_{j=1}^m (a_{j3}^{r0} \eta_{j3k}^{r0} - a_{3j}^{0r} \eta_{3jk}^{0r} + a_{j5}^{r0} \eta_{j5k}^{r0} - a_{5j}^{0r} \eta_{5jk}^{0r}) \right) u_k(r) \right] \right), \quad (39)$$

$$x_6^s(0) + x_9^s(0) + \sum_{r=1}^l \left[\sum_{k=1}^l \left(\sum_{j=1}^m (a_{j6}^{rs} \eta_{j6k}^{rs} - a_{6j}^{sr} \eta_{6jk}^{sr} + \right. \right.$$

$$\left. + a_{j9}^{rs} \eta_{j9k}^{rs} - a_{9j}^{sr} \eta_{9jk}^{sr}) \right) u_k(r) \Bigg] = W_1^s(u(t)), \quad (40)$$

$$x_{11}^s(0) + x_{14}^s(0) + x_{17}^s(0) +$$

$$+ \sum_{r=1}^l \left[\sum_{k=1}^l \left(\sum_{j=1}^m (a_{j11}^{rs} \eta_{j11k}^{rs} - a_{11j}^{sr} \eta_{11jk}^{sr} + a_{j14}^{rs} \eta_{j14k}^{rs} - a_{14j}^{sr} \eta_{14jk}^{sr} + \right. \right.$$

$$\left. + a_{j17}^{rs} \eta_{j17k}^{rs} - a_{17j}^{sr} \eta_{17jk}^{sr}) \right) u_k(r) \Bigg] = W_2^s(u(t)), \quad (41)$$

$$x_{20}^s(0) + x_{23}^s(0) + x_{25}^s(0) + x_{28}^s(0) +$$

$$+ \sum_{r=1}^l \left[\sum_{k=1}^l \left(\sum_{j=1}^m (a_{j20}^{rs} \eta_{j20k}^{rs} - a_{20j}^{sr} \eta_{20jk}^{sr} + a_{j23}^{rs} \eta_{j23k}^{rs} - a_{23j}^{sr} \eta_{23jk}^{sr} + \right. \right.$$

$$\left. + a_{j25}^{rs} \eta_{j25k}^{rs} - a_{25j}^{sr} \eta_{25jk}^{sr} + a_{j28}^{rs} \eta_{j28k}^{rs} - a_{28j}^{sr} \eta_{28jk}^{sr}) \right) u_k(r) \Bigg] = W_3^s(u(t)). \quad (42)$$

Приведенные выкладки доказывают теорему о необходимых условиях равновесности для траекторий системы (1) – (6), (14).

Теорема 1. Пусть в задаче (1) – (6), (14) $x^*(\cdot)$ – равновесная траектория. Тогда порождающие ее оптимальные управления $u^*(\cdot)$ будут удовлетворять условиям (29) – (42).

Выводы и предложения. Основным результатом работы является математическая модель функционирования ОС региона в виде многокритериальной задачи оптимального управления, для которой была сформулирована и доказана теорема о необходимых условиях существования равновесия. При помощи построенной модели можно определить оптимальное распределение средств в различные сферы финансирования с целью достижения равновесного состояния системы образования региона. Дальнейшие исследования могут быть направлены на уточнение условий равновесия и включение их в более детализированные модели ОС региона, в том числе и с нелинейной динамикой.

Работа выполнена при финансовой поддержке Российского фонда фундаментальных исследований (№12-01-31516, мол_а).

Список литературы:

- Ахромеева, Т. С. Новые направления системного анализа и компьютерного моделирования образовательной стратегии и политики России [Электронный ресурс] / Т. С. Ахромеева, М. А. Капустин, С. А. Кашенко и др. – М. – 2001. – http://www.keldysh.ru/papers/2001/prep89/prep2001_89.html.
- Добрынина, Н.Ф. Математические модели распространения знаний и управление процессом обучения студентов [Текст] / Н.Ф. Добрынина // Фундаментальные исследования. – 2009. – №7.
- Исследование операций: В 2-х томах. Пер. с англ. [Текст] / Под ред. Дж. Моудера, С. Элмаграби. – М.: Мир, 1981. – Т. 2. – 677 с.
- Козлов, А.Н. Разработка методов и моделей оценки качества образовательной деятельности в высшем учебном заведении: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.13 [Текст] / А.Н. Козлов; МЭСИ. – 172 с.: 61 09-8/1355. 25.02.2009
- Косенкова, М.В. Построение математической модели функционирования системы регионального образования в виде многокритериальной задачи оптимального управления и исследование признаков оптимальности ее решения [Текст] / М.В. Косенкова, Е.А. Николаева, С.Л. Злобина // Вестник КузГТУ. – 2013. – № 4 (98). – С. 114-123.
- Рынок труда и образовательных услуг. Регионы России [Электронный ресурс]. – URL: <http://labourmarket.ru/Pages/metodika/03.php>.

Kosenkova M.V.

Kemerovo State University

DEFINITION OF EQUILIBRIUM IN MATHEMATICAL MODEL OF THE REGIONAL EDUCATIONAL SYSTEM AND THE PROOF OF NECESSARY CONDITION OF ITS EXISTENCE

Summary

The mathematical model of educational system in the region as a multicriterial optimal control problem is investigated, the concept of equilibrium of the system is defined, the necessary conditions for its existence are formulated and proved.

Keywords: mathematical modeling, educational system, optimal control, multicriterial optimization, equilibrium.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

ИССЛЕДОВАНИЯ НАГРУЖЕННОСТИ РЫЧАГА ДИНАМИЧЕСКОГО ЛУНКООБРАЗОВАТЕЛЯ ПРИ ПОСАДКЕ ЛЕСА

Родионов А.В.

Петрозаводский государственный университет

Представлены результаты оценки нагруженности основного рабочего органа динамического лункообразователя – рычага с шарнирно закрепленной на его конце иглой – при восстановлении леса на нераскорчеванных вырубках с каменистыми почвами. Рассмотрены возможные ситуации: удар рычага о пень, удар иглой о камень, удар иглой о почву при образовании лунки. Установлено, что при работе лункообразователя типа Л-2У (с двуплечим рычагом) наибольшие напряжения в рычаге возникают при ударе иглой о камень. При работе лункообразователя типа Л-2М (с одноплечим рычагом) наибольшие напряжения в рычаге возникают при ударе рычага о пень. Нагруженность одноплечего рычага меньше, чем двуплечего. Рычаг лункообразователя рекомендуется изготавливать из низколегированных сталей.

Ключевые слова: нагруженность, рычаг, динамический лункообразователь, посадка леса.

Для механизации подготовки посадочных мест (лунок) для посадки семян и/или саженцев при восстановлении леса на нераскорчеванных вырубках с каменистыми почвами в Петрозаводском государственном университете (ПетрГУ) под руководством профессора А. М. Цыпука разработан динамический лункообразователь [1, 2] – см. рис. 1, 2.

Теоретическое обоснование проектных параметров динамического лункообразователя выполнено в работах [4–7], однако до настоящего времени не уделялось достаточного внимания вопросам нагруженности основных элементов этой машины – качающихся рычагов (см. рис. 2).

При переходе от испытаний к производственной эксплуатации имели место непредвиденные поломки машин при взаимодействии с препятствиями (удары о камни, пни) на вырубках, что затрудняет внедрение лункообразователей в производство [8].

Таким образом, исследование нагруженности рычага динамического лункообразователя при посадке леса является актуальным.

С целью оценки нагруженности основного рабочего органа динамического лункообразователя – рычага с шарнирно закрепленной на его конце иглой – при восстановлении леса на нераскорчеванных вырубках с каменистыми почвами, была разработана и апробирована оригинальная методика расчетов с использованием программы для ПЭВМ в среде «Maple», основные положения которой изложены в работах [9–12].

При разработке указанной методики учитывалось, что рычаг лункообразователя в процессе его соударения с неподвижным препятствием (пнем, камнем) деформируется, совершая поперечные колебания (движения). При этом в рычаге возникают

изгибающие моменты и соответствующие напряжения, которые могут вызвать его деформирование (изгиб) и разрушение.

Деформация рычага при соударении с препятствием допускается только в пределах упругости. Если превысить этот предел, то пластическая деформация приведет к изменению геометрических параметров рычага (т. е. он погнется), при этом изменится кинематика рабочего органа и ухудшится качество лунок.

Для целей проектирования важно знать коэффициенты динамичности при упругих ударах рычагом о неподвижное препятствие, которое можно рассматривать как абсолютно жесткое (камень) или как препятствие, в котором часть энергии удара рассеивается при его упругой деформации рычагом (пень).

При работе на нераскорчеванных вырубках возможны следующие ситуации соударения рычага лункообразователя с препятствиями:

1) соударение иглы на конце рычага с камнем (принимаем коэффициент жесткости камня $k_s^{кам} = 75 \cdot 10^6$ Н/м [8]);

2) соударение рычага с пнем на расстоянии 0,5 м от оси вращения (принимаем коэффициент жесткости пня $k_s^{пня} = 35 \cdot 10^6$ Н/м [10]);

3) соударение иглы на конце рычага с почвой (принимаем коэффициент жесткости гумусной почвы при внедрении в нее иглы $k_s^{пч} = 19,5 \cdot 10^3$ Н/м, для минеральной почвы – $k_s^{пч} = 95,3 \cdot 10^3$ Н/м [13]).

По конструктивным соображениям (величина воспринимаемых нагрузок и необходимость размещения внутри данного элемента машины ползуна), рычаг лункообразователя Л-2У (см. рис. 1, 2) изготавливается как двуплечий, коробчатого сечения, сварной из двух швеллеров № 12 (по ГОСТ 8240-

а

б

Рис. 1. Агрегат в составе лункообразователя Л-2У и трактора ЛХТ-55:
а – общий вид агрегата; б – работа агрегата на вырубке

Источник: [3]

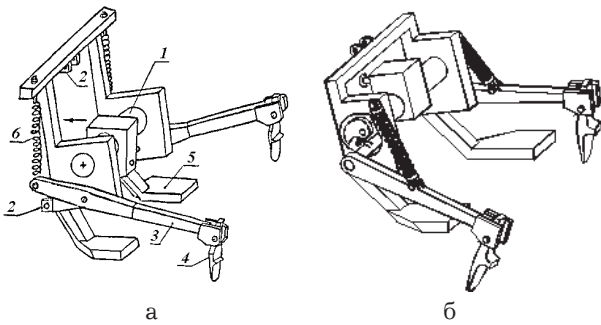

Рис. 2. Общий вид динамического лункообразователя: а – лункообразователь типа Л-2У; б – лункообразователь типа Л-2М; 1 – осто́в, 2 – навесное устройство, 3 – качающийся рычаг, 4 – игла, 5 – лыжеобразный полз, 6 – пружина

Источник: [2, 3]

97), материал сталь 5 [5]. Момент инерции поперечного сечения равен $608 \cdot 10^{-8} \text{ м}^4$, погонная масса 37,7 кг/м. Коэффициент жесткости шарнирного крепления рычага к осто́ву Л-2У $k_{\text{с}}^{\text{он}}$ составляет $175 \cdot 10^6 \text{ Н/м}$. Длины хвостовой, средней и передней части рычага равны соответственно 0,48; 0,51 и 0,75 м.

В результате расчетов по методике [9–12] установлено, что при работе лункообразователя типа Л-2У (с двуплечим рычагом) наибольшие напряжения в рычаге возникают при ударе иглой на конце рычага о камень. Напряжение будет равно $\sigma = 275,9 \text{ МПа}$, что больше допускаемого напряжения на изгиб углеродистой стали 5 (200 МПа), но меньше, чем предел ее прочности $\sigma_{\text{в}} = 500...620 \text{ МПа}$ (для легированных сталей $\sigma_{\text{в}} = 800...1000 \text{ МПа}$ [14]) – см. рис. 3, 4. Коэффициент динамичности $k_{\text{дин}} = 465$.

При ударе иглой на конце рычага Л-2У о наиболее твердую, минеральную почву коэффициент динамичности равен $k_{\text{дин}} = 22$, напряжение изгиба $\sigma = 12,8 \text{ МПа}$, что не превышает допускаемое напряжение на изгиб углеродистой стали 5 (200 МПа) [14] – см. рис. 5, 6.

Коэффициент перегрузки материала рычага (определяется как отношение коэффициента динамичности при соударении иглы на конце рычага с камнем к аналогичному коэффициенту при соударении с почвой) составляет $k_{\text{пер}} = 21$.

В динамическом лункообразователе типа Л-2М предусмотрен одноплечий рычаг, то есть без хвостовой части (см. рис. 2). В этом случае длина рычага равна 1,26 м, другие характеристики рычага остаются без изменений.

В результате расчетов по методике [9–12] установлено, что при ударе иглой на конце рычага Л-2М о камень коэффициент динамичности равен $k_{\text{дин}} = 191$, напряжение изгиба $\sigma = 187,8 \text{ МПа}$, что не превышает допускаемого напряжения на изгиб углеродистой стали 5 (200 МПа) и меньше, чем предел ее прочности $\sigma_{\text{в}} = 500...620 \text{ МПа}$ [14] – см. рис. 7, 8.

При ударе иглой на конце рычага Л-2М о минеральную почву коэффициент динамичности равен $k_{\text{дин}} = 49$, напряжение изгиба $\sigma = 49,7 \text{ МПа}$, что не превышает допускаемое напряжение на изгиб углеродистой стали 5 (200 МПа) [14] – см. рис. 9, 10. Коэффициент перегрузки материала рычага составляет $k_{\text{пер}} = 4$, что гораздо ниже, чем в случае лункообразователя Л-2У.

Таким образом, изменение конструкции рабочего органа – от рычага первого рода к рычагу второго рода – снижает металлоемкость машины, исключает утыкания коротким плечом в препятствия, уменьшает коэффициент динамичности при ударах рабочего органа о препятствия в почве.

Полученные в работе результаты расчетов согласуются с данными выполненными ранее экспериментальных исследований [5–8].

Относительно высокие значения коэффициентов динамичности при соударениях (77...465) по сравнению с конструкциями, работающими в безударных режимах (не более 10) [15], показывают, насколько эффективно используется масса машины для совершения работы.

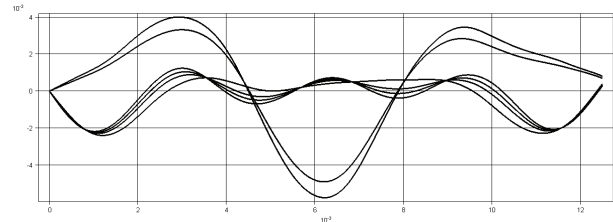

Рис. 3. Зависимость перемещений точек хвостовой (короткие) и передней (длинные волны) частей рычага от времени при соударении иглы рычага Л-2У с камнем

По оси ординат – перемещение в метрах, по оси абсцисс – время в секундах

Источник: разработка автором по источникам [9–12]

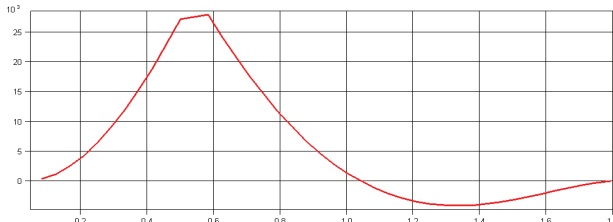

Рис. 4. Изменение величины изгибающего момента по длине рычага при соударении иглы рычага Л-2У с камнем

По оси ординат – момент в ньютон-метрах, по оси абсцисс – расстояние от левого торца хвостовой части рычага в метрах; $M_{\text{max}} = 27917,5 \text{ Н} \cdot \text{м}$

Источник: разработка автором по источникам [9–12]

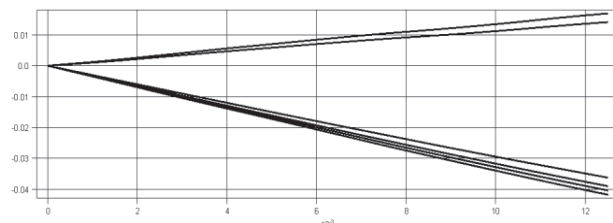

Рис. 5. Зависимость перемещений точек хвостовой (короткие) и передней (длинные волны) частей рычага от времени при соударении иглы рычага Л-2У с минеральной почвой

По оси ординат – перемещение в метрах, по оси абсцисс – время в секундах

Источник: разработка автором по источникам [9–12]

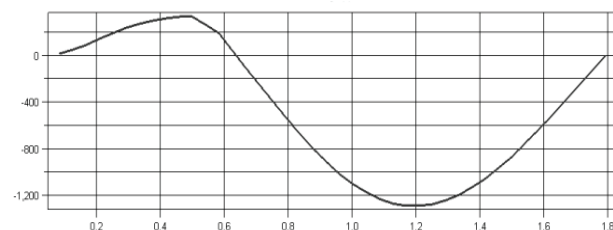

Рис. 6. Изменение величины изгибающего момента по длине рычага при соударении иглы рычага Л-2У с минеральной почвой

По оси ординат – момент в ньютон-метрах, по оси абсцисс – расстояние от левого торца хвостовой части рычага в метрах; $M_{\text{max}} = 1290,3 \text{ Н} \cdot \text{м}$

Источник: разработка автором по источникам [9–12]

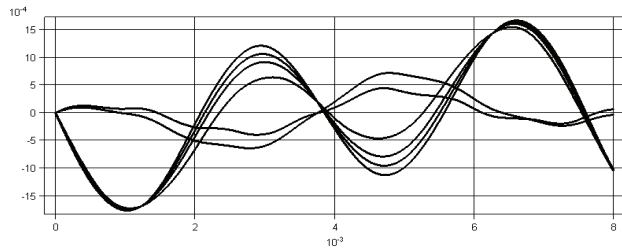

Рис. 7. Зависимость перемещений точек хвостовой (короткие) и передней (длинные волны) частей рычага от времени при соударении иглы рычага Л-2М с камнем

По оси ординат – перемещение в метрах, по оси абсцисс – время в секундах

Источник: разработка автором по источникам [9–12]

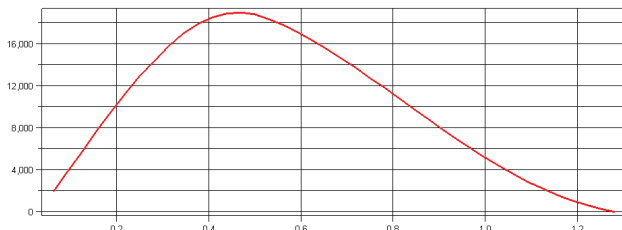

Рис. 8. Изменение величины изгибающего момента по длине рычага при соударении иглы рычага Л-2М с камнем

По оси ординат – момент в ньютон-метрах, по оси абсцисс – расстояние от оси вращения рычага в метрах; $M_{max} = 19009,3 \text{ Н} \cdot \text{м}$

Источник: разработка автором по источникам [9–12]

При использовании ударов с целью выполнения работы, к материалам рабочих органов необходимо предъявлять повышенные требования, отдавая предпочтение легированным сталям, в 1,5...2 раза превышающим углеродистые стали по пределам прочности.

С учетом условий работы рычаг динамического лункообразователя рекомендуется изготавливать одноплечим (как у лункообразователя Л-2М) из низколегированных сталей (например, сталь 20ХГСА – применяется для изготовления гидро-

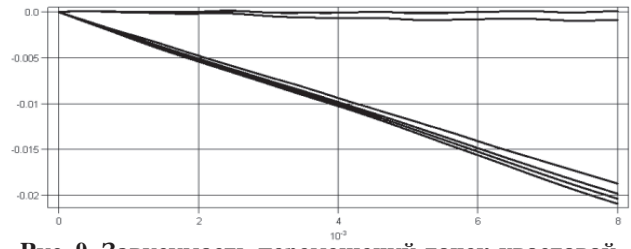

Рис. 9. Зависимость перемещений точек хвостовой (короткие) и передней (длинные волны) частей рычага от времени при соударении иглы рычага Л-2М с минеральной почвой

По оси ординат – перемещение в метрах, по оси абсцисс – время в секундах

Источник: разработка автором по источникам [9–12]

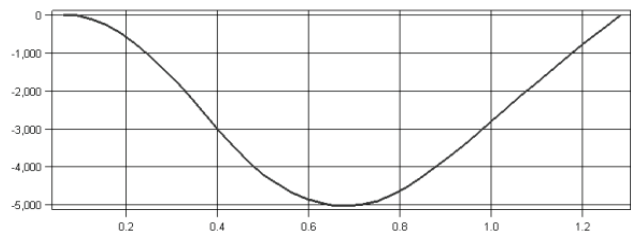

Рис. 10. Изменение величины изгибающего момента по длине рычага при соударении иглы рычага Л-2М с минеральной почвой

По оси ординат – момент в ньютон-метрах, по оси абсцисс – расстояние от левого торца хвостовой части рычага в метрах; $M_{max} = 5024,4 \text{ Н} \cdot \text{м}$

Источник: разработка автором по источникам [9–12]

манипуляторов лесных машин; предел текучести – 640 МПа, предел прочности – 780 МПа).

Дальнейшее исследование нагруженности рычага динамического лункообразователя при посадке леса рекомендуется вести в направлении изучения характера распределения напряжений по длине и сечению рычага с целью обоснования наиболее рационального профиля сечения рычага, с применением программных систем компьютерного моделирования и инжиниринга (CAE-системы).

Список литературы:

1. Цыпук, А. М. Применение лункообразователя Л-2У в лесовосстановлении [Текст] / А. М. Цыпук, А. В. Родионов, А. Э. Эгипти // Лесное хозяйство. – 2006. – № 1. – С. 42–43.
2. Пат. на полезную модель 56766, МПК А01 С 5/04. Ямокопатель [Текст] / А. М. Цыпук, А. Э. Эгипти, О. Б. Марков, А. В. Родионов; ПетрГУ. – № 2006115848/22; заявл. 11.05.2006; опубл. 27.09.2006, Бюл. № 27. – 2 с.
3. Родионов, А. В. Рекомендации по восстановлению леса на вырубках с использованием лункообразователя Л-2У [Текст] / А. В. Родионов, А. И. Соколов, В. А. Харитонов, А. М. Цыпук, А. Э. Эгипти; ПетрГУ – Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 2006. – 52 с.
4. Разработка и внедрение в производство орудий Л-2 для двухрядного приготовления посадочных лунок: Отчет о НИР (промежточ.) [Текст] / ПетрГУ; рук. А. М. Цыпук. – № ГР 01828067337. – Петрозаводск, 1985. – 109 с.
5. Цыпук, А. М. Повышение эффективности лесовосстановительных работ ресурсосберегающей технологией: Дис. ... д-ра техн. наук [Текст] / А. М. Цыпук; ПетрГУ. – СПб., 1996. – 299 с.
6. Марков, О. Б. Обоснование параметров рычажно-кулачкового механизма динамического лункообразователя для посадки лесных культур: Дис. ... канд. техн. наук [Текст] / О. Б. Марков; ПетрГУ. – Петрозаводск, 2006. – 163 с.
7. Марков, О. Б. Исследования и испытания динамического лункообразователя для посадки лесных культур на вырубках [Текст] / О. Б. Марков, А. В. Родионов, А. М. Цыпук, А. Э. Эгипти; ПетрГУ. – Петрозаводск, 2006. – 22 с. – Деп. в ВИНТИ 05.06.2006, № 742-B2006.
8. Внедрение в производство лункообразователя: Отчет о НИР (заключит.) [Текст] / ПетрГУ; рук. А. В. Родионов. – № ГР 02.2.006 04941 от 08.06.2006. – Петрозаводск, 2006. – 33 с.
9. Родионов, А. В. Моделирование балочного элемента лесопосадочной машины как упругой механической системы с распределенной массой при соударениях [Текст] / А. В. Родионов, М. И. Раковская, Г. Н. Колесников // Вестник Поморского университета. – 2006. – № 4. – С. 148–155.
10. Родионов, А. В. Рубка и восстановление леса на основе ресурсосберегающей технологии [Текст] / А. В. Родионов. – М.: Флинта: Наука, 2006. – 276 с.
11. Родионов, А. В. Применение методов математического моделирования в задачах совершенствования технологических процессов на предприятиях лесопромышленного комплекса [Текст] / А. В. Родионов, Г. Н. Колесников, В. В. Поляков и др.; ПетрГУ. – Петрозаводск, 2007. – 161 с. – Деп. в ВИНТИ 19.02.2007, № 147-B2007.

12. Раковская, М. И. Свидетельство об официальной регистрации программы для ЭВМ № 6860. Моделирование балочного элемента лесохозяйственной машины при поперечном ударе как упругой механической системы с распределенной массой [Текст] / М. И. Раковская, А. В. Родионов, Г. Н. Колесников; заявитель и правообладатель ПетрГУ. – № 50200601619; заявл. 07.09.2006; опубл. 11.09.2006.
13. Родионов, А. В. Оценка нагруженности рычага динамического лункообразователя при посадке леса [Текст] / А. В. Родионов, А. М. Цыпук; Петрозав. гос. ун-т. – Петрозаводск, 2008. – 31 с. – Деп. в ВИНТИ 14.07.2008, № 610-B2008.
14. Фесик, С. П. Справочник по сопротивлению материалов [Текст] / С. П. Фесик. – 2-е изд., перераб. и доп. – Киев: Будівельник, 1982. – 280 с.
15. Казак, С. А. Курсовое проектирование грузоподъемных машин: Учеб. пособие для студентов машиностр. спец. вузов [Текст] / С. А. Казак, В. Е. Дугъе, Е. С. Кузнецов и др.; под ред. С. А. Казака. – М.: Высшая школа, 1989. – 313 с.

Rodionov A.V.

Petrozavodsk State University

STUDING STRESS LOADING OF DYNAMIC HOLEMAKER'S LEVER DURING FOREST PLANTING

Summary

Results of estimation of stress loading of the basic operating element of dynamic holemaker – lever with hinged needle on its end – are presented. Possible situations are considered: lever kicks a stump, hinged needle kicks a stone, hinged needle kicks a soil during making a hole. It's found out that during operating of holemaker type L-2U (with double-arm lever) the greatest stress load in the lever arise at needle kicks a stone. During operating of holemaker type L-2M (with single-arm lever) the greatest stress load in the lever arise at lever kicks a stump. Stress loading of single-arm lever is less than a two-armed one. It's recommended to use low-alloy steel to make holemaker's lever.

Keywords: stress loading, lever, dynamic holemaker, forest planting.

УДК 663.252.61:62-492.2:664.68

РОЗРОБКА БОРОШНЯНОЇ І КОНДИТЕРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ЛІКУВАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Чуйко А.М., Чуйко М.М., Дриль М.В., Шейка А.І.

Харківський торговельно-економічний інститут

Київського національного торговельно-економічного університету

Розглянуто доцільність і перспективність використання в якості натуральних барвників порошоків із нетрадиційної рослинної сировини, зокрема, суданської троянди, календули та кропиви, отриманих за криогенною технологією, для покращення органолептичних і фізико-хімічних показників збивних кондитерських виробів, а також для підвищення їх біологічної цінності. Встановлено перспективність використання під час виробництва макаронних виробів глюконату кальцію в кількості 2...5% до маси борошна, що дозволяє раціоналізувати співвідношення у výroбах між Са і Р на користь Са, зменшити тривалість варіння та збільшити привар макаронних виробів, а також покращити їх структурно-механічні властивості.

Ключові слова: кріо-барвники, глюконат кальцію, кондитерські вироби, макаронні вироби, борошняна продукція, збивні вироби, якість продукції.

Постановка проблеми. Найважливішим фактором, який обумовлює стан здоров'я сучасної людини, зв'язує її з навколишнім середовищем і впливає на спроможність організму протистояти несприятливим впливам, є харчування. У різноманітному асортименті продуктів харчування на долю борошняних і кондитерських виробів приходить близько 40 %. Це, насамперед, макаронні, хлібобулочні вироби, кондитерські вироби, й інші вироби, споживання яких в усьому світі в загальному обсязі продуктів харчування займає вагоме місце. Будучи енергетично цінними, вони, проте, не задовольняють потреби людини в біологічно активних речовинах і мінеральних елементах. Тому виробництво продукції, що характеризуються підвищеною харчовою і біологічною цінністю з високими споживчими властивостями, є актуальною проблемою для України, яка опинилася в умовах економічної й екологічної криз, особливо після аварії на Чорнобильській АЕС. Ситуація, що створилася, привела до того,

що поряд зі зниженням харчової цінності багатьох борошняних і кондитерських виробів зменшилося споживання основних харчових речовин, вітамінів, мінеральних сполук тощо. Наслідком такого дисбалансу в харчуванні з'явилося збільшення росту цілого ряду захворювань: серцево-судинних, шлункових, онкологічних і інших, що приймає для України загрозливі розміри [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання натуральної сировини рослинного походження в якості барвників для кондитерської продукції має ряд переваг, головною з яких є те, що крім барвних речовин вона містить білкові речовини, вітаміни, мікро- і макроелементи, органічні кислоти, харчові волокна й інші цінні компоненти, що входять у її склад, і знаходяться вони у вигляді природних сполук у тій формі, що краще засвоюється організмом людини. Використанням нетрадиційної рослинної сировини у якості натуральних барвників під час виробництва харчових продуктів

займалися Ю.Г. Скорикова, В.І. Дробот, Г.М. Лисюк, В.В. Парфененко, А.В. Эйнгор, Л.Ф. Щелкунов, Н.П. Горковлюк, А.І. Левін, М.В. Артамонова та інші дослідники [2, 3]. Численними дослідженнями доведено, що відмінні за походженням та хімічним складом натуральні барвники по-різному реагують на рН системи, в яку вони вносяться, та на процес формування їх структури і, як наслідок, на якість готових виробів [4]. У той же час у літературних джерелах відсутні систематизовані дані щодо застосування під час виробництва збивних кондитерських виробів барвників із нетрадиційної рослинної сировини, отриманої за кріогенною технологією (кріо-барвників).

Використання у виробництві борошняної продукції, особливо макаронних виробів, кальційвміщуючих добавок також є дуже актуальним і мало вивченим на сьогоднішній день. Останнім часом у світі велика увага приділяється дефіциту кальцію. Кальцій є незамінним харчовим макроелементом і відіграє дуже важливу роль в багатьох внутрішньо- та позаклітинних процесах. Нестача кальцію може спричинити низку захворювань, таких як рахіт і неправильний ріст зубів у дітей, викривлення хребта, остеопороз або крихкість кісток у літніх людей. Особливе значення у вирішенні проблеми забезпечення населення кальцієм мають продукти масового споживання. Макаронні вироби, що є доступним продуктом масового та повсякденного попиту, якнайкраще підходять для збагачення сполуками кальцію та вирішення проблеми подолання кальцієвого дефіциту. Аналіз основних напрямків дослідницьких робіт вказує на розширення використання кальцієвих добавок в рецептурах різних груп харчових продуктів. Питаннями використання кальційвміщуючих добавок у виробництві харчових продуктів займалися В.Н. Корзун, Л.Н. Шатнюк, Н.П. Коробова, Г.М. Медведев, С.Б. Юдіна, С.Я. Корячкіна, Г.А.Осипова та інші дослідники [5, 6]. Проте питання використання кальцієвих добавок у виробництві макаронних виробів майже не вивчалось. Макаронні вироби відрізняються високою енергетичною цінністю та доброю засвоюваністю, але належать до так званих рафінованих продуктів харчування, бідних на вітаміни, мінеральні та інші біологічно активні речовини. Використання глюконату кальцію дозволить збагатити їх кальцієм та раціоналізувати в них співвідношення між кальцієм і фосфором.

Актуальність поставленої в роботі проблеми обумовлена необхідністю розробки низки харчових продуктів, у тому числі макаронних і збивних кондитерських виробів, з підвищеним вмістом кальцію і біологічно-активних речовин, що дозволить забезпечити населення України збалансованою та високоякісною продукцією.

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми. Для забарвлення збивних кондитерських виробів зазвичай використовують синтетичні барвники, що надають виробам різні кольори. Синтетичні барвники володіють значними технологічними перевагами: вони менш чутливі до умов технологічної обробки та зберігання, надають виробам яскраве забарвлення, їх собівартість значно нижча, а виробництво не залежить від сезону. Проте синтетичні барвники, на відміну від натуральних, не містять у своєму складі корисні біологічно-активні речовини: вітаміни, глікозиди, органічні кислоти, ароматичні речовини, мікроелементи, тому використання натуральних барвників є більш доцільним і актуальним. Крім того, більшість натуральних барвників мають антиоксидантні властивості, тому

їх використання у якості харчової добавки дозволить не тільки поліпшити зовнішній вигляд продукту, а й значно підвищити його харчову цінність. Однак можливість широкого використання тих чи інших натуральних барвників у харчовій промисловості визначається не тільки природою забарвлюючих пігментів, але і їхньою стабільністю до фізичного і хімічного впливу – кислот і лугів, кисню повітря, температури, мікробіологічного середовища. Найважливішою особливістю кріо-барвників, отриманих за рахунок низькотемпературних технологій, є високий вміст біологічно активних речовин, вітамінів і мікроелементів, що дозволяє надати продуктам лікувально-профілактичних дій і підвищити їх біологічну цінність [7].

У зв'язку із великим асортиментом макаронних виробів у споживачів стає актуальною проблема споживання якісної продукції, яка б мала крім високих споживчих властивостей ще й оздоровче призначення. Використання кальційвміщуючих добавок, зокрема глюконату кальцію, у виробництві макаронних виробів як найбільш розповсюджених та доступних для будь-яких верств населення продуктів харчування є дуже доцільним. Добова потреба в кальції дорослої людини складає 800-1200 мг. Асиміляція кальцію тканинами залежить від співвідношення його з іншими компонентами їжі, в першу чергу, з фосфором. Рекомендоване співвідношення кальцію і фосфору в їжі, за даними ряду учених, складає 2:1. Складність підтримки такого співвідношення обумовлена тим, що більшість продуктів значно багатше фосфором, ніж кальцієм [8].

Отже нами пропонується використовувати для виробництва збивних кондитерських виробів у якості натуральних барвників порошки із суданської троянди, календули та кропиви, отримані за кріогенною технологією, а для виробництва макаронних виробів глюконат кальцію.

Мета статті. Метою даної роботи є дослідження можливості використання порошків із нетрадиційної рослинної сировини, зокрема суданської троянди, календули та кропиви, отриманих за кріогенною технологією, для покращення органолептичних і фізико-хімічних показників збивних кондитерських виробів, а також глюконату кальцію для покращення якості і збагачення кальцієм макаронних виробів, у тому числі під час зберігання.

Виклад основного матеріалу. Аналіз хімічного складу барвників із суданської троянди, календули та кропиви показав, що вони є найбільш перспективною та дешевою сировиною з точки зору вмісту біологічно цінних компонентів – харчових волокон, поліфенолів, вітамінів, мінеральних та інших речовин. Це дало підстави для проведення експериментальних досліджень з метою наукового обґрунтування використання кріо-барвників у виробництві збивної кондитерської продукції та розробки на цій основі рецептур і технологій виробів з покращеними споживчими властивостями та з метою розширення їх асортименту.

За основу була обрана традиційна рецептура зефіру «Ванільного» на агарі. Із літературних джерел відомо, що концентрація різних барвників рослинного походження, які вносяться в кондитерські вироби, складає від 0,1 до 1,5% [9]. Тому для проведення експерименту) були використані відсоткові концентрації кріо-барвників у діапазоні від 0,1 до 1,5%.

Відомо, що барвники в кондитерських системах можуть бути додані у сухому вигляді, або у вигляді водного розчину. Дослідним шляхом було встановлено, що додані у сухому вигляді кріо-барвники не

встигають розчинитися у зефірній масі. У зв'язку з цим вносили барвники у вигляді водного розчину. Водні розчини барвників вводили в зефірну суміш на наступних стадіях: на стадії приготування білково-цукрово-фруктової суміші і на стадії приготування зефірної маси (збивання готової білково-цукрово-фруктової суміші з клейовим сиропом).

На основі проведених експериментальних досліджень було встановлено, що з метою збереження біологічно активних речовин, які містяться у рослинних добавках, вносити їх у рецептурну суміш зефіру необхідно після додавання клейового сиропу на стадії приготування зефірної маси.

Здійснено обґрунтування доцільності використання кріо-барвників із суданської троянди, календули та кропиви, в ході якого розроблена технологія виробництва зефіру, визначені раціональні концентрації і способи введення барвників та оцінена якість готової продукції за органолептичними та фізико-хімічними показниками. Встановлено, що найбільш раціональним дозуванням барвників, які покращують органолептичні показники якості зефірної маси є 0,5 % від загальної маси системи.

Доведено, що кислоти та луги приводять не лише до зміни інтенсивності кольору антоціанових барвників, але й до зміни їх хімічного складу. Отримані дані з підвищення кислотності зефіру (на 20%) при додаванні кріо-барвника з суданської троянди дозволили зменшити в рецептурах витрати молочної кислоти на 10-15 % в залежності від концентрації кріо-барвника.

Густина зефірної маси з кріо-барвниками практично не змінилася.

Вологість зефіру з різним вмістом кріо-барвників підтримували на рівні 21-22% за рахунок більшого уварювання клейового сиропу. Колірна гама зефіру з кріо-барвниками при зберіганні практично не змінилася. Відбулося лише зменшення інтенсивності колірності на 2-10% в залежності від виду барвника. Отримані результати дозволяють рекомендувати гарантійний термін зберігання зефіру з кріо-барвниками протягом 1 місяця.

Прогноз якості наукової розробки показав, що впровадження нових виробів є перспективним. За отриманими результатами розраховано економічну ефективність виробництва нової продукції. Встановлено, що хоча при введенні добавок ціна на зефір підвищується на 0,75%, інтегральна оцінка якості нового виробу на 24% більше у порівнянні з традиційною рецептурою.

Як відомо, джерелом кальцію може бути натуральне коров'яче молоко, кисломолочний сир, які містять, крім всього іншого, значну кількість жиру та білків. Проте на сьогоднішній день споживання натуральної молочної продукції населенням України різко зменшилося з огляду на низьку платоспроможність основної частини населення та зменшення представлення на ринку частки натуральної молочної продукції [10]. Тому нами запропоновано як кальційвміщуючу добавку використовувати глюконат кальцію. Він є не тільки перспективною добавкою з метою збагачення макаронних виробів кальцієм, але і дозволяє одержати вироби з макаронного тіста високої якості, сприяє збільшенню виходу виробів і зниженню тривалості їх варіння.

Встановлено, що найбільш раціональним є введення глюконату кальцію в кількості 2...5% до маси борошна. Це дозволяє раціоналізувати співвідношення у виробах між Са і Р на користь Са, а також дотриматися умов, за яких не погіршуються їх ор-

ганолептичні показники та забезпечується до 45% добової потреби організму людини в кальції при споживанні однієї порції макаронних виробів.

Доведено, що додавання глюконату кальцію у макаронне тісто в межах 5% до маси борошна не змінює кількість і не погіршує якість клейковини пшеничного борошна; підвищує його водопоглинальну здатність, адгезійні властивості, знижує його розтяжність, що свідчить про зміцнення його структурно-механічних властивостей.

Проведена оцінка якості макаронних виробів показала, що за органолептичними, фізико-хімічними та варильними властивостями дослідні зразки макаронних виробів не поступаються, а за деякими показниками навіть перевищують контрольні зразки. Так, покращуються стан виробів після варіння та їх поверхня, зменшуються кислотність виробів з 2,4 до 2,2 град., тривалість варіння – з 10 до 9 хв., втрати сухих речовин у варильне середовище – з 6,5 до 5,9%, а також підвищується коефіцієнт збільшення маси на 9,5%. Доведено відсутність утворення у макаронних виробах з пшеничного борошна вищого гатунку нерозчинних комплексів з іонами Са²⁺ за участю фітинової кислоти або її солей, що дає можливість використовувати кальцеві добавки у виробництві макаронної продукції без подальших негативних наслідків на процеси всмоктування та засвоєння кальцію організмом людини.

Запропоновано рецептуру та технологію макаронних виробів з додаванням глюконату кальцію, яка не потребує додаткового устаткування, переобладнання виробництва та перекваліфікації персоналу. Загальна комплексна оцінка якості макаронних виробів з додаванням глюконату кальцію на 25% вище, ніж у традиційних виробів, головним чином, за рахунок підвищення вмісту кальцію та структурно-механічних властивостей виробів. Інтегральна оцінка макаронних виробів з НКХ збільшується в порівнянні з традиційними виробами на 9%, що свідчить про високий рівень якості й економічності розробленої продукції.

Встановлено, що протягом регламентованого терміну зберігання, який становить один рік, макаронні вироби з додаванням глюконату кальцію за органолептичними, фізико-хімічними, варильними показниками якості і показниками безпечності відповідали вимогам до даного виду продукції. Вміст кальцію у розробленій продукції протягом усього терміну зберігання знижується в межах 2...4%, що не позначиться на її оздоровчій дії для організму людини. За результатами досліджень гігроскопічних властивостей і процесу сушіння встановлено, що макаронні вироби з глюконатом кальцію не потребують зміни режимів їх зберігання та сушіння порівняно з традиційними макаронними виробами.

Висновки і пропозиції. Таким чином, використання при виробництві зефіру кріо-барвників із суданської троянди, суцвіття календули та листя кропиви, що мають цінний хімічний склад і поліфункціональні властивості, надає можливості підвищити харчову та біологічну цінність готових виробів.

Встановлено перспективність і доцільність використання під час виробництва макаронних виробів глюконату кальцію в кількості 2...5% до маси борошна, що дозволяє раціоналізувати співвідношення у виробах між Са і Р на користь Са, зменшити тривалість варіння та збільшити привар макаронних виробів, а також покращити їх структурно-механічні властивості.

Список літератури:

1. Проблема мікроелементів у харчуванні населення України та шляхи її вирішення [Електронний ресурс] / В. Н. Корзун, І. П. Козярин, А. М. Парац [та ін.] // Проблеми харчування. – 2007. – № 1. – С. 5–11. – Режим доступу до журн.: http://www.medved.kiev.ua/arh_nutr/art_2007/n07_1_1.htm.
2. Парфененко В.В., Эйнгор А.В., Никифорова В.Н. Производство кондитерских изделий с использованием нетрадиционного сырья. – М.: Агро-промиздат, 1986. – 208 с.
3. Горковлюк Н. П. Биохимическая характеристика вторичных продуктов переработки винограда и их комплексное использование. Дис... канд. техн. наук, Одесский технологический институт пищевой промышленности. Одесса, 1985. – 190 с.
4. Скорикова Ю. Г. Полифенолы плодов и ягод и формирование цвета продуктов. – М.: Пищевая пром-сть, 1973. – 233 с.
5. Юдина С. Б. Технология продуктов функционального питания / С. Б. Юдина. – М.: ДеЛи принт, 2008. – 280 с.
6. Корячкина С. Я. Обоснование возможности использования кальциевых добавок при производстве макаронных изделий / С. Я. Корячкина, Г. А. Осипова // Известия вузов. Пищевая технология. – 2002. – № 1. – С. 44–47.
7. Чуйко А. Н. Использование криос-порошков из виноградных выжимков в производстве мучных изделий: дисс. ... кандидата техн. наук : 05.18.16 / Чуйко Андрей Николаевич. – Харьков, 2003. – 190 с.
8. Дуденко Н. В., Павлоцька Л. Ф., Артеменко В. С. та ін. / Основи фізіології харчування – Х.: Торнадо, 2003. – 407 с.
9. Сирохман И. В. Кондитерские изделия из нетрадиционного сырья. – К.: Техника, 1987. – 187 с.
10. Капрельянц Л. Использование лактата кальция в хлебопекарном производстве / Л. Капрельянц, О. Дышкантук, Р. Шевченко // Хлебопродукты. – 2000. – № 8. – С. 26–27.

Чуйко А.Н., Чуйко М.Н., Дриль М.В., Шейка А.И.

Харьковский торгово-экономический институт

Киевского национального торгово-экономического университета

РАЗРАБОТКА МУЧНОЙ И КОНДИТЕРСКОЙ ПРОДУКЦИИ ЛЕЧЕБНО-ПРОФИЛАКТИЧЕСКОГО НАЗНАЧЕНИЯ

Аннотация

Рассмотрены целесообразность и перспективность использования в качестве натуральных красителей порошков из нетрадиционного растительного сырья, в частности, суданской розы, календулы и крапивы, полученных по криогенной технологии, для улучшения органолептических и физико-химических показателей сбивных кондитерских изделий, а также для повышения их биологической ценности. Установлено перспективность использования при производстве макаронных изделий глюконата кальция в количестве 2 ... 5% к массе муки, что позволяет рационализировать соотношение в изделиях между Са и Р в пользу Са, уменьшить продолжительность варки и увеличить привар макаронных изделий, а также улучшить их структурно-механические свойства.

Ключевые слова: крио-красители, глюконат кальция, кондитерские изделия, макаронные изделия, мучная продукция, сбивные изделия, качество продукции.

Chuiko A.M., Chuiko M.M., Dryl M.V., Sheyka A.I.

Kharkiv Trade and Economic Institute of Kyiv National Trade and Economic University

DEVELOPMENT FLOUR AND CONFECTIONARY PRODUCTS CURATIVE AND PREVENTIVE ORIENTATION

Summary

Consider the appropriateness and potential use as a natural dye powders using new plant material, including Sudanese rose, calendula and nettle obtained by cryogenic technology to improve the organoleptic and physico-chemical parameters churned confectionery, as well as to enhance their biological value. Established promising use in the manufacture of pasta calcium gluconate in an amount of 2... 5% by weight of flour, allowing you to streamline value goods between Ca and P for Ca, reduce duration and increase pryvar cooking pasta, as well as improve their structural and mechanical properties.

Keywords: krio-dyes, calcium gluconate, pastries, pasta, flour products, churned products, quality products.

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ НАУКИ

ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОБЛЕМЫ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ

Герасименко А.А., Богачев Л.А.

Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет

В статье проанализирована современная ситуация в сельском хозяйстве Украины. Определены основные тенденции развития, которые влияют на динамику показателей сельского хозяйства. Рассчитаны прогнозные показатели валовой продукции сельского хозяйства. В статье сформулированы основные задачи аграрной политики в долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: сельское хозяйство, животноводство, экономическая ситуация, новая ферма.

Постановка проблемы. В аграрной сфере экономики развитие инновационной деятельности сдерживается вследствие несовершенства законодательной базы и недостаточного государственного стимулирования инновационной деятельности, ограниченности внутренних и внешних источников финансирования инноваций и невозможности их быстрой мобилизации, низкого уровня инвестиционной привлекательности отрасли.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблема инновационной деятельности всегда привлекала внимание отечественных и иностранных ученых. Обстоятельные исследования различных аспектов инновационного развития и эффективности инноваций осуществили в своих работах такие ученые: иностранные – С. Валдайцев, Л. Водачек, А. Водачкова, П. Элиот, Г. Ковалев, Ю. Морозов, С. Румянцев, Б. Санто, А. Стрикленд, Б. Твисс, А. Томпсон, Э. Уткин, Р. Фатхутдинов, Й. Шумпетер, Ю. Яковец; отечественные – А.И. Амоша, Ю.М. Бажал, Л.К. Безчасний, В.И. Бойко, А.М. Бузни, С.А. Володин, В.М. Геец, В.И. Захарченко, О.В. Крисальний, И.И. Лукинов, С.М. Окропилий, П.Т. Саблук, Л.И. Федулова, М.Г. Чумаченко и другие. Проблемам государственного регулирования, материального, финансового, информационного обеспечения инновационной деятельности и развития инновационного предпринимательства в агропромышленном производстве уделяли внимание В.Г. Андрейчук, А.П. Гайдучкий, М.В. Зубец, М.И. Кисиль, М.Ю. Коденська, М.Х. Корецкий, М.Ф. Крапивко, М.И. Крупка, М.И. Малик, Г.М. Пидлисецкий, М.А. Садыков, А.В. Чупис, О.М. Шестопаль, В.В. Юрчишин и др. [3, 2009 – 686 с.].

Нерешенные составляющие общей проблемы. Украина по уровню техники и технологии в сельском хозяйстве отстает от передовых стран на 40 лет. Только два процента ее сельскохозяйственных угодий обрабатываются по технологиям бережливого земледелия. В результате потери урожая достигают 30 %. Удельные затраты электроэнергии у Украине в несколько раз выше, чем в США и в Западной Европе. В Украине в сельском хозяйстве трудятся 13 % всего трудоспособного населения страны, что в 2 – 4 раза больше, чем на Западе.

Существует целый ряд проблем преодоления отсталости украинского сельского хозяйства, среди основных:

- высокие цены на горючее, которые делают невозможным высокорентабельное производство сельскохозяйственной продукции;

- высокие процентные ставки на кредит (15-16%), обусловленные высокими рисками невозврата заемных средств кредиторами;

- высокие таможенные пошлины на сельскохозяйственную технику и незащищенный внутренний

рынок от демпинговых поставок продуктов питания зарубежными производителями;

Социальные проблемы сельских жителей: необходимо строительство жилья на селе, улучшение социальных условий для крестьян. Хозяевами на селе стали крупные корпорации, не заинтересованные в процветании села.

Исследование состояния материально-технической базы аграрных предприятий показывает, что 2/3 объектов недвижимости изношены на 50-70%, а средств механизации – на 70-95%. Поэтому первоочередной проблемой дальнейшего развития аграрного производства является его технико-технологическое переоснащение.

И наконец, из-за высокого уровня коррупции и взяточничества, нестабильности политической и экономической ситуации в стране, недостаточного развития финансовой системы государства и трудностей в работе с отечественными партнерами, поток иностранных инвестиций в с/х почти отсутствует.

Цель статьи. Целью является теоретическое обоснование вопросов совершенствования инновационной деятельности в сельском хозяйстве, разработка методических основ по формированию инновационной стратегии развития отраслей направленной на обеспечение продовольственной безопасности страны.

Изложение основного материала исследования. Инновационная деятельность осуществляется благодаря прогрессивным научно-техническим достижениям и является решающим фактором преодоления кризисных явлений, стабилизации и роста экономики. Объективно обусловленный процесс преобразования научного знания в физическую реальность, периодического инновационного обновления имеет свои закономерности и является самостоятельным научным направлением. Основу для инновационного развития создают экономические субъекты, осуществляющие инновационную деятельность в целях извлечения выгод. Однако ее результативность зависит от состояния внешней и внутренней экономической среды, наличие необходимых условий для внедрения и рационального использования инновационной продукции.

Инновационное обеспечение развития сельского хозяйства – это создание соответствующей инновационной инфраструктуры, привлечение вновь и усовершенствованных конкурентоспособных технологий, продукции или услуг, а также организационно-технических решений производственного, административного, коммерческого или иного характера, существенно улучшающие структуру и качество производства и социальной сферы, осуществления деятельности, направленной на использование и

коммерциализацию результатов научных исследований и разработок, которые в совокупности обеспечивают повышение конкурентоспособности отрасли.

Сельское хозяйство является одной из приоритетных отраслей экономики. Его развитие способствует повышению материального благосостояния населения, укреплению экономической и продовольственной безопасности государства, росту экспортного потенциала. Учитывая вышеизложенное, возникает необходимость детального анализа современного состояния и перспектив развития сельского хозяйства Украины. Стабильным хозяйствам нужны не столько прямые дотации, сколько нужна последовательная ценовая политика и доступные, долгосрочные кредиты, чтобы развивать и модернизировать производство. К этому можно добавить, что молочным фермам кроме кредитов и господдержки нужны еще и настоящие хозяева. В противном случае животноводство – отрасль потенциально прибыльная и высоко rentабельная – еще надолго останется убыточной и, по-прежнему будет стоять перед бюджетами всех уровней с протянутой рукой. Примером инноваций в животноводческой отрасли является создание в 2012 году первой в Украине современной демонстрационной молочной фермы семейного типа на 120 коров в селе Александровка Покровского района Днепропетровской области. Это первая ферма такого типа, которая открыта в Украине [1, с. 305-308].

Новая ферма – это современный производственно-учебный комплекс, в котором будут обучать и поддерживать желающих создать собственную семейную ферму. На базе фермы будут действовать учебный класс для обучения крестьян эффективному производству качественного молока и других передовых методов хозяйствования. Специалисты этого комплекса бесплатно будут предоставлять крестьянам образовательные, информационные и квалификационные консультации – от создания проекта собственной семейной фермы к оформлению всех документов, ее строительства и успешного функционирования уже на этапе производства молока и его реализации молокоперерабатывающим предприятиям региона через созданные молочарные кооперативы. Производственная мощность первого пускового комплекса фермы составляет 540 тонн молока в год или 8-9 тыс. кг молока в пересчете на одну корову. На производстве будет использоваться комплексная автоматизация и механизация технологических процессов: автоматизированная система доения, поения и кормления, механизированная уборка [3].

Техническое обеспечение сельскохозяйственного производства характеризуется не только количеством технических средств, но и их надежностью, производительностью, соответствием требованиям экологии и безопасностью машин в работе. По всем названным параметрам Украина стоит значительно ниже стран с развитым сельским хозяйством. Отечественные энергетические средства и сельскохозяйственные машины по качеству отстают от мировых на 2-3 поколения. Параметры производительности у них ниже 20-40%, а по отдельным машинам – в десятки раз, при больших затратах труда на их обслуживание и эксплуатацию, более высокой материалоемкости. По экологическим требованиям значительная часть отечественных технических средств не отвечают параметрам Евро-2, не говоря уже о Евро-3 и Евро-4, условия труда на них менее комфортны и безопасны по сравнению с лучшими образцами европейских, японских или

американских машин. Из-за технических неисправностей и физического износа ежегодно не используется треть тракторов, комбайнов и других машин. Коэффициент готовности их даже в напряженные периоды не превышает 0,7%. Поэтому растягиваются сроки выполнения работ, потери урожая достигают 20-30%. В частности, по расчетам, еще в 2005 г. потери зерна при уборке урожая оценивались в 8-10 млрд. грн.

Происходит процесс «старения» с/х кадров. Молодое поколение все чаще иммигрирует в большие города, где есть все условия для обучения и работы, интересного отдыха, из-за чего часть квалифицированных инженерно-технических, конструкторских и рабочих кадров уже считается утраченной.

В то же время рынок мяса и мясopодуктов является чрезвычайно перспективным и социально значимым. Потребление мяса на душу населения в Украине составляет 53 кг, в то время как в развитых странах – 80-100 кг. При этом потребление мяса будет постоянно расти по мере роста доходов населения. Динамика последних лет свидетельствует об этом. Поэтому необходимо вовремя отреагировать на сигналы рынка и сориентировать бизнес относительно перспектив развития данного сектора [2].

Первым мероприятием в Плате реализации Проекта определены меры по расширению доступности кредитных ресурсов для ускоренного развития животноводства. Процентная ставка по кредитам, полученным на срок до 8 лет на строительство и модернизацию животноводческих комплексов будет на две трети субсидироваться из госбюджета. На столь длительный срок это будет сделано впервые.

Второе мероприятие также направлено на обновление основных фондов в животноводстве. Основная его задача – это повышение генетического потенциала животных разводимых в Украине пород и улучшение условий их содержания. Решение этой проблемы предусматривается осуществлять через закупку племенного скота и современного технологического оборудования по положительно зарекомендовавшей себя системе государственного лизинга.

Третьим мероприятием для обеспечения ускоренного развития животноводства и повышения его конкурентоспособности является принятие Решения Правительства об отмене ввозных таможенных пошлин на технологическое оборудование для животноводства, не имеющее отечественных аналогов. А так же с целью улучшения ситуации с формированием и воспроизводством материально-технической базы аграрного сектора, повышения его до конкурентоспособного уровня и систематического регулирования ценового паритета необходимо:

- внедрить в Украине практику проведения раз в 4-5 лет тематической переписи основных средств в рамках Всеукраинской сельскохозяйственной переписи с целью определения достоверных параметров и состояния имущества аграрного сектора;

- осуществить комплекс мер на государственном и региональном уровнях с целью активизации инвестиционно-инновационных процессов по технико-технологическому переоснащению аграрного производства;

- реформировать амортизационную систему относительно ее инвестиционного направления путем разграничения экономической и фискальной функций;

- усовершенствовать и расширить систему лизинга сельскохозяйственной техники и оборудования;

-улучшить систему государственной поддержки технико-технологического переоснащения, охватив ею всех производителей сельскохозяйственной продукции;

-ввести национальные стандарты технического сервиса в гарантийный и послегарантийный периоды эксплуатации сельскохозяйственной техники с участием заводов производителей и поставщиков;

-увеличить подготовку механизаторов широкого профиля, повышение квалификации и аттестацию инженерно-технических работников [4, с. 116-119]

Выводы. Для повышения инновационного потенциала сельского хозяйства и повышение роли науки и научной деятельности предложено осуществлять целенаправленную и поэтапную госу-

дарственную поддержку инновационного развития не только по финансовым потребностям науки, но и непосредственно сельского хозяйства, в зависимости от возможностей государства. В основу системы государственной поддержки инновационного развития сельского хозяйства должны быть положены принципы соответствия ведущих направлений научно-технического развития основным проблемам и перспективам развития отрасли. Отрасль трещит по швам, как старый поношенный костюм. Еще немного, и будем питаться только чужими продуктами, потому что свои некому будет выращивать, еще чуть-чуть, и мы можем потерять одну из стратегических составляющих нашей независимости – продовольственную безопасность и стать колонией Запада.

Список литературы:

1. Курмаев П.Ю. Современное состояние и перспективы развития животноводства в Украине [коллективная монография] / Под ред. В.Ф. Беседина, А.С. Музыченко. К. : НИЭИ, 2010. – С. 305-308.
2. Канюка Д.В. <http://www.be5.biz/ekonomika1/r2012/2626.html>;
3. Статистический справочник Украины 1998-2008 гг. – К., Госкомстат Украины, 2009 – 686 с.
4. Актуальні проблеми сучасного розвитку України: соціальні, економічні та правові аспекти (2008) / Матеріали міжвузівської наукової конференції викладачів та студентів. – Донецьк, ДонНТУ – 2008, с. 116-119.

Герасименко А.О., Богачов Л.А.

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

ІННОВАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Анотація

У статті проаналізовано сучасна ситуація в сільському господарстві України. Визначено основні тенденції розвитку, які впливають на динаміку показників сільського господарства. Розраховані прогнозні показники валової продукції сільського господарства. У статті сформульовані основні завдання аграрної політики в довгостроковій перспективі.

Ключові слова: сільське господарство, тваринництво, економічна ситуація, нова ферма.

Gerasimenko A.A., Bogachev L.A.

Kharkov National Automobile and Highway University

INNOVATIVE AGRICULTURAL PROBLEMS OF MODERN UKRAINE

Summary

This paper analyzes the current situation in Ukrainian agriculture. The main trends of development that affect the dynamics of agriculture. Calculated projected figures of gross agricultural output. The article defines the main objectives of agrarian policy in the long term.

Keywords: agriculture, animal husbandry, economics, new farm.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

КОЗАЦТВО: ПОДВІЙНІСТЬ ІСТОРІЇ – ПОДВІЙНІСТЬ СВИТОГЛЯДУ

Ерохин И.Ю.

Кройдон Колледж, Лондон, Великобритания

Історія козацтва складна і суперечлива. Козацтво розвивалося у двох напрямках. Перший, – це система традиційних козацьких вольностей, незалежності, самостійності. Друга концепція, – ідеологія державного служивого козацтва. У їх взаємодії і формувалася унікальність спільноти, її особлива роль і місія.

Ключові слова: козаки, козацтво, держава, території, козацька самобутність, етнос, народ, менталітет, особливості розвитку.

Протягом тривалого часу у вітчизняній правовій та історичній науках панувало імперське уявлення про козацтво. Козаки наводилися в джерелах як поборники інтересів і прав традиційної держави. Разом з тим, абсолютно не був досліджений і вивчений аспект про самостійні концепції козацької державності, які зароджувалися і розвивалися всередині даної спільноти. Це призводило до непоправних помилок при розробці методологічної бази вивчення етностанової групи [8; 14].

Ідеї самостійної козацької державності з'являються ще у далекій давнині. Безліч прикладів цього ми знаходимо в найдавніших козацьких державах і поселеннях (Запорізькій Січі, ранньому Доні [11], Яїку і Волзі). Ідеї самостійності базуються, насамперед, на ідеології козацьких «вольностей» і козацького права.

Слід згадати про особливості розвитку козацьких територій, які й стають найважливішим чинником розвитку козацької державності. Протягом тривалого часу було прийнято вважати козацтво абсолютно єдиним етносом, групою, станом, проте, ці уявлення дуже далекі від істини.

Сучасники говорили про феномен структури козацтва – козацькі війська дослівно так: «Козаки. Одинадцять козацьких військ. Їх називали перлинами в блискучій короні Російської імперії. Донці, кубанці, терці, уральці, сибірці, астраханці, оренбуржці, забайкальці, семиреченці, амурці, уссурійці. У кожного війська була своя історія, – в одного не менш давня, ніж сама Російська держава, в іншого недовга, але теж славна і блискуча. Кожне військо мало свої традиції, об'єднані єдиним стрижнем, пронизані єдиним сенсом. У кожного війська були свої легенди, свої герої. А деякі мали спільних героїв, таких як Єрмак Тимофійович – особистість відома і славна у всій Росії». (Історія козацтва Росії).

Життя і діяльність системи козацьких військ, так само як і устрій багатьох із них досить детально описані в історичній літературі, особливо літературі дореволюційного періоду. У джерелах окремо розглянуті питання – землеустрою війська, його ідеології, військових подій в житті війська, мобілізаційної складової, політики управління (військового і цивільного). Узагальнена інформація про систему функціонування структури козацьких військ зібрана і повідомлена в роботах – О.Агафонова [1; 2], Ю.Галушко [5], М.Хорошкіна [23; 24], А.Шишова [25] та ін.

Багато дослідників (наприклад, В.М.Безотосний) переконані в тому, що поділ козацтва відбувається ще в далекій давнині, насамперед за етнографічною ознакою. У його роботах ми знаходимо фразу, – «З етнографічного погляду перші козаки поділялися за місцем виникнення на російських і українських. Серед тих і інших можна виділити вільних і

служивих козаків. В Україні вільне козацтво було представлено Запорізькою Січчю (проіснувала до 1775 р.), а служиве – «реєстрове» – козаками, які отримували платню за службу в Польсько-Литовській державі. Російські служиві козаки (городові, полкові і сторожові) використовувалися для захисту визначених кордонів і міст, отримуючи цю платню в довічне користування. Хоча вони прирівнювалися до служивих людей «за зброєю (стрільці, гарматники), але на відміну від них мали стабільну організацію та виборну систему військового управління. У такому вигляді вони проіснували до початку 18 ст.» [3]. Про вільних російських козаків автор пише: «Перша громада російських вільних козаків виникла на Дону, а потім на річках Яїк, Терек і Волга. На відміну від служивого козацтва центрами виникнення вільного козацтва стали узбережжя великих річок (Дніпра, Дону, Яїка, Тереку) і степові простори, що накладало помітний відбиток на козацтво і визначало їх життєвий устрій» [3].

Як бачимо, Безотосний вбачає, як мінімум два фактори (обидва географічні), які обумовлювали «різницю» козацтва вже в період не тільки його розвитку, а й за самою природою зародження.

З виникненням і розвитком системи козацьких військ з урахуванням їх специфіки різниця у виконуваних функціях козаків, їх особливості лише посилюються. Дається взнаки фактор накопичення історичного досвіду і традицій. Наприклад, донському козацтву до початку 18 століття хліборобство було заборонено під страхом смертної кари. Як говорили самі донці, – жили вони «з трави і води». (Безотосний) [3].

Багато козацьких військ більш пізнього періоду виникали як система заходів російської влади з охорони її державних кордонів. Про це прямо вказується у переліку джерел. Амурське козацьке військо (1860-1918 рр.) [14] створене в Приамур'ї і Примор'ї з козаків Забайкальського козацького війська (Благовещенськ-на-Амурі) несло прикордонну службу з Китаєм. У 1889 р. з нього було виділено Уссурійське козацьке військо. Військо відіграло важливу роль у російсько-японській (1904-5 рр.) та Першій світовій війнах.

Астраханське козацьке військо, на думку багатьох джерел, спочатку створювалося для несення сторожової служби у низов'ях Волги і на узбережжі Каспію, на південно-західному кордоні Росії.

Оренбурзьке козацьке військо утворено в 1748-55 рр. для оборони Оренбурга [18; 20; 21; 22].

Чим уважніше ми вдивляємося у справжню, а не романтизовану і прикрашену історію козацтва, тим більше ми виявляємо суттєвих відмінностей, особливостей і специфіки.

Наприклад, той самий устрій Волзького ко-

зацького війська дуже відрізнявся від Донського. Військове землеволодіння Волзького війська було служивим. Землі не були передані війську у «довічне» користування. Тим самим підкреслювалася пряма залежність війська від держави та його тимчасовість існування на Волзі, можливість у будь-який момент бути переселеним. Точні межі військових земель тут були визначені лише у 1755 р. [7; 26].

Іншою особливістю війська було те, що орне землеробство не набуло у волзьких козаків широкого розповсюдження, а основними видами господарської діяльності стали, – рибальство, розвиток винокуріння, баштанництво, лісозаготівля, деякі ремесла, і навіть шукання скарбів [26]. Так волзькі козаки виконували своєрідну державну археологічну місію.

Джерела говорять про те, що більшість волзьких козаків були старовірами. Принаймні, достеменно відомо, що православні представники війська склали не більше 50% його чисельності.

Волзьке військо володіло обмеженими в порівнянні з тим же Донським правами адміністративно-територіальної козацької автономії XVII ст. Фактично це були лише окремі елементи козацького самоврядування (військовий округ, військова та станична канцелярії). Безпосередній вплив на життя війська здійснювала діяльність астраханського губернатора і царинського коменданта [7; 26].

Не меншою специфічністю відрізнялися козацькі війська з мусульманським населенням, де була достатня чисельність козаків із числа татар, башкирів.

Ми чітко бачимо, що одні з козацьких військ відразу формувалися як майже єдина професійна група в рамках козацької спільності. Наприклад, – Донське, Кубанське і Терське козацтва та козацькі війська цих територій. Інші ж, оформлялися на основі міжетнічного співтовариства або навпаки певної етнічної групи. Наприклад, – хрещені калмики, татари, башкири. Це знаходило вираження не тільки в устрої війська, але і в його дрібніших

структурних підрозділах. Таку тенденцію і форму устрою ми можемо спостерігати в організації козацьких полків [4], а також – козацьких півсотень, сотень.

Саме козацтво враховує ці відмінності і дуже дбайливо ставиться до них, визначаючи їх цілком чітко в системі своїх традицій.

Саме на основі цих етнічних (а також, – соціокультурних) відмінностей військового і територіального устрою стає можливим для багатьох дослідників говорити про потенційну можливість появи нових козацьких структур в системі сучасного служивого (реєстрового) козацтва. Наприклад, дослідник А. Гірін [6] не виключає незабаром появи Бузького козацького війська (1174, 1787-1800, 1803-1817), Дунайського (1807-1868), Українського (1812-1818), Дніпровського (1536, 1540-1776), Катеринославського (1787-1796, 1801, 1861), Слобідського (1651-1765), Азовського (1829, 1835-1865), Семиріченського (1582, 1867) та деяких інших.

Цілком очевидно, що відновлення старих козацьких військ не буде відбуватися легко. Адже територіально-адміністративний устрій Росії дуже змінений, більше того, змінювався він неодноразово і протягом багатовікової історії держави [9; 12; 13; 15]. Але, виключати такі можливості і тенденції до них не варто. Адже з'явилося Центральне козацьке військо, що не існувало ніколи раніше (територія м. Москва і область).

Багато козацьких військ існують в системі двох історій територій, тобто їх території збігаються. Наприклад, на території сучасної Свердловської області цілком мирно уживаються Ісетська лінія Оренбурзького козацького реєстрового війська та відділи Уральського козацького війська, що так само має багатовікову історію [17; 19].

Ті чи інші козацькі війська, що існували на кордонах Російської імперії, виконували функції колонізації цілком визначених територій. Волзьке – районів межиріччя Ловлі і Волги. У цьому закладена їх величезна специфічна роль по «збиранню землі Російської», створенню державності.

Список літератури:

1. Агафонов О. Каза́чи войска Российской империи. М., Воениздат, 1995.
2. Агафонов О. Каза́чи войска Российской империи. Донское казачье войско. Войсковая летопись // Каза́чья Сеть. http://cossackweb.narod.ru/kazaki/r_donagf.htm [Електронний мережовий ресурс]
3. Безотосный В.М. Казачество. http://his95.narod.ru/oren/kaz_spr.htm [Електронний мережовий ресурс]
4. Бурятский и Тунгусский полки. Исторические сведения // Забайкальские областные ведомости. 1867. №16.
5. Галушко Ю. Каза́чи войска России. М., 1993.
6. Гирин А. Возрождение казачьих войск. <http://www.ruguard.ru/forum/index.php?topic=709.0> [Електронний мережовий ресурс]
7. Гусев Б.И., Кудряшов А.Ф. Волжское казачье войско 1560-1998 гг. История и современность. Самара, 1997.
8. Ерохин И.Ю. Этно-социальные традиции и ценности казачества // Научный аспект. 2013. Т.2. №2(6). – С. 167-178.
9. Ерохин И.Ю. Парадоксы истории развития казачества // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. 2013. №12-1. – С. 153-154.
10. Ерохин И.Ю. Многообразие казачьих территорий // Сборник конференций НИЦ Социосфера. 2013. №45. – С. 094-100.
11. Ерохин И.Ю. Каза́чья семья: уникальный культурный феномен в системе государства // Сборник конференций НИЦ Социосфера. 2013. №25. – С. 025-028.
12. Ерохин И.Ю. Каза́чи республики и традиции государственности // Сборник конференций НИЦ Социосфера. 2013. №20. – С. 010-014.
13. Ерохин И.Ю. Казачество и государственность // Научно-информационный журнал Армия и общество. 2013. №2(34). – С. 74-79.
14. Ерохин И.Ю. Актуальные вопросы методологии истории казачества: Новые подходы и концепции // Перспективы науки и образования. 2013. №6. – С. 176-178.
15. Ерохин И.Ю. Государство: роль и влияние на трансформации казачества // Общество и право. 2013. №3(45). – С. 323-325.
16. Иванов Р. Краткая история Амурского казачьего войска. Благовещенск: Тип-я Войскового правления Амурского казачьего войска, 1912. – 224 с.
17. Изюмов А. История Уральского казачьего войска. Илек: ГУП «РИД «Урал», 2007. – 292 с., ил.
18. История происхождения и развития Оренбургского казачьего войска // Биржевые ведомости. 1869. №182.

19. Карпов А. Памятник казачьей старины. Крат. очерки из истории Урал. войска. Уральск: Войсковая типография. 1909. – 144 с.
20. Машин М. Оренбургское казачье войско. Челябинск: Челяб. гос ун-т, 2000. – 191 с.
21. Стариков Ф. Историко-статистический очерк Оренбургского казачьего войска. Оренбург: Типо-лит-я Б.Бреслина, 1891. – 275 с., ил.
22. Стариков Ф. Краткий исторический очерк Оренбургского казачьего войска. Оренбург: Оренбург. Губ. стат. ком., 1890. – 183 с.
23. Хорошхин М.П. Казачьи войска: Опыт военно-статистического описания. – СПб.: Тип-я А.Суворина, 1881. – 390 с., ил.
24. Хорошхин М.П. Очерк казачьих войска. СПб.: Тип-я А.Суворина, 1884. – 65 с.
25. Шишов А. Казачьи войска России. М.: Вече, 2007. – 333 с.
26. Экономическое, социальное и административно-политическое развитие Волжского казачьего войска до 1770 г. // История одного города. <http://cityhistory34.ru/?p=201> [Электронный сетевой ресурс]

Ерохин И.Ю.

Кройдон Колледж, Лондон, Великобритания

КАЗАЧЕСТВО: ДВОЙСТВЕННОСТЬ ИСТОРИИ – ДВОЙСТВЕННОСТЬ МИРОВОЗЗРЕНИЯ

Аннотация

История казачества сложна и противоречива. Казачество розвивалось в двух направлениях. Первое, – это система традиционных казачьих вольностей, независимости, самостийности. Вторая концепция, – идеология государственного служилого казачества. В их взаимодействии и формировалась уникальность общности, ее особая роль и миссия.

Ключевые слова: казаки, казачество, государство, территории, казачья самобытность, этнос, народ, менталитет, особенности развития.

Erokhin I.Ur.

Croydon College, London, U.K.

THE COSSACKS: THE DUALITY OF HISTORY – THE DUALITY OF THE WORLDVIEW

Summary

The history of Cossacks is intricate and contradictory. The Cossacks have been developing in two directions. The first one is a system of traditional Cossack liberties, independence, self-sufficiency. The second concept is an ideology of the state service Cossacks. It is the interaction of those two that had an impact over formation of this unique community, its special role and mission.

Keywords: the Cossacks, state, territories, Cossack distinctiveness, ethnos, the people, mentality, development specificity.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

RESEARCH ON THE KEY GENERATING MARKETS FOR DESTINATION «BULGARIA»

Ilieva L.M.

Academy of Economics «D. A. Tzenov»

World globalization changes the profile and behavior of tourists and they are becoming more mobile and more independent in the process of choosing and deciding what destination to visit and how to organize their holiday. It should be pointed out that the modern tourist is typical to take as short haul holidays and longer to distant ones. When choosing their destination tourists are guided by the image associated with a particular region and state. Role of the state for the creation of policies and strategies for tourism development. This requires the government to initiate concrete actions to study consumer demand, a survey of customer satisfaction and promote national tourism product. The analyses are a prerequisite to outline user demand to provoke competitive supply of basic and additional travel products. Identifying the needs and behaviors of tourists is the opportunity to respond adequately to tourism demand and to build the image of the national tourist destination. All these measures give rise to construct an image of the country in relation to the policies and strategies of the European Community as a whole.

Keywords: key markets, generating markets, tourist markets

Among the objectives of the European Union, including Bulgaria and as a member of the community, is the development of tourism as a priority sector of the economy. These objectives require the creation of conditions for tourist services, which meet the interests and enhance the well-being of the local population. Meanwhile, the development of tourism conserves and enhances the natural and socio-cultural resources of the local environment for future generations [1, p. 24].

Tourism development affects all activities related to the provision of facilities for tourists in the destination. This includes activities such as skills development in tourist services, jobs and livelihoods for the formation of the tourist market. The tourism market, was set in a tourist destination promoting the development of tourism and entrepreneurship.

Bulgaria's goal is to become a well known and preferred as a year round destination for Bulgarian and foreign tourists through its rich history, traditions, culture and unique natural heritage. National hospitality brings about positive international image, competitive and high-quality tourism products are key factors for business development, to provide relaxation and realization of a harmonious living environment.

Tourism in Bulgaria is a priority sector. The tourism sector is developed based on successful long-term partnerships at national, regional and local level between all stakeholders – national, regional and local authorities, businesses, NGOs, local communities and foreign partners [2].

The purpose of this article is based on researching the key generating markets for destination «Bulgaria» to outline the characteristics of demand for tourist products.

The results of the international research in 2013 suggest that the demand for international tourism market is directed to destinations in Asia and the Pacific (+6%), Africa (+6%) and Europe (+5%). Top sub-regions are Southeast Asia (+10%), Central and Eastern Europe (+7%), South and Mediterranean Europe (+6%) and North Africa (+6%) [3, p. 2].

The European Tourism Commission aims to promote Europe as a tourist destination for distant markets. The innovative marketing strategy is based on sound research to promote «Destination Europe» to four key markets: USA, Canada, Brazil and China are emerging as major and most promising generating markets.

In a study of the European Commission, published in February 2014 it is stated that «time spent in the sun or on the beach is the main reason for taking a break in 2013» [3]. Sun / beach is the most frequently cited reason for taking holidays in 2013: almost half (46%) of the respondents indicated that response, one third (34%) – visiting family (friends / relatives) and three in ten (30%) – nature. A quarter of respondents (25%) identified culture as one of their main reasons for taking the trip, followed by urban trips (23%). About 14% of the respondents' reason for traveling is a sport or wellness / spa and treatment (13%). A less than one-tenth of the respondents (8%) take a trip for pleasure on the occasion of a particular event, while 13% say that they take a spontaneous decision to rest (6%) [4, p. 6].

Taking account of the developments in travel in 2013 [4, p. 6] provides an opportunity to highlight these trends in major markets receptive to destinations belonging to «Europe», «Bulgaria»:

- The visits of foreign tourists destination «Europe» have increased (+5%), bringing the total number of tourists as high as 563 million in 2013, an increase of 29 million visits more than the previous year. The situation in the sub-regions in Central and Eastern Europe (+7%) and South Mediterranean Europe (+6%) also reported good results, which displays «Europe» among the most visited destinations by foreign tourists.

- In relative terms, the increase in visits is strongest in the destination, «Asia-Pacific» (+6%), where the number of foreign tourists increased by 14 million to reach 248 million. The situation in the sub-region of Southeast Asia (+10%) was the best performance for visitors, while in South Asia (+5%), Oceania and Northeast Asia (+4%), growth was lower than the average for the region and the growth is relatively moderate.

- At the destination, «the Americas» (+4%) saw an increase of 6 million arrivals, reaching 169 million dollars. Leading to the positive trend in 2013 destinations in North and Central America (+4%) and visits to South America (+2%) and the Caribbean (+1%) increase over the previous year, but with some delay compared to 2012.

- In 2013, the destination, «Africa» (+6%) attracts three million additional visits, reaching 56 million, reflecting continued growth in North Africa (+6%) and sustainable growth in Sub-Saharan destinations (+5%).

• The results in 2013 in the Middle East are more volatile and tend to decline.

As is evident from the trends and the results of these reporting of tourist visits to a destination «Europe», it has emerged as a very promising and approved receptive market. Favorable trend towards increasing tourist arrivals in the region, with a view to regional economic situation is a prerequisite to promote and endorse tourism as a key sector of the economy in each European country.

In the analysis of outbound trips and tourist generating markets also recorded growth in 2013 compared to 2012, which gives grounds to identify the main trends in world tourism generating markets [5, p. 2]:

• Tourism market in China is becoming the largest market for outbound trips in 2012, with expenditures of \$ 102 billion. The situation is similar in cost in 2013 in the first quarter is an increase of 28%.

• Russian tourist market in 2013 has emerged as the fifth largest market outbound trips and a growth of 26%.

• Tourist Market France (+6%) recovering from the downturn in 2012, USA, UK, Canada and Australia reported an increase of 3%, in contrast to Germany, Japan and Italy, which reported a decline in the cost of outbound trips. Other emerging markets with a significant increase in costs of outbound trips include Turkey (+24%), Qatar (18%), the Philippines (18%), Kuwait (+15%), Indonesia (+15%), Ukraine (+15%) and Brazil (+14%).

+15%) and Brazil (+14%).

Russia and China stand among the top ten tourism generating markets in the world demand.

Bulgaria tourist market is receptive market and identifying key generating markets is necessary to examine the structure of tourists – visiting Bulgaria.

Free movement of EU citizens within the EU is a prerequisite for increasing interest in Bulgaria as a tourist destination. This requires positioning of Bulgaria to be carried out in accordance with laid down in European priorities.

From Table 1, it is clear that the interest of foreign visitors from member states of the European Union increased. The accession of Bulgaria and the possibility of more liberal border crossings within the union undoubtedly have impacted the choice of destination «Bulgaria» by European tourists.

The data in the table show that the number of foreign nationals mostly from countries neighboring Bulgaria, namely Romania and Greece.

Romania is the most important foreign market for generating Bulgaria (933,936 trips in 2009, 597 546 – in 2011, 552 527 – in 2012, 560 986 – 2013), which has emerged as a market leader among the tourist generating markets.

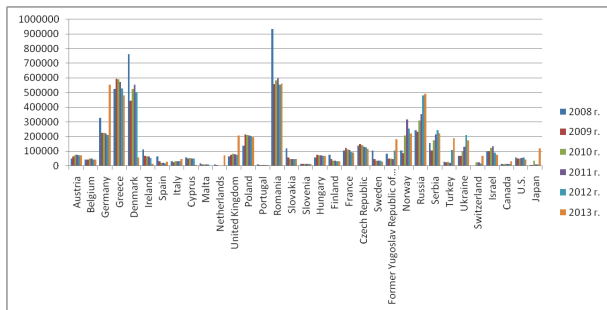
Bulgaria as a tourist destination of interest to foreign citizens of countries outside the European Union and Europe as a whole, namely the priority for Europe markets – U.S., Canada, and in 2013 the

Table 1
Foreign visitors to Bulgaria with holiday and recreation purpose for the period 2008-2013
(number)

Country / year	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Austria	49599	64098	74221	74081	70581	70317
Belgium	43418	42986	48313	47957	43416	43056
Germany	328696	223668	225992	221866	211051	553457
Greece	523580	592314	591312	571696	529615	482181
Denmark	762222	445680	522896	554051	503504	57552
Ireland	110140	66163	65528	63538	54912	12899
Spain	62249	30239	20594	19319	18001	27327
Italy	29614	24348	31176	32550	30291	46097
Cyprus	58341	49596	52761	50760	49159	6981
Malta	16726	10880	10060	9204	7936	1779
Netherlands	9766	4432	3508	2464	2253	72653
United Kingdom	63278	73742	81548	77054	73520	207293
Poland	136784	212757	211180	208076	201961	195645
Portugal	9141	5078	6180	5977	5010	4646
Romania	933936	558266	583447	597546	552527	560986
Slovakia	118846	56024	45292	47215	45211	44412
Slovenia	14591	11891	12236	12163	11872	11422
Hungary	56076	73477	73067	73079	69189	67815
Finland	73556	44155	33039	33049	31595	32309
France	102717	122570	110497	106454	94216	90771
Czech Republic	137931	149126	140387	129500	126190	115380
Sweden	103560	44050	35385	35399	33725	28924
Former Yugoslav Republic of Macedonia	83685	48533	50897	44592	103112	181561
Norway	104114	86153	206708	316100	254890	221741
Russia	242478	231491	308736	350969	481539	491775
Serbia	155646	102769	173750	213898	242707	221986
Turkey	29233	25376	26670	21570	106282	187503
Ukraine	69423	66584	95256	129083	209902	173910
Switzerland	0	0	24180	22616	14806	69428
Israel	97050	99563	123505	134016	90712	73631
Canada	11288	10704	11676	12045	13220	30772

According to: NSI

interest of Japanese tourists is surprisingly high – more than 12 times longer visits with holiday and recreation purpose than the previous – 2012 Trends in the number of foreign nationals for the purpose of holiday, can be represented schematically (Fig. 1), which allows to clearly identify priority generating markets – generating sustainable travel to destination «Bulgaria».

Pic. 1. Foreign visitors to Bulgaria with holiday and recreation purpose for the period 2008-2013

According to: NSI

In Pic. 1 clearly stand arrivals from ten major generating markets in the six-year mark certain gains and downs, but overall remain the highest share of total visits to the country with holiday and recreation purpose.

Consequently, the data for the visits of foreign citizens in Bulgaria for holiday, and the published results of research projects conducted at the Ministry of Economy and Energy «Marketing research and evaluate the effectiveness of national marketing» [6] and «Developing a brand «Bulgaria», product and regional brands and the introduction of integrated brand management» [7] outlines ten generating markets: Romania, Greece, Germany, Russia, Great Britain, Serbia, Turkey, Ukraine, Czech Republic and Sweden.

Within the project «Market research and evaluate the effectiveness of national marketing» [6] is carried out survey of Bulgarian and foreign visitors to the winter and summer tourism in the off-season, as well as specialized types – cultural, cognitive, ecological, rural, spa and wellness vacations. Studied further information assurance sector, regional development and tourism market position as a ten generating markets.

Targeting Bulgaria's outlined ten key generating markets makes it possible to study and analyze the consumer, as the purpose of their trip.

Romania market. The main type of holiday shopping Romania, with the best prospects for Bulgaria's seaside vacation. For smaller target groups seaside vacation can be complemented with suggestions for spa, spa and wellness, as well as day trips oriented cultural tourism and sightseeing. Although Romania this market awareness for holidays with winter sports in Bulgaria is relatively low. Destination «Bulgaria» has a very good and competitive offering holidays with winter sports among Eastern European countries.

Market Greece. Given the direct competition between the two destinations, the best market prospects for destination «Bulgaria» market Greece for holidays with winter sports. Furthermore, tours oriented consideration of cultural and natural attractions, city break in Sofia (sightseeing, shopping, entertainment, visiting casinos) and spa, spa and wellness breaks should also be widely available on the market Greece. There are good market prospects for the rest of the

Black Sea at very reasonable prices for the target group of young people (as a cheaper alternative to Holidays in Greece).

Market Germany. Germany is the third most important foreign market for generating destination «Bulgaria». The main reasons for choosing the German citizens is sunny and warm climate, attractive beaches and sea and mostly acceptable prices destination «Bulgaria» offers. German citizens the price plays a very important role in deciding to visit Bulgaria.

Russia market. Russia is the fourth most important foreign market for generating destination «Bulgaria». 80% of the visits of Russian citizens in Bulgaria in order to holiday travel, and three quarters of them – summer vacation. As in the past, is interested in the rest of the Black Sea, but particular interest is observed to holidays by the sea in combination with tours. Therefore, the main motives of Russian citizens are the sea, the beaches, the sun and the warm climate in Bulgaria. Moreover, culture, history, landscape and nature are also essential factors. Destination «Bulgaria» is able to offer a variety of ski holidays and to meet expanding demand for holidays with winter sports.

UK market. Britain is the next most important foreign market for generating destination «Bulgaria». Our country has only a small market share (1%) of the UK market for overseas trips, but in absolute terms, visit us 207 293 tourists in 2013 were seventh in number of visits. Nearly 90% of all visits to British citizens in Bulgaria holiday travel (mainly beach vacations). Holidays at the seaside, with relatively low and affordable prices are the positive aspects of the image that British consumers, tour operators and journalists who write about tourism most often connected destination «Bulgaria». Some tourists associate our country with winter sports and culture.

Ukraine market. Ukraine is still considered one of the medium-sized foreign-generating markets for destination «Bulgaria». Three quarters of all visits to Ukrainian citizens in Bulgaria holiday trips holiday. In proposing this type of holiday our country has a competitive position against the Black Sea countries and has demonstrably better offering than itself Ukraine (Crimea). However, compared with the Mediterranean countries, the supply of the country for a holiday is considered to be less attractive. Destination «Bulgaria» is flawed in terms of offering and image, but it is often less expensive destination, which in turn represents a decisive advantage. The country achieved an average score on the supply of tours for cultural tourism and sightseeing, as regards breaks with winter sports and spa, spa and wellness breaks.

Market Serbia. In offering holiday destination «Bulgaria» is extremely competitive among the Black Sea countries and undoubtedly better offer from Romania. In principle, the same applies to the supply of a winter sports holiday.

Market Turkey. Turkey still belongs to medium-sized foreign-generating markets for destination «Bulgaria». About 60% of all visits to Turkish citizens in Bulgaria holiday travel, but business travel with a share of 30%, are also of importance. Currently, tours are most often take the form of Turkish holiday home in Bulgaria. Given the competitiveness of Bulgaria regarding the different types of holidays (and in view of what Turkey itself may suggest), the best market prospects for Bulgaria Market Turkey monitored for holidays with winter sports, ski holidays and for a smaller target group can also be combined with spa, spa and wellness offerings. In addition to

winter sports holidays, tours oriented consideration of natural attractions and also combined with a visit to Sofia and summer holidays in the mountains and trips aimed at entertainment and visits to casinos (mostly at the seaside or in Sofia) additional holiday products with good market prospects. In contrast, seaside look less successful in terms of market Turkey because that country has its own supply is not only attractive, but also profitable.

Czech market. Emphasis on holidays on the Black Sea, but it also has a specific interest in beach holidays in combination with tours, mostly oriented cultural tourism and sightseeing. In contrast, the interest in all other types of breaks is rather low. The main motives of Czech citizens are the sea and the beaches and warm climate, landscape, nature, culture also attract the interest of tourists. Moreover, it is very important factor when choosing Bulgaria, especially for families with children. In offering a winter sports holiday, spa, spa and wellness vacations, summer vacations and holidays in the mountains with hiking, golf tourism or rural tourism and ecotourism, Bulgaria is less competitive.

Market Sweden. Prevailing 90% of visits to Swedish citizens in Bulgaria holiday travel, and 88% of holiday trips are intended holiday. In offering recreation, Bulgaria is very competitive among the Black Sea countries and has demonstrably better offering than as Romania. However, compared with the Mediterranean countries Bulgaria has disadvantages in terms of offering and image, but is cheaper, which is a decisive advantage.

As a result of world-wide, European and national surveys of the main generating markets can be displayed **several trends in the tourist behavior of tourists:**

- increasing demands of tourists as to the quality, specificity, attractiveness and variety of tourist services as a major factor in tourist behavior;
- orientation of the preferences of tourists for the period 2008 to 2013 of haul (1 to 4 hours travel by plane), but there was a significant increase in interest in travel from distant places;
- targeting the preferences of tourists from one country to destinations and countries to ensure security and peace and on the other – to the specific

forms of tourism – spa tourism, SPA, hobby and adventure tourism, eco and rural tourism, sports and medical tourism, adventure and others., which in full force refers to destination «Bulgaria»;

- increase the supply of tourist trips at relatively low prices from tour operators, airlines, etc.... It allows for a better offer in positioning destination «Bulgaria». The advent of new low-cost carriers is a prerequisite for a significant reduction in air fares and demand for travel at the last minute of a close and more distant destinations;

- Increasing travel of the elderly for treatment, prevention, rehabilitation and recovery;

- Increase the proportion of children and youth travel, especially students to participate in cultural and educational tourism, travel for training in other countries, student teams and others.;

- increase the proportion of cruises, especially for affluent tourists;

- a significant expansion of the role of information and communication technologies in hospitality and tour operator in terms of demand, planning and realization of trips .

Examining the key generating markets of Europe and Bulgaria, as a tourist destination, gives rise to the **following conclusions:**

First, the preparation of national plans and strategies for the development of destination «Bulgaria» should follow the provisions laid down in the European strategy for tourism development principles and guidelines, as Bulgaria is part of the destination «Europe» and the image that it builds corresponds to the image of the destination «Europe».

Second, the construction of strategies for the development of tourist destinations should take into account the demand of the key markets for the destination and on this basis to build and complement the tourist offer.

Third, the study of the key markets to answer the question «What are the competitive tourist products of the destination?», Which in turn can be used in building the image of the destination.

Fourth, trends in tourist behavior require the creation of competitive tourist products that are affordable and at the same time stand for quality and uniqueness of the offering.

References:

1. Горчева, Т. Маркетинг в туризъм. В. Търново, 2008.
2. The National Strategy for Sustainable Development of Tourism in Bulgaria 2009-2013, <http://www.mi.government.bg/en>
3. The World Tourism Organization (UNWTO), International tourism exceeds expectations with arrivals up by 52 million in 2013, PR No.: PR14004, Madrid, 20 Jan 14, <http://media.unwto.org/press-release/2014-01-20/international-tourism-exceeds-expectations-arrivals-52-million-2013>
4. European commission, Preferences of Europeans towards Tourism, February 2014, http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_392_en.pdf, 24.02.2014
5. Risi, M. International tourism exceeds expectations with arrivals up by 52 million in 2013 / /UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex// vol.12, January 2014, p. 2
6. <http://www.mi.government.bg/bg/themes/prouchvaniya-i-analizi-za-turizma-v-balgariya-za-2010-g-652-323.html>
7. <http://www.mi.government.bg/bg/themes/prouchvaniya-i-analizi-za-turizma-v-balgariya-za-2013-g-1226-323.html>, 24.02.2014

Илиева Л.М.

Стопанска Академия «Димитър А. Ценов»

ИССЛЕДОВАНИЕ В ОБЛАСТИ КЛЮЧЕВЫХ РЫНКОВ ДЛЯ МЕСТА НАЗНАЧЕНИЯ «БОЛГАРИЯ»

Аннотация

Глобализация меняет профиль и поведение туристов, они становятся, все более мобильными и более независимыми в процессе решения, и выбора мест посещения для организации своего отдыха. Следует отметить, что современному туризму характерны, как короткие так и длительные поездки на отдых. При выборе места назначения, турист руководствуется описаниями и изображениями связанными с определённым регионом и государством. Политика и стратегия государства играет огромную роль в развитии туризма. Это требует от правительства принятия конкретных мер, для изучения потребительского спроса и желаний клиентов, для подбора национального туристического продукта. Анализы являются предпосылкой к конкретному спросу пользователя и организации необходимых условий в основных и дополнительных поездках. Выявление потребностей в поведении туристов, помогает адекватно реагировать на спрос в различных секторах туризма и дает возможность построить образ национального туристического направления. Все эти меры определяют имидж страны и ее отношение к политике и стратегии Европейского сообщества в целом.

Ключевые слова: основные рынки, туристические рынки, туристическое место назначения

УДК 330.36

«ЕКОНОМІЧНА СТІЙКІСТЬ» ТА «ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ»

Безугла Т.В.

Харківський державний університет харчування та торгівлі

В статті уточнено значення понять «економічна стійкість» та «фінансова стійкість». Проаналізовано основні характеристики понять. Виділено критерії економічної та фінансової стійкості з відмінними характеристиками.

Ключові слова: економічна стійкість, фінансова стійкість, підприємство, фінансові ресурси, конкурентоспроможність, платоспроможність.

Постановка проблеми. Однією з головних умов виживання та розвитку підприємства в сучасних, достатньо складних умовах функціонування є його стійкість, високий рівень якої забезпечує конкурентоспроможність та платоспроможність.

Питанню економічної стійкості присвячено багато наукових праць, однак більшість з них найчастіше зводиться лише до фінансової стійкості підприємства – тобто його платоспроможності. Це твердження не є зовсім коректним, так як ці поняття взаємопов'язані та економічна стійкість є значно ширшою характеристикою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Економічна стійкість використовується науковцями-економістами у різних галузях діяльності (промисловій, машинобудівній, маслосудівній, поліграфічній та інш.), такі автори як В. Дергачева, Д. Ковальов і Т. Сухорукова, З. Коробкова, Є. Коротков, А. Шеремен, Ю. Масленко та Н. Кульбака, І. Недін, і. Сенько розглядають економічну стійкість підприємства, як його фінансовим станом.

Аналіз питання економічної стійкості підприємства показав, що дослідження в цій області ведуться доволі інтенсивно, проте увага дослідників переважно зосереджена на фінансових аспектах. Хоча економічна стійкість – це узагальнювальна комплексна категорія, що не може бути обмежена відображенням лише однією складовою діяльності суб'єкта господарювання.

Неоднозначність дефініцій, відсутність злагоженості поглядів учених щодо визначення сутності та змісту категорії «економічна стійкість» та «фінансова стійкість» зумовили актуальність цього дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на широкий розгляд піднятих у роботі питань, все ж не достатньо уваги приділяється розбіжностям «економічної стійкості» та «фінансової стійкості».

Мета статті. Головною метою цієї роботи є уточнення значення сутності та змісту понять «економічна стійкість» та «фінансова стійкість».

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій економічній літературі стійкість підприємства частіше розглядається тільки з позиції його фінансового положення, платоспроможності, рівня ймовірності банкрутства, а також як здатність господарюючих суб'єктів не відхилятися від траєкторії свого розвитку за темпами зростання прогнозованих показників при впливі на них зовнішніх і внутрішніх факторів. Практично економічна стійкість підприємства зводиться лише до фінансової стійкості. Фінансова стійкість – тільки прагнення до рівноваги, а її досягнення можливе лише за відсутності негативних шоків. На нашу думку, економічна стійкість не може визначатися лише фінансовим станом підприємства. Фінанси підприємства безсумнівно відіграють велику роль у діяльності підприємства, але економічна стійкість є більш широким поняттям.

Економічна стійкість – це комплексне поняття, що пов'язане зі здатністю зберігати цілісність та рівновагу в умовах негативних та позитивних впливів різноманітних внутрішніх і зовнішніх факторів, завдяки ефективному використанню ресурсів підприємства.

Фінансова стійкість підприємства – це стан фінансових ресурсів, їх розподілу та використання, що забезпечує стійкий розвиток підприємства на основі

Таблиця 1

Аналіз характеристик економічної стійкості та фінансової стійкості

Економічна стійкість	Фінансова стійкість
Економічний розвиток підприємства	Розвиток фінансових відносин, фінансових ринків
Приріст інвестиційного капіталу	Приріст фінансових ресурсів
Вірогідність зростання заробітної плати	Рух фінансових ресурсів
Залежить більшою мірою від зовнішніх та внутрішніх чинників	Залежить більшою мірою від внутрішніх чинників
Пошук нових варіантів господарської діяльності	Пошук нових джерел фінансування
Пошук ділових партнерів і укладання угод	Налагодження ділових взаємовигідних зв'язків з фінансовими інститутами ринку

зростання прибутку й капіталу за умови формування достатньої платоспроможності та кредитоспроможності за припустимого рівня ризику [1].

А.Д.Шеремет і Р.С.Сайфулін відзначають, що фінансова стійкість – це визначений стан рахунків підприємства, що гарантує його постійну платоспроможність [2]. Дійсно, у результаті здійснення якої-небудь господарської операції фінансовий стан підприємства може залишатися незмінним, або чи покращитися погіршитися. Потік господарських операцій, чинених щодня, є як би «порушником» визначеного стану фінансової стійкості, причиною переходу з одного типу стійкості в інший. Знання граничних границь зміни джерел засобів, для покриття вкладень капіталу в основні чи фонди виробничі витрати, дозволяє генерувати такі потоки господарських операцій, що ведуть до поліпшення фінансового стану підприємства, до підвищення його стійкості [3].

Все більшого значення останнім часом набуває використання людського фактора на підприємстві. Тому не можливо не відмітити, що одним із визначальних показників стійкості будь-якого сучасного підприємства є вміння керівника налагоджувати ділові та особисті контакти з людьми. При цьому налагодженні ділові контакти, зв'язки, оформлення угоди, договори, запрошення співробітників на підприємство відносяться до зовнішніх факторів господарської системи, а професіоналізм керівника та особисті його якості – до внутрішніх факторів. Тут напрашується висновок про те, що стійкість слід характеризувати в залежності від розмірів і часу існування підприємства. Якщо колектив великого підприємства не розуміє і не схвалює управлінські рішення, то навряд чи дане підприємство є стійким, і, навпаки, при низькому відсотку інвестування, але при повній довірі співробітників, можна говорити про стійкість, яка досягається за рахунок збільшення часу творчої роботи співробітників, ентузіазму і ділових зв'язків.

Якщо стійкість характеризує сталість позитивних тенденцій, то з точки зору людського фактора до показників стійкості можна віднести: рівень плинності кадрів, кваліфікацію, освіту, наявність досвіду роботи співробітників і стажувань за кордоном.

Тому неможливо зводити економічну стійкість лише до фінансової стійкості, так як вона включає такі вагомі фактори впливу на господарюючий суб'єкт, як ділова активність та стійкість персоналу. Для кожного конкретного підприємства є свої складові економічної стійкості, а визначення фінансового стану необхідне кожному господарюючому суб'єкту.

Аргументом ототожнення є ствердження, що положення підприємства на ринку, в першу чергу залежить від наявності і направлення використання фінансових ресурсів.

Виділимо основні критерії економічної стійкості та фінансової стійкості, які мають відмінні характеристики (табл. 1).

Фінансова стійкість, формується внаслідок стабільного одержання підприємством прибутків, що створює можливості для вільного маневрування та ефективного використання грошових коштів і сприяє підвищенню ритмічності та надійності процесів матеріально-технічного постачання і реалізації

продукції. Проте сьогодні в Україні багато підприємств працюють зі збитками, але не є банкрутами і продовжують свою діяльність. Тому ми вважаємо, що фінансова стійкість є однією з найважливіших передумов економічної стійкості, яка є багатограннішою універсальною категорією.

Якщо розглядати показники діяльності підприємства, то розвиток буде пов'язане з основною та інвестиційною діяльністю в умовах жорсткої конкурентної боротьби. Підвищення конкурентоспроможності підприємства – це спосіб збереження стійкості протягом певного періоду. Рішення поставленого завдання пов'язане з накопиченням і ефективною реалізацією економічних ресурсів на підприємстві, що виражає стабільну діяльність. Таким чином, можна сказати, що фінансова стійкість – це розвиток, рух фінансових ресурсів.

Слід зазначити, що при розгляді фінансової стійкості найчастіше розглядається тільки внутрішнє середовище, проте загрози для стійкого стану підприємства набувають і від зовнішнього середовища. Економічна стійкість – це динамічна категорія, що включає стійкість функціонування та стійкість розвитку підприємства стосовно заданих цілей.

Зосередження ефективного функціонування підприємства винятково на фінансовому стані не відобразить повної картини діяльності підприємства і не забезпечить ріст майбутньої економічної цінності організації. Оцінка фінансового стану підприємства не дозволяє визначити ефективність господарської діяльності в цілому. Тому ототожнення поняття «економічна стійкість» з «фінансовою стійкістю» є досить некоректним, оскільки фінансова стійкість є однією із складових економічної стійкості тому необхідно зауважити, що поняття «економічна стійкість» є значно ширшим значенням.

Висновки і пропозиції. З наведеного вище можна зробити наступні висновки поняття «економічна стійкість» містить категорію «фінансова стійкість». Економічна стійкість підприємства – це динамічне, комплексне, складне і багатогранне поняття. Залежно від специфіки конкретної системи воно має багато підходів до визначення та охоплює широке коло об'єктів. Фінансова стійкість базується на руху фінансових ресурсів, що забезпечує платоспроможність підприємства.

Список литературы:

1. Лапуста М.Г. Определение характера финансовой устойчивости предприятия – <http://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=122995>
2. Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С. Методика финансового анализа. – М.: ИНФРА-М, 1996.
3. Анализ экономической деятельности клиентов банка: учебное пособие. Под ред. Проф. О.И. Лаврушина. – М.: ИНФРА-М, 1996.

Безуглая Т.В.

Харьковский государственный университет питания и торговли

«ЭКОНОМИЧЕСКАЯ УСТОЙЧИВОСТЬ» И «ФИНАНСОВАЯ УСТОЙЧИВОСТЬ»**Аннотация**

Уточнено определение понятий «экономическая устойчивость» и «финансовая устойчивость». Проанализированы основные характеристики понятий. Выделены критерии экономической и финансовой устойчивости с отличительными характеристиками.

Ключевые слова: экономическая устойчивость, финансовая устойчивость, предприятие, финансовые ресурсы, конкурентоспособность, платежеспособность.

Bezugla T.V.

Kharkov State University of Food Technology and Trade

«ECONOMIC SUSTAINABILITY» AND «FINANCIAL SUSTAINABILITY»**Summary**

Clarified definition of «economic stability» and «financial stability.» Analyzed the main characteristics of the concepts. Allocated criteria economic and financial stability with different characteristics.

Keywords: economic sustainability, financial sustainability, enterprise, financial resources, competitiveness, solvency.

УДК 336

**ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ОРГАНИЗАЦИИ И РЕГУЛИРОВАНИЯ
БАНКОВСКОГО ПРОЕКТНОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ****Большакова М.С.**

Федеральное государственное образовательное бюджетное учреждение
высшего профессионального образования
«Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации»

Проведен анализ основных направлений развития банковского проектного финансирования в мире и в России. Проведено сравнение основных отраслевых ориентиров значимых Институтов Развития. Внесены предложения по развитию сотрудничества в рамках международных программ развития и использованию их в России.

Ключевые слова: банковское проектное финансирование, Институт Развития, отраслевая направленность.

Последствия прошедшего в 2008-2010 гг. мирового кризиса, нестабильная ситуация в Европейском союзе и риск дефолта по обязательствам США, отразились на динамике банковского проектного финансирования (БПФ).

На рис. 1. отражены сравнительные данные по объему проектного финансирования в целом в мире и отдельно по региону ЕБВА (Европа, ближний Восток, Африка), в который входит Россия. Тренд развития ПФ в ЕБВА совпадает с основным мировым трендом. В период с 2005 по 2008 год наблюдается рост рынка ПФ, после которого наступает значительный спад по миру на 42,3%, и на 56% по ЕБВА. Причиной данного снижения явился мировой финансовый кризис, что обусловило наличие тенденции к сокращению объемов ПФ. Уже в 2010 г. наблюдается рост текущих объемов ПФ, однако

так и не достигает уровня 2008 года. По прогнозу МВФ на 2013-2014 годы рост мировой экономики составит 3,3% в 2013 и 4% в 2014 г.¹

Рис. 1. Динамика рынка проектного финансирования в мире и ЕБВА

Источник: построено автором на основании данных «PROJECT FINANCE REVIEW» Обзор рынка проектного финансирования компанией Thomson reuters: Стэмфорд, США, 2012

¹ «World Economic outlook: Hopes, Realities, Risks»: International Monetary Fund, 2013

Согласно данным обзора рынка ПФ компаний Thomson Reuters за 9 месяцев 2013 г. тенденция сохраняется и наблюдается незначительный рост в размере 3% по отношению к аналогичному периоду прошлого года, что подтверждает прогноз МВФ. При этом на сделки, осуществляемые на территории ЕБВА, в общем объеме ПФ приходится 44,9%. В целом по ЕБВА наблюдается рост на 21,6% в большей степени из-за двукратного увеличения объема проводимых сделок на территории Ближнего Востока и Африки.

В целом по миру распределение объемов проектного финансирования выглядит следующим образом:

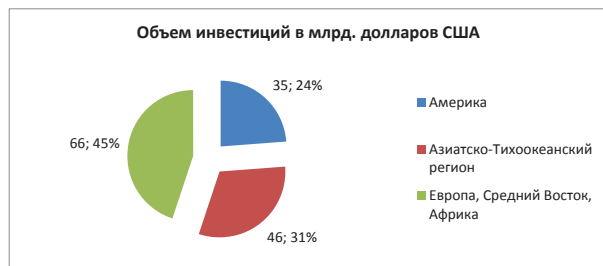

Рис. 2. Объемы ПФ на мировом рынке за 9 мес. 2013 г.

Источник: построено автором на основании данных «PROJECT FINANCE REVIEW» Обзор рынка проектного финансирования компанией Thomson Reuters: Стэмфорд, США, 9 мес. 2013

На объем инвестиций в проектное финансирование влияет отраслевая направленность страны. Чтобы оценить причины такого распределения объемов ПФ в мире, проведем анализ основных отраслей ПФ.

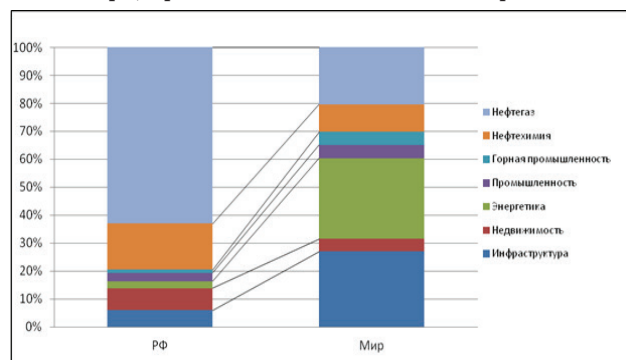

Рис. 3. Показатели рынка ПФ в 2002 и 2012 гг.

Источник: Материалы конференции, проходящей в Дубае под названием «A Decade of Middle East Project Finance», 2012 г. Перевод автора.

С 2002 года (рис. 3) наблюдается изменение структуры мирового проектного финансирования. Доля финансирования газовых и нефтехимических проектов растет. Снижается доля финансирования промышленности, производства металла и энергетики. Развиваются проекты в новых направлениях, таких как энергоэффективность, энергосбережение и пр.

Сравним отраслевое соотношение ПФ в России и в мире (рис. 4). Среди основных мировых направлений можно выделить развитие инфраструктуры, энергетику и нефтегазовую отрасль. Диверсификация бизнеса в РФ вызвана стремлением соответствовать основным мировым тенденциям развития экономики, которые способствуют развитию проектов в инновационных отраслях, включая энергоэффективность, экологию и НИОКР, в социальной и

экономической инфраструктуре.

Поиск новых источников энергии, усовершенствование старых, системы энергосбережения и рост инноваций в данном секторе – это основные вопросы, которые решаются на данный момент в мире в области электроэнергетики. Именно эти направления должны лежать в основе стратегии развития рынка ПФ в России, что даст возможность занять новые неизведанные отраслевые ниши для перспективных молодых компаний в России.

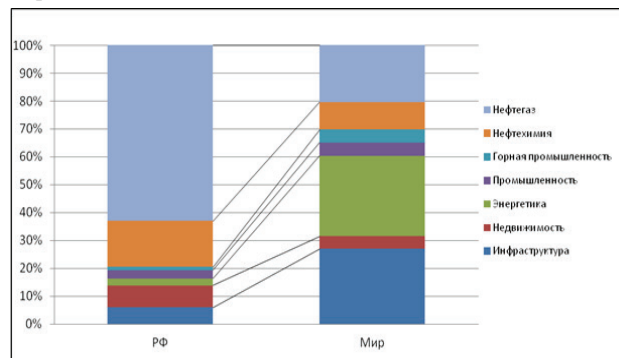

Рис. 4. Сравнение ПФ в России и в мире по секторам

Источник: <http://www.projectfinance.ru/publikatsii/proektное-finansirovanie-moda-ili-neobhodimost/>

А развитие инфраструктуры отдельных сегментов может дать возможность роста экономики региона, что впоследствии отразится на росте ВВП всей страны в целом.

Энергетический рынок продолжает бороться с недофинансированием в предыдущие десятилетия и с нехваткой основных генерирующих мощностей, и это отражает достаточно сильный уровень новых стратегических вложений в энергетическую отрасль. Как результат, финансирование энергетических проектов в мире за 9 мес. 2013 года составляет 45 млрд. долл., что всего на 1,3% ниже аналогичного показателя прошлого года.²

Среди отраслей БПФ на топливно-энергетический комплекс приходится до 35% доли привлекаемых инвестиций. Кроме проектов создания инфраструктуры всех типов (социальной, производственной, информационной и т.д.) механизмы и схемы проектного финансирования все чаще начинают применяться для широкого круга проектов, начиная с разработки нефтяных и газовых месторождений или других природных ресурсов и заканчивая строительством и управлением больших отелей.

У России проекты имеют сырьевую направленность, преимущественно в нефти – газовой отрасли. Это объясняется тем, что оно является основным стратегическим направлением всей экономики России и отражает ресурсный потенциал страны. Основные доходы в составе ВВП приходятся на нефтегазовую отрасль. Значительные территориальные размеры и наличие крупных месторождений нефти и газа позволяет России занимать одну из ведущих позиций в данной отрасли в мире.

В России объем вложений в ПФ за 9 месяцев 2013 г. составил 1,3 млрд. долл., что на 74,5% ниже аналогичного показателя прошлого года. Это объясняется значительным строительством спортивных объектов для проведения Олимпиады Сочи-2014 г. На данное мероприятие было отвлечено много строительных организаций и компаний, а также вложены государственные средства. В связи с этим сегмент ПФ был недофинансирован.

По-прежнему остаются незначительными финансовые вложения в промышленность. Этот сек-

² <http://www.projectfinancemagazine.com>. Перевод автора.

тор российской экономики в большей степени под-держивается за счет государственных вложений, нежели за счет частных инвестиций. В остальных сегментах различия между Россией и миром незначительные.

Целью данной статьи является рассмотреть деятельность основных Институтов Развития на рынке БПФ, изучить мировой опыт проектного финансирования, оценить возможность применения его в России и выявить основные отраслевые направления БПФ.

В основе развития проектного финансирования за рубежом лежит деятельность Институтов Развития, которые применяют различные инструменты стимулирования ПФ от прямого финансирования посредством различных государственных программ до создания благоприятных условий для ведения бизнеса в рамках отдельных сегментов, в том числе с привлечением частного бизнеса. В настоящее время Институты Развития осуществляют свою деятельность на глобальном мировом уровне, на уровне отдельных стран и даже на уровне обособленных регионов.

Стоит отметить деятельность МФК. Цель данной организации – обеспечить приток инвестиций в развивающиеся страны. Источниками средств МФК являются взносы стран-членов, эмиссия облигаций на международном финансовом рынке и доходы от осуществления своих операций. Общий объем обязательств составляет 18 334 777 405 долларов США. Вклад в Россию составляет 818 826 000 долларов США (входит в 10-ку по объему вложений IFC).

МФК осуществляет финансирование в следующих сегментах:

- Сельское хозяйство (за период с 30.06.12 г. по 30.06.2013 г. было инвестировано 18,3 млрд. долл. в 612 проектов, из которых 6,6 млрд. долл. было направлено в беднейшие страны. Общий объем финансирования отрасли составляет 50 млрд. долл.),

- Финансовые рынки (к числу проектов МФК относится Банк микрофинансирования для развития микробизнеса в беднейших странах, поддержка бизнеса под управлением женщин, 41,5 млн.долл. США было выделено на поддержку МСБ),

- Промышленность и сопутствующие услуги (основной акцент делается на энергоэффективное использование ресурсов и развитие химической промышленности. За последние 2 года было инвестировано 3,4 млрд. долл. США в данное направление),

- Здоровье и Образование (объем финансирования в отрасль здравоохранения на текущий момент составляет 2,7 млрд. долл. США, в образование – 1,1 млрд. долл. США),

- Телекоммуникации и новые технологии (за последние 20 лет было вложено 6,5 млрд. долл. США в 115 проектов),

- Инфраструктура (в данной области МФК преследует не только цели увеличения объема отдельных отраслей за счет строительства новых инфраструктурных объектов, но и реализацию экологических программ путем строительства объектов согласно утвержденным нормам, как например уровень загрязнения среды, уровень радиации, условия труда для работающего персонала и т.д.)

- Нефть, газ и добыча полезных ископаемых (за последние 2 года в данную отрасль было вложено

2,3 млрд. долл. США. Ведется активная работа по привлечению частных инвесторов),

- Частная собственность и инвестиционные фонды (общий объем инвестирования составляет 3 млрд. долл. США в более чем 180 фондов по всему миру).

Стоит отметить активное развитие социальной сферы и сферы телекоммуникаций в программе финансирования МФК. Для примера в России, в ноябре 2013 г. МФК участвовало в финансировании IT – проекта «Облачные технологии». IT-компания «DE NOVO», созданная на Украине, будет реализовывать свой бизнес в Москве. Общий объем проекта составил 3 млн. долл., из которых участие МФК составило 1 млн.долл. Учитывая, значительный опыт финансирования МФК в Россию, в том числе в сферу телекоммуникаций, необходимо разрабатывать программы с целью привлечения частных инвестиций, а именно, средств банков.

Участие международных Институтов Развития открывает возможность развития отдельных отраслей в рамках уже ранее реализованных и проверенных международных программ с целью дальнейшего привлечения частных инвестиций.

К числу основных европейских Институтов Развития относят ЕБРР, Европейскую комиссию и Европейский инвестиционный банк. Рассмотрим основные направления деятельности европейских Институтов Развития:

Институт Развития	Направление деятельности
ЕБРР	Программы повышения энергоэффективности в отдельных отраслях, развитие социальной инфраструктуры, содействие модернизации и диверсификации экономики страны, развитие сегмента малого и среднего бизнеса (МСБ). В части сотрудничества с государственными компаниями, ЕБРР ставит перед собой задачу развития конкурентной рыночной среды, в том числе за счет приватизации государственных долей в компаниях.
Европейская комиссия	Контролирующий орган, который координирует работу органов исполнительной власти всех стран ЕС, вырабатывает рекомендации.
Европейский инвестиционный банк	Программы развития слаборазвитых регионов, развитие модернизации и инноваций в основном в отраслях энергетики, транспорта и телекоммуникаций. Активное развитие проектов в рамках ГЧП.

Три вышеперечисленные организации формируют основное направление инвестиционной политики Европейского Союза и осуществляют контроль за реализацией поставленных целей.

Объем пассивов малого и среднего бизнеса в Германии составляет 78,2% от общего объема долгосрочных инвестиций, когда аналогичный показатель в России и США составляет 17,8 и 33,2% соответственно. Данные различия вызваны активными программами поддержки малого среднего бизнеса в Германии, в том числе за счет программ банковской группы КфВ. Для развития проектов в рамках

¹ Traditional suppliers of travel and tourism services (hotels, restaurants, travel agencies, car rental, charter airlines, buses, cruise ships, etc.) that provide goods and services directly to visitors.

² In particular, the dealership and construction, transport services for enterprises in general (air, rail, marine, bus, etc.) and cultural sector (entertainment industry).

МСБ в России, необходимо развитие совместных программ КфВ банка с привлечением инвестиций коммерческих банков при участии Внешэкономбанка и его дочерней структуры МСП-Банк.

Из разработанных в Европе программ в России возможно развивать поддержку отечественных предприятий, в том числе в рамках МСБ, ведущих свою деятельность за границей с целью передачи наработанного опыта и внедрения новых техноло-

гий; а также предложение льготных условий кредитования для компаний, работающих в области энергосбережения и экологии. Ранее автор отмечал, что данные направления являются приоритетными как в России, так и во всем мире.

Сравним деятельность основных российских и зарубежных Институтов Развития на примере Германии, Бразилии и Китая. Оценим основные показатели перечисленных структур:

Таблица 1

Основные показатели деятельности Банков Развития России, Германии, Китая и Бразилии на 01.01.13 г.

	Активы	Капитал/ Достаточность капитала	Кредитный портфель	Кредиты МиСБ	Инвестиции
Группа ВЭБ [7]	2,919 трлн.руб. =72,3 млрд.евро =\$95,6 млрд.	0,531 трлн.руб.	1,497 трлн.руб. =37,1 млрд.евро =\$49,0 млрд.	0,155 трлн.руб. =\$3,8 млрд. =\$5,1 млрд.	0,594 трлн.руб. =14,7 млрд.евро =\$19,4 млрд.
Группа KfW [8] (Германия)	511,6 млрд.евро	20,7 млрд.евро/ 4,0%	437,0 млрд.евро	23,9 млрд.евро	28,0 млрд.евро
BNDES [9] (Бразилия)	\$715,5 млрд	\$52,2 млрд /7,3%	492,2 млрд.евро	нет данных	14,5 млрд.евро
China Development Bank *(Китай) [10]	40 765 млн.руб.	2 705 млн.руб. /10,92%	33 804 млн.руб.	1 442 млн.руб.	Нет данных**

*переведено в российские рубли по курсу

**инвестиции в область добычи угля, электроэнергию, нефть, транспорт, сельское хозяйство, водные ресурсы, телекоммуникации и инфраструктуру составили 1 832 млн.руб.

Источник: данные годовых отчетов за 2012 г. с официальных сайтов банков: Внешэкономбанк, КфВ Банк, BNDES, Банк Развития Китая.

При сравнении данных стоит заметить крайне малый размер российского Банка Развития по сравнению с другими банками. Это говорит о недостаточной развитости института в его начальной стадии развития, о недостатке средств для реализации крупных международных проектов. Самым крупным из рассматриваемых Институтов Развития является Банк Развития Китая (БРК), поскольку его размеры в 1,5-2 раза превышают размер Немецкого и Бразильского банков. БРК активно реализует свою стратегию, в том числе по развитию отдельных отраслей, включая финансирование МСБ (29% от общего объема кредитного портфеля).

Стоит также отметить, что объем инвестиций Группы ВЭБ от общего объема кредитного портфеля составляет около одной трети, что значительно превышает показатели Германии и Бразилии (3-7%). Это говорит о том, что иностранные Банки Развития в большей степени направлены на привлечение частных инвестиций и создание для них благоприятных условий, когда в России основной объем инвестиций приходится на государственный сектор. Это одна из основных проблем формирования инвестиционного бизнеса в России, которая требует решения с учетом использования международного опыта.

Рассмотрим основные направления инвестиционной деятельности для четырех вышеперечисленных Институтов Развития:

Страна Банка Развития/ Приоритетные направления
Россия: Реализация инвестиционных проектов в рамках экономической инфраструктуры, энергетической и транспортной инфраструктуры, туризма, инноваций, повышение эффективности использования природных ресурсов, охрану окружающей среды и улучшение экологической обстановки, а также проектов, направленных на повышение энергоэффективности. Отдельно выделяется сегмент малого и среднего бизнеса.

Германия: Инфраструктура, инновации, образование, проектное финансирование, поиск новых энергоресурсов. Отдельно выделяется сегмент малого и среднего бизнеса.

Бразилия: Инновации, развитие социально-экономических отраслей, развитие отдельных регионов, поиск новых энергоресурсов.

Китай: Электроэнергия и энергоэффективность, транспорт, сельское хозяйство, использование водных ресурсов, телекоммуникации и инфраструктура. Отдельно выделяется сегмент малого и среднего бизнеса и микробизнеса.

По данным таблицы можно сделать вывод, что приоритетные направления различных Банков Развития схожи. Все Институты Развития стремятся к мировым тенденциям развития инноваций, энергоэффективности и сегмента малого и среднего бизнеса. Различия незначительны и в большей степени зависят от особенностей экономики каждой страны. По результатам данной статьи можно сделать ряд **выводов**:

1. Стоит отметить значительную роль Институтов Развития в сфере банковского проектного финансирования. Их деятельность направлена на развитие инвестиционно непривлекательных отраслей, в которых отказываются участвовать многие банки. Институты Развития оказывают прямую финансовую поддержку и стимулируют вовлечения частного капитала в малоприбыльные проекты.

2. В структуре зарубежного БПФ значительные доли финансирования приходится на малорентабельные отрасли в сфере инноваций и социально направленных проектах.

3. Сегмент МСБ считается одним из наиболее быстро растущих в настоящее время, поэтому число проектов в рамках БПФ также увеличивается. В рамках сотрудничества банка KfW и ОАО «МСП Банка» необходимо разрабатывать новые програм-

мы стимулирования сегмента МСБ в России с учетом специфики деятельности и стандартов финансовой отчетности.

4. Необходимо развивать инновационные отрасли в экономике, поскольку они могут служить развитием других отраслей после завершения удачных проектов. Необходимо перенимать успешный опыт Институтов Развития в данной области, необходимо участие в программах ЕБРР, пока развитие данной отрасли в России не достигнет такого уровня, когда банки будут сами активно участвовать в поиске новых проектов с целью вложения своих средств.

Список литературы:

1. Материалы конференции, проходящей в Дубае под названием «A Decade of Middle East Project Finance». Перевод автора.
2. Концепция долгосрочного социально-экономического развития Российской Федерации (2008-2020 годы) (проект). Министерство экономического развития и торговли Российской Федерации. <http://www.economy.gov.ru/>.
3. Доклад Всемирного Банка об экономике России «Структурные проблемы становятся основным фактором, ограничивающим экономический рост» №30 (сентябрь 2013 г.).
4. <http://www.projectfinancemagazine.com>
5. http://www.deloros.ru/FILEB/FIRST_Project%20Finance.pdf
6. Зверев А. «Государственная поддержка малых и средних предприятий в Германии» // Инвестиции в России – 2010 – №4, стр. 31-36.
7. Электронный ресурс: официальный сайт ВЭБ URL: http://www.veb.ru/common/upload/files/veb/msfo/ifrs_2012_r.pdf и http://www.veb.ru/common/upload/files/veb/reports/annual/VEB_Annual_2012_r1.pdf
8. Электронный ресурс: официальный сайт KfW URL: <https://www.kfw.de/Download-Center/Konzernthemen/Nachhaltigkeit/englisch/Sustainability-Report-2012-1.pdf>
9. Электронный ресурс: официальный сайт BNDES URL: http://www.bndes.gov.br/SiteBNDES/export/sites/default/bndes_en/Galerias/Download/Accounting_Release1212.pdf
10. Электронный ресурс: официальный сайт CDB URL: <http://www.cdb.com.cn/english/Column.asp?ColumnId=91>

Bolshakova M.S.

Federal state educational budgetary institution of higher professional education
«Financial Academy under the Government of the Russian Federation»

FOREIGN EXPERIENCE OF THE ORGANIZATION AND REGULATION OF THE BANKING PROJECT FINANCING

Summary

The analysis of the basic directions of development of the banking project Finance in the world and in Russia was made. Comparison of key industry benchmarks significant Development Institutions was made. Proposals on development of cooperation in the framework of international programs for the development and use of them in Russia was made.

Keywords: banking project financing, Development Institute, branch orientation

УДК 65.005.5

АДМІНІСТРАТИВНЕ УПРАВЛІННЯ В УПРАВЛІННІ ПЕРСОНАЛОМ

Казак Ю.М.

Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая

Досліджено теоретичні питання адміністративного управління в управлінні персоналом. Проаналізовано адміністративні методи. Розглянуто погляди Анрі Файоля на адміністративне управління.

Ключові слова: управління персоналом, адміністративне управління, методи, принципи, організація.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми управління персоналом полягає в тому, що їх науково обґрунтоване і доцільне використання є передумовою ефективного розвитку підприємств та персоналу, що їх обслуговують.

В даний час в Україні спостерігається активний процес ринкових перетворень, значне зростання нових організаційних форм господарювання. Через помилки і досвід, через подолання суб'єктивних і об'єктивних труднощів з'являються нові типи організацій, як в підприємництві та бізнесі, так і в державному секторі, які вже не можуть працювати по-старому і гостро потребують фахівців та керів-

ників, здатних вирішувати нові складні завдання розвитку, які ставить перед ними ринкова економіка. Практично всі компанії і фірми на певному етапі стикаються з проблемою ефективного управління, що робить проблему розробки і розвитку теоретичних основ адміністративного менеджменту в нашій країні особливо актуальною. Причому це не повинно зводитися до механічного перенесення західної моделі управління на українську економіку, а представляти собою творчий пошук нових рішень, дослідження конкретних і реальних шляхів, форм і методів, їх поєднання в єдиній, цілісній системі управління.

Систематизації базових понять і категорій адміністративного менеджменту присвячені роботи Л. Ю. Гордієнко, Л. Г. Шемаєвої, Б.В. Новікова, Г. Ф. Сініюк, П. В. Круш.

Мета статті. Мета статті – аналіз адміністративних методів в управлінні персоналом.

Виклад основного матеріалу. Адміністрування – це організація дій персоналу на основі формалізації, суворої регламентації і жорсткого стимулювання.

Перше десятиліття ХХІ ст. зумовило нові горизонти у діяльності господарюючих суб'єктів, що справила серйозний вплив на трансформацію підходів до менеджерської діяльності, в тому числі управління персоналом.

Виділення адміністративного менеджменту як окремого типу менеджменту відбулося наприкінці ХХ століття. Основні положення адміністративного менеджменту як науки почали формулюватися з урахуванням особливостей організаційної поведінки, а не з позиції поведінки персоналу як самостійного об'єкту дослідження.

Найпоширеніші наукові підходи до визначення адміністративного менеджменту можна поділити на чотири групи. До першої групи відносяться науковці, які розглядають адміністративний менеджмент як виключно управління та регулювання державної влади; друга група трактує адміністративний менеджмент як одну з додаткових функцій загального менеджменту на підприємстві; третя група вважає, що організація роботи управлінського персоналу – це і є адміністративний менеджмент; четверта група відносить до адміністративного менеджменту функції та обов'язки керівництва вищого рівня (топ-менеджмент) [1].

Виникнення адміністративної школи в керуванні пов'язано з роботами французького гірничого інженера, видатного менеджера-практика Анрі Файоля (1841-1925). На відміну від школи наукового управління, що досліджувала в основному питання раціональної організації праці окремого робітника, представники цього напрямку займалися розробкою підходів до удосконалювання управління організацією в цілому, виходячи з того, що організацією необхідно управляти систематизовано для більш ефективного досягнення її цілей.

Якщо класичні методи управління виробничим персоналом переважно співвідносяться з результатами досліджень Фредеріка Тейлора і його послідовників, то класичні підходи до адміністрування управлінського персоналу пов'язують з ім'ям Анрі Файоля. Найчастіше при цьому згадують його знамениті 14 принципів адміністративної діяльності управлінського персоналу:

1. Поділ праці.
2. Влада – відповідальність.
3. Дисципліна.
4. Єдність розпорядництва.
5. Єдність керівництва.
6. Підпорядкування приватних інтересів загальним.
7. Винагорода персоналу.
8. Централізація.
9. Ієрархія.
10. Порядок.
11. Справедливість.
12. Сталість складу персоналу.
13. Ініціатива.
14. Єднання персоналу.

Анрі Файоль запропонував спеціальні правила управління персоналом у вигляді посадових вимог до керівника. Начальник, який несе на собі обов'язки керівника, повинен [4]:

1. Володіти глибоким знанням свого персоналу.
2. Усувати (звільняти) нездатних.
3. Бути добре знайомим з договорами, існуючими між підприємством і службовцями.
4. Подавати гарний приклад.
5. Робити періодичні огляди підприємства.
6. Влаштовувати наради зі своїми провідними співробітниками для досягнення єдності управління й узгодження зусиль.
7. Не завантажувати свою увагу дрібницями.
8. Домагатися, щоб серед персоналу панував дух дієвості, ініціативи і свідомість боргу.

Організаційно-адміністративні методи управління базуються на:

- системі законодавчих актів країни;
- системі нормативних документів вищестоящих структур управління;
- системі оперативного управління.

У систему законодавчих актів країни входять державні закони, укази, постанови, розпорядження, державні стандарти, положення, інструкції, методи та інші документи, затверджені вищими управлінськими структурами (Президентом, парламентом, урядом) для обов'язкового застосування на території всієї країни.

Система нормативних документів вищих управлінських структур включає в себе стандарти, положення, інструкції, методики, постанови колегій міністерств і відомств, а також накази, розпорядження, затверджені керівництвом цих державних органів, і діють в усіх організаціях, установах тощо, об'єднаних цим міністерством або відомством.

Система розробляється в даній організації, фірмі тощо, планів, програм, завдань має нормативно-розпорядчий характер для всіх ланок і працівників даної організації, регламентує їх діяльність, спрямовану на досягнення поставлених перед нею цілей і завдань і спрямована на підвищення ефективності її функціонування.

Система оперативного регулювання включає в себе розпорядження, заохочення, санкції, участь в управлінні і передачу повноважень та відповідальності зверху вниз по службовій драбині. Наприклад, розпорядження, дається керівником підлеглому, зазвичай містить у собі вказівку, що повинен робити або, навпаки, не здійснювати підлеглий в тих чи інших обставинах або при зміні обставин.

Адміністративні методи орієнтовані на такі мотиви поведінки:

- усвідомлена необхідність дисципліни праці;
- почуття обов'язку;
- прагнення людини працювати в даній організації.

Ці методи мають прямий вплив на працівника для обов'язкового виконання передбачених дій. Вони повинні відповідати правовим нормам, діючим на визначеному рівні управління.

У кожній організації відбувається підпорядкування працівників вищестоящим начальникам. Воно зазвичай буває трьох видів:

- вимушене і зовні нав'язане підпорядкування, яке супроводжується дискомфортом почуття залежності від тиску «зверху»;
- пасивне підпорядкування, супроводжуване полегшенням, пов'язаних із звільненням від прийняття самостійних рішень;
- усвідомлене, внутрішньо обґрунтоване підпорядкування, пов'язане з розумінням аргументованості та важливості отриманого розпорядження і з прагненням виконати його в намічені терміни і з максимальним результатом.

Організаційно – розпорядчі методи здійснюють

ся в формі організаційного та розпорядчого впливу [2, с. 59].

Організаційний вплив заснований на дії затверджених внутрішніх нормативних документів, що регламентують діяльність персоналу. До них належать: статут організації, організаційна структура та штатний розклад, положення про підрозділи, колективний договір, посадові інструкції, правила внутрішнього розпорядку. Ці документи можуть бути оформлені у вигляді стандартів підприємства і вводяться в дію обов'язково наказом керівника організації. Практична реалізація організаційного впливу багато в чому визначається рівнем ділової культури організації, бажанням співробітників працювати за правилами, запропонованим адміністрацією.

При використанні методів організаційного впливу на персонал не вказуються конкретні дати і певні особи, вони засновані на типових ситуаціях. На думку Р. Я. Гольдштейна, до числа організаційних методів впливу необхідно віднести такі: регламентування; нормування; організаційне проектування.

Регламентування, як метод управління, визначає діяльність, якою повинен займатися працівник управління, який обіймає керівну посаду. Воно надається положеннями про структурні підрозділи, які встановлюють задачі, функції, права, обов'язки, міру відповідальності підрозділів і служб організації та їх керівників, а також і підлеглих.

Що ж стосується організаційного нормування те, що воно включає в себе велику кількість нормативів щодо всього управління організацією. Нормативи, що стосуються управління персоналом, наприклад: правила внутрішнього розпорядку, порядок оформлення найму співробітників, звільнення, перекладу, відряджень.

Регламентування і нормування є базою організаційного проектування нових і діючих фірм. Воно передбачає наявність переліку завдань, що стоять перед менеджментом організації, і функцій, які повинні виконуватися в процесі управління. На основі цього переліку визначається склад підрозділів і функціонерів. Оцінка трудомісткості робіт з вирішення завдань і виконання функцій дозволяє визначити чисельність управлінських підрозділів і служб.

До числа розпорядчих впливів відносять накази, розпорядження, вказівки, інструкції, нормування праці, координацію робіт і контроль виконання, делегування повноважень, санкції та ін.

Наказ є найбільш категоричною формою розпорядчого впливу і зобов'язує підлеглих точно виконувати прийняті рішення у встановлені терміни. Невиконання наказу тягне за собою відповідні санкції з боку керівництва [5, с. 47].

Розпорядження, на відміну від наказу, не охоплює всіх функцій організації, обов'язково для виконання в межах конкретної функції управління та структурного підрозділу. Розпорядження видаються від імені заступників керівника організації за напругами. Виділяють наступні види розпоряджень:

- розпорядження тривалої дії;
- розпорядження, що стосуються конкретного питання.

Вказівки та інструкції є локальним видом розпорядчого впливу, ставлять метою оперативне регулювання управлінським процесом і спрямовані на обмежене число співробітників.

Інструктаж і координація робіт розглядаються як методи керівництва, засновані на навчанні підлеглих правил виконання трудових операцій.

Висновки.

Отже, адміністративне управління ґрунтується на принципі єдиноначальності, дисципліни і відповідальності. Вся діяльність організації ґрунтується на жорсткому підпорядкуванні працівників і на їх беззаперечному виконанні вказівок, часто заснованому на примусі. Дане управління застосовується, якщо велика вага традицій, згідно з якими може бути прийнято тільки однозначне рішення, якщо занадто вузький вибір можливих альтернатив або якщо придушується ініціатива підлеглих.

Адміністративні методи управління надають прямий безпосередній вплив на керований об'єкт (будь-який регламентуючий і адміністративний акт підлягає обов'язковому виконанню) через накази, розпорядження, оперативні вказівки, що віддаються письмово або усно, контроль за їх виконанням, систему адміністративних засобів підтримки трудової дисципліни. Вони необхідні для підтримки дисципліни праці і забезпечення організаційної чіткості, яка необхідна для ефективної роботи персоналу.

Список літератури:

1. Адміністративний менеджмент: навч. посібник / Л.Ю. Гордієнко, Л. Г. Шемяєва. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2006. – 212 с.
2. Виханський О.С. Менеджмент / Виханський О.С., Наумов А.И. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Экономистъ, 2006. – 670 с.
3. Новіков Б. В., Сініок Г. Ф., Круш П. В. Основи адміністративного менеджменту: Навч. посіб. – К.: Центр навч. літ., 2004. – 265 с.
4. Теорія і практика ділового адміністрування: навч. посіб. / [Дібініс Г.І., Ромахова О.О., Держак Н.О., Шаріпова О.С. та ін.]. – Луганськ: Ноулідж, 2009. – 488 с.
5. Управление персоналом организации. Учебник / Под ред. А. Я. Кибанова. – 3-е изд., доп. и перераб. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 638 с.

Казак Ю.Н.

Международный научно-технический университет имени академика Юрия Бугая

АДМИНИСТРАТИВНОЕ УПРАВЛЕНИЕ В УПРАВЛЕНИИ ПЕРСОНАЛОМ

Аннотация

Исследованы теоретические вопросы административного управления в управлении персоналом. Проанализированы административные методы. Рассмотрены взгляды Анри Файоля на административное управление.

Ключевые слова: управление персоналом, административное управление, методы, принципы, организация.

Kazak J.N.

International Scientific-Technical University named after Academician Yuri Bugay

ADMINISTRATIVE MANAGEMENT IN HUMAN RESOURCE MANAGEMENT

Summary

The paper deals with theoretical questions of administrative management in personnel management. Analyzed administrative methods. Considered the views of Henri Fayol to administer.

Keywords: human resource management, administrative management methods, methods, principles, organization

УДК 658.64

НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ
В СИСТЕМІ ЕЛЕКТРОННОГО БІЗНЕСУ

Кляп М.М.

Ужгородський національний університет

Електронна комерція набуває дедалі більшого поширення, що вимагає розробки нових та адаптації існуючих фінансових послуг. Електронний бізнес ставить нові завдання перед фінансовими установами з метою підвищення оперативності та прозорості надання фінансових послуг. Сьогодні надання фінансових послуг із застосуванням інформаційних технологій набуло значного поширення та направлене на підвищення рівня інформаційного обслуговування клієнтів.

Ключові слова: фінансові послуги, електронний бізнес, інформаційні технології, глобальна мережа інтернет.

Питання отримання прибутку є актуальним незалежно від рівня соціально-економічного розвитку держави, однак визначає форми та методи його отримання, розподілу. В епоху, коли володіння персональним комп'ютером є обов'язковою умовою, інформаційні зв'язки не вимагають суттєвих затрат, що дозволило зробити доступним використання інформаційних технологій для значної частини підприємств, а отже виступає підґрунтям розвитку електронного бізнесу.

Аналіз останніх досліджень. Питання щодо формування і розвитку ринку фінансових послуг розглядали у вітчизняній науковій літературі, зокрема, у дослідженнях Ю.О. Борисової [1], О.Д. Василика, В.В. Вітлінського, А.С. Гальчинського, В.М. Гейця, В.М. Кравця, А.І. Кредісова, В.І. Міщенко, О.М. Мозгового, А.М. Мороза, С.В. Науменкової, Ю.М. Пахомова, М.І. Савлука, А.С. Савченка, В.С. Стельмаха, В.П. Страхарчук, М.Ф. Тимчука, А.С. Філіпенка, Г.В. Юрчук [5] та інших. Подальший розвиток фінансових послуг в умовах розвитку електронної комерції вимагає розробки нових видів фінансових послуг.

Постановка проблеми. Питання розширення видів фінансових послуг, формування конкурентних переваг у порівнянні з іншими фінансовими установами та врахування запитів користувачів залишається актуальним до сьогодні.

Ціль статті полягає в окресленні напрямків вдосконалення фінансових послуг в системі електронного бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Широке застосування понять «фінансові послуги» та «електронний бізнес» вимагає наведення їх визначень, загальноприйнятих або встановлених на законодавчому рівні.

Відповідно до чинного законодавства, зокрема Закону України про «Фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг», фінансова послуга – операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою

отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів [2, ст. 1].

Електронна комерція (бізнес) включає все себе операції здійснення яких передбачає використання інформаційних технологій. Ведення електронного бізнесу є ширшим поняттям, аніж використання інтернет технологій, та включає створення електронних систем у межах одного підприємства, об'єднання груп підприємств, глобальної мережі Internet. Прикладом першого випадку виступає Internet-провайдинг, контент-провайдинг і сервіс-провайдинг. У випадку застосування груп підприємств до другої яскравим прикладом є постачання програмно-технічних засобів, Web-дизайн, програмування і надання Web-сервісів. Результатом використання глобальної мережі Internet у сфері електронного бізнесу виступає реклама, електронні магазини, електронні аукціони, електронні платіжні системи, електронний маркетинг, електронна комерція, електронні ЗМІ тощо.

Перша модель електронної комерції спрямована на залучення клієнтів в основному з фізичних осіб і отримала назву «компанія-споживач» (business-to-consumer) або B2C – електронна роздрібна торгівля між компаніями та кінцевими споживачами. Основу електронної комерції типу B2C складають онлайнові компанії, що здійснюють свій механізм бізнесу повністю через мережу Інтернет. Найбільш розповсюдженими онлайновими компаніями є інтернет-магазини [3].

До електронних фінансових послуг в сучасних умовах можна віднести [4, с. 31-32]:

1) Internet-банкінг – система надання банківських послуг клієнтам, що забезпечує можливість здійснювати стандартні банківські операції через Internet;

2) Internet-трейдинг – надання фінансовим інститутам через Internet можливості здійснення ефективних операцій з фінансовими інструментами на фінансових ринках;

3) Internet-страхування – забезпечення процесу оформлення, оплати та придбання страхових полісів, отримання страхових премій через Internet.

Наведений перелік включає основні переваги застосування електронного бізнесу, зокрема низька вартість надання фінансових послуг, оперативність та зручність здійснення операцій, нівелювання територіальних обмежень, а також потужний рекламний потенціал.

На противагу слід виділити складність впровадження електронного бізнесу пов'язаного із проблемами безпеки та захисту інформації, довіри між партнерами, фінансових та інших гарантій, технічних питань здійснення розрахунків (використання дебетових карток, електронних грошей, електронних гаманців, поштових переказів та розрахунків готівкою, використання міжнародних платіжних систем).

За цих умов перспективними напрямками розвитку фінансових послуг в системі електронного бізнесу слід виділити наступні:

1. вирішення самостійного створення системи надання фінансових послуг із застосуванням інформаційних технологій або купівля технологічних компаній (поєднання «традиційних» і «віртуальних» компаній та забезпечення системи багатоканального продажу універсальних послуг клієнтам);

2. автоматизація процесу надання фінансових послуг за принципами інформаційних вузлів, які пропонують комплексні послуги своїм клієнтам;

3. впровадження спеціалізованих платіжних систем та інструментів для забезпечення оплати товарів та послуг при їх купівлі споживачами через Інтернет (банкінг, управління капіталовкладеннями, торгівлю цінними паперами, управління капіталами, страхування, персональні фінансові послуги (у т. ч. мобільний банкінг), стратегічне управління).

Слід відмітити, що лідерство у наданні фінансових послуг в умовах електронного бізнесу належить США та Європі. У першому випадку характерним є використання брокерських послуг, а в другому – банківські послуги, що підвищує актуальність впровадження новітньої технології мобільних фінансів на основі поєднання можливостей стільникових систем зв'язку та Інтернету, яка швидко завоює популярність у всьому світі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Інформаційні технології дозволяють надавати фінансові послуги в режимі реального часу (он-лайн) з широким використанням основних можливостей Мережі внутрішньо фірмової або глобальної, як комунікаційного середовища. Це дозволяє суттєво підвищити доступність фінансових продуктів і послуг для більшої кількості клієнтів, усунути географічні та часові бар'єри для їх надання, а також змінити звичну модель ділових взаємовідносин з клієнтами та підвищити ефективність функціонування фінансових інститутів.

З метою розширення видів фінансових послуг виступає надання фінансових послуг конкурентів, що передбачає відповідність встановленим стандартам щодо порядку надання онлайн-консультацій, розрахунку вартості послуг тощо та зміщення конкурентних переваг у сферу технологічного забезпечення зручності отримання фінансових послуг (стандартизація та сертифікація технічних засобів, програмного забезпечення) та захисту персональних даних клієнтів та платіжних трансакцій, підвищення довіри до отримання фінансових послуг дистанційно.

Список літератури:

1. Борисова Ю.О. Цивільно-правове регулювання відносин у сфері електронної комерції : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ю.О. Борисова; М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; Київ: нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2012. – 19 с.
2. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг в Україні» від .07.2001 № 2664-III [Електронний ресурс] зі змінами та доповненнями станом на 01.01.2014 Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T012664.html
3. Олійник А.В., Шацька В.М. Навчальний посібник / .В.Олійник, В.М.Шацька – Львів: «Новий Світ-2000», 2006 – 436 с. Електронний режим доступу: <http://pulib.if.ua/part/9751>
4. Садовий М. Система електронного бізнесу : елементи, механізм дії та тенденції розвитку / М. Садовий //Банківська справа. – 2002. – № 1. – С. 31-41
5. Юрчук Г.В. Розвиток фінансових послуг на основі систем електронного бізнесу Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.04.01 / Г.В. Юрчук; Укр. акад. банк. справи. – Суми, 2003. – 19 с.

Кляп М.М.

Ужгородський національний університет

НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ УСЛУГ В СИСТЕМЕ ЭЛЕКТРОННОГО БИЗНЕСА

Аннотация

Электронная коммерция приобретает все большее распространение, что требует разработки новых и адаптации существующих финансовых услуг. Электронный бизнес ставит новые задачи перед финансовыми учреждениями с целью повышения оперативности и прозрачности предоставления финансовых услуг. Сегодня предоставления финансовых услуг с применением информационных технологий получило значительное распространение и направлено на повышение уровня информационного обслуживания клиентов.

Ключевые слова: финансовые услуги, электронный бизнес, информационные технологии, глобальная сеть интернет.

Kliap M.M.
Uzhgorod National University

DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF FINANCIAL SERVICES IN THE ELECTRONIC BUSINESS

Summary

E-commerce is becoming more common, requiring the development of new and adaptation of existing financial services. E-business poses new challenges for financial institutions to improve the efficiency and transparency of financial services. Today, the provision of financial services using information technologies gained distribution and is aimed at improving customer service information

Keywords: financial services, e-business, information technology, global network interest.

УДК 338.486.4

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Корнілова Н.В.

Черкаський державний технологічний університет

У статті досліджені основні підходи до класифікації факторів, що впливають на формування життєвого циклу туристичного підприємства. Виділені та деталізовані зовнішні фактори макросистеми, зовнішні фактори мікросистеми та внутрішні фактори мікросистеми туристичного підприємства. Надані рекомендації щодо аналізу впливу факторів макро-, мікро- та внутрішнього середовища на формування життєвого циклу розвитку туристичного підприємства.

Ключові слова: фактори впливу, життєвий цикл, розвиток туристичного підприємства, макросередовище, мікросередовище, внутрішні фактори мікросистеми.

Постановка проблеми. Будь-яке підприємство знаходиться і функціонує в певному середовищі. Під середовищем ми розуміємо макро- та мікросистеми, які складаються з певних взаємопов'язаних або незалежно існуючих, регулярних або нерегулярних факторів, що впливають на життєвий цикл підприємства. Макросистема складається зі зовнішніх факторів. Мікросистема – складається зі зовнішніх та внутрішніх факторів. До зовнішніх факторів макросистеми відносять такі групи факторів: економічні, політико-законодавчі, науково-технічні, природні, соціально-культурні, демографічні. До зовнішніх факторів мікросистеми (компонентів безпосереднього оточення підприємства [1, с. 188]) – відносять споживачів, конкурентів, постачальників, маркетингових посередників, громадськість та інші. До внутрішніх факторів мікросистеми відносять саме підприємство, його кадри, організацію управління, виробництво, фінанси фірми, маркетинг, тощо.

Слід зазначити, що в різних галузях значну роль у життєдіяльності підприємства відіграють відповідно різні фактори. Тому аналізуючи кожне окреме підприємство потрібно виявити саме ті фактори, які безпосередньо впливають на формування його життєвого циклу. Очевидно, що високі досягнення на ринку у фірми будуть лише в тому випадку, якщо вона зуміє досягти конкурентних переваг, спираючись на головні фактори успіху у своїй галузі.

Неоднакова для різних галузей промисловості і динамічність факторів середовища. Для одних, переважно молодих, вона висока (наприклад, біотехнології, космічні технології, туризм). Для інших, наприклад, фірм меблевої, м'ясопереробної промисловості, фактори середовища є менш динамічні [2, с. 170].

Аналізуючи фактори, що впливають на формування життєвого циклу туристичного підприємства,

можна зробити висновок, що деякі з них знаходяться в тісному зв'язку один з одним. Зміни в одному з факторів приводять до змін інших факторів. Тому їх вивчення повинні проводитись не окремо, а системно, аналізуючи не лише зміни впливу на ЖЦП одного з факторів, але як будуть при цьому змінюватись й інші зовнішні та внутрішні фактори.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У літературі є різні підходи до опису факторів макро- та мікросередовища, що впливають на життєвий цикл підприємства. Н.В.Родіонова наводить фактори, що обумовлюють циклічність розвитку підприємств [3, с. 40]. Н.К. Моїсєєва розглядає макро- та мікросередовище, в яких діє фірма, а також внутрішні фактори, що визначають процеси її життєдіяльності [4, с. 38]. Н.В. Куденко розрізняє фактори, які впливають на розвиток фірми [5, с. 21-22]. У [6, с. 23] подана група факторів під назвою «фактори успіху діяльності підприємства». У [7, с. 26] наводяться основні фактори виникнення кризових ситуацій і банкрутства, які є причиною успіхів і невдач підприємства. О.С. Віханский та А.І. Наумов наводять компоненти оточення, аналіз яких дозволяє фірмі виконати свою місію і досягнути мети. Дж. Еванс та Б. Берман описують ряд факторів в розділі оточуюче середовище, що впливають на перспективу розвитку та досягнення необхідних результатів підприємства. Радянські економісти Л.Ф.Столмов, Л.В. Архіпова, Н.В. Байов розглядають основні фактори, що формують купівельний попит населення [8, с. 65; 9, с. 25]. Ф. Котлер визначає маркетингове середовище як сукупність факторів, що впливають на спроможність фірми розвивати і підтримувати взаємовідносини з цільовим ринком.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз перелічених факторів цими авторами дає підстави стверджувати про їх подібність, не зважаючи на різні назви. Перелічені фак-

тори можна вважати і факторами, що впливають на життєвий цикл туристичного підприємства.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є систематизація і деталізація факторів впливу на формування життєвого циклу розвитку туристичного підприємства.

Виклад основного матеріалу. Результати багатьох досліджень показують пріоритетне значення конкурентоспроможності у цільовій системі підприємств. Це підтверджується емпірично доведеним зв'язком між відносною конкурентною позицією і ринковим успіхом підприємства. Головні передумови формування факторів, які забезпечують підприємству високі досягнення, тобто сприяють його росту, полягають в здатності підприємства протягом тривалого часу утримати зайняті ним позиції та переваги як виробника товару в порівнянні з конкурентами. Існує також взаємозв'язок між конкурентоспроможністю підприємства та стадіями ЖЦП. Окремі автори наводять перелік стадій конкурентоспроможності підприємства або перелічують етапи життєвого циклу конкурентних переваг фірми [10, с. 510; 11, с. 106], інші пов'язують стадії ЖЦП безпосередньо з конкурентоспроможністю підприємства. При цьому кожній стадії ЖЦП відповідає певна стадія конкурентоспроможності підприємства:

- стадії створення – стадія зростаючої конкурентоспроможності;
- стадії росту, стадії «стійкої» зрілості – стадія стійкої конкурентоспроможності;
- стадії «паразитичної» зрілості – стадія відносної конкурентоспроможності;
- стадії занепаду – стадія втрати конкурентоспроможності.

Л. Хвiчiя називає фактори конкурентоспроможності підприємства [12], які відповідно, можна вважати також і факторами, що впливають на формування ЖЦП. Л.А. Брагін та Т.П. Данько [13] демонструють зв'язок стадій ЖЦП з різними видами підприємницького ризику, які породжуються зовнішнім та внутрішнім середовищами та здійснюють вплив на результати роботи підприємства. За мірою впливу на розвиток підприємства Л.А.Брагін та Т.П. Данько виділяють:

- ризики, що мало впливають на зміну профілю і стратегічної лінії поведінки підприємства на ринку;
- ризики, що здійснюють значний вплив на прискорення чи сповільнення процесів, що планує підприємство;
- ризики, які різко змінюють профіль підприємства та стиль його поведінки на ринку.

Кожний з цих видів ризику повинен бути врахований при прийнятті рішення про розвиток або згортання діяльності підприємства. Управління ризиком залежить від фаз життєвого циклу підприємства та, за словами Л.А. Брагіна та Т.П. Данько, може базуватися на наступних правилах:

- у фазі розвитку ризик полягає у тому, що підприємство діє, апріорно вважаючи, що умови, які необхідно задіяти для отримання найбільшого результату, обов'язково будуть створені у зовнішньому середовищі, тому об'єктом страхування повинні виступати саме ці умови;
- у фазі стабілізації підприємцю необхідно осо-

бливу увагу приділяти страхуванню власних дій, оскільки загроза для підприємця знаходиться у його внутрішньому середовищі і мірі відпрацювання зміни власної позиції на ринку. Зовнішнє ж середовище в умовах фази стабілізації нейтралізує вплив ризику, оскільки забезпечує достатню кількість сприятливих факторів;

- у фазі регресії будь-яка дія підприємця пов'язана з ризиком, що ще збільшує невпевність у веденні бізнесу. Підприємець зможе досягнути найбільшого результату, якщо сконцентрує усі свої зусилля на страхуванні результатів власних дій і перегрупованні сил всередині компанії [13, с. 65].

Аналізуючи фактори, що впливають на життєвий цикл туристичного підприємства можна скористатися методикою SWOT-аналізу, тобто аналізом сильних і слабких сторін організації, можливостей і загроз. Крім цього, як стверджують автори у [14, с. 92]: «SWOT-аналіз орієнтований на ідентифікацію сучасної локалізації підприємства в його життєвому циклі розвитку. Він базується на визначенні стану, в якому перебуває підприємство, та розробці рекомендацій з опрацювання тактики і стратегії підприємства».

Аналізуючи зовнішні фактори макросистеми, можна скористатись методикою «STEP – аналізу». STEP – аналіз є комплексним інструментом оцінки зовнішніх впливів підприємницького середовища на суб'єкт підприємництва за схемою «фактор □ підприємство». STEP – аналіз відповідає на питання: які зовнішні фактори мають суттєвий вплив на підприємство; якими можуть бути прояви цих факторів; які з них у найближчому майбутньому стануть найсуттєвішими. Зовнішні фактори при цьому розглядаються у розрізі чотирьох основних груп: суспільні, технологічні, економічні, політико-правові [14, с. 90].

До факторів мікросередовища туристичного підприємства можна віднести насамперед діяльність посередників – турагентств, підприємств – постачальників туристичних послуг (готелів, транспортних компаній, підприємств харчування тощо), платоспроможність і поведінка споживачів, конкуренція, інфраструктура ринку, громадська діяльність. До внутрішніх факторів можна віднести місію та стратегію туристичного підприємства, кадровий потенціал підприємства, виробничі можливості підприємства та маркетинг підприємства.

Таким чином, зовнішні фактори макросистеми, зовнішні фактори мікросистеми та внутрішні фактори мікросистеми туристичного підприємства можна представити у табл.1.

Висновки і пропозиції. У результаті дослідження виявлено, що факторами ЖЦП є фактори макро – та мікросистем середовища функціонування підприємства. Проведення якісного аналізу факторів, що впливають на ЖЦП повинно бути складовою визначення стадії життєвого циклу підприємства. Аналізуючи (визначаючи) стадії життєвого циклу підприємства, доцільним є застосування SWOT-аналізу, методики «STEP – аналізу». Врахування впливу факторів середовища та адекватна на них реакція сприятиме підвищенню рентабельності та стабільності роботи підприємства, а також сприятиме формуванню його життєвого циклу.

Таблиця 1

Фактори впливу на життєвий цикл розвитку туристичного підприємства

Групи факторів	Фактори, які є суттєвими для ЖЦП	Група факторів	Фактори, які є суттєвими для ЖЦП	Група факторів	Фактори, які є суттєвими для ЖЦП
Зовнішні фактори макросистеми		Зовнішні фактори мікросистеми		Внутрішні фактори мікросистеми	
Суспільні	Демографічна ситуація Доходи та купівельна спроможність населення Соціальний захист населення Зайнятість населення, рівень безробіття Міграція населення Звичай, культура тощо	Діяльність посередників	Реалізація турпродукту через посередників – тур агентств Послуги маркетингових фірм з дослідження ринку Отримання необхідних даних від інформаційних агентств Послуги рекламних агентств тощо	Стратегія підприємства	Філософія (місія) підприємства, наявність стратегії розвитку підприємства, мети його господарської діяльності, планування, рівень диверсифікації діяльності, напрям діяльності тощо, частка ринку, на яку претендує підприємство
Технологічні	Новизна технологій, наявність ресурсів, новизна продукції тощо	Робота з постачальниками	Якість послуг постачальників турпослуг Ціни постачальників тощо	Кадровий потенціал підприємства	Ефективність менеджменту, рівень організаційно-економічних знань засновників і керівників Кадрове забезпечення, рівень професіоналізму та досвід працівників Рівень ділової культури і етики
Економічні	Економічна ситуація в країні Рівень інфляції, життєвий цикл галузі Інвестиційна діяльність Рівень товарного дефіциту в країні	Платоспроможність і поведінка споживачів	Попит на послуги підприємства з боку споживачів Поведінка споживача та мотиви прийняття рішення про придбання		
Політико-правові	Приватизаційні процеси Податкова система Митне регулювання Політична та законодавча стабільність Правова захищеність Антимонопольне регулювання Протекціонізм зовнішньої торгівлі Механізм підтримки підприємств Законодавча база Інформація тощо	Конкуренція	Рівень конкурентоспроможності фірми Наявність послуг-замінників Цінова політика конкурентів тощо	Виробничі можливості підприємства	Матеріально-технічне забезпечення Наявність капіталу (власні кошти, кредити, інвестиції тощо), трудові ресурси Технологічні ресурси тощо
		Інфраструктура ринку	Можливість отримати фінансові ресурси від банківських установ Наявність фондів підтримки, кредитування, страхування Послуги консультативних організацій з юридичних, управлінських, економічних і інших питань Стан розвитку транспортних організацій тощо	Маркетинг підприємства	Турпродукт підприємства, якість продукту, життєвий цикл послуги, пристосування до споживчих потреб, що змінюються, рівень обслуговування Ціни, рівень цін стосовно цін ринку Інтенсивність збуту, ступінь охоплення ринку, місце розміщення збутової мережі Промування: стимулювання збуту, реклама, пропаганда, імідж підприємства тощо
Природно-кліматичні	Кліматичні умови Екологія Погодні умови Наявність ресурсів тощо	Громадська діяльність	Налагодження зв'язків з громадськими організаціями Характер відносин зі засобами масової інформації тощо		

Список літератури:

- Виханський О.С. Менеджмент: учебник, 3-е изд. / О.С. Виханский, А.И. Наумов. – М.: Гардарики, 1998. – 528 с.
- Скибінський С.В. Маркетинг. Ч.1: підручник / С.В.Скибінський. – Львів, 2000. – 640 с.
- Родионова Н.В. Антикризисный менеджмент: учеб. пособие для вузов / Н.В. Родионова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 223 с.
- Моисеева Н.К. Стратегическое управление туристской фирмой: учебник / Н.К. Моисеева. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 208 с.
- Куденко Н.В. Стратегічний маркетинг: навч. посібник / Н.В.Куденко. – К.: КНЕУ, 1998. – 152 с.
- Бурлаков А.Н. Стратегический маркетинг / А.Н. Бурлаков, С.С. Голик, Т.И. Чаюн. – Винница: Издательский комплекс «PUBLISHING DESIGN» МНПП «ІТІ», 1994. – 87 с.
- Иванов Г.П., Беляев С.Г., Кошкин В.И. Антикризисное управление: от банкротства – к финансовому оздоровлению / Под ред. Г.П. Иванова. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1995. – 320 с.
- Архипова Л.В. Рыноковедение: учебник для кооп. техникумов / Л.В. Архипова, Н.Ф. Баёв. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Экономика, 1982. – 288с.
- Столмов Л.Ф. Изучение и прогнозирование покупательского спроса. учебник для кооп. ин-тов / Л.Ф.Столмов. – М.: Экономика, 1972. – 231 с.
- Економіка підприємства: підручник / за заг. ред. С.Ф.Покропивного. – Вид.2-ге, перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 2001. – 528 с.
- Экономическая стратегия фирмы: учебное пособие / под ред. засл. деят. науки РФ, докт. экон. наук, проф. А. П. Градова, – 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: Специальная Литература, 1999. – 589 с.
- Хвичия Л. Обеспечение конкурентоспособности фирмы / Л. Хвичия // БИЗНЕС ИНФОРМ. – 1998, № 5. – С. 79-81.
- Торговое дело: экономика, маркетинг, организация: учебник, 2-е изд., перераб. и доп. / Под общ. ред. проф. Л.А. Брагина и проф. Т.П. Данько. – М.: ИНФРА – М, 2000. – 560 с.
- Губені Ю. Сучасні методи аналізу середовища та їх використання у стратегічному менеджменті / Ю. Губені, Грон Ян, Сватос Мірослав. // Економіка України. – 1999. – №10. – С. 90-95.

Корнилова Н.В.

Черкасский государственный технологический университет

ФАКТОРЫ ВЛИЯНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЖИЗНЕННОГО ЦИКЛА РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация

В статье исследованы основные подходы к классификации факторов, которые влияют на формирование жизненного цикла туристического предприятия. Выделены и детализированы внешние факторы макросистемы, внешние факторы микросистемы и внутренние факторы микросистемы туристического предприятия. Разработаны рекомендации по анализу влияния факторов макро-, микро- и внутренней среды на формирование жизненного цикла развития туристического предприятия.

Ключевые слова: факторы влияния, жизненный цикл, развитие туристического предприятия, макросреда, микро-среда, внутренние факторы микросистемы.

Kornilova N.V.

Cherkaskiy State Technological University

INFLUENCE FACTORS OF FORMING OF LIFE CYCLE OF DEVELOPMENT OF TOURIST ENTERPRISES

Summary

In the article the basic approaches to the investigations of the classification of factors which pour in on forming of life cycle of tourist enterprise. The external factors of macrosystem, external factors of microsystem and internal factors of microsystem of tourist enterprise, are gone into a detail. The recommendation on the analysis of influence of factors macro, micro and internal environment on forming of life cycle of development of tourist enterprise are developed.

Keywords: factors of influence, life cycle, development of tourist enterprise, macroenvironment, microenvironment, internal factors of microsystem.

УДК 656.7.073:005.44 (045)

НАПРЯМИ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ТА ЄС У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ

Милян О.С., Гесць І.О.

Національний авіаційний університет

Стаття присвячена аналізу напрямків співпраці України та ЄС в авіаційній сфері. Висвітлені деякі програми та проекти, що мають місце в процесі відносин двох даних сторін. А, також, визначено перспективи входження України до «Спільного авіаційного простору» з країнами Європейським Союзом.

Ключові слова: співробітництво, авіація, Європейський Союз, проект, Спільний авіаційний простір.

Постановка проблеми. Наразі, Україна знаходиться на межі інтеграційного процесу з Європейським Союзом. В розрізі всієї економічної системи, авіаційний ринок України проходить свої, специфічні йому, етапи зближення функціонування та діяльності із стандартами та нормами ЄС. Необхідним та очевидним для цього являється співпраця сторін, на базі певних програм та проектів, та як результат, створення так званого «Спільного авіаційного простору» між Україною та ЄС, що в першу чергу передбачає відкритість кордонів для авіаційних перевезень між ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питомий вклад в розробку проблеми розвитку авіаційних перевезень зробили вітчизняні та закордонні економісти, серед яких: Борисенко О.С., Бугайко Д.О., Габрієлова Т.О., Голляк Ю.Б., Загорулько В.М., Костроміна Є.В., Кулаєв Ю.Ф., Ложачевська О.М., Переверзева С.А., Поляська Н.Є., Юн Г.М. та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В раніше проведених дослідженнях, які стосуються перспективних напрямків розвитку авіаційної галузі України, не було

проведено аналізу існуючих програм співробітництва в напрямку європейської інтеграції в авіаційній галузі.

Мета статті. З огляду на зазначене вище, метою статті є аналіз напрямків співпраці України та Європейського Союзу у сфері цивільної авіації.

Виклад основного матеріалу. Відносини між ЄС і Україною, в їх загальному понятті, спираються на Угоду про партнерство і співробітництво, що набула чинності у 1998 році. Починаючи з 1998 р. співробітництво між Україною та ЄС у сфері транспорту регламентується Угодою про партнерство та співробітництво (УПС) та має на меті реконструкцію і модернізацію транспортних систем і мереж доріг в Україні, розвиток і забезпечення сумісності транспортних систем у контексті створення глобальної транспортної системи.

Відповідно до цієї угоди пріоритетними напрямами співробітництва, зокрема, є: модернізація управління аеропортами; модернізація і розвиток аеропортів, аеронавігаційної інфраструктури, включаючи модернізацію головних шляхів, що становлять спільний інтерес, і транс'європейських ма-

гістралей авіаційного транспорту; сприяння та розвиток мультимодальних перевезень.

Одним з важливих напрямів співпраці є адаптація національного законодавства до норм і стандартів ЄС, зокрема шляхом приєднання до міжнародних транспортних конвенцій. Домовленості в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС дозволяють вивести співробітництво між Україною та ЄС у сфері транспорту на новий якісний рівень та сприятимуть подальшій гармонізації законодавчої бази [1].

На шляху інтеграції до європейського повітряного простору важливим моментом є офіційне членство України з 2004 року в Європейській організації з безпеки аеронавігації (Євроконтролі) [2].

Євроконтроль є органом, який визначає політику розвитку авіації 38 держав-членів організації, в тому числі, всіх держав ЄС.

В процесі співпраці ЄС та України відбувається проведення різноманітних програм в галузі авіації (рис. 1).

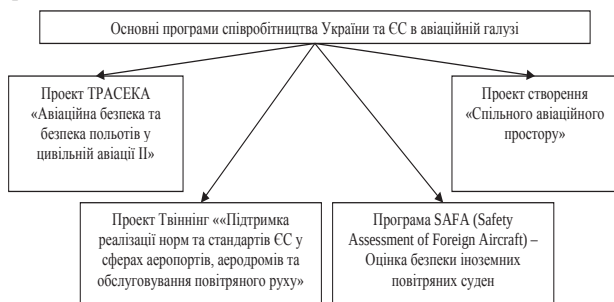

Рис. 1. Основні програми співробітництва України та ЄС в авіаційній сфері

Джерело: розроблено авторами

Першою представлена програма SAFA – Safety Assessment of Foreign Aircraft, яка застосовується 38 державами-членами Європейської Конференції цивільної авіації (ЕКАК). Програма включає в себе обмін інформацією про результати інспекцій між авіаційними властями держав через централізовану базу даних. Дана програма в рівній мірі застосовується як до повітряних суден експлуатантів держав-членів ЕКАК, так і до експлуатантам держав, виконуючим польоти на їхню територію. Перевірки проводяться відповідно до процедур, які є загальними для всіх держав і оформляються в доповіді встановленого зразка. У разі виявлення значних відхилень ставляться до відома відповідні авіаційні влади. Вони зобов'язані виконати коригувальні дії не тільки щодо проінспектувати повітряного судна, а й щодо інших, на яких також можливі відхилення від прийнятого стандарту.

Основною метою програми SAFA є підвищення рівня безпеки польотів шляхом проведення інспекцій повітряних суден, які приземляються в країнах ЕКАК. За даними Європейського агентства з безпеки польотів підтвердило, що коефіцієнт безпеки польотів SAFA в Україні становить 0,88. Це відповідає середньоєвропейському показнику, який мають Польща, Болгарія, Великобританія, Франція. При цьому найкраща ситуація (коефіцієнт безпеки 0,4-0,6) у Німеччині, Австрії, Нідерландах і Фінляндії. У РФ показник безпеки становить 1,16.

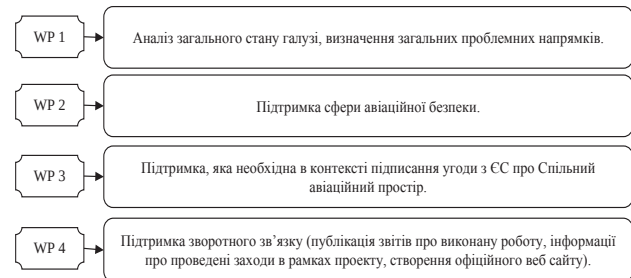
У 2011 році сертифікацію відповідно до Європейських правил сертифікації експлуатантів JAR-OPS 1 пройшли 9 українських перевізників: «Донбасаеро», «Авіа Експрес», «Роза Вітрів», «Бу-

ковина», «Українські Середземноморські Авіалінії», «Бізнес Джет Тревел», «Південні Авіалінії», «Марс РК», «ЗетАвіа» [3].

Наступним моментом співпраці України та ЄС являється проект ЄС «Авіаційна безпека та безпека польотів у цивільній авіації II» (ТРАСЕКА). Його офіційне відкриття відбулося 14-16 лютого 2012 року у Києві. Донором Проекту ТРАСЕКА II виступає Європейський Союз, а реципієнтом та бенефіціаром проекту виступає Міністерство інфраструктури України. За період імплементації проекту ТРАСЕКА Державна авіаційна служба України очікує покращити методи роботи в напрямках: авіаційної безпеки; підписання Угоди про Спільний авіаційний простір; безпеки польотів; захист довкілля.

В даний час робочий план проекту складається з так званих робочих пакетів (WP) (рис. 2.).

Зазначений проект є продовженням практики реалізації проектів технічної допомоги з боку ЄС в Україні. Наприкінці 2011 р. було завершено проект ТРАСЕКА I, завдяки якому було поглиблено знання фахівців Державіаслужби України суб'єктів авіаційної діяльності, підвищено рівень кваліфікації 97 працівників Державіаслужби України.

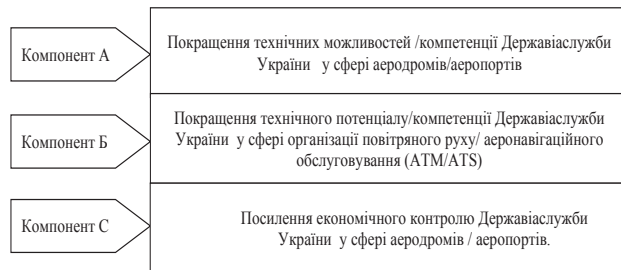

Рис. 3. Компоненти проекту Твіннінг

Джерело: розроблено авторами за даними [4]

За початку імплементації проекту Твіннінг (2011 року), в Державіаслужбі України було проведено п'ять засідань наглядової ради за участі керівника проекту, координаторів з відповідальних напрямків реалізації та залученого у процес реалізації проекту персоналу зі сторони Державіаслужби України, лідеру проекту, молодшого лідеру проекту, постійних радників зі сторони виконавців проекту (консорціум Королівства Швеція та Королівства Іспанія), а також представників Адміністративного офісу проекту та Представництва Європейського Союзу в Україні.

За період реалізації проекту досягнуто значного прогресу у перегляді національного законодавства у сферах аеропортів, обслуговування повітряного руху та економічних питань цивільної авіації та розроблено проекти модифікованих чи нових правил / нормативно-правових актів, що плануються вводитись в дію в найближчому майбутньому. На даний момент більшу увагу планується приділити практичним механізмам імплементації європейських та міжнародних норм в сфері цивільної авіації в законодавство України [4].

З лютого 2007 року триває переговорний процес щодо укладення нового базового договору між Україною та ЄС про асоціацію, включаючи Угоду про зону вільної торгівлі між Україною та ЄС. Паралельно з цим у грудні 2007 року розпочався переговорний процес щодо укладення Угоди між Україною та ЄС про Спільний авіаційний простір, яка передбачає об'єднання авіатранспортних ринків України та ЄС. Це сприятиме розвитку ринку авіаперевезень та покращенню якості послуг, розвитку транзитного потенціалу України, інтегрування України до Європейських авіаційних структур та зміцненню авторитету України на політичній арені. Крім того, доля ринку авіаперевезень у напрямку країн-членів ЄС є чи не найбільшою з усього обсягу авіаперевезень.

Серед базових передумов укладення Угоди про Спільний авіаційний простір з ЄС можливо виділити:

- функціонування зони вільної торгівлі з ЄС, що є частиною договору між Україною та ЄС про асоціацію,
- участь України в Європейському агентстві з безпеки польотів (EASA), а також досягнення Україною критеріїв Спільного авіаційного простору у сфері безпеки польотів.

В цілому, пріоритети EASA відповідають пріоритетам співпраці між Україною та ЄС у контексті триваючого переговорного процесу щодо укладення Угоди про Спільний авіаційний простір між Україною та ЄС.

Серед позитивних наслідків співпраці з EASA може стати досягнення критеріїв взаємного визнання авіаційних технічних сертифікатів та вимог, зміни у комплексній системі регулювання та

контролю за галуззю, включаючи безпеку польотів, можливість використання ресурсів ЄС (EASA) для вирішення внутрішніх питань у рамках відповідних інструментів допомоги, включаючи бюджетну підтримку з боку ЄС. Орган, який відповідає за співпрацю з Європейським агентством з безпеки польотів, є Державна авіаційна адміністрація.

З політичної точки зору підписання Угоди про Спільний авіаційний простір сприятиме поглибленню відносин з Євросоюзом у авіаційному секторі економіки на засадах, коли Україна отримує права і обов'язки держави-члена ЄС у сфері цивільної авіації. Це, теоретично, спростить процедури для українських авіакомпаній та стимулюватиме попит на повітряні перевезення, покращить інвестиційний клімат України.

В той же час, як і будь яка угода, вона містить ряд обмежень та ризиків, які вплинуть на всіх суб'єктів ринку.

Узагальненими вимогами українських авіакомпаній для досягнення рівних умов конкуренції українським авіакомпаніям є гарантовані, принаймні у рамках Угоди про Спільний авіаційний простір, еквівалентні можливості щодо:

- отримання ними слотів (часових інтервалів для виконання зльоту-посадки) у європейських аеропортах на рівних умовах з компаніями ЄС;
- дерегуляція забезпечення паливом в аеропортах (зокрема в 2008 році ціна пального в аеропорту «Бориспіль» на 40% більше, ніж у ЄС);
- відміна ПДВ для українських авіакомпаній в умовах вільного доступу на внутрішні маршрути міжнародних авіакомпаній.

Для провадження повної інтеграції авіаційної транспортної системи України до Європейської, необхідно:

- укласти Угоду між Україною та ЄС про Спільний авіаційний простір,
- стати учасником програми організації повітряного руху в єдиному європейському повітряному просторі (SESAR);
- адаптувати європейське законодавство щодо економічного регулювання: доступу до ринку перевезень, ліцензування перевізників, прав пасажирів та осіб з обмеженими можливостями тощо;
- упровадити європейські стандарти та вимоги у сфері безпеки польотів, зокрема Спільних авіаційних вимог (JAR) та вимог Європейської організації з безпеки аеронавігації, в тому числі Багатосторонньої угоди про сплату маршрутних зборів;
- поглибити участь України у загальноєвропейських авіаційних організаціях: Європейській конференції цивільної авіації (ЕКАК), Європейській організації з безпеки аеронавігації (Євроконтролю), Європейському агентстві з безпеки польотів (EASA) [2].

Представники України та Європейського Співтовариства і його держав-членів провели 23-24 липня 2008 року в Брюсселі другий раунд переговорів щодо укладення Угоди про Спільний авіаційний простір. В результаті, обидві делегації погодилися з важливістю подальших контактів на рівні експертів та ідентифікували низку пріоритетів в аспектах технічної допомоги, включаючи:

- подальшу допомогу щодо включення європейських стандартів в нову версію Повітряного Кодексу України;
- навчальні візити та обмін практичним досвідом між авіаційними властями держав-членів ЄС, експертами ЄК та України, зокрема в питаннях ліцензування авіапідприємств (критерії оцінки фінансової спроможності), координації слотів, назем-

ного обслуговування, соціально-важливих перевезень та організації повітряного руху (національний наглядовий орган, процеси сертифікації та ін.)

Для сприяння контактів між експертами будуть організовані зустрічі по напрямках:

- прискорення перекладу актів законодавства ЄС, зокрема в сфері безпеки польотів;
- технічну допомогу у впровадженні технічних стандартів Європейського Союзу з безпеки польотів;
- подальші контакти між експертами з авіаційної безпеки шляхом здійснення ознайомчого візиту експертів ЄС в Україну;
- зустріч між представниками комерційних структур авіаційної галузі з метою стимулювання обміну інформацією та встановлення контактів між підприємствами авіаційної промисловості обох сторін.

За домовленістю обох сторін переговорів, ці дії були розпочаті з вересня 2008 року. Третій раунд переговорів між Україною та ЄС щодо Угоди про Спільний авіаційний простір відбувся в Києві 20-21 липня 2009 р.. Було досягнуто домовленостей, що наступний раунд переговорів відбувся в Брюсселі у листопаді 2009р. з метою завершення роботи над проектом тексту Угоди. Тим часом, відбуватимуться подальші контакти на технічному рівні для внесення необхідних корегувань в проект тексту, що стосується правових та структурних питань.

Обидві сторони обговорили Робочі Домовленості між Українськими властями та EASA, так само як і наступні кроки після оціночного візиту з безпеки польотів з боку ЄС в Україну в травні 2009 р.. Стосовно Робочих домовленостей, було погоджено, що якомога швидше повинна відбутися зустріч в Брюсселі та у всякому разі до четвертого раунду переговорів. Переговорний процес триває в даний час.

У контексті державної підтримки створення та подальшого розвитку умов інтеграції авіатранспортної галузі в систему транс'європейських повітряних мереж, розроблена Транспортна стратегія

авіаційної галузі України на період до 2020, яка визначає першочергові напрямки розвитку авіатранспортного сектору, зокрема:

- приведення інфраструктури авіаційного транспорту у відповідність із міжнародними вимогами;
- впровадження європейських стандартів та вимог у сфері безпеки польотів;
- інтеграція з Європейською авіаційною транспортною системою шляхом поступового укладання Угоди між Україною та ЄС про Спільний авіаційний простір та участі в програмі організації повітряного руху в єдиному європейському повітряному просторі (SESAR);
- поглиблення участі України у загальноєвропейських авіаційних організаціях: Європейській конференції цивільної авіації (ЕКАК), Європейській організації з безпеки аеронавігації (Євроконтролю), Європейському агентстві з безпеки польотів (EASA);

- впровадження основних складових концепції ЄС щодо Єдиного Європейського неба (SES). Пропонується підписання технічної угоди між Державною авіаційною адміністрацією з Європейським агентством з безпеки польотів (EASA) про Спільний авіаційний простір;

- прийняття та виконання Державної цільової програми безпеки польотів на період до 2015 року відповідно до міжнародних стандартів ІКАО;

- адаптація нормативно-правової бази України до вимог і стандартів ІКАО та Євросоюзу тощо [5].

Висновки та пропозиції. Отже, в процесі співпраці ЄС та України у сфері цивільної авіації відбувається проведення різноманітних програм. До них можна віднести: Проект ТРАСЕКА «Авіаційна безпека та безпека польотів у цивільній авіації II»; Проект Твіннінг «Підтримка реалізації норм та стандартів ЄС у сферах аеропортів, аеродромів та обслуговування повітряного руху/ аеронавігаційного обслуговування (АТМ/АNS)»; Проект створення «Спільного авіаційного простору» та інші.

Список літератури:

1. Транспорт. Представництво України в ЄС. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/ukraine-eu/sectoral-dialogue/transport>
2. Транспортна політика країни. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.undp.org.ua/files/en_76033Transport_System_Reform_Jun2010.pdf
3. Євроінтеграція. Державне підприємство обслуговування повітряного руху України. [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://uksatse.ua/>
4. Проекти співпраці ЄС та України. [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://avia.gov.ua/documents/Miznarodnadiyalnist/ptmd/24036.html>
5. Милян О.С. Державна політика у напрямку інтеграційної співпраці авіатранспортної галузі України з Європейським Союзом в системі транс'європейських транспортних мереж. [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://www.rusnauka.com/10_DN_2013/Economics/2_133458.doc.htm

Мылян Е.С., Геец И.О.

Национальный авиационный университет

НАПРАВЛЕНИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА УКРАИНЫ И ЕС В СФЕРЕ ГРАЖДАНСКОЙ АВИАЦИИ

Аннотация

Статья посвящена анализу направлений сотрудничества Украины и ЕС в авиационной сфере. Освещены некоторые программы и проекты, которые имеют место в процессе отношений двух данных сторон. А, также, определены перспективы вхождения Украины в «Общего авиационного пространства» со странами Европейским Союзом.

Ключевые слова: сотрудничество, авиация, Европейский Союз, проект, Общее авиационное пространство.

Mylian O.S., Heiets I.O.
National Aviation University

DIRECTIONS OF UKRAINE-EU COOPERATION IN THE CIVIL AVIATION

Summary

This article analyzes trends of cooperation between Ukraine and the EU in the aviation sector. Highlights of some of the programs and projects that take place in the course of relations between the two sides of the data. A well defined prospects for Ukraine's joining the «Common Aviation Area» with the European Union.

Keywords: cooperation, aviation, European Union, project, Common Aviation Area.

УДК 338.1

ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНКИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Саргаева Н.Ю.

Рудненский индустриальный институт

Исследованы особенности развития инновационной сферы высших учебных заведений, проанализированы взгляды ученых на развитие инноваций в сфере образования.

Ключевые слова: инновация, высшее образование, критерии оценки инновационной деятельности.

Постановка проблемы. В настоящее время Казахстан переходит на инновационный путь развития. При этом значительные усилия направляются на развитие научно-исследовательской деятельности и инновационной деятельности в сфере высшего образования. Оценить эффективность развития инновационной деятельности высших учебных заведений невозможно без разработки критериев оценки данного направления.

Анализ последних исследований и публикаций. В научной литературе наиболее значимые труды в области инновационной деятельности и ее управления принадлежат таким зарубежным исследователям как Г.Беккер, П.Друкер, А.Маршалл, Ф.Тейлор, Й.Шумпетер и др. Особенности развития инноваций в сфере образования рассматривали в своих работах А.Г. Бездудная, И.И. Ганчеренок, Ю.А. Гарайбех, В.В. Глухов, В.Г. Лобов, М.А. Лукашенко, О.Ю. Палуба, А.В. Торкунов и др.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Анализ инновационной деятельности высших учебных заведений подразумевает наличие системы показателей, позволяющих оценить эффективность данного процесса, а также четкое выделение видов инновационной деятельности вузов.

Целью статьи является разработка рекомендаций по оценке инновационной деятельности высших учебных заведений.

Изложение основного материала. Термин «инновации» происходит от английского слова innovation, что означает «введение новаций». Считается, что первое описание инновационных процессов ввел в экономическую науку основоположник инновационного менеджмента Й. Шумпетер в книге «Теория экономического развития», где он выделил пять типовых направлений инновационной деятельности:

1. Использование новой техники, новых технологических процессов или нового рыночного обеспечения;
2. Внедрение продукции с новыми свойствами;
3. Использование нового сырья;
4. Изменение в организации производства и его материально-технического обеспечения;

5. Появление новых рынков сбыта.

Й. Шумпетер следующим образом определяет понятие инновации: «Инновация – новая научно-организационная комбинация производственных факторов, мотивированная предпринимательским духом ... это либо комбинация новым способом существующих факторов производства, либо новые товары или еще неопробованные методы или производство для нового рынка, а также производство с использованием новых средств производства» [1].

Именно работы Шумпетера стали первичным методологическим базисом современной теории инноваций, в дальнейшем современной наукой ревидировались только классификационные и методические подходы, но не сам методологический базис теории Шумпетера [2].

В современных отечественных и зарубежных исследованиях сам термин «инновация» трактуется по-разному. Так, например, Б. Санто считает, что инновация – это «... общественный технико-экономический процесс, который через практическое использование идей и изобретений приводит к созданию лучших по своим свойствам изделий, технологий, и в случае, если он ориентируется на экономическую выгоду, прибыль» [3]. Я. Кук и П. Майерс [4] полагают, что инновация – это полный процесс от идеи до готового продукта, реализуемого на рынке.

По определению М. Додгсона «инновации включают научную, технологическую, организационную и финансовую деятельность, ведущую к коммерческому введению нового (или улучшенного) продукта или нового (или улучшенного) производственного процесса или оборудования» [5].

В.Г. Медынский и С.В. Ильдеменов под инновацией подразумевают «объект, внедренный в производство в результате проведенного научного исследования или сделанного открытия, качественно отличный от предшествующего аналога» [6].

По мнению А.Б. Титова инновация – это «процесс, в котором изобретение или идея приобретает экономическое содержание» [7].

Некоторые авторы (Д. Месси, П. Квинтас и Д. Уилд) используют понятие «инновации» в двух

смыслах: «Во-первых, для описания первого использования нового продукта, процесса или системы. Во-вторых, для описания процесса, включая такие виды деятельности, как исследование, проектирование, разработку и организацию производства нового продукта, процесса или системы» [8].

Ряд авторов рассматривают инновацию как:

- технико-экономический цикл, в котором использование результатов сферы исследований и разработок непосредственно вызывает технические и экономические изменения, которые оказывают обратное воздействие на деятельность этой сферы (Г.Я. Гольдштейн [9]);

- результат научного труда, направленный на процесс совершенствования общественной практики и предназначенный для непосредственной реализации в общественном производстве (И.Н. Молчанов [10]);

- процесс реализации новой идеи в любой сфере жизни и деятельности Человека, способствующий удовлетворению существующей потребности на рынке и приносящий экономический эффект (Ф.Ф. Бездудный, Г.А. Смирнова, О.Д. Нечаева [11]);

- комплексный процесс создания, распространения и использования нового практического средства лучшего удовлетворения известной потребности людей (Р.Д. Ковалев [12]).

Инновации в современном обществе по праву рассматриваются как ключевой фактор построения экономики, основанной на знаниях. В последнее время предпринимается достаточно интенсивные усилия по созданию разнообразных организационных структур, деятельность которых была бы ориентирована на поддержку и развертывание инноваций в вузах.

Как считают авторы [13,14,15], инновационный потенциал вузов представляет собой системную совокупность взаимодействующих и взаимосвязанных инновационных ресурсов сектора высшей школы, необходимых в процессе осуществления инновационной деятельности с учетом их ограниченного характера и возможного (положительного или отрицательного) влияния на конечный результат деятельности, а также фактор реализации конкурентных преимуществ высшей школы, ее инвестиционно-инновационной привлекательности. К инновационным ресурсам могут относиться интеллектуальные, материальные, финансовые, информационные и иные ресурсы, которые могут быть привлечены для организации инновационного процесса в высшей школе.

Инновационная деятельность высших учебных заведений представляет собой организацию учебно-научно-инновационного процесса, научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ, организационно-технологической подготовки производства, внедрения (или превращения в инновацию) и оформления, распространения в другие сферы (диффузия), а также стратегическое направление формирования человеческого капитала, являющегося главным фактором развития инновационно-ориентированной экономики.

К субъектам инновационной деятельности высшей школы относятся структурные подразделения университетов, юридические лица (новые организационные формы инновационных процессов, организации различных организационно-правовых форм деятельности и формы собственности, органы государственной власти, органы местного

самоуправления) и физические лица, занимающиеся инновационной деятельностью в процессе реализации стратегий инновационного развития высшей школы. К объектам инновационной деятельности высшей школы относятся осваиваемые на основе реализации научных исследований или иных разработок новые способы организации деятельности, новые технологии, новые продукты, интеллектуальная собственность, инновационные проекты и процессы, инновационные программы и проекты, по поводу которых возникают экономические и правовые отношения между субъектами инновационной деятельности высших учебных заведений.

Таким образом, инновационная система высшей школы есть организация субъектов и объектов инновационной деятельности, взаимодействующих в процессе создания инноваций на единых организационных принципах, определяемых стратегией инновационного развития высшей школы (вуза).

Инновационные ресурсы вуза – это: профессорско-преподавательский состав вуза (квалификация, профессиональная подготовка, обучаемость, инновационность), магистранты и аспиранты, участвующие в инновационной деятельности; достигнутый уровень реализации различных инновационных программ; организационных структур и систем управления задачам развития инновационного процесса; кодифицированное знание, в части нематериальных активов представленное патентами, ноу-хау, прототипами, лицензиями, компьютерными программами и др.; научно-технический задел в виде незавершенных инновационных проектов; основные фонды, участвующие в инновационном процессе; финансовое обеспечение инновационной деятельности.

Развитие инновационной и научно-исследовательской деятельности высшего учебного заведения тесно взаимосвязаны, поэтому оценивая инновационную деятельность, необходимо оценить научно-исследовательскую деятельность вуза.

Рассмотрим возможные направления развития научно-исследовательской и инновационной деятельности в высших учебных заведениях, предложенные автором (таблица 1).

Направление	Возможный критерий оценки
1. Научно-исследовательская работа преподавателей	1.1 Количество изданных монографий, учебников, учебных пособий и др.
	1.2 Количество публикаций преподавателей в специализированных изданиях (в журналах с высоким импакт-фактором, в отечественных и зарубежных журналах и др.)
	1.3 Количество докладов в сборниках международных, республиканских, региональных, внутривузовских конференций
	1.4 Количество НИР, финансируемых министерством образования и науки РК
	1.5 Количество хозяйственных тем
	1.6 Объем финансирования НИР
	1.7 Количество актов внедрения в производство, в учебный процесс
	1.8 Количество организованных олимпиад
	1.9 Количество функционирующих научных кружков
	1.10 Доля членов совета молодых ученых вуза к общему числу ППС

2. Научно-исследовательская работа со студентами	1.11 Количество магистрантов, аспирантов, докторантов	3. Инновационно-учебная деятельность	2.12 Актуальность направлений научно-исследовательских работ
	1.12 Остепененность вуза		1. Направления реализации инновационной деятельности
	1.13 Количество ППС, повысивших квалификацию		2. Оценка потенциала вуза в научно-инновационной сфере (на основе мнения респондентов)
	1.14 Доля ППС, организующих семинары для повышения квалификации		3. Доля ППС, задействованных в инновационной деятельности
	1.15 Количество организованных научно-исследовательских конкурсов		4. Факторы, мешающие развитию инноваций в вузе
	1.16 Количество организованных конференций		5. Сотрудничество с зарубежными вузами
	1.17 Достижения преподавателей за последние три года в научно-исследовательской работе		6. Доля специальностей, впервые открытых за последние три года
	1.18 Количество проектов, поданных на конкурсы НИР		7. Доля иностранных и студентов с других областей РК
	1.19 Количество патентов и др.		8. Новые формы проведения учебных занятий и др.
	2.1 Количество научных статей студентов		
	2.2 Количество опубликованных докладов в сборниках конференций		
	2.3 Доля студентов, задействованных в олимпиадах		
	2.4 Доля студентов, задействованных в конференциях		
	2.5 Доля студентов, задействованных в конкурсах НИРС		
	2.6 Доля студентов, занявших призовые места в конкурсах НИРС, олимпиадах, конференциях и т.д.		
	2.7 Доля дипломных работ с элементами НИР		
	2.8 Доля курсовых работ с элементами НИР		
	2.9 Доля студентов, задействованных в научных кружках		
	2.10 Доля студентов, задействованных в финансируемых НИР		
	2.11 Достижения студентов за последние три года в научно-исследовательской работе и др.		

Выводы и предложения. Среди факторов способствующих развитию инноваций в ВУЗе ведущая роль принадлежит технологическому фактору, а важнейшим источником создания и удержания конкурентного преимущества является постоянное обновление и инновационное развитие всего учебно-научно-инновационного комплекса ВУЗа. Максимальное наращивание конкурентных преимуществ возможно, если ВУЗ:

- обладает новой совершенной технологией,
- испытывает значительный интерес со стороны потребителей,
- располагает оптимальными каналами продвижения услуг,
- имеет значительный и постоянный спрос,
- на его рынке отсутствует интенсивная конкуренция или ВУЗ имеет сильные конкурентные преимущества и т.д.

Поиски механизмов перевода инновационного потенциала вуза в преимущества реального сектора экономики требует специального исследования.

Список литературы:

1. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1982.
2. Губарьков С.В. Управление инновационной деятельностью вузов: формирование понятийно-категориального аппарата // Проблемы современной экономики – 2011 – №4 (40)
3. Санто Б. Инновация как средство экономического развития / Пер. с венгр. – М.: Прогресс, 1990.
4. Cooke Ian. Introduction to Innovation and Technology Transfer / Ian Cooke, P. Mayers. – Boston: Artech House, Inc., 1996. – 235 p.
5. Dodgson M. The management of technological innovation: An international and strategic approach / M. Dodgson. – Oxford University Press, 2000. – 248 p.
6. Медынский В.Г. Реинжиниринг инновационного предпринимательства / В.Г. Медынский, С.В. Ильдеменов. – М.: ЮНИТИ, 1999.
7. Титов А.Б. Организационные методы управления нововведениями. – СПб: Изд-во СПбГУЭФ, 1998.
8. Инновационный менеджмент: Учебник для вузов / Под ред. С.Д. Ильенковой. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1999.
9. Гольдштейн Г.Я. Стратегический инновационный менеджмент- системный фактор глобальной конкуренции // Труды конференции «Системный анализ в проектировании и управлении». – СПбГТУ, 2001.
10. Инновационный менеджмент. Справочное пособие / Под ред. П.Н. Завлина. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Центр исследований и статистики науки, 1998.
11. Бездудный Ф.Ф., Смирнова Г.А., Нечаева О.Д. Сущность понятия инновация и его классификация // Инновации. – 1998. – № 2–3 (13).
12. Ковалев Р.Д. Основы инновационного менеджмента: Учебник для вузов / Под ред. В.А. Швандара. – М.: ЮНИТИ – Дана, 1999.
13. Емельянов С.Г. Экономический механизм стратегического управления развитием вуза: монография. М., 2007. С. 186-189;
14. Иринен-Алестало М.Х., Пелтола У. Проблемы рыночно-ориентированного университета /Yrinen M.H., Petola U./ The problems of market-oriented University // Higher Education. 2006. №52. P. 251-281;
15. Кирби Д. А. Создание предпринимательских университетов в Великобритании: применение теории предпринимательства на практике / Kirby D.A. Creating Entrepreneurial Universities in the UK: Applying Entrepreneurial Theory to Practice // Journal of Technology Transfer. 2006. №31. P. 599-603.

Sargaeva N.Yu.
Rudny Industrial Institute

FEATURES EVALUATING INNOVATIVE TERTIARY INSTITUTIONS

Summary

The features of the development of innovation in higher education institutions, scientists analyzed views on innovation in education.

Keywords: innovation, higher education, the evaluation criteria of innovation.

УДК 658.012

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МОБІЛЬНОГО БАНКІНГУ В УКРАЇНІ

Сербина О.Г., Пономар В.В.

Дніпропетровська державна фінансова академія

Розкрито сутність мобільного банкінгу та окреслено етапи і тенденції його розвитку в Україні та світі. Здійснено оцінку різновидів мобільного банкінгу. Охарактеризовано проблеми розвитку нових технологічних продуктів в Україні і визначено шляхи їх розв'язання.

Ключові слова: інновації, мобільний банкінг, SMS-банкінг, Java-додаток, Square Cash, Near Field Communication.

Постановка проблеми. Інновації визначили суть сучасного розвитку усіх сфер суспільства, у тому числі і фінансової. За умови активної глобалізації фінансової системи орієнтація на інноваційні стратегії розвитку стає передумовою функціонування банківського сегменту фінансового ринку. Здатність миттєво реагувати на зміни світових тенденцій, яка полягає у своєчасному впровадженні інновацій, стає критерієм виживання будь-якого фінансово-кредитного інституту.

У банківській сфері поняття інноваційної орієнтованості поєднує у собі процеси, які виводять фінансові інститути на новий рівень і дають можливість закріпити свої позиції на ринку банківських послуг. Сьогодення диктує банкам наступні напрями діяльності: по-перше, це моніторинг зовнішнього середовища, який дозволяє своєчасно використовувати новаторські ідеї в свою діяльність; а, по-друге, внесення змін у внутрішнє банківське середовище, які пов'язані з технічними і технологічними нововведеннями. Отже, використання новітніх технологій – це передумова виживання в конкурентній боротьбі.

Аналіз досліджень і публікацій. Питанню банківської інноваційної діяльності присвячено чимало наукових праць. Значний вплив на розв'язок проблеми справили: І. Брітченко, О. Вовчак, С. Горобець, В. Дік, А. Нікітін, А. Олійник, І. Рогач, В. Степаненко та ін. Віддаючи належне доробку названих учених, зазначимо, що не всі аспекти проблематики розкрито однаковою мірою. Зокрема, недостатньо висвітленими залишаються питання розвитку мобільного банкінгу. Важливість дослідження даної проблеми і недостатній рівень її висвітлення у наукових публікаціях обумовили актуальність наукового дослідження, визначили його завдання і структуру.

Постановка завдання. Основною метою є наукове дослідження такої інноваційної послуги як мобільний банкінг, визначення проблем і перспектив її розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Тенденція динамічного розвитку банківської сфери зумовлює ряд змін в діяльності її суб'єктів. Утримувати конкурентоспроможну позицію може лише банк, який

постійно розширює перелік своїх послуг, знижує їх собівартість, покращує якість обслуговування, шляхом надання консультаційних послуг і додаткового сервісу.

Прагнення скоротити витрати і спростити процедуру обслуговування клієнтів зумовило використання у сфері банківських послуг сучасних інформаційних технологій, які включають не тільки технічні чи технологічні розробки, а й впровадження нових методів роботи на ринку [1]. Зацікавленість в скороченні операційних і адміністративних витрат на тлі тотального опанування інтернет-простору банками спричинила їх вихід на ринок електронної комерції, орієнтованої на впровадження високотехнологічних технологій. Прикладом цього являється такий напрям дистанційного банківського обслуговування як мобільний банкінг (M-banking) – поєднання платіжної картки і мобільного засобу зв'язку.

Послуги мобільного банкінгу вперше були реалізовані у 1992 р. Піонером в цій області став банк Merita Nordbanken, а з 1999 року мобільний банкінг набуває поширення в країнах Південно-Східної Азії, Європи і США. Система дистанційного банківського обслуговування з початку її створення зазнала значних видозмінен у ході поетапної еволюції розвитку та удосконалення (рис.1). Перші системи мобільного банкінгу з'явилися в світі в 1999 році, коли європейські банки запропонували своїм клієнтам користуватися цією послугою за допомогою SMS-повідомлень. Передував цьому такий вид банкінгу, як управління платежами зі свого банківського рахунку за допомогою вказівок фахівців call-центру банку [2].

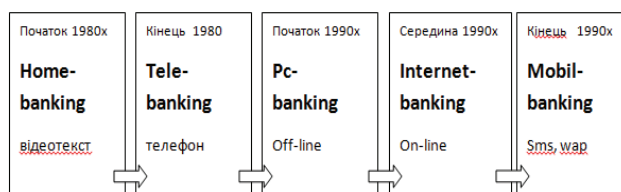

Рис. 1. Етапи еволюції видів дистанційного банківського обслуговування

Перші способи реалізації мобільного банкінгу – SMS-банкінг і перші програми для Java не отримали масового визнання користувачів, внаслідок того, що мало хто був готовий робити значну кількість технологічних операцій для управління своїми рахунками. І лише з появою більш пізніх розробок, які дозволили це здійснювати комфортно, в мобільного банкінгу з'явилися шанувальники.

Що стосується того, які саме банківські послуги користуються попитом у клієнтів онлайн, то, за експертними оцінками, понад 50% припадає на оплату послуг мобільного зв'язку, доступу в інтернет, комунальних послуг, також користуються попитом перекази між рахунками клієнтів, обмін валют, перекази в системі електронних грошей і за вільними реквізитами в інші банки[3].

Сучасний M-banking – це система, яка дає можливість отримувати інформацію і управляти засобами на банківському рахунку за допомогою мобільного телефону або планшетного комп'ютеру. Найбільш використовуваними представниками дистанційного обслуговування є SMS-банкінг і встановлення Java-додатку.

В першому випадку це управління коштами на банківському рахунку за допомогою відправлених на спеціальний номер банку SMS-повідомлень, складених за допомогою типових шаблонів. Незважаючи на свою примітивність він дозволяє скористатися послугами банку не тільки тоді, коли сучасного телефону не знайшлося під рукою, але і там, де мобільний інтернет поки недоступний, або спричиняє надто великі затрати, наприклад, у закордонному роумінгу [4]. Java-додаток – це більш сучасний різновид мобільного банкінгу, що працює на більшості сучасних телефонів і являє собою написаний на мові Java додаток, який встановлюється на мобільний телефон. За статистикою, використання мобільного банкінгу в Україні станом на 01.01.2013 р. розподіляється наступним чином (рис.2):

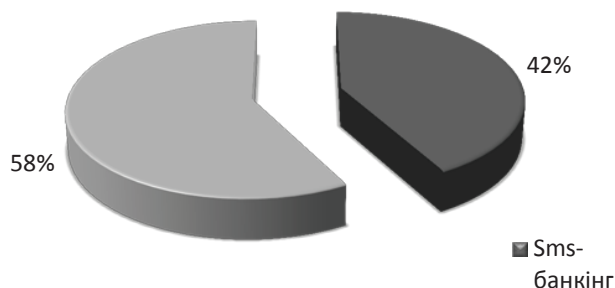

Рис. 2. Показники використання мобільного банкінгу в Україні станом на 01.01.2013 р.

Нині більшість експертів вважають мобільний банкінг найбільш перспективним електронним каналом доставки банківських послуг, оскільки він дозволяє реалізувати ефективну маркетингову концепцію «банк, який завжди з тобою». Останні роки характеризуються стрімкою появою нових технологічних можливостей і на зміну SMS-банкінгу та Java-додатку поступово приходять мініатюрні картридери. Вони можуть використовуватись, якщо є необхідність у розрахунку банківською картою, але відповідного POS-терміналу в безпосередній близькості немає. Суть технології полягає в тому, що тепер, для того щоб прийняти до оплати пластикову карту, необхідно всього лише скористатися власним мобільним міні-терміналом, який, по суті, є альтернативою традиційному POS-терміналу і працює спільно з мобільним пристроєм зв'язку з будь-якої точки [5]. Вперше картридери для смартфонів були

використані в США. На початку 2011 року компанія Square привернула черговий транш фінансування Sequoia Capital на 27,5 млн. доларів, підвищивши таким чином свою капіталізацію до 240 млн. Для прийому платежу необхідні:

- цифровий пристрій з встановленим платіжним додатком, що підтримує 2G/3G мережу і працює на операційній системі iOS / Android. Це може бути звичайний смартфон або планшет;
- картридер, який під'єднується до вашого мобільного пристрою за допомогою роз'єму для підключення навушників або через Bluetooth;
- банківська карта для оплати.

Ще одним інноваційним продуктом, який був випущений компанією Square в другому півріччі 2013 року, є безкоштовний сервіс Square Cash, який дозволяє користувачам перераховувати кошти один одному через електронну пошту не сплачуючи комісії. Сутність технології полягає в тому, що користувач надсилає відповідне повідомлення на електронну адресу отримувача коштів, вказуючи в темі листа суму. Після цього платник і отримувач зв'язують свої електронні адреси з дебетовою картою, що дозволяє надалі надсилати кошти без потроєного введення даних платіжної карти, при цьому кошти зараховуються безпосередньо на банківський рахунок отримувача [6].

На думку більшості світових аналітиків найперспективнішою інновацією для реалізації мобільних платежів виступає технологія NFC (Near Field Communication). NFC можна дослівно перекласти як «зв'язок у близькому полі», в основі якого лежить використання ідеології передачі даних по радіоканалу на принципах взаємної індукції на короткі відстані за аналогією з WI-FI і Bluetooth. NFC – це технологія бездротового високочастотного зв'язку малого радіусу дії (до 10 см), що дозволяє здійснювати безконтактний обмін даними між пристроями, розташованими на невеликих відстанях: наприклад, між терміналом і мобільним телефоном або пластиковою смарт-картою. У розвитку і впровадженні технології NFC активно приймають участь найкрупніші учасники світового ринку високотехнологічних продуктів такі як Google, Intel, Samsung, Nokia, Visa, MasterCard, Citigroup, Barclaycard та інші.

У якості носія NFC-чіпа часто виступає мобільний телефон – пристрій настільки ж масовий, як і індивідуальний. Останнім трендом у сфері NFC став паралельний розвиток сервісів на базі смарт-карт і мобільних пристроїв. При цьому обидва варіанти забезпечують можливість побудови універсальної NFC-системи, де смарт-карта або телефон з інтегрованим NFC-чіпом перетворюються в багатопроцесорний пристрій і виступають як:

- платіжний засіб (віртуальний гаманець);
- засіб ідентифікації власника;
- ключ;
- бонусна карта;
- прозорий квиток.

Найбільші світові платіжні системи Visa і MasterCard залучають все більшу кількість партнерів по всьому світу і активно впроваджують NFC-технології, використовуючи розроблені ними платформи payWave і PayPass відповідно. Такі карти можуть стати і хорошим маркетинговим інструментом: їх успішно використовують у програмах лояльності, оскільки на чіп можна записати будь-яку додаткову інформацію про акції, знижки, купони, бали тощо. Сьогодні більшість банків, що емітують безконтактні карти, дозволяють здійснювати платіж введенням пін-коду – в буквальному сенсі слова одним дотиком [7].

Універсальні банківські рішення на базі NFC Visa payWave або MasterCard PayPass стрімко розвиваються в усьому світі. Треба зазначити, що повноцінно працюючої системи NFC-платежів, яка б включала в себе можливість розрахунків за допомогою смартфонів в Україні поки що немає, але кількість терміналів з підтримкою NFC і кількість трансакцій через систему PayPass швидко зростає.

Висновки. Потенціал для впровадження банківських інновацій на національному ринку достатньо великий, але інноваційних продуктів недостатньо. Розвиток нових продуктів гальмують технологічна недосконалість, потреби в додатковому фінансуванні, сприйняття їх як більш іміджевих мар-

кетингових заходів. Такий підхід являється не ефективним адже впровадження інновацій працює на досягнення головної мети банківської діяльності – максимально повне задовольнити потреби споживачів стосовно якості і кількості наданих послуг при мінімально можливих витратах на їх розробку і впровадження. Розширюючи свою клієнтську базу банки стикаються з новими споживчими потребами, які змушують оновлювати банківські продукти і змінювати програми. Тому при наявності конкуренції на фінансовому ринку, банкам необхідно інтегруватись в нову інноваційну модель розвитку банківської системи, яка ґрунтується на домінуванні в банківській сфері таких елементів як інформаційні і комунікаційні технології.

Список літератури:

1. Білошапка В. Місце інноваційних стратегій у підвищенні якості банківських послуг і продуктів/ В. Білошапка, А. Корчан// Банківська справа. – 2013. – №2. – С. 98–103.
2. Степаненко В. Дистанційні банківські послуги на українському ринку// Мережа і бізнес. – 2010. – №4(23). – С.98–104.
3. Сніщенко Р. Г. основні аспекти автоматизації банківської діяльності / Р. Г. Сніщенко, В. В. гладкий, С. А. Ардашов // Вісник КДУ імені М. Остроградського – 2010. – № 5(64). – Частина 1. – С. 87–89.
4. Лейбов В. Можливості та перспективи мобільного банкінгу [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ufin.com.ua/analitmat/gkr/160.htm>.
5. Вахнюк С.В. Перспективи дистанційного обслуговування клієнтів в режимі реального часу для банків України // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: Зб. наук. пр. Т.8.- Суми: ВВП- «Мрія-1» ЛТД, 2003. – С. 184–188.
6. Сервис Square Cash позволяет пользователям переводить деньги без комиссий [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.3dnews.ru/769571>.
7. Near Field Communication или что такое NFC? [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://nfc-services.ru/>.

Сербина О.Г., Пономар В.В.

Днепропетровская государственная финансовая академия

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ МОБИЛЬНОГО БАНКИНГА В УКРАИНЕ

Аннотация

Раскрыта сущность мобильного банкинга и определены этапы и тенденции его развития в Украине и мире. Осуществлена оценка разновидностей мобильного банкинга. Охарактеризованы проблемы развития новых технологических продуктов в Украине и определены пути их решения.

Ключевые слова: инновации, мобильный банкинг, SMS-банкинг, Java-приложение, Square Cash, Near Field Communication.

Serbyna O.G., Ponomar V.V.

Dnipropetrovsk State Financial Academy

DEVELOPMENT TRENDS OF MOBILE BANKING IN UKRAINE

Summary

The essence of mobile banking and outlines the stages and its trends in Ukraine and abroad. The estimation of the varieties of mobile banking. Outlines the problems of new technology products in Ukraine and the ways of their solution.

Keywords: innovation, mobile banking, SMS-banking, Java-application, Square Cash, Near Field Communication.

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ПРАЦІ

Титарчук Т.П., Шарманська В.М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Досліджено систему регіонального управління у сфері зайнятості, виявлено особливості функціонування регіональних ринків праці. Виділено основні напрями реалізації державної політики у сфері зайнятості. Запропоновано заходи щодо досягнення рівноваги на регіональному ринку праці та підвищення ефективності його функціонування.

Ключові слова: система, регіон, ринок праці, управління, зайнятість, рівновага, законодавство.

Постановка проблеми. Подальший економічний розвиток України не представляється можливим без формування і розробки рівноважної моделі регіонального ринку праці. Дана проблема особливо актуальна, оскільки можливість оптимального розвитку ринкової економіки України в значній мірі обумовлена ефективністю функціонування ринку праці. Регіональний ринок праці забезпечує залучення та ефективне використання трудових ресурсів, тим самим виконуючи важливі функції в національній економіці. Тому для забезпечення формування рівноважного регіонального ринку праці велике значення набувають зміни наукових парадигм, пошук нових методологічних підходів, визначення низки заходів та інструментів, за допомогою яких зможуть зважитися проблеми ринку, а цілі, головною з яких є максимальний розвиток людського потенціалу, будуть досягатися завдяки взаємопов'язаній реалізації відповідних законів, принципів і методів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у вивчення проблем регулювання ринку праці як на державному, так і на регіональному рівні внесли такі вчені, як В.Н. Василенко, О.І. Воройова, В.Н. Гриньова, М.М. Новікова, А.Ф. Лебедева, С.В. Ємельянов, А.І. Маслак, В.Л. Міненко, В.В. Онікієнко, В.Н. Рибалко, Ю. Спасенко, С.В. Тумакова, І.П. Цапенко, В.А. Цесарук та інші. Наукові дослідження цих авторів широко розкривають теоретичні аспекти регулювання ринку праці та його складових, дозволяють сформувати необхідні рекомендації та висновки, пов'язані з раціональним вирішенням проблем досягнення рівноваги між попитом і пропозицією робочої сили. У той же час аналіз наукової літератури свідчить про наявність ряду питань, які потребують подальшого вивчення.

Метою статті є розробка механізму регулювання попиту і пропозиції робочої сили з урахуванням регіональних особливостей. Для досягнення поставленої мети автору необхідно виконати наступні завдання: провести дослідження регіональних аспектів попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці; виявити особливості функціонування регіональних ринків праці; з'ясувати шляхи досягнення рівноваги робочої сили на ринку праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стан регіонального ринку праці служить своєрідним індикатором соціального здоров'я регіональної співдружності. Виходячи з того, наскільки регіональний ринок праці сприяє зайнятості населення як у працездатному віці, так і за його межами, можна судити про ефективність економіки регіону. Загальне положення ринку праці характеризується співвідношенням сукупного попиту та сукупної пропозиції робочої сили. У даному випадку робоча сила виступає одним з факторів матеріального виробництва, і разом з матеріальними і природними ресурсами забезпечує їм трансформацію в товари або послуги.

У цій площині існують дві моделі стану ринку праці, які можуть бути досліджені: рівноважна, що передбачає відповідність попиту і пропозиції робочої сили, і нерівноважна, в якій або попит перевищує пропозицію робочої сили, або навпаки – пропозиція робочої сили перевищує попит на неї [1, с. 183]. У чистому вигляді рівноважна модель стану ринку праці в реальності не зустрічається, це не більше ніж теоретична модель. А ось нерівноважна модель стану ринку праці – поширене явище в економіці будь-якої країни, а тим більше регіону.

Оскільки досягнення рівноважного стану регіонального ринку праці практично неможливо, так як в одномоментному зрізі не можна врахувати всі наявні параметри попиту і пропозиції на робочу силу, то виникає проблема приведення нерівноважного регіонального ринку праці до стану, при якому максимально були б враховані інтереси як найманих працівників, так та роботодавців.

У цьому контексті зростає значимість опису об'єктивного характеру процесів, що відбуваються на регіональному ринку праці, і виявлення тенденцій, що складаються там, де особливе значення набувають відповідні кількісні та якісні оцінки.

З точки зору Воробійової О.І., регіональний ринок праці є підсистемою національного ринку праці, в контексті методу сходження від абстрактного до конкретного є більш поверхневою формою ринку праці, враховує регіональні фактори соціального економічного розвитку і відображає регіональну ситуацію з приводу пропозиції, попиту та ціни на робочу силу. Ефективне функціонування регіонального ринку праці передбачає активну роль не тільки держави, але й місцевих органів влади [2, с. 16].

Як вважає Василенко В.М., «для регіонального ринку праці можливе виділити специфічні ознаки» [3, с. 23].

Виділимо ці специфічні ознаки:

- Взаємодія як внутрішніх, так і зовнішніх роботодавців та працівників, що з одного боку ускладнює систему взаємовідносин, сприяє підвищенню конкуренції, а з іншого боку – позитивно чи негативно впливає на умови праці та ціну робочої сили;
- Максимальний вплив географічних і природних умов праці;
- Вплив національних, ментальних та релігійних аспектів на вибір працівників і роботодавців;
- Особливості видів економічної діяльності в регіонах суттєво впливають на можливості робочих реалізувати свої фізичні та розумові здібності [3, с. 30].

Виходячи з того, що регіональний ринок праці є частиною сукупного ринку праці, та з урахуванням запропонованих специфічних ознак регіонального ринку, його суть можна визначити як частина сукупного ринку праці, який у своєму функціонуванні базується на загальних і специфічних принципових ознаках і особливостях розвитку регіону.

Однією з характеристик регіонального ринку праці виступає його кон'юнктура. Ринкову кон'юнктуру зазвичай розглядають як результат взаємодії попиту та пропозиції. Таке визначення носить загальний характер і може застосовуватися в багатьох сферах: в економіці, політиці, соціології, оскільки не конкретизує предмет цих відносин.

При цьому також існує визначення кон'юнктури ринку, згідно з яким «виявляється економічна ситуація, яка склалася на ринку робочої сили» [4].

Дослідження сформованих співвідношень попиту і пропозиції робочої сили на регіональному ринку праці набувають все більшої актуальності. Вона обумовлена тим, що без дослідження тенденцій у цих співвідношеннях, без визначення факторів, що впливають на структуру цих співвідношень, значно ускладнюється процес розробки, прийняття та реалізації заходів, спрямованих на забезпечення продуктивної зайнятості економічно активного населення як на регіональному рівні, так і в державі в цілому.

В теперішній час існують вимоги до проведення досліджень регіонального ринку праці, спрямовані на визначення його кон'юнктури в розрізі різних категорій населення (чоловічого і жіночого населення, міського та сільського населення, вікових груп), що дозволяють деталізувати характеристики стану і зміни сукупного ринку праці, виявити тенденції масштабів зайнятості.

Особливе значення вирішення проблеми зайнятості набуває в умовах суттєвої асиметрії, що спостерігається на регіональних ринках праці в структурі професійно – кваліфікаційного складу найманих працівників та потреби в таких кадрах з боку роботодавців. Існує чітке розуміння того, що «професійно – кваліфікаційна та освітня структура попиту і пропозиції на ринку праці повинні відповідати вимогам ефективного функціонування економіки» [5, с. 15]. Однак, ситуація складається таким чином, що ринок пропозиції праці і ринок попиту на працю функціонують невзаємопов'язаних. Таким чином, виникають суттєві протиріччя між бажанням працевлаштовуватися у незайнятих громадян та можливістю прийняти на роботу у роботодавців. Причина цього – в тому, що немає чіткого узгодження дій на ринку праці. Саме для того, щоб вказати на відсутність такого інтересу, і повинен проводитися детальний аналіз регіонального ринку праці, спрямований на отримання об'єктивної інформації, яка стосується, в першу чергу, сформованої структури у співвідношеннях попиту і пропозиції робочої сили різної якості.

Оскільки кон'юнктура виступає як самостійна риса будь-якого ринку, то, природно, на неї можуть впливати різні фактори. Дослідники кон'юнктури дуже часто намагаються встановити, які ж фактори мають вирішальний вплив на її величину, на величину співвідношення попиту до пропозиції, а які є другорядними. Як правило, такі спроби пов'язані з тим, щоб встановити: чи є наявність прямого або зворотного зв'язку між впливом деяких факторів на попит і пропозицію, або цей вплив існує окремо на попит і окремо на пропозицію. Багато дослідників дотримуються цього алгоритму і при дослідженні впливу факторів на кон'юнктуру регіонального ринку праці.

Саме тому значно зростає потреба у проведенні глибоких досліджень на регіональному ринку праці, спрямованих на встановлення прямих і зворотних зв'язків між основними факторами, що впливають одночасно на зміни сукупного попиту і сукупної пропозиції робочої сили. Такий зв'язок не може бути достовірною, якщо не будуть виявлені основні

фактори, що впливають безпосередньо на зазначені категорії на регіональному ринку праці.

Таким чином, оскільки умови та чинники забезпечення зайнятості в різних регіонах різняться, доцільно вивчати особливості розвитку економіки кожної структурної одиниці регіону і на підставі цього – розробити методологічні основи збільшення робочих місць відповідно до попиту [6, с. 297-298].

З точки зору автора, територіальне та галузеве розподіл праці накладає свій відбиток на формування матеріальної бази організації суспільного виробництва, а разом з тим – визначає особливості формування професійно – кваліфікаційного складу робочої сили.

Багато дослідників проблем регіонального ринку праці по-різному підходять до визначення основних факторів, що впливають на сукупний попит на робочу силу. Наприклад, у роботі Гриньовою В.М. і Новіковою М.Н. існує точка зору, відповідно до якої попит на ринку праці визначається обсягами і структурою виробництва; рівнем продуктивності праці, ціною робочої сили; кон'юнктурою ринків капіталу, товарів, послуг і правовими нормами; визначається кількістю і якістю робочих місць, існуючих на ринку праці, що функціонують або потребують заповнення [7, с. 126]. У даному випадку, з точки зору автора, є видимим певний технократичний підхід до оцінки ситуації, який дозволяє встановлювати певні фактори, що впливають на сукупний попит на регіональному ринку праці.

Також існує точка зору, згідно з якою попит на робочу силу залежить від наступних факторів:

- Ціни на робочу силу – чим вона вища, тим нижче на неї суспільний попит;
- Стану економічної кон'юнктури в країні – при високій економічній кон'юктурі попит на робочу силу росте, а при низькій – падає;
- Системи оподаткування економічних суб'єктів, пов'язаних з наймом робочої сили та її оплатою – чим більша кількість різних податків на фонд оплати праці існує і чим вище їх ставка, тим меншим буде попит на робочу силу і навпаки;
- Кількості економічних суб'єктів у державі – чим їх більше, тим вище попит на робочу силу;
- Якісних властивостей робочої сили – чим вище якісний її рівень, а також повніше її відповідність вимогам науково-технічного прогресу, тим більшим буде попит на таку робочу силу.

Дана позиція ґрунтується повністю на економічних оцінках можливого сукупного попиту на робочу силу, яка відрізняє її від попередньої технократичної позиції [8, с. 171].

Таким чином, з точки зору автора, серед факторів, що впливають на сукупний попит на робочу силу, мають місце як техніко – економічні, які з особливостей використання робочої сили в певних умовах функціонування суспільного виробництва, так і власне економічні, зумовлені особливостями державної політики. Отже, дослідження проблем регулювання ринку праці повинні проводитися постійно, незважаючи на намітилися позитивні зрушення і вже отримані результати в цій сфері.

У зв'язку зі складністю оцінки основних факторів, що впливають на сукупну пропозицію робочої сили, виникає необхідність дослідження проблеми не тільки їх виявлення, але також кількісна та якісна оцінки впливу цих факторів. Особливо це актуально для регіонального ринку праці, який відрізняється, наприклад, від національного, не тільки за розмірами, а й по концентрації кількості учасників.

Результатом взаємодії сукупного попиту та сукупної пропозиції робочої сили на регіональному

ринку праці стає зайнятість економічно активного населення. Зайнятість як економічна категорія об'єднує в собі цілий комплекс соціально – трудових відносин, залучених в суспільне виробництво за допомогою розподілу, обміну та споживання робочої сили між окремими видами економічної діяльності. Згідно п.7 ст.1 Закону України « Про зайнятість населення», зайнятість – це «діяльність громадян, пов'язана із задоволенням їх особистих і суспільних потреб з метою отримання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі» [9]. Дане формулювання дозволяє в категорію зайнятих включати велику кількість економічно активного населення, в тому числі і тих, хто займається трудовою діяльністю не тільки в реальному секторі економіки, а й за його межами.

При розгляді проблеми зайнятості економічно активного населення дуже часто виникають питання, пов'язані з пошуком раціональних зв'язків між зайнятим і незайнятим населенням. На регіональному ринку праці зайняте населення, як правило, структуровано на людей у працездатному віці і на людей в непрацездатному віці. Така градація населення призводить до суттєвого зниження фактичного рівня безробіття, так як безробітними можуть бути лише люди в непрацездатному віці, а збільшення контингенту зайнятих зменшує частку безробітних. У зв'язку з цим існує думка, що розподіл населення тільки на зайняте і незайняте є абсолютно недостатнім, оскільки головним індикатором стану як регіонального ринку праці, так і соціально – економічного становища регіону в цілому служить рівень безробіття [10, с. 8]. До того ж існує дисбаланс між попитом і пропозицією за кваліфікаційними групами.

Згладжування протиріч, існуючих у взаєминах зайнятого і незайнятого населення, перебуває в стадії відпрацювання не тільки методології регулювання попиту і пропозиції на регіональному ринку праці, а й виявлення особливостей функціонування регіонального ринку праці як механізму узгодження інтересів зазначених груп населення.

Що стосується демографічних чинників, то останнім часом вони поступово виходять на пріоритетні позиції і починають чинити свій вплив на регіональний ринок праці. З точки зору Цапенко І.П., зменшення частки працездатного населення одночасно із збільшенням кількості непрацездатного є на даний момент вже чітко позначеним процесом [11, с. 53]. До того ж, на думку Маслак О.І., до зміни структурної моделі зайнятості призводять зміни структури виробництва, що тягне за собою як економічні, так і соціальні проблеми [12, с. 14].

З точки зору автора, результат цього – неухильне скорочення категорій трудящих, зайнятих в матеріальному виробництві, особливо некваліфікованої робочої сили, і підвищений попит на кваліфікованих фахівців з вищою освітою в обслуговуючих підрозділах промислового виробництва і на ринку послуг, у зв'язку з чим набувають актуальності дослідження регіонального ринку праці в контексті виявлення тенденцій поведінки робочої сили за окремими видами економічної діяльності.

Що стосується законодавчого регулювання встановлення рівноваги на ринку праці, найбільш цікавим є набрання чинності з 1 січня 2013 року суттєво відкоригованого Закону України «Про зайнятість населення» (далі – Закону). Діяла до кінця 2012 року редакція Закону в поставлених цілях практично у всьому дублювала норми вже втратило чинність Закону « Про зайнятість населення» від 1991 року. Новий же Закон містить ряд змін, які носять позитивний характер як для роботодавців, так

і для працівників, незважаючи на деякі його норми, що носять декларативний характер [13].

З метою стимулювання зайнятості населення законодавчо вводяться наступні норми.

По-перше, Закон передбачає пільги для роботодавців по сплаті єдиного соціального внеску. Тобто роботодавець, який протягом року створював нові робочі місця і оплачував працю в розмірі, що не меншому трьох мінімальних зарплат на місяць (з 01.01.2013 р. ця сума становить 3441 гривню), кожному прийнятому на роботу, має право на своєрідну знижку в протягом наступного року у розмірі 50 % від суми нарахованого єдиного внеску на цього працівника. Роботодавцям, які будуть брати на роботу « неконкурентних » співробітників, надаватиметься 100 % компенсація зі сплати єдиного соціального внеску. Згідно із Законом, до таких співробітників відносяться наступні категорії працівників: молодь при першому працевлаштуванні; працівники, яким до пенсії залишилося менше 10 років; сироти, інваліди, батьки з дітьми до 6 років та дітьми-інвалідами; особи, які відбували покарання.

На перший погляд здається, що нововведення цілком справедливі, але виникає питання – де державі взяти стільки грошей, щоб дієво реалізувати норми цього Закону ? Питання риторичне – звичайно ж, з кишені платників податків. До того ж, повертаючись до положень з працевлаштування так званих «неконкурентних» працівників, яких роботодавець повинен обов'язково працевлаштувати (раніше така норма застосовувалася виключно для інвалідів), – вони тепер можуть отримувати на законній підставі зарплату і при цьому не працювати.

По-друге, Закон також дозволяє вирішити проблему працевлаштування молодих спеціалістів, а саме – відсутність досвіду роботи. Студенти ВНЗ або учні ПТУ, які отримали ступінь « кваліфікований робітник », « молодший спеціаліст », « бакалавр », « спеціаліст » і продовжують навчатися на наступному освітньо-кваліфікаційному рівні, мають право проходити стажування за професією на підприємствах. З такими студентами повинен бути укладений договір про стажування на строк не більше 6 місяців. Запис про проходження стажування роботодавець вносить до трудової книжки, навіть якщо робочий час не оплачувався. Слід зазначити, що студент може працювати неповний робочий день у вільний від навчання час.

З точки зору автора, в даному випадку є як позитивні моменти, так і негативні. З одного боку, працюючий студент має запис у трудовій книжці і отримує певні навички у роботі, з іншого боку – оплата стажування є необов'язковою, внаслідок чого роботодавець має узаконену безкоштовну робочу силу. І не буде ніяких гарантій того, що, пропрацювавши півроку на підприємстві, молодий фахівець все ж отримає довгоочікувану роботу. По завершенню стажування йому можуть просто відмовити.

По-третє, Закон передбачає заборону будь-яких форм дискримінації при прийомі на роботу або складанні вакансій. Встановлено заборону в оголошеннях про вакансії зазначати обмеження за віком кандидатів; пропонувати роботу лише жінкам або лише чоловікам (за винятком специфічної роботи, яка може виконуватися тільки особами певної статі); а також вимагати від осіб, які працевлаштовуються, надання відомостей про особисте життя. Також при розміщенні вакансії заборонена будь-яка дискримінація щодо місця проживання, мови, раси, кольору шкіри, політичних і релігійних переконань, членства в профспілках та інших об'єднаннях, матеріального становища [14].

Автор вважає, що дана норма має деклара-

тивний характер, оскільки на практиці навряд чи отримає дієву реалізацію. Таке нововведення не захистить шукачів, яких все одно, у разі відсутності у них відповідних знань і навичок у спеціальності, «відсіють» на стадії співбесіди.

І, з точки зору автора, незважаючи на ряд різних недоліків нового Закону, позитивних моментів все ж більше:

- Закон дозволяє встановлювати статус безробітної особи, яка не працює, з першого дня звернення до Державної служби зайнятості (а не з 8-го, як сьогодні);

- Змінені деякі розміри допомоги по безробіттю;
- Особи віком від 45 років (страховий стаж більше 15 років) матимуть право на одноразове отримання « ваучера » на професійне навчання (правда, за нього теж доведеться заплатити, але не більше 10 – кратного розміру прожиткового мінімуму);

- Молодим фахівцям, які погодилися працювати у сільській місцевості, надаватимуться «стартові виплати»;

- Передбачається професійне навчання безробітних, яке буде здійснюватися на замовлення роботодавця під конкретне робоче місце або для самозайнятості особи.

З точки зору автора, не можна з точністю сказати, що норми Закону кардинально змінять ситуацію з зайнятістю населення в країні. Ми можемо тільки сподіватися на дієвий механізм реалізації його норм, особливо це стосується пільг на єдиний соціальний внесок і виплат компенсацій, інакше, замість тисяч нових робочих місць, отримаємо безліч судових розглядів.

Висновки. Регіональні ринки праці формуються під впливом не тільки територіального та галузевого поділу праці, а й під впливом певних традицій, що склалися протягом багатьох десятиліть, якості та рівня життя населення в певному регіоні, моральних і матеріальних цінностей людей та інших факторів. Від того, наскільки ці фактори впливають на соціально-трудові відносини в регіоні, багато в чому залежать і інші характеристики регіонального ринку праці. Одна з таких характеристик – еластичність регіонального ринку праці, яка визначається ступенем впливу соціальних та економічних факторів на зміну сукупного попиту і сукупної пропозиції робочої сили. Вона проявляється в результаті функціонування ринку праці на регіональному рівні як певного механізму, що забезпечує узгодження інтересів найманих працівників і роботодавців як

учасників соціально – трудових відносин. Крім того, на цьому ринку формуються внутрішньодержавні економічні відносини.

У зв'язку з цим підвищується значимість досліджень регіонального ринку праці як самостійного механізму, а також окремих функцій, що забезпечують виконання його основної місії – безперервний процес обороту робочої сили в межах окремого регіону.

Таким чином, дослідження суті соціально-трудових відносин, що відбуваються в масштабах окремого регіону, дозволяє розширити горизонт знань не тільки про наявність існуючих проблем, а й про можливі способи вирішення цих проблем, що практично неможливо здійснити без знання основоположних знань про методи досягнення рівноваги на ринку праці. Тому для забезпечення формування ефективного регіонального ринку праці більшого значення набувають зміни наукових парадигм, пошук нових методологічних підходів; визначення ряду заходів та інструментів, за допомогою яких зможуть зважитися його проблеми; а цілі, головною з яких є максимальний розвиток людського потенціалу, будуть досягатися завдяки реалізації, в повній взаємодії, відповідних законів, принципів і методів.

Щоб ефективно функціонував регіональний ринок праці, необхідно в регіонах створити відповідні умови, наприклад:

- Забезпечення регіональної конкуренції між власниками робочої сили за право зайняти краще робоче місце, і між роботодавцями – за залучення більш кваліфікованого та відповідального особи, що пропонує власну працю;

- Самостійність і незалежність продавця та покупця робочої сили, що діють у відповідності із загальним трудовим законодавством країни і його специфічними регіональними аспектами;

- Рівновага на регіональному ринку праці між наявністю робочих місць, пропозицією робочої сили та загальною сумою заробітної плати;

- Відносини на регіональному ринку праці повинні формуватися на принципах договорів та угод між рівноправними партнерами;

- Створення об'єднань роботодавців та працівників для захисту своїх інтересів;

- Використання прагнень працівників продати свою працю найбільш дорого, а роботодавців – придбати за найнижчими цінами;

- Забезпечення взаємозв'язку регіонального ринку праці з національним і світовим ринками праці.

Список літератури:

1. Тумакова С.В. Государственное регулирование рынка рабочей силы: совершенствование отношений собственности/ С.В. Тумакова// Экономика Крыма – 2010. № 4(33). – С. 40-44.
2. Воробйова О.І. Регіональний ринок праці: сутність та умови функціонування/ О.І. Воробйова// Экономика Крыма. – №18. – С. 15-19.
3. Василенко В.Н. Региональный рынок труда: особенности функционирования: [монография]/ В.Н. Василенко, М.В. Жилина; НАН Украины. – Донецк: Юго-Восток, 2010. – 223 с.
4. Міненко В.Л. Державне регулювання ринку праці та зайнятості населення: теоретичний аспект [Електронний ресурс]/ В.Л. Міненко. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua>.
5. Спасенко Ю. Ринок праці кваліфікованої робочої сили: стан та умови ефективного розвитку/ Ю.Спасенко// Україна: аспекти праці. – №4. – С. 15-21
6. Цесарук В.О. Територіальні особливості зайнятості в Донецькому регіоні та напрями поліпшення її ефективності/ В.О.Цесарук// Социально-экономические аспекты промышленной политики. Управление человеческими ресурсами: государство, регион, предприятие: Сб.науч.тр. В 3 т. – Т.2/ НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти; Редкол.: Амоша А.И. (отв. ред.) и др. – Донецк. – С. 297-304.
7. Гриньова В.М., Новікова М.М. Забезпечення продуктивної зайнятості на основі оцінки стану ринку праці/ В.М.Гриньова, М.М.Новікова// Зайнятість та ринок праці. – Вип.19. – С. 122-129.
8. Тумакова С.В. К вопросу о структуре экономического механизма государственного регулирования рынка рабочей силы/ С.В. Тумакова// Вісник ХНУ. Серія: Економічні науки. – 2008. – Т. 2. – № 5. – С. 182-187.
9. Закон України «Про зайнятість населення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T125067.html

10. Онікієнко В.В. Методологія регулювання попиту і пропозиції робочої сили/ В.В.Онікієнко// Зайнятість та ринок праці. – 2003. – №18. – С. 7-14.
11. Цапенко И.П. Иммиграция в современном мире: социально-трудовые проблемы/ И.П.Цапенко// Труд за рубежом. – 2006. – №2. – С. 47-68.
12. Маслак О.І. Методи дослідження інноваційного розвитку промисловості/ О.І. Маслак// Регіональна бізнес-економіка та управління. – 2010. – № 2(26). – С. 11-20.
13. Зудина Л. Дискриминация: пределы разумного/ Л.Зудина// Кадровик. – №5[Електронний ресурс]- Режим доступу: <http://www.kadrovik.ru/modules.php?file=article&name=News&op=modload&sid=8783>
14. Правительство предлагает запретить указывать в объявлениях о вакансиях требования о возрасте [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pravo.ua/news.php?id=0031576>

Титарчук Т.П., Шарманська В.Н.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНЫХ РЫНКОВ ТРУДА

Аннотация

Исследована система регионального управления в сфере занятости. Выявлены особенности функционирования региональных рынков труда, основные направления реализации государственной политики в сфере занятости. Предложены мероприятия относительно достижения равновесия на региональном рынке труда и повышения эффективности его функционирования.

Ключевые слова: система, регион, рынок труда, управление, занятость, равновесие, законодательство.

Tytarchuk T.P., Sharmanska V.M.

Kyiv National Taras Shevchenko University

IMPROVEMENT OF STATE REGULATION OF REGIONAL LABOR MARKETS

Summary

The system of regional management is investigational in the field of employment, the features of functioning of regional labour-markets, basic directions of realization of public policy, are educued in the field of employment. Measures are offered in relation to the achievement of equilibrium at the regional market of labour and increase of efficiency of his functioning.

Keywords: system, region, labour-market, management, employment, equilibrium, legislation.

УДК 336.72

МОЖЛИВІ НАСЛІДКИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ БЕЗВІЗОВОГО РЕЖИМУ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС

Товт В.З.

Інститут економіки та міжнародних відносин
Ужгородського національного університету

У статті досліджено стан та можливі наслідки запровадження безвізового режиму між Україною та ЄС. Також висвітлені основні переваги та недоліки такої форми співробітництва. Аналізовані досягнення співпраці в контексті пом'якшення візового режиму для України.

Ключові слова: зовнішньоекономічне співробітництво, безвізовий режим, Європейський Союз, зовнішня політика, лібералізація візового режиму.

Постановка проблеми. Наймасштабніше розширення Європейського Союзу 2004 року, за рахунок якого приєдналось десять нових членів, зокрема й сусідів України суттєво змінило функцію західного кордону України, який, власне, з цього моменту став і зовнішнім кордоном ЄС. З цього моменту одним з пріоритетних завдань, що постали перед Україною, стало запровадження безвізового режиму між Україною та ЄС. Для досягнення цієї мети, Україна має виконати вимоги, поставлені перед нею з Європейським Союзом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність теми зростає з розвитком системи відносин «Україна-ЄС», тому її дослідженню присвячена

велика кількість наукових робіт. Зокрема, безвізовому режиму присвячені роботи таких науковців, як: О. Дзяд, О. Рудік, І. Сушко, О. Сушко. Глибоко досліджує перспективи інтеграції України до Європейського Союзу професор І. Грицяк.

Мета статті. Виконання «Плану дій щодо лібералізації візового режиму» потребує ретельного аналізу вже досягнутого, виявлення проблемних питань. Також необхідно дослідити досвід інших країн, котрі вже пройшли цей шлях, для розробки рекомендацій з метою прискорення лібералізації візового режиму між Україною та ЄС, визначення економічних наслідків для обох сторін від безвізового режиму.

Виклад основного матеріалу. У контексті нинішніх подій в країні, одним із пріоритетів зовнішньої політики України все ж залишається розвиток відносин України з Європейським Союзом. За цих умов, одним з найважливіших інструментів реалізації цього пріоритету зовнішньої політики є співробітництво України з країнами-сусідами і членами ЄС, яке має сприяти, як економічному розвитку прикордонних регіонів наших країн, так і загалом поглибленому співробітництву в політичній, гуманітарній, науковій та інших сферах. Послідовно проводячи курс на європейську інтеграцію, Україна зацікавлена у динамізації цих зв'язків на всіх рівнях. Невід'ємний елемент цього шляху – повноцінний безвізовий режим для громадян України з боку країн-членів ЄС [1].

Одним із аспектів скасування віз є їх економічна вартість. Для ЄС це означатиме такі наслідки:

- консульства втратять важливе джерело;
- для соціальної ситуації в ЄС: навіть невелике збільшення потоків мігрантів може мати негативні наслідки

Для місцевих спільнот це означатиме, що візові центри, а також туристичні агентства – втратять основне джерело своїх доходів.

Існують різні дані щодо кількісних наслідків візової лібералізації. Експерти передбачають тимчасовий стрибок міграції, зростання кількості тимчасових працівників. Безвізовий режим буде суттєво стимулювати контакти між різними категоріями висококваліфікованих робітників – як, наприклад: дослідниками, інженерами, IT-фахівцями, лікарями та бізнесменами.

Кожна країна-член Шенгенської угоди, яка бажає уникнути спрощеного доступу українців до своїх ринків праці в разі скасування віз, може скористатися відповідним застереженням про захисні заходи. Таким чином, вони можуть вимагати візи для тих громадян України, які мають намір займатися оплачуваною діяльністю протягом свого тримісячного перебування.

Для просування циркуляції та легального працевлаштування, ЄС повинен звернутись до свого власного досвіду впровадження безвізового режиму: візова лібералізація в даному випадку повинна супроводжуватися заходами, що надають більш гнучкий підхід до короткострокового легального працевлаштування в різних галузях, і більш тісним співробітництвом з країнами походження.

Інструментом, що пом'якшив наслідки розширення Шенгенської зони для громадян України став малий прикордонний рух – запровадження спеціального режиму, що поширювався на жителів прикордонних регіонів, надаючи їм змогу перетинати кордон за спеціальною багаторазовою посвідкою, що надає дозвіл знаходитись у прикордонних регіонах сусідніх країн протягом обмеженого часу [5].

Запровадження цього інструменту візової лібералізації у відносинах Україна-ЄС було першим практичним кроком ЄС у відповідь на введення в односторонньому порядку Україною безвізового режиму для громадян країн ЄС в 2005 р. та здійснювалося в рамках того, що запровадження безвізового режиму поїздки для громадян України визнавалась ЄС як довготермінова перспектива. Його метою було недопущення перетворення зовнішнього кордону ЄС на бар'єр для ділового, соціального, науково-культурного, родинного та загалом транскордонного співробітництва для мешканців прикордонних територій сусідніх країн.

План дій Україна-ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки, що діє з 2001 р. та переглянутий у 2007 р., створює загальні рамки для співпраці між Україною та ЄС у сфері ЮСБ. На міністерських засіданнях у

форматі Україна-ЄС з питань юстиції, свободи та безпеки, Підкомітет з питань ЮСБ регулярно здійснюється моніторинг виконання його пріоритетів. У якості першого послідовного кроку на шляху до довгострокової перспективи запровадження безвізового режиму поїздки, що визнана у Плані дій, з 1 січня 2008 р. набули чинності. Угоди між Україною та ЄС про спрощення оформлення віз та про реадмісію осіб. У ході саміту Україна-ЄС (9 вересня 2008 р., м. Париж) сторони вирішили «започаткувати візовий діалог з метою розробки відповідних умов запровадження безвізового режиму між ЄС та Україною у довгостроковій перспективі». Безвізовий діалог між Україною та ЄС з метою вивчення умов запровадження безвізового режиму поїздки громадян України до ЄС у довгостроковій перспективі, було офіційно розпочато 29 жовтня 2008 р.

У ході Саміту Україна-ЄС 22 листопада 2010 р. в Брюсселі Україні було надано План дій щодо запровадження безвізового режиму для короткотермінових поїздки громадян України до держав-членів ЄС [18].

Документ враховує прогрес, досягнутий Україною в діалозі щодо безвізового режиму, який охоплював чотири блоки питань візового діалогу:

- безпека документів, включаючи впровадження біометричних даних;
- управління міграцією, у т.ч. протидія нелегальній міграції та реадмісія;
- громадський порядок та безпека;
- забезпечення фундаментальних прав і свобод людини. [1]

План дій, зокрема, передбачає запровадження паспортів з біометричними даними, вилучення з обігу паспортів, які не відповідають стандартам ІКАО, посилення заходів боротьби з нелегальною міграцією, удосконалення управління кордонами, приведення законодавства та політики надання притулку у відповідність до міжнародних стандартів у цій сфері, поглиблення міжнародно-правової взаємодії у сфері боротьби з організованою злочинністю, незаконним обігом наркотиків та торгівлею людьми.

Виконання документа відбуватиметься у 2 етапи. На першому етапі Україна має забезпечити ухвалення необхідного законодавства та державних програм у сферах, охоплених візовим діалогом.

На другому – Європейська Комісія (ЕК) із залученням держав-членів ЄС оцінюватиме відповідність більш предметним критеріям, на підставі яких визначатиметься ефективність та послідовність реалізації необхідних заходів.

Рішення про перехід до другого етапу прийматиметься Радою ЄС на підставі підготовленого ЕК звіту про виконання українською стороною заходів, передбачених першим етапом Плану дій.

Дотримання всіх критеріїв стане підставою для Європейської Комісії внести пропозицію Європейському Парламенту та Раді щодо скасування віз на короткострокове перебування для громадян України шляхом внесення змін до Регламенту 539/2001 (для власників біометричних паспортів).

Таким чином, швидкість наближення до лібералізації візового режиму залежатиме великою мірою від прогресу, який досягатиме Україна у виконанні встановлених умов.

План дій, наданий Україні, було розроблено Європейською Комісією з урахуванням позитивного досвіду, що довів ефективність аналогічних «дорожніх карт», наданих балканським державам. За результатами виконання таких «дорожніх карт» безвізовий режим поїздки до ЄС запроваджено для громадян Сербії, Македонії, Чорногорії, Албанії та Боснії і Герцеговини.

Відомо, що український План дій з візової лібералізації має одну суттєву відмінність від балканських «дорожніх карт», – це його двоетапність, що передбачає дві стадії оцінювання досягнутого прогресу у виконанні завдань Плану дій. Це означає, що після того, як Україна виконає перший етап завдань Плану дій, що передбачає ухвалення необхідного законодавства та планування дій уряду, європейські інституції повинні затвердити та узгодити перехід до другого етапу, що стосується практичної імплементації завдань чотирьох визначених блоків. Отже, процес оцінювання з боку ЄС буде відбуватись більш прискіпливо та орієнтуватись на конкретні результати [2].

07 лютого 2011 Уряд України прийняв постанову про створення Координаційного центру з виконання плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України.

20 квітня 2011 року Президентом України було затверджено Національний план з виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України (Указ Президента України №494/2011).

Першу оцінку виконанню Україною Плану дій було надано 16 червня 2011 у ході Міністерської зустрічі в Києві з юстиції, свободи та безпеки. Європейська сторона привітала звіт України про виконання першої фази Плану дій та закликала Україну завершити вирішення інших питань з тим, щоб відповідати вимогам стандартів першої фази.

15 листопада 2011 року українська сторона надала ЄК другий національний звіт про виконання першої фази Плану дій.

За результатами опрацювання матеріалів зазначених місій та національного звіту України 9 лютого 2012 р. було оприлюднено другу доповідь ЄК про прогрес України у виконанні першої (законодавчої) фази Плану дій.

За результатами вказаної оцінки визначено, що у рамках реалізації законодавчого етапу Плану дій є три основні завдання, які потребують реалізації з метою подальшого переходу до другої фази виконання Плану дій, а саме:

- схвалення всеохоплюючого антидискримінаційного законодавства відповідно до рекомендацій моніторингових органів ООН та Ради Європи для забезпечення ефективного захисту від дискримінації;

- схвалення законодавства з питань запобігання та боротьби з корупцією, створення незалежного органу у сфері боротьби з корупцією;

- ухвалення законодавства та створення належного інституційного забезпечення у сфері захисту персональних даних.

Україна досягла суттєвого прогресу у виконанні першого (законодавчого) етапу Плану дій. Ратифіковано ключові міжнародні документи, ухвалена переважна більшість законодавчих актів, стратегічні та програмні документи в таких сферах як захист персональних даних, правовий статус іноземців, управління кордонами та міграцією, боротьба з торгівлею людьми, незаконним обігом наркотичних засобів та дискримінацією, взаємна допомога у кримінальних справах, запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, протидія корупції та запровадження біометричних документів для виїзду за кордон.

Угоду між Україною та ЄС про спрощення оформлення віз було укладено 18 червня 2007 р. (набрала чинності з 1 січня 2008 р.)

Положеннями Угоди встановлено преференції для всіх категорій громадян України в частині, що стосується візового збору та тривалості візових процедур (10 діб у звичайних випадках, 2 доби – у термінових), а також спрощення візових процедур для окремих категорій громадян України. Це, зокрема, стосується уніфікації документів, що підтверджують мету поїздки, критеріїв видачі багаторазових віз. Було також скасовано візові вимоги для власників дипломатичних паспортів.

Європейський Союз під час розбудови будь-яких відносин із третіми країнами (економічних, безпекових тощо), а зокрема, з Україною, завжди буде зважати на політичну ситуацію в державі, на її відданість демократичним цінностям, послідовність політики у напрямі європейської інтеграції і позицію діючої влади щодо цих питань.

Висновок. Підсумовуючи вищесказане, перспективи лібералізації візового режиму залежать від великої кількості факторів, і насамперед, від того, наскільки Україна буде готова виконати вимоги ЄС, довести їх належне виконання і відстояти свої позиції. Запровадження безвізового режиму між Україною та ЄС супроводжуватиметься рядом як позитивних, так і негативних економічних наслідків, що потребуватиме особливої уваги від сторін.

Список літератури:

1. Безвізовий діалог Україна – ЄС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://netherlands.mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/visa-free-dialogue>
2. Про розвиток безвізового діалогу між Україною та ЄС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/ukraine-eu/justice/visa-liberalization>
3. Як досягти безвізового режиму з Європейським Союзом? Досвід країн Західних Балкан для України [Електронний ресурс] Сайт Європа без бар'єрів. – Режим доступу: <http://novisa.org.ua/upload/file/WBpublicationUKR.pdf>

Товт В.З.

Інститут економіки и международных отношений
Ужгородского национального университета

ВОЗМОЖНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ВВЕДЕНИЯ БЕЗВИЗОВОГО РЕЖИМА МЕЖДУ УКРАИНОЙ И ЕС

Аннотация

В статье исследовано состояние и возможные последствия введения безвизового режима между Украиной и ЕС. Также освещены основные преимущества и недостатки такой формы сотрудничества. Рассматриваются достижения сотрудничества в контексте смягчения визового режима для Украины.

Ключевые слова: внешнеэкономическое сотрудничество, безвизовый режим, Европейский Союз, внешняя политика, либерализация визового режима.

Tovt V.Z.

Institute of Economics and International Relations
Uzhgorod National University**POSSIBLE CONSEQUENCES OF VISA-FREE REGIME BETWEEN
THE EUROPEAN UNION AND UKRAINE****Summary**

The article studies the situation and the possible consequences a visa-free regime between Ukraine and the EU. Also it learns the main advantages and disadvantages of this form of cooperation. The achievements of cooperation simplifying visa regime for Ukraine is analyzed.

Keywords: economic cooperation, visa-free regime, the European Union, foreign policy, liberalization of visa regime

УДК 332.142

ДЕРЖАВНЕ ТА РЕГІОНАЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Ушенко О.П.

Донецький національний університет

Визначено цільову функцію регіонального регулювання – активізація власного ресурсного потенціалу та зростання його конкурентоспроможності. Обґрунтовано доцільність сумісного використання політики компенсаційного характеру (вирівнюючої) та інструментів конкурентної політики державного регулювання, що конкретизовано через запропонований комплекс заходів щодо сприяння соціально-економічного розвитку регіонів. Запропоновано пріоритетні напрями регулювання міграційних процесів.

Ключові слова: міграція, політика, регіон, розвиток, регулювання, ресурс, потенціал.

Постановка проблеми. Міграційна ситуація та міграційна поведінка людей є одним із загальних індикаторів проблем соціально-економічного розвитку як країни, так і окремих регіонів. На регіональному рівні міграція виступає другим за значенням після природного руху джерелом формування працездатного населення, що безпосередньо впливає на перебіг демографічних процесів. До цього важливого соціально-політичного й економічного явища, зважаючи на її наслідки, держава не може ставитися байдуже. Про увагу держави до економічного розвитку регіонів України вказує періодичне (кожні 5 років) прийняття державних програм. Однак диспропорційність соціально-економічного розвитку регіонів продовжує зростати щорічно практично за всіма показниками, що дозволяє характеризувати державну регіональну політику в цій сфері як недостатньо ефективну. Своєчасне та адекватне реагування на виклики та подолання загроз є необхідною умовою створення нових можливостей для розвитку регіонів України та підвищення життєвих стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив міграції працездатного населення на розвиток економіки та соціальної сфери області відбувається одночасно у декількох напрямках, що спричиняє кількісні і якісні зміни на ринках праці, у чисельності та структурі складу населення, коливанні демо економічного навантаження, попиті населення на ті чи інші товари чи послуги та інше. Зважаючи на динамічність міграційних процесів, вивчення її тенденцій є важливим та завжди залишається в полі зору зарубіжних та вітчизняних вчених: А.Гірман, І.Горбачової, Т. Драгунової, В. Кіпеня, А.Козловець, А.Костенко, Е.Лібанової, І.Майданік, О.Малиновської, Л.Матросової, В.Овода, Т.Петрової, О.Позняка, І.Прибиткової, Н.Світало, Л.Семів, Л.Ткаченко, Л.Чайки-Петегірич.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Одночасно треба відзначити, що потребують теоретичного переосмислення природа та

причини міграцій, визначення взаємовпливу ситуації на ринку праці та процесу формування обсягів і напрямків міграційних переміщень, оптимізації міграційних потоків, корегування державної міграційної політики регіонів України в контексті пошуку дієвих регуляторних механізмів.

Мета статті – обґрунтування напрямів державного та регіонального регулювання міграційних процесів населення України.

Виклад основного матеріалу. Державна регіональна політика є важливим елементом політики держави, спрямованої на посилення конкурентоспроможності економіки держави та її регіонів, підвищення рівня добробуту населення та сприяння інтегрованості її простору. На відміну від галузевих політик вона, перш за все, має орієнтуватися на просторовий ефект певних політичних дій і заходів, програм і бюджетів, служити певним фільтром через який окремі види політики спрямовуються на конкретні території з метою досягнення позитивного ефекту та компліментарності заходів [9].

При розробці питання побудови інституційних основ для державного регулювання розвитку регіонів, вчені звертаються до питання пошуку методології, на якій необхідно ґрунтувати модель державного регулювання розвитку регіонів.

На думку О.В. Шевченка, серед важелів державної політики, побудованої на кейнсіанській методології, варто розглянути інструменти впливу на сукупний попит. На рівні регіонів такими інструментами розширення сукупного попиту є збільшення платоспроможного попиту населення, зростання виробничих потужностей підприємств та обсягів інвестиційних ресурсів, а також посилення експортної орієнтації підприємств (за умови насичення внутрішнього ринку) [4, с.81].

Законодавчо «ключовим завданням регіонального розвитку, що потребує поетапного виконання», визначено зниження диспропорційності соціально-економічного розвитку регіонів [3].

Зважаючи на особливості процесів регіонального розвитку в Україні (наявну диференціацію розвитку регіонів та об'єктивні процеси конкурентної боротьби за ресурси між ними), на переконання Сторонянської І.З., Данко-Югіш Н.І., не доцільно відмовлятися від політики компенсаційного характеру (вирівнюючої) та переходити до використання лише інструментів конкурентної політики державного регулювання, а слід застосовувати одночасно. Ключовою організаційною формою запропонованого механізму регулювання асиметрії соціально-економічного розвитку макрорегіонів вчені виділяють міжрегіональний кластер. Ефективність кластерного підходу до зниження рівня територіальної асиметрії базується на основній причині її виникнення – різному рівні прибутковості діяльності організацій на тій чи іншій території. При цьому кластери дозволяють знизити власні витрати, підвищити прибуток і рівень конкурентоспроможності. Наслідком цього є ріст зайнятості у регіоні, підвищення економічної активності, збільшення надходжень до бюджету і т.д., тобто забезпечується динамічний і стабільний економічний розвиток регіону [11].

Світова практика також доводить, що значно результативнішим, аніж використання «вирівнюючих» бюджетних дотацій, є застосування таких компенсаційних інструментів регіональної політики, як цільові програми розвитку, а також цільові субвенції та субсидії, звичайно за умови їх цільового використання [8, с. 107].

Вчені Стукало Н.В., Деркач М.І. розглядають регіональний розвиток в залежності від впливу детермінантів різного рівня: з одного боку, глобальних,

національних, регіональних, локальних, а з іншого – макроекономічних, галузевих, корпоративних, індивідуальних. Ці детермінанти здійснюють потужний вплив на розвиток регіонів та унеможливають формування ефективної регіональної політики без їх урахування [12, с. 25]. Ключовою локальною детермінантою регіонального розвитку вчені визначають репутацію регіону як сприятливого для ведення бізнесу (рис. 1).

Регіональна державна політика більшості розвинутих країн базується на створенні у відсталому регіоні сприятливих економічних умов для залучення і функціонування приватного капіталу за допомогою податкових пільг [1, с. 47].

Регіональні чинники впливу на міграційні процеси за природою свого виникнення Л.Б. Чайка-Петегиріч об'єднує у декілька груп: ринкові, виробничі, соціально-інфраструктурні, екологічні, грошово-кредитні, митно-кредитні та адміністративно-управлінські. Позитивацію міграційних тенденцій вчена вбачає через: 1) стимулювання розвитку діяльності фінансово-кредитних установ у регіональному секторі, що сприяє акумуляції фінансового капіталу як основи механічного приросту населення до зазначених місцевостей; 2) посилення контролю з боку органів державного регулювання трудового законодавства приватизованих або приватних підприємств щодо дотримання нормованості робочого дня, наявності чітких інструкцій та нормативів виконуваних робіт, застосування визначеного механізму нарахування заробітної плати, дотримання трудових договорів з боку роботодавців, дотримання політичних та загальних прав людини,

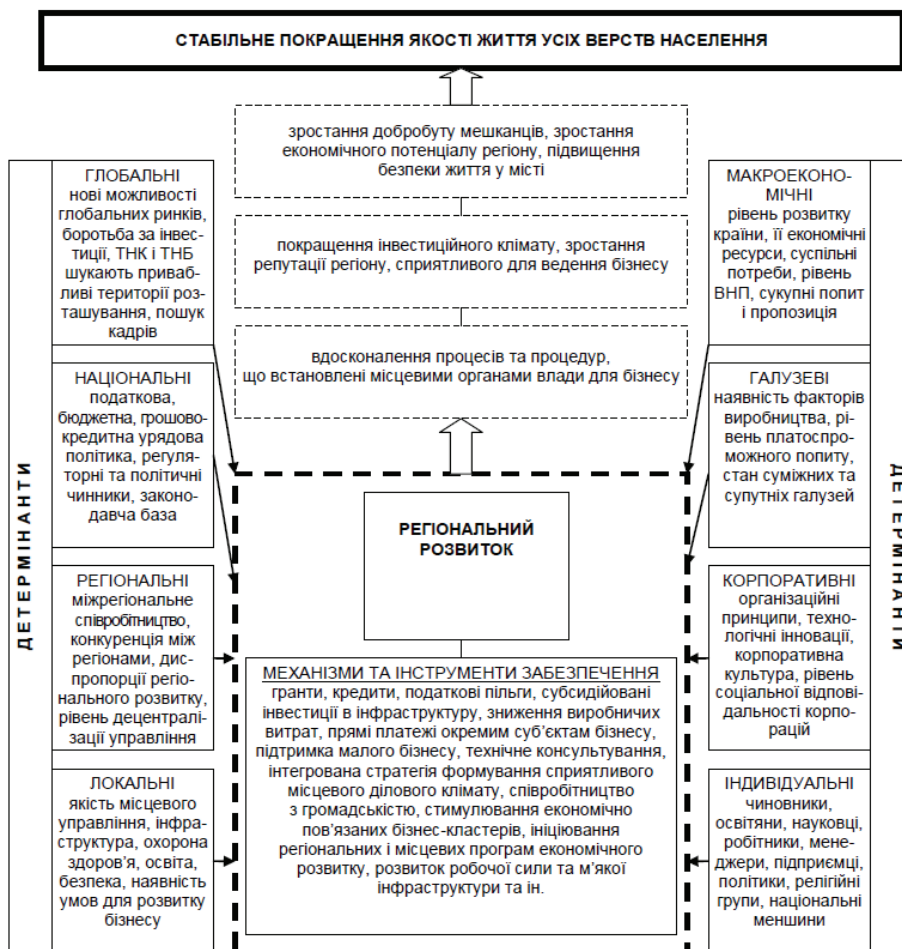

Рис. 1. Регіональний розвиток: цілі, механізми, інструменти, детермінанти [12, с. 26]

дотримання техніки безпеки праці, що здатне підтримувати здоров'я та працездатність населення; 3) підтримку та розвиток соціальної інфраструктури (відстань до медичних закладів з наявністю доріг, транспорту та вартості перевезень, забезпечення населення якісною питною водою, опаленням тощо); 4) екологічний захист населення; 5) митно-тарифне регулювання щодо насичення загальнонаціонального ринку товарами, якими не спроможне задовольнити себе національне виробництво, відсутність дефіциту та рівень задоволення первинних економічних потреб; 6) налагодження координації заходів між суб'єктами різних регіонів [14, с. 326].

Отже, зважаючи на основну ціль державної політики регіонального розвитку – зниження асиметрії соціально-економічного розвитку регіонів України, на регіональному рівні влади цільовою функцією повинна стати активізація власного ресурсного потенціалу та зростання його конкурентоспроможності.

У дослідженні Н.П. Тиндик визначається, що міграційна політика – це частина соціально-економічної політики як з огляду на роль цієї політики як інструмента досягнення її мети, так і з огляду на те, що міграційна політика є елементом державного плану проектування бажаної кількості та якості населення. Міграційна політика, з одного боку, вдосконалює та впорядковує планування руху населення, але з іншого – виконує специфічні функції контролю та управління, діє як змінна величина, яку необхідно контролювати, коли відбуваються спонтанні, непередбачувані міграційні зрушення [13, с. 18]. На думку І.Горбачової, глобалізація економіки суттєво вплинула на формування нового підходу до міграційної політики, який полягає у переході від контролюючих функцій держави до комплексного управління міграційними процесами, основу якого складає створення умов, що протидіють міграції [2, с. 44].

За результатами всеукраїнського соціологічного дослідження в рамках проекту «Міграційний потенціал України в контексті набуття безвізового режиму з ЄС» (2011р.) визначено, що ефективною буде соціальна та економічна політика, здатна мінімізувати фактори виштовхування та попереджувальна міграційна політика української держави, що стане базовими передумовами мінімізації втрат країною соціального капіталу [5, с. 21].

Розвиток правових регуляторів міграції спрямовано на захист прав людини, вдосконалення механізмів регулювання міграційних потоків. Прийнята «Концепція державної міграційної політики» (2011р.) визначає напрями, стратегічні завдання державної міграційної політики України, принципи і пріоритети діяльності державних органів у сфері міграції, напрями вдосконалення її законодавчого та інституціонального забезпечення, а також механізми її реалізації [6]. Правовою основою зовнішньої міграційної політики України є Закони України «Про громадянство України», «Про імміграцію», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». Державну політику у сферах міграції, у тому числі протидії нелегальній міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів реалізує Державна міграційна служба України (ДМС України). Її діяльність спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України.

На думку О.А. Малиновської, удосконалення міграційної політики держави має відбуватися на основі комплексного підходу із врахуванням усіх

потенційних вигод, що може принести Україні міжнародна мобільність разом із обумовленими нею ризиками та викликами. Комплексність означає враховування специфіки України, як країни, що одночасно віддає, приймає та служить для транзиту мігрантів. Кожний із цих векторів руху населення характеризується різними за характером і складом міграційними потоками, що вимагають диференційованого підходу та специфічних засобів впливу [7, с. 21-22].

Певні демографічні процеси, зокрема міграція та розселення, спроможні до саморегулювання через регіональний господарський механізм, за умови що він більшою часткою складається з ринкових важелів. Дія такого саморегулювання полягає у такому: міграційний рух населення спрямовується до територій, економічна структура яких потребує персоналу певного рівня кваліфікації, відповідає певним соціальним стандартам та є перспективною в плані подальшого соціально-економічного розвитку. В процесі такого руху відбувається відповідна людська концентрація та формується адекватна система розселення. Враховуючи економічну мотивацію істотного обсягу міграційної поведінки населення, Л.Б. Чайка-Петегірич пріоритетами міграційної політики визначає [14, с. 326]: збереження інтелектуального та творчого потенціалу нації, залучення іноземного повноцінного висококваліфікованого людського капіталу; запобігання міграції злочинних, антисоціальних індивідів та осіб з неадекватною поведінкою; сприяння вільному пересуванню громадян; сприяння відносно рівномірному розселенню з метою уникнення забруднення навколишнього середовища та подальшої урбанізації з обов'язковим урахуванням потреб регіонів у робочій силі; поєднання важелів впливу на міграційний приріст населення із відповідним механізмом впливу на природний приріст.

Державна політика з регіонального розвитку і регулювання мобільності робочої сили полягає у стимулюванні переміщення працюючих з району з високим рівнем безробіття в райони, де є незадоволений попит на робочу силу. Визнаючи, що найбільш ефективною політику зайнятості робить її орієнтація на забезпечення максимальної мобільності робочої сили, уряди розвинутих країн сприяють створенню гнучкої системи професійного навчання, яка б готувала працівників відповідно до сучасних вимог і була б здатною швидко та ефективно перенавчати безробітних. Поширеною є практика дотацій держави у розмірі 50-80% витрат, пов'язаних зі створенням центрів професійного навчання на підприємствах [1, с. 47].

В умовах глобалізації соціально-економічних процесів зростає необхідність врахування регулювання освітніх міграцій у регіональній політиці. Ринкова поведінка вузів із-за демографічної кризи, ознаки якої відбиваються на вищій освіті через щорічне скорочення випускників середніх шкіл і відповідно вступників у ВНЗ різних рівнів акредитації зумовлює жорстку конкуренцію за абітурієнтів, що, безумовно, активізує освітні міграції. З метою ефективного використання наукового та освітнього потенціалу країни, урегулювання освітньої мобільності в регіоні Л.К. Семів вважає за необхідне: підвищити рівень фінансування освіти та науки (відповідно до статей Законів України щодо освіти та науки); формувати стійкі взаємозв'язки між освітньою та науковою діяльністю на основі проектів, які об'єднують вчених та викладачів з визначеною часткою державного та регіонального фінансування; вдосконалити правову базу щодо формування

та ефективного функціонування різних форм інтеграції науки й освіти (наприклад, навчально-освітніх центрів, технопарків, технополісів тощо); забезпечити державну пріоритетну підтримку провідним дослідницьким університетам як важливим науково-освітнім інституціям на основі встановлення підвищених нормативів фінансування; створити в університетах умови для залучення талановитої молоді до наукової діяльності; посилити відповідальність підприємств, організацій та установ регіону за забезпечення соціально-побутових умов для молодих фахівців, особливо житлом у сільській місцевості; удосконалювати механізм довгострокового пільгового кредитування навчання молоді у ВНЗ через залучення банківської системи та місцевого бізнесу; більше використовувати потенціал регіональних наукових центрів НАН України, які координують роботу щодо фундаментальних та прикладних досліджень у різних сферах діяльності регіону [10, с. 37].

Складовими загальнодержавного впливу на зайнятість і регулювання ринку праці повинні бути регіональні програми, що мають найповніше враховувати регіональні особливості. З проведеного дослідження випливає, що стратегічна мета міграційної політики – максимізувати позитивні та мінімізувати негативні наслідки міграції, задовольнити інтереси всіх її учасників. При цьому регулювання трудових міграцій в основному лежить в площині зайнятості через регулювання ринку праці. Тому акценти державної політики слід поступово зміщувати від практики регулювання поточної ситуації, що складається на національному ринку праці, у бік здійснення запобіжних заходів та опікування якістю робочої сили, забезпечення й закріплення

прогресивних зрушень у регіональній та галузевій структурі зайнятості. В сучасних умовах держава має застосовувати економічні, інформаційні, культурні важелі для зменшення зовнішньої міграції населення. Передумовами регулювання внутрішніх міграцій населення України є підвищення економічної активності населення, зменшення безробіття, забезпечення освітньо-професійної відповідності між попитом і пропозицією робочої сили.

Висновки і пропозиції. Ключовим завданням регіонального розвитку на державному рівні визначено зниження асиметричності соціально-економічного розвитку регіонів. Обґрунтовано доцільність сумісного використання політики компенсаційного характеру (вирівнюючої) та інструментів конкурентної політики державного регулювання. Це потребує впровадження комплексу заходів щодо сприяння соціально-економічного розвитку регіонів на основі підвищення ефективності використання їх ресурсного потенціалу через створення кластерних структур, розвиток підприємництва та самозайнятості населення, а також регулювання процесів відтворення робочої сили відповідно до потреб регіонів країни. Реалізація зазначених заходів буде сприяти підвищенню рівня оплати праці працівників та рівня життя населення країни, що відповідно покращить ситуацію у міграційній сфері. Пріоритетними напрямками регулювання міграційних процесів слід визначити: 1) з попереджуючою метою мінімізувати фактори виштовхування, що активізують міграційну поведінку населення; 2) позитивізувати наслідки міграційних процесів, тобто впроваджувати заходи щодо компенсації втрат від міграції населення, 3) удосконалити стратегічні плани України у кількісному та якісному вираженні міграційного руху.

Список літератури:

1. Гірман А. Зарубіжний досвід регулювання ринку праці в реалізації євроінтеграційної стратегії України / А. Гірман // Україна: аспекти праці. – 2012. – №8. – С. 45-49.
2. Горбачова І. Тенденції міжнародної трудової міграції робочої сили в умовах глобалізації / І. Горбачова // Україна: аспекти праці. – 2013. – №5. – С. 39-44.
3. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.rada.gov.ua
4. Державне управління регіональним розвитком України: монографія / за заг. ред. В.С. Воротіна, Я.А. Жаліла. – К.: НІСД, 2010. – 288 с.
5. Кіпень В.П. Міграційний потенціал України. / В.П. Кіпень, М.В. Авксентьев. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2011. – 128 с.
6. Концепція державної міграційної політики: Указ Президента України N 622/2011 від 30.05.2011 року [Електронний ресурс] – Режим доступу – <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/622/2011>
7. Малиновська О.А. Міграційна політика України: стан і перспективи розвитку / О. А. Малиновська. – К.: НІСД, 2010. – 32 с.
8. Моргоєв Б.Т. «Поляризация» целей государственной мезополитики / Б.Т.Моргоєв // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2006. – Сер. 5. – Вып. 2. – С. 102-108.
9. Регіональний розвиток та державна регіональна політика в Україні: стан і перспективи змін у контексті глобальних викликів та європейських стандартів політики: аналітичний звіт [Електронний ресурс] / Європейський Союз; Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу: <http://surdp.eu/About-Project>
10. Семів Л.К. Освітня міграція в Україні: особливості, оцінка, політика регулювання / Л.К. Семів // Економіка и управление. – 2011. – № 4. – С. 34-38.
11. Сторонянська І.З. Модернізація державної регіональної політики у світлі формування конвергентної моделі розвитку регіонів [Електронний ресурс] / І.З. Сторонянська, Н.І. Данко-Ютіш // Збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. – Економічні науки. Серія «Регіональна економіка». – 2010. – Випуск 7(27). Ч. 5. – Режим доступу – http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/en_re/2010_7_5/6.pdf
12. Стукало Н.В. Сучасні детермінанти регіонального розвитку / Н.В. Стукало, М.І. Деркач // Економіка розвитку. – 2012. – №3 (63). – С. 22-27.
13. Тиндик Н.П. Адміністративно-правовий механізм регулювання міграції в Україні: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес, фінансове право; інформаційне право» / Н.П. Тиндик. – Ірпінь, 2009 – 46 с.
14. Чайка-Петегірич Л.Б. Соціально-економічний вплив на регіональні міграційні процеси / Л.Б. Чайка-Петегірич // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2010. – Вип. 20.9. – С. 325-328.

Ушенко А.П.

Донецкий национальный университет

ГОСУДАРСТВЕННОЕ И РЕГИОНАЛЬНОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ

Аннотация

Определено целевую функцию регионального регулирования – активизация собственного ресурсного потенциала и повышение его конкурентоспособности. Обосновано целесообразность совместного использования политик компенсаторного характера (выравнивающей) и инструментов конкурентной политики государственного регулирования, что конкретизовано через предложенный комплекс мероприятий содействия социально-экономическому развитию регионов. Предложено приоритетные направления регулирования миграционных процессов.

Ключевые слова: миграция, политика, регион, развитие, регулирование, ресурс, потенциал.

Ushenko A.P.

Donetsk National University

STATE AND REGIONAL REGULATE MIGRATION UKRAINE

Summary

Defined objective function of regional regulation – activation own resource potential and increase its competitiveness. The expediency of using your compensatory policies (equalization) and tools of competition policy, government regulation, which are specified through a set of measures proposed to promote socio-economic development. A priority areas of regulation of migration processes.

Keywords: migration, politics, region, development, management, resource, potential.

УДК 33.338.65

МІСЦЕ І РОЛЬ КОНТРОЛІНГУ В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВОМ

Черкас А.В.

Полтавська державна аграрна академія

Досліджено сутність та необхідність контролінгу як елемента управління в цілому. Охарактеризоване місце контролінгу в системі управління підприємством, а саме, як формування й організація всього виробничо-господарського і фінансово-економічного процесу, а також координація і регулювання різних елементів системи. Розглянуто питання стосовно об'єктивної оцінки параметрів, необхідних для видозміни, перебудови існуючої системи управління підприємством за допомогою контролінгу.

Ключові слова: контролінг, планування, адаптація, інформаційні системи, майбутнє, аналіз.

Постановка проблеми. Ринкові умови господарювання вимагають від діяльності підприємств і організацій надзвичайної організованості, віддачі і, у кінцевому підсумку, максимальної ефективності виробничої діяльності. Сучасний ринок – це гостра конкуренція, боротьба за місця збуту продукції, забезпечення партнерських відносин з постачальниками і покупцями, завоювання першості щодо якісних параметрів продукції, яка випускається.

У сучасних умовах господарювання відбувається об'єктивний процес зростання ролі і значення таких функцій управління, як облік, планування, аналіз і контроль, з одночасним переосмисленням їх завдань, наповненням новим змістом. У зв'язку з цим особливо актуальним для теорії і практики вітчизняного управління є досвід країн ринкової економіки як Західної Європи, так і американського континенту [6, с. 21-38].

Високорозвинені країни Заходу з метою забезпечення ефективного управління та довгострокового існування своїх фірм впроваджують і з успіхом використовують у себе систему контролінгу.

Ефективність діяльності фірми залежить від таких факторів, як цінність (корисність) продук-

ції, випуском якої вона займається, її якість (якісні параметри – гарантійний термін роботи та інше), дизайн (оформлення для збуту), реалізаційна вартість (відпускна, продажна ціна), насиченість даною продукцією ринку збуту (кількість та лице (марка) конкурентів), хто виступає потенційними споживачами (покупцями) цієї продукції (їх характеристика – «багаті» чи «бідні»). Звичайно, вирішення цього ряду питань із наведених вище займається маркетинг. Проте керівною концепцією ефективного управління не лише зараз, але й у майбутньому, тобто забезпеченням довгострокового ефективного існування фірми, вважається контролінг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Становлять роботи вітчизняних фахівців В. Килимнюка, А. Градова, М. Пушкаря, О. Сафарова, Н. Собкова, О. Терещенка, С. Петренка, а також праці зарубіжних спеціалістів з теорії і практики контролінгу, таких як І. Вебер, Г. Кюппер, Д. Хан, А. Файоль, Е. Маєр, П. Хорват, К. Штайнле, Р. Ентоні, Р. Хілтон, Р. Каплан, Ч. Хорнгрен, Р. Ман та багато інших. Оскільки контролінг є новітньою галуззю в економічній теорії і практиці залишається ще багато нез'ясованих моментів та суперечностей пов'язаних не тільки з трактуванням самої суті фінансового

контролінгу, а й щодо методів і прийомів його виконання у практиці вітчизняного господарювання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В Україні сьогодні практично немає кваліфікованих науково-практичних досліджень з питань контролінгу. Провідна фахова література з питань контролінгу походить переважно із зарубіжних джерел.

Оперуючи цим можна зауважити, що в умовах, які склалися на сучасних підприємствах України, неможливо виділити контролінг окремою повнофункціональною системою, оскільки рівень організації управлінського процесу та менеджменту все ще знаходиться на досить низькому рівні.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження питань стосовно об'єктивної оцінки параметрів, необхідних для видозміни, перебудови існуючої системи управління підприємством за допомогою контролінгу. А саме, визначення відповідного місця та ролі контролінгу в системі управління підприємством.

Виклад основного матеріалу. Ускладнення навколишнього середовища, в якому функціонує підприємство, вимагає ускладнення системи контролю за його діяльністю, тобто адаптації до нових умов. Критерієм здатності адаптуватися для підприємства є отримання позитивного результату фінансової діяльності, а тому орієнтація на прибуток показує, що підприємство демонструє свою волю вистояти, долаючи зміни, часто небажані, у навколишньому середовищі.

Ті підприємства, які орієнтуються на тривале і наполегливе виживання, повинні перейти від пасивної реєстрації господарської діяльності (фінансовий облік) до систем обліку, які дозволяють забезпечити дані для свідомого аналізу та оцінки своєї позиції у змінному оточенні (контролінг).

Контролінг служить підсистемою одного з блоків інформаційної системи управління, що обслуговує процес прийняття управлінських рішень. При цьому контролінг розглядається як концепція управління підприємством, яка орієнтована на його тривале і ефективне функціонування у господарських умовах, що постійно змінюються.

Контролінг – це система управління і не просто управління, а ефективного управління. Той, хто вперше чує слово «контролінг», як правило, пов'язує його з поняттям контролю. Проте це дещо відмінне і навіть протилежне йому поняття. Контроль направлений на минуле, на вияв помилок, відхилень, прорахунків і проблем [4, с. 15].

Контролінг – це управління майбутнім для забезпечення тривалого функціонування підприємства і його структурних підрозділів. Служба контролінгу прагне так керувати (управляти) процесами поточного аналізу і регулювання планових і фактичних показників, щоб по можливості виключити помилки, відхилення і прорахунки як зараз, так і у майбутньому. А виключення або ліквідація (недопущення) усіх перелічених негативних моментів у роботі приведе, безперечно, до досить ефективного управління у теперішньому часі та дасть можливість зберегти ці позиції на майбутнє.

Підприємства і організації України працюють в умовах дії ринкових відносин недавно, проте вони накладають особливий відбиток на організацію їх фінансово-господарської діяльності. Ринок змушує вітчизняні підприємства і організації постійно думати не лише над виробництвом продукції, а й над її збутом, шукати вигідних постачальників і покупців. Постійний пошук резервів, знаходження «вузьких місць» стають головними для тих підпри-

ємств і організацій, які думають про майбутнє, про збереження трудового потенціалу, про розширення виробництва, а не його скорочення, яке спостерігається останнім часом в Україні і є характерним для чималої кількості великих підприємств.

Для об'єктивної оцінки цих параметрів необхідно буде видозмінити, перебудувати існуючу систему.

Контролінг – це синтетична одиниця, яка розвивається на основі методів, прийомів маркетингу, менеджменту, планування, обліку, аналізу та контролю. Поява контролінгу викликана переосмисленням ролі та значення менеджменту в сучасному бізнесі.

Якщо до цього часу управління пов'язувалося, в основному, з вирішенням поточних справ на підприємстві, то в умовах загострення конкурентної боротьби і нестабільності зовнішнього та внутрішнього середовища, в якому функціонує підприємство і доводиться працювати менеджерам, управління пов'язується з успішністю діяльності фірми та забезпеченням його тривалого існування.

Управління можна визначити як діяльність спеціально створеного апарату для вирішення тактичних і стратегічних проблем на основі адекватного реальній складності підприємства інформаційного процесу. Головним завданням управління є розробка курсу подальшого розвитку підприємства.

Метою контролінгу є отримання даних, їх обробка і трансформація в інформацію для управління та прийняття рішень. Така інформація є нестандартною, призначається для виявлення тенденції і закономірностей явищ і процесів у діяльності підприємства, допомагає розробити заходи, які забезпечують його життєдіяльність.

Контролінг є системою інформації, яка сприяє забезпеченню тривалого існування підприємства, він націлений на майбутнє. Той, хто тримається за старе, залишається з його наслідками, а завдання грамотних менеджерів полягає у тому, щоб завчасно пристосуватися до нових обставин. Проте досвід свідчить, що в більшості випадків менеджери не розуміють необхідності адаптації до нових реалій життя, не відчувають прискорення темпу змін. Якщо проблема пристосування зводиться до темпу технічних перемін, то немає іншої альтернативи, як звернутися до науки за її вирішенням.

Сьогодні необхідна тотальна переоцінка методів управління, що пов'язано з входженням України в епоху комп'ютеризації. Керівникам різних рівнів управління необхідна інформація, а не окремі факти. Факти ж перетворюються в інформацію лише тоді, якщо на її основі приймаються рішення і щось змінюється в системі господарювання. Керівник не повинен створювати систему обробки даних, йому слід створити систему управління на комп'ютерній основі. Система контролінга дозволяє створити таку систему і вирішити завдання вдосконалення управління підприємством, але за умови розвитку економіки України в напрямі більшого рівня свободи підприємництва, заміни державно-соціалістичної системи влади, яка існує зараз і характеризується такими ознаками, як пауперизація та люмпенізація 60-70% населення держави, висока питома вага карно-поліцейського та бюрократично-управлінського апарату (до 15% населення) [2, с. 5], повний контроль над усіма джерелами прибутку, дозвільна система щодо відкриття власного бізнесу тощо, народним капіталізмом, який повинен базуватися на демократичній системі влади, здоровій конкуренції, середньому класі та розвинутому приватному підприємництві.

Контролінг пов'язується з пошуком слабких сторін у діяльності підприємства, ліквідацією «вузь-

ких» та «проблемних» ділянок у виробничій та фінансовій сферах, формуванням плану стратегії розвитку.

Якщо традиційні системи контролю діяльності підприємства базуються на відстеженні минулих подій (фінансовий облік) або подій у реальному масштабі часу (управлінський облік), то контролінг орієнтується на майбутні події. Для системи контролінгу найважливіше значення мають відхилення від прогнозованих показників на перспективу з горизонтом планування більше 3-х років, а не від поточних планів, як це прийнято на вітчизняних підприємствах. Порівнюють майбутні прогнозовані показники з досягнутим фактичним їх значенням [5, с. 127].

Фінансовий облік у системі контролінгу посідає значне місце, оскільки його завданням є підготовка звітів про використання ресурсів, протікання господарських процесів, формування собівартості продукції, ефективність витрат на маркетинг і збут продукції, формування прибутку, ефективність інвестицій тощо. Використовуючи дані фінансового обліку можна виявити тенденції явищ та процесів за певний період і прогнозувати їх подальший розвиток у системі контролінгу.

Необхідно акцентувати увагу на тому, що система прогнозування розвитку підприємства передбачає планування економічних показників, а облік організовує збір та обробку даних в такому розрізі, як це передбачено у системі планування. Дані обліку та планів використовуються для аналізу відхилень. Відділ контролінгу готує інформацію про відхилення фактичних показників від запланованих з розшифровкою факторів, які вплинули на ці відхилення.

Служба контролінгу повинна забезпечити такі види робіт:

- планування (програма розвитку, складання бюджетів у розрізі структурних підрозділів та підприємства в цілому);
- розробку системи звітів про роботу підрозділів;
- аналіз даних про виконання планів;
- формування необхідної для менеджерів інформації (перелік показників);
- розробку альтернативних варіантів вирішення проблемних питань;
- оцінку ефективності нових проектів.

У системі контролінгу обов'язковим елементом є визначення мети підприємства і окремих структурних підрозділів, управління цілями, своєчасне реа-

гування на зміну середовища і відповідно уточнення мети, що дає можливість адаптуватися до змін і забезпечити існування об'єкта.

Система контролінгу функціонує на основі певних принципів (лат. «principium» – початок, основа, те, що лежить в основі певної теорії науки) [1, с. 85].

До принципів контролінгу належать:

- визначення мети (цілей);
- управління цілями;
- досягнення цілей;
- принцип руху і стійкості;
- принцип своєчасності;
- принцип стратегічного мислення;
- принцип документування.

Визначення мети (цілей) необхідно для забезпечення місії, яка є основним завданням, природою бізнесу, головною причиною існування підприємства. Досягнення стратегічної мети консолідує зусилля колективу на бажаний результат.

Якщо у керівників різного рангу (особливо вищого) відсутній необхідний тип мислення (стратегічний і творчий), то вони будуть гальмувати інновації щодо суттєво важливих нових підходів до удосконалення роботи підприємства, нехтування системою сигналів щодо прийняття ефективних управлінських рішень.

Висновки і пропозиції. Для того щоб зрозуміти місце контролінгу в системі управління підприємством, нагадаємо, що остання являє собою формування й організацію всього виробничо-господарського і фінансово-економічного процесу, а також координацію і регулювання різних елементів системи. Суть системи управління будь-якого підприємства полягає у визначенні політики підприємства на тривалу перспективу, координації сфер діяльності підприємства, стратегічної політики персоналу, вирішенні основних завдань ведення бізнесу.

Контролінг дозволяє підприємству адаптуватися до постійної зміни середовища та успішно виживати в умовах конкуренції. Адаптація вимагає здатності до розвитку, трансформації елементів господарської діяльності та системи управління в такому напрямку, який забезпечує виживання підприємства.

Контролінг сприяє процесу постійного виявлення і впровадження нового, прогресивного та ефективного в практику підприємства з урахуванням його специфіки. Необхідно відшукувати шляхи подолання стабільності у роботі, оскільки вона є загрозою для подальшого існування підприємства.

Список літератури:

1. Давидович І. С. Оперативний контролінг та його роль в управлінні діяльністю підприємств і організацій // Вісник Тернопільського державного економічного університету, 2006, № 2. – С. 85-95.
2. Крамар О. Люмпенізація всієї країни / О. Крамар // Український тиждень. Економіка. – Київ. – 2011. – №14 (179). – 68 с. – С. 3-9.
3. Килимнюк В. Еволюція контролінгу. Його місце та роль в економіці підприємства // Економіст. – 2004. – №1. – С. 48-50.
4. Фалько С.Г. Контролінг та його національні особливості / С.Г. Фалько // Економіка та держава. – 2007. – № 10. – С. 14-18.
5. Штангрет А.М. Окремі аспекти практичного застосування контролінгу на вітчизняних промислових підприємствах / А.М. Штангрет // Матеріали науково – практичної конференції «Перспективи розвитку контролінгу: теорія та практика». – Тернопіль:ТНЕУ, 2008. – С. 125-128.
6. Ebert G., Steinhubel V. Controlling in der öffentlichen Verwaltung. //Horizonte. – 2001. – N 12. – P. 21-38.

Черкас А.В.

Полтавская государственная аграрная академия

МЕСТО И РОЛЬ КОНТРОЛЛИНГА В УПРАВЛЕНИИ ПРЕДПРИЯТИЕМ**Аннотация**

Исследованы сущность и необходимость контроллинга как элемента управления в целом. Охарактеризовано место контроллинга в системе управления предприятием, а именно, как формирование и организация всего производственно-хозяйственного и финансово-экономического процесса, а также координация и регулирование различных элементов системы. Рассмотрен вопрос относительно объективной оценки параметров, необходимых для видоизменения, перестройки существующей системы управления предприятием с помощью контроллинга.

Ключевые слова: контроллинг, планирование, адаптация, информационные системы, будущее, анализ.

Cherkas A.V.

Poltava State Agrarian Academy

PLACE AND ROUL OF CONTROLLING THE MANAGEMENT OF THE ENTERPRISE**Summary**

Investigated the essence of the controlling as a whole. The described place of controlling in the system of management of enterprise, namely, as the formation and organization of the production-economic and financial-economic process, as well as coordination and regulation of the different elements of the system. Are considered objective evaluation of the parameters, necessary for the modification and restructuring of the existing enterprise management system controlling.

Keywords: controlling, planning, adaptation, information systems, future, analysis.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

ЛЮДИНА І БОГ У ТЛУМАЧЕННІ АВРЕЛІЯ АВГУСТИНА

Крутий Ю.М.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

В статті розглядається творчість Аврелія Августина, одного з найяскравіших представників філософії Середніх віків. Природа людини і Бога – найбільш актуальна і фундаментальна проблема філософського знання. Августин Блаженний, відкрив нам нове бачення особистості (персони) та її зв'язку з надприродним Богом.

Ключові слова: людина, Бог, природа, рефлексія.

Постановка проблеми. Коли ми говоримо про людину, її особистість, ми завжди стикаємось з проблемою істинності критеріїв, її характеристики. Зрозуміло, що людина як творіння Боже, відбиває Його образ. При цьому виникає питання, якщо елемент божественного присутній у кожній душі, то така присутність мала б удосконалювати людину в моральному розвитку й духовному зростанню. Але ми бачимо, що це не завжди так. Дуже важко сучасному досліднику знайти відповіді там, де їх не існує. В силу цього у даному дослідженні ми звертаємось до богословської і філософської спадщини блаженного Августина, як представника західного християнства, який дав оригінальне трактування природи людини і Бога.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В розвідці розглядаються важливі історико-філософські доробки О. Александрової, Е. Жильсона, О. Лосева, Г. Майорова, С. Неретіної.

Сучасний дослідник Г. Майоров говорить про те, що «світогляд Августина є архетипом, на який орієнтувались всі філософи-іконописці західноєвропейського Середньовіччя. Саме тому, аналіз його світогляду є водночас аналізом основних вимірів (измерений) ранньосередньовічної думки... Святого Августина не можна назвати гонителем античної культури, а навпаки, повноправним представником і тонким поціновувачем її. Навіть в «Градї Божому» та в перших своїх книгах, він цитує римських поетів та грецьких філософів набагато частіше, ніж Біблію. Демонструє повагу до античної культури своєю ерудицією і самим способом її використання» [1, 515].

Російський вчений, спеціаліст середньовічної філософії С. Неретіна зауважує: «Спочатку Августин розумів Бога тілесно, проте згодом розумів Його як Дух. ... Суб'єктивність – необхідна умова особистості. При цьому персоною називається і Божественна Персона, і людина. Через єднання в Бозі особистість людини не лише не придушувалась, але й була задана надприродна основа для її розвитку... Внутрішня людина починається з любові до Бога» [1, 784].

Російський філософ О. Лосев стверджує: «Августин користується новим терміном, який у систематичній формі не був знайомий ніякому неоплатонізму, тому не був відомий кападокійцям. Це термін – *persona*, тобто «особистість»... Особистість в її августинівському розумінні мала всі риси неоплатонівської першоєдності. Також термін «особистість» був досить глибоко відповідно на християнське врівнення про особистість, котрий вище всього і навіть вище самого космосу» [1, 824].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У своїй статті я прагну показати вплив Середньовіччя на творчість Августина, сформулювати основні ідеї, що стосуються проблеми природи людини та Бога в тлумаченні Августина Аврелія. До мене про блаженного Августина писали та говорили багато, проте кожен безпосередньо по-

винен читати твори великого діяча Середньовіччя, Августина та вникати в його творчість.

Цілі статті. Основними цілями моєї статті є:

1. З'ясування ролі творчості Августина в Середньовіччі та сьогоденні.
2. Визначення природи людини та Бога в тлумаченні святого Августина.

Виклад основного матеріалу. Характерною рисою філософії середньовіччя є високий рівень одухотвореності всіх сфер людської життєдіяльності християнством. Теології (вчення про Бога) підпорядковувалися всі форми знання, в тому числі й філософія. Філософському знанню ставилися певні орієнтації: природа розглядалася як «образ і подоба духа», а людина – як «образ і подоба Бога» – одухотворена, творча, а не просто тілесна істота. Реальність предметного світу – неістотна реальність, істинною реальністю є духовна сутність. Зовнішні, тілесні характеристики людини є неістотними, головне – духовні характеристики людини. Світ – це двоїсте буття: справжнє – Божественне, духовне, вічне і несправжнє – людське, тілесне, земне, гріховне і смертне. Бог – джерело духовності, а найголовнішою системою знань є теологія, що розкриває суть буття. Тому теології повинна підпорядковуватися філософія.

Як стверджує Г. Майоров: «Середньовіччя, це епоха, коли на зміну освіченому юристу, ритору, граматику чи поету, що символізували колись римську культуру, прийшли церковний проповідник і релігійний демагог, монах і аскет, коли римські театри та ростри (*ораторська трибуна на форумі в Давньому Римі* – Ю. К.) почали отримувати той покинтий та антикварний вигляд, який вони мають тепер, а поруч з ними почали будувати собори та монастирі, що на деякий час відмежували себе від «світла» світської культури» [1, 522].

Середньовічна філософія починається періодом апологетики, представники якої агресивно виступали із критикою античної культурно-філософської спадщини. До відомих апологетів II–III ст. належать Тертуліан, Юстин, Климент, Татіан, Ориген. Апологетики виступали проти утилізму на християнство як з боку світської влади, так і з боку «язичницьких», тобто античних філософів. Деякі твори апологетів були спрямовані проти ранньохристиянських ересей. В боротьбі проти античної культури апологетики поступово перейшли до заперечення не тільки філософії, але й розуму взагалі. Тертуліану належить відомий вислів: «Вірую, тому що абсурдно». Але, незважаючи на вороже ставлення до античної філософії, апологетики все ж не могли уникнути її впливу. Факти збігу деяких положень християнського врівнення з ідеями античної філософії, апологетики пояснювали впливом християнства на філософію.

Виразною спробою філософського обґрунтування християнського світогляду є патристика, котра була визнана офіційно церквою у філософії, та розроблялась «батьками церкви» (Василь Великий,

Григорій Нисський, Августин Блаженний, Іоан Дамаскін, Афанасій Олександрійський та ін.). Вони і сформулювали висхідні принципи середньовічної манери філософування.

Одним з найбільш яскравих представників патристики був Аврелій Августин (354-430 рр.). Світогляд Августина глибоко теоцентричний: в центрі його роздумів – Бог як творець усього суцього. Проблеми Бога та його ставлення до світу в Августина є центральним.

Філософ-богослов ще в дитинстві засвоїв деякі релігійні уявлення, однак його батьки основну увагу зосередили на його світській кар'єрі та доклали усіх зусиль, щоб він здобув гуманітарну освіту, котра б забезпечила успішну кар'єру вчителя, юриста чи урядовця.

Велику роль у становленні Августина як особистості відіграла його мати – свята Моніка. З часом її лагідність, покірність і молитви вплинули на Патрицію, що прийняв християнство, і на його матір. Колишні формальні стосунки цієї пари переросли в теплу духовну прихильність. Шлюб приніс трьох дітей: Августина, Навігія і Перпетуа. У дитинстві Августина готували до Хрещення, але не охрестили. Мати завжди говорила йому про любов Божу і розповідала про свою віру. Овдовівши у віці 40 років св. Моніка вирішила цілком присвятити себе Богові, відмовилася від мирських радощів, допомагаючи бідним і сиротам, не забуваючи при цьому про свій материнський обов'язок, виховання і навернення свого примхливого сина.

Деякі мислителі поділяють життя блаженного Августина на три періоди:

1) від народження до хрещення – характеризується впливом античної (неоплатонівської) догматики, написаними філософськими діалогами «Проти академіків» (скептиків), «Про порядок» (386р.) – перша праця в якій подано обґрунтування семи вільних мистецтв, підготовленими циклами вивчення філософії «Монологи» (387р.), «Про блаженне життя» (386р.), «Про кількість душі» (388-389рр.), «Про вчителя» (388-389рр.), «Про музику» (388-389 рр.), «Про безсмертя душі» (387 р.), «Про істинну релігію» (390р.).

2) прийняття священства. Августин цікавиться екзегетикою Святого писання, особливо приділяє увагу тлумаченню першої книги Старого Завіту – Буття, а також послання апостола Павла. Пише «Сповідь»

3) священниче і єпископське служіння. Третій етап – Августин займається питаннями генезису світу, а також есхатологією. Пише твір під назвою «Град Божий».

Професор Г. Майоров поділяє життя теолога Августина на два етапи:

1. Перший етап – навернення в християнство – це період філософських пошуків, сумнівів та коливальних, життєвих перемін, нестійкості волі, душевного неспокою. Результати цього періоду Августин підводить в автобіографічній «Сповіді» – найбільш щирому та психологічно наповненому творі.

2. Другий – початок 80-х років IVст., позначений філософським догматизмом, стабілізацією життєвих та теоретичних позицій, консерватизмом волі, душевною рівновагою і впевненістю в своїй правоті. Цей період також завершується певною сповіддю – твором «Перегляди».

«На першому етапі Аврелій Августин переживає за власну долю, а на другому – за історичну та есхатологічну долю людства» [1, 516-517]. Автор стверджує, що Августин обравши шлях християнського пастиря і проповідника, робить авторитет Церкви вищим арбітром свого мислення та відмовляється від будь-яких інтимних симпатій.

Гаряче стремління до досягнення мудрості охопило його після прочитання діалогу Цицерона «Гортензій» (до нашого часу збереглися тільки фрагменти). Це спонукало його до прочитання Біблії, оскільки він пам'ятав, як мати підносила мудрість цієї книги, і як вона вшановувала Христа. Однак істину в той час він знайшов не в Церкві.

На його тодішній погляд, релігія християн була недостатньо раціональною і філософською, а мова перекладу Біблії видалась грубою, темною і далекою від античних аналогів. Тоді Августин звернувся до маніхейства, на той час популярного. Августин говорить: «*Quaerunt unde malum, in qua quaestione saepe auditjres erigunt ad quarendum*». («Питають звідки зло, і таким чином спонукають слухачів задавати питання»). Суворі аскетична мораль маніхейства виключала завоювання ним широких народних мас. Недоліком була також відсутність богослужіння, без яких неможливо вплинути на широкі народні маси. Вадою був також погляд на людину, як на творіння диявола. Дуже важка і заплутана космогонія поганського характеру – вражала християнських богословів. Г. Майоров наголошує, що «Августин зійшовся з маніхеями відразу після першого знайомства з текстом Біблії (точніше, з старозавітною книгою Буття) що закінчилось повним розчаруванням. Зречення від маніхейства знаменувалося для Августина трьома «одкровеннями», що послідовно змінювали один одного:

1) Встановлення неспроможності маніхейської теорії.

2) Відкриттям у неоплатоніків нової, протилежної маніхейській, теорії походження зла (зло не є реальністю).

3) Виявленням алегоричного та історичного способів тлумачення Біблії, що виключає недоладності (несообразності) буквального її прочитання» [1, 545].

З точки зору Августина, історія розімкнута жертвою Христа. Остання дала початкову точку відліку новому часу, в якому долається замкнутий горизонт античної долі.

У «новій» історії є мета, в якій є справедливість і правда. В світлі Нового Заповіту історія постає як процес, направлений до спасіння людини, в якому Бог – мета, людина – шлях. Кожний історичний момент стає унікальним і вирішальним з точки зору завдання спасіння. Лінійність історії для вчителя Церкви, її початок і кінець – це, передусім осмисленість історії. Августин саме тому і не сприймає історичного циклізму, бо у ньому не має змісту. Не має змісту сама жертва Христа – Сина Божого яка, в розумінні християн, раз і назавжди була принесена за гріхи людства. Основою ж для цієї осмисленості історії є божественне піклування про людину, божественне провидіння. Воістину, виступаючи родоначальником європейського персоналістичного й історичного пізнання, видатний німецький теолог Адольф Гарнак називав Августина «першою сучасною людиною», адже завдячуючи його геніальності на ґрунті християнського Одкровення була вперше чітко проголошена ідея особистості. Можна впевнено сказати, що блаженний Августин був першим «екзистенціалістом»: він перший відкрив особливу сферу трагічного людського «існування», як буття на грані між світом і Богом.

Отже особистий досвід Богопізнання та істинне «переродження у Христі» за молитвою матері, стали для Блаженного Августина найважливішим життєвим звершенням, що відкрив шлях і йому, та тим, хто вивчатиме його життя, до самозаглиблення, критичної переоцінки, духовного та інтелектуального зростання.

Християнській основі своєї філософії Августин надавав великого значення. Оскільки Бог є центром філософського мислення, то світогляд Августина Аврелія був теоцентричним. Бог є найвищою сутністю, тільки його існування витікає з власної природи, все інше з необхідністю не існує. Він єдиний, існування якого незалежне, решта існує лише завдяки божественній волі. Бог є причиною існування будь-якого суцього, всіх його перемін; він не тільки створив світ, але й постійно його зберігає, продовжує його творити.

Бог є також найважливішим об'єктом пізнання, оскільки пізнання мінливих, релятивних речей безглузде для абсолютного пізнання. Бог є причиною пізнання, він вносить світло в людський дух, в людську думку, допомагає знаходити людям правду. Він є найвищим благом і причиною будь-якого блага. Так само як усе існує завдяки Богу, так і кожне благо виходить від Бога. Спрямованість до Бога для людини є природною, і тільки через єднання з ним людина може досягнути щастя.

Як зауважує сучасний дослідник В. Кремень, «Душа у вченні Августина є самобутньою субстанцією, яка не може бути ні тілесною властивістю, ні видом тіла. Вона не містить у собі нічого матеріального, володіє лише функцією мислення, волі, пам'яті, але не має нічого спільного з біологічними функціями. Від тіла душа відрізняється досконалістю, яка обумовлюється тим, що душа близька Богу і безсмертна. Душа, а не тіло пізнає Бога. Перевага душі над тілом вимагає, щоб людина турбувалася про душу, пригнічуючи прагнення до чуттєвих насолод» [2, 255].

Істину про Бога не може пізнати розум; її може пізнати лише віра, яка радше належить до волі, ніж до розуму. Підкреслюючи роль почуттів або серця, Августин стверджував єдність віри і пізнання. При цьому він прагнув не піднести розум, а лише доповнити його. Віра і розум взаємно доповнюють одне одного. «Розумі, щоб міг вірити, віруй, щоб розуміти» – це положення відповідає духові християнства, і на цій основі могла будуватися наступна фаза – схоластика.

Дослідження вічного духовного буття Бога, постійної мінливості, загибелі одиничних речей та явищ привели Августина до проблематики часу. Відповідно до його розуміння, час є мірою руху та змін, властивих усім «створеним» конкретним речам. Перед створенням світу часу не існувало, але він проявляється як наслідок божественного творення. Міру зміни речей дав Бог. Августин пояснює виміри часу: минуле, теперішнє і майбутнє. Ні минуле, ні майбутнє не мають дійсної орієнтації, вона властива лише теперішньому, завдяки якому щось може мислитись як минуле або майбутнє. Минуле пов'язане з людською пам'яттю, майбутнє полягає в надії. Тільки Бог раз і назавжди поєднає теперішнє з минулим і майбутнім.

Важливою є концепція єдності людської і божественної історії, які спливають у протилежних, але взаємно нероздільних сферах, змістом яких є битва двох царств (градів) – божого і земного. Божий град – це частина людства, яка своєю морально-релігійною поведінкою заслужила у Бога спасіння і милосердя; в земному граді залишаються люди самолюбні, жадібні, егоїстичні, які забули про Бога. Божий град поступово зміцнюється в суспільно-історичному розвитку, зокрема після приходу Ісуса Христа.

Августин заснував принципи нової християнської філософії. Він подає Бога як нескінченність, а світ –

як продукт надприродної сили і творення милості. Творчість мислителя була сполучною ланкою між філософією Платона і мислителями середньовіччя. Августинівська традиція тривалий час вважалась єдиною ортодоксальною філософією, аж до XIII століття – до часу, коли Тома Аквінський створює нову модель ортодоксального філософського вчення.

Августин розвив визнане на Заході офіційним вчення про первородний гріх і про божественну благодать, в силу якої людство отримує надію на порятунок. Він розробив нову хронологію історії, засновану на так званих шести вікових проміжках світу. Нову християнську концепцію історії, яку створив Августин відрізняли від античної також лінійне сприйняття часу, який в очах віруючих мав початок і кінцеву ціль, а також універсалізм у підході до людства, яке розглядалось як потомство. Це потомство бере свій початок від єдиного коріння і втягнуте у всесвітньо-історичний процес розвитку.

Наука підпорядкована мудрості, оскільки навчає лише вмінно користуватися речами, в той час як мудрість орієнтує на пізнання вічних божественних справ і духовних об'єктів. Звідси виводиться теза про незаперечну першість віри перед розумом (віра передуює розумінню) і, зрештою, утверджується беззастережний авторитет церкви як останньої інстанції у ствердженні будь-якої істини.

Августин у «Сповіді» відкрив новий предмет дослідження – переживання людини, внутрішню духовну особу. Греки не знали сфери внутрішніх переживань як чогось самостійного. Для них особа виявляла себе через дію. З моменту, коли зовнішня діяльність стала регламентованою, коли релігія загострила моральні почуття, самі помисли, порухи душі почали сприйматися, як дія. Християнство не тільки відкрило, а й розбудувало цю внутрішню духовну особу. Августин дав цікавий аналіз часу, виходячи із структури внутрішніх переживань. У душі він розрізняє три настанови: чекання, спрямоване в майбутнє; увагу, пов'язану із сучасним; пам'ять, яка утримує минуле. Завдяки цим настановам душа «конститується», творить час. Час, на думку Августина, існував би навіть за умови існування однієї лише душі. Ідея «конститування» часу на основі внутрішніх переживань набула популярності у філософських течіях XX ст. – феноменології та екзистенціалізму.

Висновки та пропозиції. Величезну роль в історії Середніх віків та в сьогоденні займає творчість Августина Блаженного, котрий відкрив нове бачення особистості (персони) та її зв'язку з надприродним Богом. В праці «Про Град Божий» Августин сформулював теорію абсолютного панування божественного приречення у світі. Щодо існування свободи у людини, то Августин не заперечував цього, але в той же час безмежна влада божества могла проявити себе в ході історичних подій. Таким чином, мислитель теоретично обґрунтував можливість чуда, віра в яке стане характерною рисою середньовічного світогляду.

Отже, християнська філософія св. Августина справила величезне значення на релігійні догмати церкви, на ідеологічний світ Середньовіччя та загально на культуру і філософську науку.

Такими були основні, але далеко не всі переконання Аврелія Августина. В наступних розвідках планується виділити основні ідеї творів Августина та їх вплив на сьогодення.

Список літератури:

1. Августин: Pro et contra / Личность и идейное наследие блаженного Августина в оценке русских мыслителей и исследователей. Антология Издательство Русского Христианского гуманитарного института, Санкт-Петербург, 2002, 972 с.

2. Кремень В. Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник /В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К.: Книга, 2005. 528 с.
3. Реале Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Том 2. Средневековья. – ТОО ТК «Петрополис», 1994. – 368 с.

Крутий Ю.М.

Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко

ЧЕЛОВЕК И БОГ В ТОЛКОВАНИИ АВРЕЛИЯ АВГУСТИНА

Аннотация

В статье рассматривается творчество Аврелия Августина, одного из самых ярких представителей философии Средних веков. Природа человека и Бога – наиболее актуальная и фундаментальная проблема философского знания. Августин Блаженный, открыл нам новое виденье личности (персоны) и ее связи со сверхприродным Богом.

Ключевые слова: человек, Бог, природа, рефлексия.

Krutyi J.M.

Ivan Franko State Pedagogical University in Drohobycz

A MAN AND A GOD IN THE INTERPRETATION OF AURELIUS AUGUSTINE

Summary

This article considers works of Aurelius Augustine, one of the brightest representatives of the Middle Ages philosophy. Human nature and nature of God – is the most fundamental and actual problem of philosophy.

St. Augustine opened a new vision of the individual (persons) and its connection with the supernatural God.

Keywords: man, God, nature, reflection.

УДК 141

РОЛЬ АНТРОПОЛОГІЇ ПРАВА В ВИРІШЕННІ СПОРІВ ПОЗАСУДОВИМИ СПОСОБАМИ

Скуріхін Д.С.

Інститут філософської освіти та науки
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Стаття характеризує такі сучасні об'єкти дослідження антропологія права як позасудові способи врегулювання правових спорів. Наведені способи врегулювання спорів пов'язуються із змінами у суспільних відносинах та новими суспільними явищами. Стаття розкриває можливості та ефективність застосування таких способів.

Ключові слова: антропологія права, правовий спор, конфлікт, вирішення спору, медіація, арбітраж.

Антропологія права виникла та розвивається на стику юриспруденції та соціальної антропології. Ця наука вивчає правове життя людей у різноманітних умовах та у різні проміжки часу. Вивчення правового регулювання різних сфер життя дозволяє визначити місце права у відносинах людей та дозволяє можливість зрозуміти механізми співіснування людських спільнот. Як вважає В.М. Кравець, «бурхливі соціальні перетворення і демократичні процеси в усіх сферах суспільного життя сприяють інтеграції різних типів праворозуміння, породжують оновлення методологічних підходів у визначенні сутності, змісту, форм існування права» [9, с. 16].

На сьогоднішній день право є невід'ємною частиною життя людини, що обумовлює його спрямованість на певні людські ідеали та цінності.

На думку Подковенко Т. О. «усвідомлення, правильне розуміння поняття та сутності права є важливим для юриспруденції в цілому. Адже від його сприйняття та розуміння тривають всі інші правові явища – правосвідомість, правова культура, правова норма, джерела права, співвідношення права і закону, правова система, система права, тощо»

[14]. Саме цьому важко переоцінити роль та місце юридичної антропології у системі юридичних наук.

Традиційно, проблематика юридичної антропології розглядається в аспекті позитивного національного та міжнародного права [4]. Основну проблематику сучасної антропології права складають проблеми пов'язані із сучасними (у тому числі й правовими) явищами. Як зазначає Подковенко Т. О., «Антропологічний підхід до права – значно ширше поняття, ніж застосування конкретно-антропологічних методів, а розмежування напрямків дослідження в рамках єдиної науки повинне йти не тільки у напрямку розмежування об'єктів дослідження, але й у випадках збігу їх об'єктів» [14]. Необхідним застосуванням такого підходу є здійснення антропологічних досліджень у різноманітних регіонах та сферах. Необхідно переглянути недостатньо обдарований увагою сегмент системи – альтернативні практики права. Вони можуть відкрити нові можливості для розуміння сучасних процесів правовутворення [4]. Сучасний стан суспільних відносин відображає слабкість сучасних традиційних правових інститутів. Необхідність певних змін у регулю-

ванні певних суспільних відносин є безсуперечною.

Важливим колом питань юридичної антропології також виступають проблеми міжкультурних цінностей, міжкультурної взаємодії. На думку Камкія Ф.Г., «На наш погляд, адекватні відповіді на всі ці питання не можуть з'явитися інакше, як через діалог між різними культурами. Очевидно, стоїть завдання переосмислення права за допомогою діалогу культур, усвідомивши при цьому необхідність підвищеної відповідальності за світ» [4]. Важливою частиною суспільних відносин є конфлікти (й спори). Тому окремим напрямком дослідження юридичної антропології є правові інститути врегулювання спорів. Звичайно, при вирішенні спорів, що носять певний міжкультурний суб'єктний склад, традиційні (юрисдикційні) способи вирішення спорів стають досить неефективними. На заміну та доповнення до них з'явилися позасудові (альтернативні) способи врегулювання правових спорів.

Проблематиці АВС багато уваги приділено як зарубіжними науковцями (Бессемер Х., Катарина Грефін фон Шлиффен, Носирьова О.М., Давиденко Д та ін.). Так і українськими (Козирева В.П., Гаврилішин А.П., Бондаренко-Зелінська Н. Л., Нагнибеда В., Марчуков Д., Блінов Є., Янишевська Є. та багато інших). Нажаль, з позиції антропології права зазначеному явищу у необхідній мірі уваги не приділено. Звичайно, для визначення наведеного предмету дослідження використовуються порівняльний та системно-структурний методи дослідження.

Для акцентування уваги на позасудових способах врегулювання спорів слід окремо зупинитись на понятті врегулювання спору або «вирішення» конфлікту.

Питання врегулювання конфліктів виходить, насамперед, з того, що перебіг конфлікту підлягає певного коригування з метою використання його результатів або запобігання його негативних наслідків. Як вважає відомий конфліктолог Скібіцька Л.Л.: «... врегулювання конфлікту – найбільш раціональний до нього підхід. Не завжди можна уникнути відкритого зіткнення, але завжди варто спробувати уникнути надмірних витрат, надмірно великої плати за неконтрольований розвиток конфліктних подій» [15, с. 156]. На думку Бойкова А.Д., «врегулювання конфлікту – стратегія, спрямована на «певне компромісне рішення спору, яке, хоча і не повністю відповідає цілям кожної зі сторін, дозволяє їм досягти деяких, якщо не всіх, початкових цілей» [1, с. 289].

Можна зробити висновок, що людському суспільству притаманна властивість не тільки створювати конфлікти, але й вирішувати їх. Бажання уникнути негативних наслідків конфлікту присутнє у всіх культурах.

На думку багатьох правознавців, виникнення юридичного конфлікту передбачає наявність не лише деяких передумов виникнення, а й конкретної дії, вчиненої однією зі сторін з метою захисту своїх інтересів. Саме від цієї дії і залежить, яку форму прийме врегулювання конфлікту.

Як вважає Бойков А.Д. та інші його співавтори, «вирішення конфлікту – це, по суті справи, досягнення угоди щодо спірного питання між учасниками. На думку багатьох авторів, існує три основних види такої згоди: 1) згода в результаті збігу думок сторін; 2) згода відповідно до законодавчої або моральної волі зовнішньої сили; 3) згода, нав'язана однією з протилежних сторін.» [1, с. 202].

Узагальнюючи вищевказані думки, можна сказати, що вирішення правового конфлікту є його зовнішня форма, зовнішній прояв, тоді як протиріччя є форма внутрішня.

Існуючі способи або форми врегулювання правових конфліктів можна умовно поділити на 3 групи:

конфлікти, врегульовані юрисдикційними правозастосовними органами, конфлікти, які підлягають допомогому позасудових, альтернативних (неформальних) органів і добровільне самостійне врегулювання конфлікту безпосередньо самими сторонами без участі третіх осіб. Останні дві групи, як правило, також об'єднують до однієї спільної групи.

Позасудові способи врегулювання конфліктів – способи врегулювання, що не передбачають прийняття рішень щодо врегулювання правового спору юрисдикційними державними органами, але здатні застосовуватися поряд із судовою процедурою захисту. Серед позасудових способів врегулювання правових спорів виділяють способи врегулювання, існуючі в традиційному праві, діючим, як правило, паралельно з правом офіційним, позитивним, та альтернативні способи врегулювання, що сформувалися в сучасному громадянському суспільстві як ефективні важелі врегулювання правових конфліктів.

Що ж являють собою сучасні альтернативні способи врегулювання правових конфліктів (далі по тексту – АВС)?

Одну з відповідей на це питання дає Міхель Д.С.: «альтернативне вирішення спорів – нове, динамічно розвивається напрямом юридичної науки і практики, що об'єднує такі правові поняття як третейський розгляд, міжнародний комерційний арбітраж, посередництво (або медіація) і переговори» [11, с. 2]. Дещо ширше сприймає це поняття Луннуар Н.М.: «Під альтернативними формами вирішення правових спорів (АВС) або конфліктів (АВК) розуміються прийомом і способи вирішення спорів поза системою державного правосуддя» [10, с. 9]. З таким трактуванням зазначеного поняття, на наш погляд, можливо погодитися, оскільки, в такому випадку, до альтернативних методів врегулювання довелося б віднести і врегулювання способами традиційного права. На думку ж С.В. Ніколюкіна «альтернативні способи вирішення спорів являють собою, по-перше, систему взаємопов'язаних дій сторін та інших осіб з розгляду виниклої суперечки, спрямованих на його позасудове врегулювання або дозвіл з використанням примирних чи інших незаборонених процедур, здійснюване, як правило, на підставі добровільного волевиявлення сторін, по-друге, право вибору будь-якого (не заборонений законом) недержавного (приватного) способу вирішення спору та / або врегулювання конфлікту, виходячи з конкретної ситуації» [12, с. 94]. Звичайно, дане визначення є більш точним і повним, аніж вищевказані.

Істотною відмінністю альтернативних способів врегулювання спорів є відсутність владного суб'єкта, тобто відсутності відносин підлеглості в процесі вирішення спору. Крім того, суттєві відмінності альтернативних способів вирішення спорів існують у формах, методах, принципах, режимі правового регулювання. Предметом альтернативних способів вирішення конфліктів є спільні дії сторін, спрямовані на вирішення правового конфлікту шляхом досягнення можливих компромісів з допомогою обраного сторонами способу врегулювання. Що стосується методу АВС, відмінністю його від методу судового врегулювання є диспозитивність, тобто юридична рівність сторін, і можливість ними самостійно обирати конкретний спосіб врегулювання, а також органи або осіб, що допомагають у здійсненні такого врегулювання. Принципами АВС є: добровільність (свобода в застосуванні АВС), диспозитивність (можливість вибору способу АВС, а також органу, особи що бере участь у врегулюванні), довірливість (по відношенню до вказаного органу, особи). Варто відзначити, що можливість викорис-

тання АВС (тобто принцип диспозитивності) часто закріплено конституційно (ст. 55 Конституції України [8], ст.45 Конституції РФ [7], ст.28 Конституції Японії [6, с. 193] та ін.), на рівні міжнародних актів (Рекомендація Ради Європи R (98) 1 про сімейний посередництва, Рекомендація Ради Європи R (99) 19 про посередництво в кримінальних справах, Рекомендація Ради Європи Rec (2001) 9 про альтернативи судовому розгляду між адміністративними органами та приватними сторонами і Рекомендація Ради Європи Rec (2002) 10 про посередництво у цивільних справах, Директива Європейського парламенту та Європейської Ради щодо деяких аспектів медіації у цивільних та комерційних справах (2008)) і в національних нормативних актах (Закон України «Про третейські суди» [2], Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» [3], Федеральний закон Російської Федерації «Про альтернативну процедуру врегулювання спорів за участю посередника (процедурі медіації)» [16] та багато інших). Часто в доповненні до цих принципів також відносять принцип конфіденційності (на противагу принципом гласності судового розгляду).

До переваг використання АВС, насамперед, можна віднести те, що в процесі використання АВС сторонами за допомогою знаходження компромісу врегулюється саме конфлікт, а не правовий спір, як його окрема стадія. По-друге, альтернативні способи вирішення спорів не замінюють правосуддя і не конкурують з ним, а існують паралельно з офіційним правосуддям та іншими формами державного правозастосування. Третім, і, ймовірно, одним з головних переваг використання АВС є економія витрат, пов'язаних з врегулюванням правового конфлікту, і економія часу, необхідного на розгляд спору. Четвертою, але аж ніяк не останньою, перевагою використання АВС є простота процедури врегулювання, відсутність складних процесуальних норм і процедур. Завдяки наведеним пріоритетам безперечно використання АВС повинно отримувати перевагу при врегулюванні правових спорів сторонами, зацікавленими у такому врегулюванні.

Слід зазначити, що існує досить велика кількість способів врегулювання правових конфліктів, які можна умовно віднести до АВС. Відповідно і підходів до їх класифікації можна запропонувати також значна кількість. Найбільш точною і зручною, на наш погляд, є класифікація запропонована П. Штепаном.

Так, на його думку, «найбільш традиційним є поділ альтернативних форм вирішення правових конфліктів на основні та комбіновані» [17, с. 1].

До основних альтернативних форм відносяться:

- переговори (negotiation), що представляють собою врегулювання спору безпосередньо сторонами без участі інших осіб;

- посередництво (mediation), що означає врегулювання спору за допомогою незалежного, нейтрального посередника, який сприяє сторонам в досягненні угоди;

- третейський суд (arbitration) – вирішення суперечки за допомогою незалежного, нейтрального особи – арбітра (або групи арбітрів), який уповноважений винести обов'язкове для сторін рішення [17, с. 1].

У свою чергу дані «основні» форми АВС входять в той чи інший мірі в «комбіновані» методи врегулювання.

До комбінованих методів, зокрема, відносять:

- mediation-arbitration-med-arb, що означає врегулювання спору за допомогою посередника, однак посередником готується лише варіанти рішень, а остаточне з них сторони обирають самостійно. Саме таке рішення і отримує силу обов'язкового;

- приватна судова система (private court system) або суддя «напрокат» (rent-a-judge), вирішення спорів за допомогою суддів, які пішли у відставку. Рішення, прийняте таким суддею є обов'язковим для сторін;

- незалежна експертиза (neutral expert fact-finding) – залучення кваліфікованого фахівця для встановлення їм фактичних обставин у справі. Жодних рішень або рекомендацій таким фахівцем не готується, його завдання встановити тільки факти, що передували спору;

- «міні-суд» (mini-trial), самостійне використання сторонами і посередником процесуальних норм без звернення ними в «реальний» суд.

С.І. Носирева, в свою чергу, проводить розподіл АВС на судові та позасудові. До позасудових вона відносить переговори сторін (negotiation), медіацію (mediation або conciliation), «врегулювання спору за допомогою незалежного посередника, який сприяє досягненню сторонами угоди; врегулювання спору за допомогою посередника – арбітра, який у разі недосягнення угоди уповноважений вирішити суперечку в порядку арбітражу (med-arb)» та «врегулювання спору за участю керівників підприємств, їхніх юристів і третього незалежного особи, яка очолює слухання справи (mini-trial)». Судові процедури (Court-Administred ADR) вона, у свою чергу, поділяє на обов'язкові і добровільні [5, с. 1]. П. Штепан також акцентує свою увагу на «Court-Administred ADR» називаючи їх «публічними» АВС [17, с. 3]. До них він, зокрема, відносить:

- процедури, спрямовані на примирення сторін (досудові наради, досудове посередництво);

- процедури, спрямовані на прийняття рекомендаційного рішення (спрощений суд присяжних, експертна оцінка обставин спору);

- процедури, спрямовані на прийняття обов'язкового рішення (досудовий арбітраж, приватний трибунал).

Також, на думку багатьох авторів, розподіл методів АВС можна провести і за іншими ознаками, наприклад, можна виділити: добровільні та обов'язкові способи АВС, а також, залежно від суб'єктів врегулювання, врегулювання тільки за участю сторін, за участю арбітра, призначеного сторонами або судом, за допомогою експертів і т.д.

Як вбачається, утвердження принципу антропоцентризму може допомогти направити людину до правомірної поведінки, оскільки ставлення людини до права у першу чергу обумовлюється її ціннісними орієнтирами. Сучасність створює нові явища у людському суспільстві, у людських відносинах. Змінюються й чинники, що напругу впливають на праворозуміння та правозастосування: цивілізаційні, релігійні, моральні, національні, міжнародні, тощо [5, с. 11]. Ці явища потребують поглибленого вивчення.

Як показує практика, сучасний традиційний порядок врегулювання юридичних конфліктів (як комплексних соціально-правових явищ) найчастіше виявляється недостатньо ефективним, а, відповідно, недоцільним в ряді випадків. Завдяки цьому, альтернативні способи вирішення спорів отримують все більше поширення і все більш глибоко впроваджуються в національні правові системи держав. Враховуючи численні переваги альтернативних способів врегулювання в порівнянні з традиційними можна говорити про широкий потенціал використання АВС в майбутньому. Завдяки вищезазначеному, багато вчених сьогодні говорять про визнання переваги диспозитивного методу у врегулюванні цивільно-правових спорів. Більше того, поширення АВС може служити пріоритетом для будь-якої

держави, тому що їх використання істотно зменшує навантаження на судові органи, в результаті знизуючи витрати на їх утримання.

На сьогоднішній день українське законодавство містить в собі певні можливості для використання АВС і тенденції для їх подальшого розвитку. У той

же час, можна говорити про те, що на сьогоднішній день використання АРС в Україні регламентовано не достатньо, а також про те, що використання АРС суб'єктами правовідносин належним чином не стимулюється державою. Як результат – використання АВС в Україні поки що недостатньо поширене.

Список літератури:

1. Бойков А.Д., Варламова М.М., Дмитрієв А.В., Дубовик О.Л., та ін; Відп. ред.: Кудрявцев В.Н./Юридична конфліктологія – М.: ІГП РАН, 1995. – 316 с.
2. Закон України «Про третейські суди» № 1701-IV від 11 травня 2004 року, Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, N 35, ст. 412.
3. Закон України від 24 лютого 1994 року N 4002-XII «Про міжнародний комерційний арбітраж», Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, N 25, ст. 198.
4. Камкія Ф.Г. РОЛЬ ЮРИДИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ У РОЗУМІННІ СУЧАСНОЇ ПРОЦЕСУ ПРАВОТВОРЕННЯ / Фундаментальні дослідження. – 2007. – № 12 – стор 409-411 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rae.ru/fs/?section=content&op=show_article&artic
5. Козюбра М. праворозуміння: Поняття, типі та Рівні / М. Козюбра // Право України. – 2010. – № 4. – С. 10-21.
6. Конституції зарубіжних держав: Навчальний посібник / Упоряд. проф. В.В. Маклаков – 2-ге вид., Виправ. і доп. – М.: Видавництво БЕК. – 584 с. 193 с.
7. Конституція Російської Федерації, прийнята на всенародному голосуванні 12 грудня 1993 р., Текст Конституції опубліковано в «Російській газеті» від 25 грудня 1993 року.
8. Конституція України прийнята на п'ятій Сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30.
9. Кравець В. М. Типи праворозуміння як методології основних філософсько-правових дискурсів : автореф. дис. – К., 2003. – 16 с.
10. Леннуар М.М. Альтернативне вирішення спорів: переговори та медіація: Навчальний метод. посібник. – СПб.: Вид-во Санкт-Петербурзького інституту права імені Принца П.Г. Ольденбургського, 2004. – 100 с.
11. Міхель Д.С. Співвідношення альтернативного вирішення спорів та державного правосуддя. Матеріали конференції «Наукові дослідження та їх практичне застосування. Сучасний стан та шляхи розвитку 2012».
12. Ніколюкин С.В., Альтернативні способи врегулювання спорів у системі захисту цивільних прав, Освіта і право № 9 (37) 2012, с. 93-114.
13. Носирьова Є.І., економічні суперечки: суд, арбітраж або примирення, «Держава і право», 1998, № 90
14. Подковенко Т. О. Роль юридичної антропології у сучасному праворозумінні / Т. О. Подковенко // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 782-787
15. Скібіцька Л.І. Конфліктологія. Учбов. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2007 – 384 с.
16. Федеральний закон Російської Федерації від 27 липня 2010N 193-ФЗ «Про альтернативну процедуру врегулювання спорів за участю посередника (процедурі медіації)», «РГ» – Федеральний випуск № 5247.
17. Штепан П., Альтернативні способи вирішення спорів. Інтернет-портал Медіатор.: <http://mosmediator.narod.ru/publikatsii>

Скурихин Д.С.

Институт философского образования и науки

Национального педагогического университета имени М.П. Драгоманова

РОЛЬ АНТРОПОЛОГИИ ПРАВА В РЕШЕНИИ СПОРОВ ВНЕСУДЕБНЫМИ СПОСОБАМИ

Аннотация

Статья характеризует такие современные объекты исследования антропология права как внесудебные способы урегулирования правовых споров. Приведенные способы урегулирования споров связываются с изменениями в общественных отношениях и новыми общественными явлениями. Статья раскрывает возможности и эффективность применения таких способов.

Ключевые слова: антропология права, правовой спор, конфликт, разрешение спора, медиация, арбитраж.

Skurihin D.S.

Philosophical Institute of Education

National Pedagogical University M. Drahomanova

ROLE OF ANTHROPOLOGY OF LAW IN RESOLVING DISPUTES BY EXTRA-JUDICIAL METHODS

Summary

This article describes the modern research facilities of anthropology of law such as a non-judicial methods of dispute resolution. These methods of dispute resolution are connected with changes in social relations and new social phenomena. The article reveals the capabilities and effectiveness of these methods.

Keywords: anthropology of law, legal disputes, conflict, dispute resolution, mediation, arbitration.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

ПРАВОВА ОСНОВА, ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ АГЕНТСЬКИХ ДОГОВОРІВ

Гончарова Є.В.

Донецький національний університет

В статті досліджено основи правового регулювання сфери укладання агентських договорів в Україні. Автором визначено основні нормативно-правові акти, які регулюють зазначене питання. Також досліджено питання щодо визначення агентського договору, виділення відповідних ознак, запропоновано у зв'язку з цим внести зміни до діючого законодавства.

Ключові слова: агентський договір, агентування, агент, принципал, комерційне посередництво.

Постановка проблеми. Використання комерційного посередництва та агентських договорів як засобів його реалізації в Україні зумовлено відродженням ринкових відносин, оскільки цей вид діяльності належить до підприємництва – невід'ємної складової ринку, що знайшло відображення в низці актів законодавства, а в уніфікованому вигляді – у главі 31 Господарського кодексу України (далі – ГК). Разом з тим положення щодо цього виду підприємництва досі не позбавлені численних вад (колізій, застарілих норм, прогалин тощо), що зумовлює необхідність вдосконалення правового регулювання відносин з укладання агентських договорів, зокрема і щодо основ правового регулювання у цій сфері, – правової основи, поняття та ознак агентських договорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз праць вітчизняних дослідників агентських правовідносин свідчить про те, що лише певним аспектам щодо укладання агентських договорів присвячені наукові праці Н.М. Сергєєва, А.І. Дрішлюк, Р.В. Колосов, Г.І. Сальнікова, І.О. Гелецька, В. А. Васильєва, В. Е. Беляневича, В.С. Щербини, О.М. Вінник, В.С. Мілаш, О.П. Подцерковного та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Питання щодо визначення поняття агентського договору є достатньо проблемним, оскільки легальне визначення, наведене у ГК України є недостатньо конкретизованим, а в науковій літературі не склалося однозначної точки зору, існує невелика кількість досліджень. У зв'язку із наведеним та наявністю багатьох видів агентських договорів, широкого кола нормативно-правових актів у якості правової основи, вбачається необхідним визначити і конкретні ознаки зазначеного виду договорів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є вироблення теоретичних положень щодо правового регулювання агентських договорів, виявлення проблем такого регулювання, напрацювання практичних пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства та рекомендацій щодо його застосування щодо поняття та ознак таких господарських договорів.

Виклад основного матеріалу. Зазначений договір є відносно новим для українського права, на відміну від англо-американського, де він набув широкого поширення і, як відзначає Е.А. Суханов, «заміняє традиційні для континентальної правової системи договори доручення та комісії» [1, с. 265].

В юридичній літературі при характеристиці агентського договору досить рідко наводиться визначення його поняття. Саме тому на увагу заслуговує визначення цього виду договору, сформульоване А.І. Дрішлюком, який зазначив, що «конструкція агентського договору має на меті цивільно-правове оформлення відносин, в яких посередник (представник) здійснює в інтересах і за рахунок принципала правочини й інші юридичні дії (що характерно для відносин доручення і комісії), а також дії фактичного характеру, які не створюють правовідносин

принципала з третіми особами, від свого імені або від імені принципала» [1, с. 232].

До набуття чинності ГК агентська діяльність в Україні була врегульована, як правило, підзаконними нормативними актами, які охоплювали окремі сфери підприємницької та іншої діяльності, а саме: страхування, професійної діяльності на ринку цінних паперів (зокрема, щодо розміщення акцій, розміщення та викупу цінних паперів інституту спільного інвестування), фінансової діяльності (валютні та деякі інші операції), залучення учасників.

У законодавстві України агентська діяльність (агентські відносини, агентування) врегульована в законах і підзаконних нормативних актах. Упродовж багатьох років, в умовах відсутності кодифікованого законодавчого акта, який може визначити правові основи господарської діяльності та регулювати господарські відносини в усіх сферах господарювання, в Україні існувала ціла низка підзаконних нормативних актів, які розкривали це поняття стосовно конкретного відомчого інтересу, і лише відносини щодо агентування суден регулювалися КТМ [2] (таке агентування визначалося через діяльність морського агента, який на підставі договору морського агентування за винагороду надає послуги у галузі торговельного мореплавства, – ст. 116).

Більш ґрунтовні визначення закріплювалися в підзаконних нормативно-правових актах. Зокрема, в постанові Кабінету Міністрів України № 1523 від 18.12.1996 р. «Про порядок провадження діяльності страховими посередниками» [3] агентська діяльність визначена, як «діяльність суб'єктів підприємницької діяльності, уповноважених діяти від імені та на підставі доручення одного або більше страховиків, щодо рекламування, консультування, пропонування страхувальникам страхових послуг та проведення роботи, пов'язаної з укладенням та виконанням договорів страхування (підготовка і укладення договорів страхування, виконання робіт з обслуговування договорів)»

У постанові Правління Національного банку України (далі – НБУ) «Про затвердження Інструкції про порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України та змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України» від 12.12.2002 р. № 502 [4] агентська діяльність визначається як «валютно-обмінна операція», яку здійснює «юридична особа – резидент, що уклала агентську угоду з банком (фінансовою установою) згідно із законодавством України про здійснення від імені банку (фінансової установи) та за рахунок коштів банку (фінансової установи) через пункти обміну іноземної валюти».

Поняття агентської діяльності та агентських послуг містилося і в деяких підзаконних нормативно-правових актах, що вже втратили чинність: у постанові Правління НБУ від 03.11.2000 р. № 435 «Про затвердження Положення про порядок надання індивідуальних ліцензій на використання іноземної

валюти на території України як засобу платежу членами IATA та агентами авіапідприємств-членів IATA» [5]; у наказі Державної митної служби України (ДМС) від 25.10.1996 р. № 491 «Про затвердження Інструкції про порядок митного контролю за агентською (шипчандлерською) діяльністю в морських і річкових портах України, що відкриті для заходу суден закордонного плавання» [6].

Поняття агентського договору знайшло закріплення вперше в законодавстві незалежної України в нормах ГК, відповідно до ч. 1 ст. 297 якого за цим (агентським) договором одна сторона (комерційний агент) зобов'язується надати послуги другій стороні (суб'єкту, якого представляє агент) в укладенні угод чи сприяти їх укладенню (наданню фактичних послуг) від імені цього суб'єкта і за його рахунок. Агентський договір укладається в письмовій формі. У договорі має бути визначено форму підтвердження повноважень (представництва) комерційного агента [7].

Зважаючи на недостатню конкретизованість та опосередкованість формулювання поняття агентського договору, пропонуємо внести зміни до ч.1 ст. 291 ГК та викласти її у такій редакції:

«Агентський договір – господарський договір, що оформлює відносини, в яких одна сторона (комерційний агент) зобов'язується надати послуги другій стороні (суб'єкту, якого представляє агент) в укладенні угод чи сприяти їх укладенню (наданню фактичних послуг) від імені цього суб'єкта і за його рахунок».

Агентський договір входить до складу досить великої й різноманітної групи договорів – на надання представницьких/посередницьких послуг. Інститут послуг у законодавстві України опосередковується господарськими і цивільними договорами. Відтак, є необхідність розмежувати представництво у господарському та цивільному обороті. Аналіз агентського договору через призму представництва (комерційного представництва) в розумінні цивільного правовідношення [8; 9], звужує поняття комерційного посередництва. Ст. 237 ЦК [10] визначає, що представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє. Не є представником особа, яка хоч і діє в чужих інтересах, але від власного імені, а також особа, уповноважена на ведення переговорів щодо можливих у майбутньому правочинів. Комерційним представником є особа, яка постійно та самостійно виступає представником підприємств при укладенні ними договорів у сфері підприємницької діяльності. Тобто йдеться тільки про юридичні дії, фактичні ж залишаються поза предметом правового регулювання. Віднесення агентського договору до числа договорів на надання послуг у сфері підприємницької діяльності визначило його належність до консенсуальних договорів, тобто таких, які виникають у момент реальних намірів сторін, виражених словами або конклюдентними діями. Агентський договір належить до числа оплатних, що випливає з його легітимного визначення, зафіксованого в ст. 301 ГК [7].

Консенсуальність і оплатність агентського договору передбачають, у свою чергу, його двосторонність: кожна із сторін – і та, яка надає послуги, і та, яка їх оплачує – наділена відповідно як правами, так і обов'язками.

Існують певні умови для віднесення агентського договору до числа фідучіарних угод, тобто таких, «які, понад оголошених ними наслідків, мають мету зробити ще й інші, незалежні від перших наслідків, які залишаються прихованими від третіх осіб» [11, с. 469]. Такі угоди передбачають особливу до-

віру сторони до свого контрагента. Ю. С. Гамбаров обґрунтував це так: «фідучіарні угоди можуть будуватися тільки на особливій довірі особи, яка розпоряджається своїм майном для якої-небудь не вираженої в угоді мети, до того, хто приймає на себе виконання цього розпорядження. Тому фідучіарні угоди і не укладаються інакше, як з вірою в те, що фідучіар використає надані йому повноваження лише в передбачених межах» [11, с. 734–735].

Однією з характеристик ознак агентського договору є його належність до категорії посередницьких договорів [8, с. 252, 260], що зумовлено опосередкуванням за допомогою такого договору відносин комерційного посередництва (останнє використовується в гл. 31 ГК як синонім агентської діяльності).

Характерним є те, що договором повинна бути передбачена умова щодо території, в межах якої комерційний агент здійснює діяльність, визначену угодою сторін. У разі якщо територію дії агента в договорі не визначено, вважається, що агент діє в межах території України (ч. 3 ст. 297 ГК).

Агентський договір укладається в письмовій формі. У договорі має бути визначено форму підтвердження повноважень комерційного агента. Такі повноваження можуть бути підтверджені письмовим договором між комерційним агентом та особою, яку він представляє (принципалом), або довіреністю [10].

Узагальнивши зазначені положення, можна визначити такі ознаки агентського договору:

- різновид господарського договору, що опосередковує відносини комерційного посередництва за участю професійного підприємця – комерційного агента;

- комплексний характер (щодо характеру дій, які охоплюються договором, – послуги юридичного та фактичного характеру, та виконанні при цьому агентом функцій представника принципала і посередника між принципалом і третіми особами, що полягають у представництві комерційним агентом принципала перед третіми особами і посередництві між принципалом і третіми особами, але не в розумінні змішаного договору, поняття якого використовується цивілістами в розумінні характеру такого договору, який містить елементи представництва (комерційний агент як сторона договору має діяти відповідно до повноважень, наданих йому принципалом і зафіксованих або в самому договорі, або у виданій принципалом довіреності), посередництва (через агента принципал набуває нові господарські зв'язки з третіми особами), надання послуг (фактичні та/або юридичні дії/діяльність агента на користь принципала, спрямовані на встановлення господарських зв'язків принципала з третіми особами);

- предметом агентського договору є виконання комерційним агентом як юридичних (зокрема укладення договорів), так і фактичних дій (наприклад, пошук потенційних контрагентів, рекламування товарів принципала);

- фідучіарний характер відносин між сторонами договору – принципалом і комерційним агентом, зумовлений тією обставиною, що агент має діяти в інтересах, від імені, під контролем та за рахунок принципала, що й позначається на правах та обов'язках сторін договору, про які більш ґрунтовно йтиметься далі; своєю чергою, це зумовлює встановлення обмежень для агента (щодо території, в межах якої агент здійснює агентування на користь принципала – ч. 3 ст. 297 ГК; при встановленні монополійних агентських відносин – ч. 2 ст. 299 ГК; можливої фіксації в агентському договорі заборони комерційному агенту передавати іншим особам свої

права за договором – ч. 2 ст. 300 ГК [12], які мають на меті захистити інтереси принципала;

• письмова форма договору і відповідність його вимогам, встановленим законодавством (гл. 31 ГК, а щодо певних видів агентування – спеціальними актами законодавства: щодо морського агентування, наприклад, – гл. 5 КТМ [13]).

Висновки і пропозиції. Таким чином, поняття агентського договору не знайшло широкого доктринального тлумачення, закріплене в ч. 1 ст. 297 ГК України. Зважаючи на недостатню конкретизованість та опосередкованість формулювання поняття, пропонується внести зміни до зазначеної норми. До ознак агентського договору автор відносить: різно-

вид господарського договору, що опосередковує відносини комерційного посередництва; комплексний характер; предметом є виконання комерційним агентом як юридичних і фактичних дій; фідучіарний характер; письмова форма договору і відповідність його вимогам, встановленим законодавством. До прийняття ГК України, укладання агентських договорів регулювалося цілою низкою підзаконних нормативно-правових актів. Аналіз чинного господарського законодавства дозволяє виявити багату кількість різновидів таких договорів, у зв'язку з цим виявлено коло нормативно-правових актів, які можна віднести до правової основи укладання агентських договорів в Україні.

Список літератури:

1. Гражданское право: В 4 т. Том 4: Обязательственное право / Отв. ред. Е.А. Суханов. – М.: Волтерс Клівер, 2008. – 800 с.
2. Кодекс торговельного мореплавства України: Закон України від 23.05.1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №47. – Ст. 349.
3. Про порядок провадження діяльності страховими посередниками: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.1996 р. // Урядовий кур'єр. – 1997. – №1.
4. Про затв. Інструкції про порядок організації та здійснення валютно-обмінних операцій на території України: Постанова Правління НБУ від 12.12.2002 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – №4. – Ст. 375.
5. Про затвердження Положення про порядок надання індивідуальних ліцензій на використання іноземної валюти на території України як засобу платежу членами ІАТА та агентами авіапідприємств – членів ІАТА: Постанова НБУ від 03.11.2000 р. // [Електронний Ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v4374500-00>.
6. Про затвердження Інструкції про порядок митного контролю за агентською (шипчандлерською) діяльністю в морських і річкових портах України, що відкриті для заходу суден закордонного плавання: Наказ ДМС від 25.10.1996 р. // Офіційний вісник України. – 1997. – №8. – Ст. 361.
7. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №18. – Ст. 144.
8. Васильєва В.А. Цивільно-правове регулювання діяльності з надання посередницьких послуг : моногр. / В.А. Васильєва – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прик. нац. ун-ту, 2006. – 345 с.
9. Дрішлюк А. І. Агентський договір : цивільно-правовий аспект : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Одеська національна юридична академія. – О., 2003. – 20 с.
10. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №40. – Ст. 356.
11. Брагинский М.И. Договорное право/ М.И.Брагинский, В.В. Витрянский. – М.: Статут, 2003. – Кн. 3: Договоры о выполнении работ и оказании услуг. – 1055 с.
12. Про вдосконалення виставково-ярмаркової діяльності в Україні: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 2008 р. // Офіційний Вісник України. – 2007. – №65. – С.15.
13. Кодекс торговельного мореплавства України: Закон України від 23.05.1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №47. – Ст. 349.

Гончарова Е.В.

Донецкий национальный университет

ПРАВОВАЯ ОСНОВА, ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ АГЕНТСКИХ ДОГОВОРОВ

Аннотация

В статье исследованы основы правового регулирования сферы заключения агентских договоров в Украине. Автором определены основные нормативно-правовые акты, регулирующие данный вопрос. Также исследованы вопросы понятия агентского договора, выделение соответствующих признаков, предложено в связи с этим внести изменения в действующее законодательство.

Ключевые слова: агентский договор, агентирование, агент, принципал, коммерческое посредничество.

Goncharova E.V.

Donetsk National University

LEGAL FRAMEWORK, CONCEPT AND FEATURES OF THE AGENCY CONTRACT

Summary

This paper investigates the basis of legal regulation of the conclusion of agency contracts in Ukraine. The author defines the main normative legal acts that govern these issues. Also, the problem of determining the agency agreement, the selection of relevant features is proposed in this regard to amend the current legislation.

Keywords: agency agreement, agency, agent, principal, commercial mediation.

ПЕДАГОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Височан Л.М.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Стаття висвітлює форми та методи формування здорового способу життя у молодших школярів як в навчальному процесі, так і в позаурочній роботі.

Ключові слова: молодший школяр, здоровий спосіб життя, форми та методи формування здорового способу життя.

Постановка проблеми. Перехід до нового типу гуманістично-інноваційної освіти в Україні вимагає змін акцентів у вихованні сучасної молоді. Нині важливим завданням системи освіти є навчання підростаючого покоління відповідального ставлення до здоров'я як до найвищої суспільної та індивідуальної цінності.

За останні півстоліття суттєво зросли вимоги до здоров'я людей, змінився зміст самого поняття – здоров'я. На зміну однобічному (в основному медико-біологічному) прийшов цілісний підхід до його визначення. У зміст поняття «здоров'я» сучасні вчені (Т.Богайченко, М.Зубалій, С.Закопайло, С.Кондратюк, ін.) включають всі складові здоров'я людини, а саме: фізичне, психічне, соціальне, духовне.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Особистісна орієнтація освіти, формування через освіту здорового способу життя можуть реалізуватися на наукових засадах у процесі валеологічної освіти, використання активних форм виховання культури здоров'я. На думку учених та практиків І.Д.Бега, Г.К.Зайцева, Р.З.Поташнюк, С.О.Свириденко, В.С.Язловецького, культуру здоров'я необхідно формувати ще в дошкільному віці [3, 5, 9]. У початковій школі, коли учні оволодівають системою знань, фізичні можливості необхідно поєднувати з їхнім інтелектуальним розвитком. Як відзначає ряд науковців (Ю.П.Лисицин, М.С.Гончаренко), саме в молодшому шкільному віці починає активно формуватися спосіб життя, від якого в майбутньому значною мірою залежить здоров'я людини.

Особливості перехідного періоду дітей зумовлюють необхідність формування потреби свідомого та дбайливого ставлення до свого здоров'я. Саме завдяки розвитку самосвідомості й прагненню до самостійності, самовихованню підлітковий вік є сприятливим для виховання правил здорового способу життя.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз окресленої проблеми у масовій педагогічній практиці України виявив позитивні тенденції. Так з 1993 року в Україні на державному рівні розпочато впровадження валеологічної освіти в навчальний процес, що здійснюється за такими напрямками: застосування валеологічних знань у процесі викладання предметів гуманітарного та природничого циклів, викладання спеціальних валеологічних курсів, проведення відповідної позаурочної виховної роботи тощо. Нині в Україні розроблені інтегровані курси «Здоров'я» або «Валеологія», які позитивно вирішують деякі аспекти проблеми виховання здорового способу життя школярів.

Сучасний стан здоров'я школярів вимагає тісного співробітництва педагогіки з медициною (Ю.Валентик, М.Гундаров, А. Мартиненко, В.Полянский). Однак медичний аспект, спрямований на розробку різних рекомендацій зі зміцнення і збереження здоров'я дітей практично не торкається негативних для здоров'я учнів наслідків розумової

перевтоми, тривалого нерухомого положення дитини за партою, що спричиняє не лише виникнення сколіозів, але й короткозорості, захворювань шлунково-кишкового тракту та інші хвороби [6, с.131].

Як ми бачимо, на сьогодні проблеми здоров'я і здорового способу життя, валеологізації освіти й виховання хвилюють багатьох учених у різних аспектах.

Мета статті. Розкрити сучасні шляхи формування здорового способу життя учнів початкових класів.

Виклад основного матеріалу. Сучасні дослідження доводять, що одна профілактична медицина все ж не дає значних позитивних результатів у формуванні здорового способу життя школярів, що більшість медичних працівників вважають турботу про здоров'я і формування здорового способу життя учнів винятково справою педагогів, тоді як останні покладають усі надії на медичних працівників.

На особливу увагу заслуговує молодший шкільний вік – початковий етап соціалізації дитини на рівні школи. Із вступом дитини до школи стає можливим цілеспрямований педагогічний вплив на особистість. Необхідність формування здорового способу життя у молодших школярів обумовлена розумінням того, що лише з раннього дитинства можна прищепити дітям основні знання, навички і звички щодо охорони здоров'я, які згодом перетворюються у важливий компонент Гі загальної культури і впливатимуть на формування здорового способу життя усього суспільства. Психологи (Г.Костюк, А.Хрипкова та ін.) стверджують, що молодший шкільний вік є періодом дуже інтенсивного психофізичного розвитку дитини, формування у них моральних понять та переконань. Діти починають цінувати один в одного фізичну силу, швидкість, кмітливість, а вже потім моральні якості хоробрість, доброту, чутливість. Проте недостатньо ще уявляють, якими якостями вони володіють самі [7, с. 232].

Аналіз науково-педагогічної літератури дає підстави стверджувати, що здоровий спосіб життя – це форма життєдіяльності, яка ґрунтується на вимогах добового біоритму і включає такі основні складові, як особиста гігієна, рухова активність, режим харчування та сну, загартовування, чергування праці і відпочинку, відсутність шкідливих звичок.

Так, навчальні предмети «Охорона життя і здоров'я учнів» та факультативний курс «Валеологія» передбачають вивчення і практичного застосування медичних, фізіологічних, гігієнічних та психологічних аспектів здорового способу життя. Учні ознайомлюються з такими темами «Дорога до школи», «Основи загальної гігієни», «Гієнічні вимоги до тіла, одягу, житла», «Гієна харчування», «Негативний вплив шкідливих звичок на організм дитини», «Ранкова гімнастика», «Режим загартовування повітрям, водою, сонцем», «Гієна відпочинку».

«Навколишній світ» дає можливість ознайомити молодших школярів з основами біоритмології, тобто

з взаємозв'язком і взаємозалежністю людини і природи («Як бути здоровим», «Дорога від дому до школи», «Праця і відпочинок у сім'ї», «Про охайність», «Що треба знати про себе». На уроках з «Природознавства» учні знайомляться з такими темами: «Органи травлення», «Гігієна харчування» «Знання про біоритмологічну активність органів травлення Вміння дотримуватись режиму харчування та послідовності прийняття їжі», «Зуби. Правила догляду за зубами». «Знання про чинники виникнення карієсу та його профілактику. Вміння користуватися зубною щіткою», «Органи дихання. Турбота про чистоту повітря. Знання про користь чистого повітря. Вміння застосовувати вправи дихальної гімнастики з метою профілактики захворювань дихальних шляхів», «Знання про можливі захворювання опорно-рухового апарату у школярів та шляхи їх запобігання. Вміння застосовувати протягом дня вправи для профілактики сколіозу та рівномірно розподіляти навантаження».

Зміст дисципліни «фізичне виховання» передбачає підвищення рівня знань і оволодіння навичками та вміннями ведення здорового способу життя засобами гігієни і фізичної культури, вміння поєднувати у повсякденному житті активний і пасивний відпочинок, дає відомості про умови дотримання режиму сну, про негативний вплив гіподинамії, вчить володіти комплексами вправ для ранкової гімнастики. Однак у змісті вище перелічених навчальних предметів проблему здорового способу життя висвітлюють фрагментарно, що не дає можливості впливати комплексно на мотиваційну сферу учнів початкових класів, забезпечити їх достатнім рівнем знань щодо вимог здорового способу життя.

Окрім того, учнів початкових класів можна знайомити із складовими здоров'я та здорового способу життя не лише у навчально-виховному процесі, але й у позаурочний час. Це допоможе дітям усвідомити залежність здоров'я від способу життя, проявляти більший інтерес до заходів збереження і зміцнення здоров'я. А бесіди на зразок «Що найдорожче у житті людини?» допоможуть краще зорієнтуватися у загальнолюдських цінностях.

Достатній обсяг рухової активності школярів можна досягти шляхом послідовного використання та оптимального поєднання різних форм організації навчання. Учні повинні знати про користь ранкової гімнастики, фізичних вправ до початку занять у школі, фізкультурних хвилюнок двічі впродовж уроку, спортивних годин після обіду та два рази на тиждень уроків фізичного виховання.

Форми і методи виховання у молодших школярів здорового способу життя органічно пов'язані з навчальною діяльністю на уроках, але, крім цього, передбачають позаурочну виховну роботу з означеної проблеми.

Адже відомо, що для молодшого шкільного віку найбільш доцільними методами виховання є розповіді, бесіди, приклади, вправи, привчання, ігри, виховні ситуації, змагання. Зокрема спонукальна функція розповіді орієнтована на засвоєння фактів і накопичення знань, на формування пізнавального інтересу до збереження і зміцнення здоров'я. З метою ефективного реалізації цієї функції вчителі можуть використовувати різноманітні прийоми, серед яких, насамперед, виділяються наведення яскравих прикладів, «проекування» розглянутих оздоровчих проблем на особистість молодшого школяра, що розуміється як створення виховних ситуацій, за яких проблеми формування здорового способу життя стають особистісно значущими, постановка проблеми, пов'язаної із станом здоров'я, актуалізація набутих

молодшими школярами знань та досвіду з формування, збереження і зміцнення здоров'я. Зазначимо, що розповідь вчителя, його слово, оцінки або судження мають таке велике значення для молодших школярів, що, навіть у супереч небажанню дотримуватись основних вимог здорового способу життя, стимулюють зміну ставлення учня до цієї діяльності на краще.

Беручи до уваги схильність молодших школярів до наслідування, можна широко застосовувати такий виховний метод, як приклад, який передбачає зустрічі з фізично привабливими здоровими людьми – спортсменами, новаторами здорового способу життя, батьками, педагогами, однолітками. Після таких зустрічей під час спілкування молодші школярі мають можливість порівнювати свій спосіб життя із конкретним способом життя здорової людини, проектувати майбутній образ самого себе, визначати позитивні і негативні сторони свого життя. Відомо, що приклад надає конкретні взірці для наслідування і тому активно формує свідомість, почуття, переконання, активізує діяльність.

Формуванню оздоровчих навичок також сприяє урок-бесіда. Бесіда як метод виховання дозволяє застосовувати діалогічний підхід до виховання у молодших школярів здорового способу життя. Дobreю нагодою для проведення бесід є оприлюднення результатів медичних оглядів, показників складених нормативів з фізичного виховання, підсумків змагання, особисті фізичні досягнення учнів тощо. Під час бесіди зі школярами важливо обговорювати причини як незадовільних, так і найкращих показників.

Зважаючи на притаманну молодшим школярам любов до казок, можна запропонувати їм для позакласного читання казку «Мандрівка з годинником в країну Здоров'я». Під час виховної години казку можуть читати частинами самі діти, а після кожної частини проводити обговорення і давати відповіді на запитання казкового героя. Обов'язковим при цьому має бути наявність у класній кімнаті героя казки – годинника. Дітям надається можливість висловити свої пропозиції, з повагою віднестися до інших думок, разом знайти правильні відповіді, обґрунтувати їх. Так, запитання «Як запропонував годинник поводитися дітям, щоб бути здоровими?» повинно підвести дітей до таких відповідей «робити ранкову зарядку потрібно тому, що вона зміцнює здоров'я», «мити руки потрібно, бо на брудних руках знаходяться мікроби», «гарно пережовувати їжу потрібно тому, щоб вона краще засвоїлась», «їсти більше овочів і фруктів потрібно, тому що у них багато вітамінів», «займатися спортом або вдома виконувати фізичні вправи», «все робити по черзі, щоб менше стомлюватися» та ін. Учні разом із вчителем приходять до висновку «Щоб бути здоровим, потрібно дотримуватись режиму дня». Так казка розкриває не лише зміст режиму дня, але й формує позитивне ставлення до гігієнічних вимог, допомагає усвідомити і засвоїти норми оздоровчої поведінки, черговість виконання режимних моментів, а застосування діалогічного підходу допомагає зробити молодшим школярам висновки про необхідність дотримання режиму дня з метою збереження здоров'я.

Ефективний педагогічний вплив дає привчання до рухової активності в ігровій формі. З цією метою можна організувати спортивні ігри та змагання із застосуванням різних фізичних вправ з подальшим визначенням рівня підготовки дітей, які досягли успіху, й тих, хто через недостатній рівень фізичної підготовленості відстав, але доклад максимум зусиль. Таким чином, схвалення переможців, з метою спонукування дітей до повторювання фізичних вправ є застосуванням наступного методу виховання

– заохочення. Діти молодшого шкільного віку мають більшу потребу в заохоченні, схваленні вчинків, ніж діти інших вікових груп. Зважаючи на незаперечний авторитет вчителя (вихователя) для молодших школярів, метод заохочення має велику виховну силу, активізує процес формування у молодших школярів здорового способу життя.

У вихованні здорового способу життя молодших школярів неабияке значення має дотримання вимог раціонального харчування. Тому дітям необхідно розповідати про необхідність приділяти увагу часу і послідовності прийняття їжі. Для засвоєння дітьми правил гігієни і поведінки під час харчування можна звернутися до відомих казок К.Чуковського «Мий-додір» та «Федорине горе» з подальшим їх обговоренням. Цей виховний метод передбачає діалогічну взаємодію і спонукає молодших школярів до активізації їх самостійності в оцінних судженнях, формує негативне ставлення до людської неохайності. Під час обговорення казок важливо акцентувати увагу на таких правилах поведінки в їдальні «перед їжею мити руки», «пити невеликими ковтками», «не стукати ложками по тарілці», «не нахилитися низько над столом», «лікті на стіл не ставити», «їсти тихо», «під час їжі не розмовляти» та ін. Таким чином учитель разом з учнями має можливість сформулювати конкретні правила поведінки під час їжі.

Не менш важливий компонент здорового способу життя дитини-сон, який є необхідною умовою психологічної та фізичної рівноваги, формою життєдіяльності, під час якої відбувається регулювання бю-

ритмолопчної структури організму. Ознайомлення молодших школярів із різноманітною інформацією про залежність стану психофізичного здоров'я від умов і тривалості сну, наведення конкретних прикладів, подання цієї інформації за допомогою різних виховних методів (бесіда, розповідь, виготовлення плакатів, виховні ситуації тощо) сприяє розумінню дітьми важливості означеної складової збереження здоров'я і формування здорового способу життя.

Під час проведення розповідей і бесід необхідно звертати увагу молодших школярів на визначення і усунення різних негативних чинників, що впливають на нічний сон. Дітям варто пояснити, що недобре спати у непровітреному приміщенні, у якому окрім пилу, міститься багато вуглекислого газу, який перешкоджає засинанню. В сучасних квартирах знаходиться велика кількість різної теле- і радіоапаратури, електроприладів, котрі випромінюють слабкі електромагнітні поля і можуть викликати головний біль, ускладнення дихання тощо. Дитина ще вразливіша до таких впливів, ніж доросла людина. Учнім необхідно пояснити причини і сутність цієї небезпеки, а також роль правильного положення тіла під час сну.

Висновки і пропозиції. Таким чином, загальноосвітня школа залишається основним соціальним інститутом, який надає дітям базову освіту про основи здоров'я, вирішує завдання розвитку та виховання здорового способу життя учнів початкових класів.

Подальші наукові дослідження пов'язуємо із вивченням проблеми впливу навколишнього середовища на розвиток особистості.

Список літератури:

1. Бойченко Т. Формування в учнів середньої школи системи знань про здоров'я людини / Т. Бойченко. – К. : Наук. думка, 2001. – 257 с.
2. Гундаров М. А. Медико-соціальні проблеми здорового способу життя / М. А. Гундаров. – К. : ІЗМН, 1999. – 83 с.
3. Зубалій М. Складові здорового способу життя / М. Зубалій // Завуч. – 2000. – № 20. – Липень. – С. 29.
4. Кондратюк С. М. Здоров'я школярів – головна умова їх гармонійного розвитку / С. М. Кондратюк // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Суми : Редакційно-видавничий відділ СДПУ ім. А. С. Макаренка, 1999. – С. 299–308.
5. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л. М. Проколієнко. – К. : Рад. школа, 1989. – 608 с.
6. Мартыненко А. В. Формирование здорового образа жизни молодежи (Медико-социальные аспекты) / А. В. Мартыненко, Валентик Ю. В., Полянский В. А. – М. : Медицина, 1988. – 192 с.
7. Хрипкова А. Г. Возрастная физиология и школьная гигиена : пособ. для студ пед вузов / А. Г. Хрипкова, В. М. Антропова, Д. А. Гарбер. – М. : Просв., 1990. – 319 с.

Высочан Л.М.

Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника

ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация

Статья освещает формы и методы формирования здорового способа жизни детей младшего школьного возраста как в учебном процессе, так и в внеурочной работе.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, воспитание, начальная школа, младший школьник.

Vysochan L.M.

Pecarpatshy Nationalny University named after Vasyl Stefanyk

WAYS OF HEALTHY WAY OF LIFE ORIENTATION FORMATION OF PRIMARY SCHOOL PUPILS

Summary

The article deals with the forms and methods of healthy way of life orientation formation c primary school pupils at school and during out of school activities

Keywords: primary school pupil, healthy way of life, forms and methods of formation.

ІДЕЇ Ф. ФРЕБЕЛЯ В ПРАКТИЦІ РОБОТИ ГРУП КОРОТКОЧАСНОГО ПЕРЕБУВАННЯ З АКТИВІЗАЦІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Гриньова О.М.

Педагогічний інститут

Київського університету імені Бориса Грінченка

Коротинська О.П.

Центр дошкільної освіти «Школа майбутнього Першокласника»

У статті представлено результати аналізу досліджень Ф. Фребеля та їх подальший розвиток в роботах сучасних вчених з проблеми використання індивідуального підходу та дидактичних ігор з метою активізації мислення дітей старшого дошкільного віку.

Ключові слова: Ф. Фребель, мислення, логічне мислення, аналіз, синтез, класифікація, дошкільний вік, гра, дидактична гра.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розбудови Української держави в умовах євроінтеграції та подальшої гуманізації системи освіти на всіх її ланках, зокрема – в умовах дошкільної освіти високої актуальності й соціальної значущості набуває проблема індивідуалізації навчання, а також подальшого вдосконалення й оптимізації форм і методів навчання. Ці пріоритети відображені в основних стратегічних нормативно-правових документах, які відображають сучасні тенденції української освіти, а саме – в Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Міжнародній конвенції ООН про права дитини, Законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства» тощо.

Важливим аспектом даної проблеми є забезпечення не лише високої якості навчання й виховання дітей, але й створення оптимальних психолого-педагогічних умов для їх психічного, в тому числі – інтелектуального розвитку. Сензитивним періодом для становлення інтелекту дитини є дошкільний вік. Тому саме успішність розвитку дитини в цьому віковому періоді значною мірою визначає особливості її інтелектуального й особистісного зростання на подальших вікових етапах. Усе це обумовлює високу актуальність і соціальну значущість вивчення й подальшого впровадження в практику роботи з дітьми теоретико-методичної спадщини вчених, зокрема – Ф.Фребеля – з проблеми активізації інтелектуального розвитку дітей дошкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна дошкільна освіта все частіше переймає форму індивідуальних занять або груп короткочасного перебування. Саме таку установку давав Ф.Фребель ще у XIX ст. [1]. В контексті таких тенденцій ми розглядаємо Ф.Фребеля як педагога, який відзначив вплив дитячої гри на розвивальний, виховний та освітній розвиток дитини та розглядаємо його ідеї в контексті підготовки дітей до школи. В основу розробленої педагогічної системи Ф. Фребель поклав своє вчення про природні інстинкти на розвиток яких має бути спрямоване індивідуалізоване навчання та виховання дітей [2].

Сучасні автори визначають мислення як вищу форму відображення дійсності в психіці, ідеальну діяльність, результатом якої є об'єктивна істина [12]. Фізіологи називають шестирічний вік віком зростання психофізіологічних ресурсів і можливостей дитячого організму (С.М. Громбах [3], Ю.Ф.Змановський [6], Р.В. Тонкова-Ямпольська [14] та ін.).

Проблему формування логічного мислення вивчали О.М. Леонтьєв, О.І. Федоренко, А.З. Зак та інші.

На підставі аналізу зазначених наукових досліджень можна сказати, що логічне мислення є необхідним для вирішення завдань, формування висновків, вірогідного оцінювання та прийняття рішень. Логічне мислення характеризується цілеспрямованістю, контрольованістю, ґрунтовністю [5, 10, 15].

Проблему значення логіки в навчально-виховному процесі досліджували А.П. Арно, М.В. Буланова-Топоркова, А.В. Духавнева, Я.О. Коменський, які зазначали, що логіка є мистецтвом правильно спрямовувати розум на пізнання предметів, що й визначає необхідність формування культури логічного мислення [13].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявні методичні розробки з розвитку логічного мислення, все більшої необхідності набуває розробка та впровадження ефективного навчання логічного мислення при підготовці дитини до вступних співбесід до ліцеїв та гімназій. Недостатньо проаналізованими залишаються детермінанти появи вимоги високого рівня розвитку мислення дітей на момент вступу дитини до початкової школи. Недосконаліми залишаються засоби одночасної діагностики та розвитку логічного мислення дітей дошкільного віку безпосередньо під час навчання дітей шостого року життя.

Мета статті. Метою статті є надання рекомендацій щодо використання певних видів дидактичних ігор і вправ, які можуть використовувати у групах короткочасного перебування з метою розвитку логічного мислення майбутніх школярів. У якості об'єкта можна визначити мислення як психічний пізнавальний процес, в той час як психологічні особливості логічного мислення в старшому дошкільному віці (що мають спиратися на міцну базу знань в умовах, коли відбувається реорганізація не лише державних освітніх інституцій, але й ринку праці) є предметом нашого дослідження. Для вирішення поставлених завдань використовувались теоретичні методи дослідження (аналіз фахової літератури з проблеми дослідження; вивчення та узагальнення психолого-педагогічного досвіду українських і зарубіжних дослідників).

Виклад основного матеріалу. Важливим аспектом розбудови сучасної системи освіти, зокрема дошкільної, є не лише формування у дітей елементарних навичок, знань і умінь, але і забезпечення оптимальних умов для їх пізнавального розвитку, в тому числі мислення. Саме мислення є однією з основних передумов навчальної успішності дитини, її пізнання й особистісного розвитку і становлення психіки у цілому [4].

У шестирічної дитини найбільш виражена динаміка спостерігається в розвитку центральної нервової системи, що забезпечує до початку шкільного навчання сформованість та довільну регуляцію уваги й сприймання [8].

Значно розширюються функціональні можливості мозку, які дозволяють засвоювати значну за обсягом кількість інформації. До особливостей вищої нервової діяльності шестирічної дитини науковці відносять певну збалансованість процесів збудження й гальмування. Водночас, особливостями вищої нервової системи шестирічної дитини є високий ступінь виснаження нервових клітин, що виникає внаслідок труднощів гальмування нервової системи. Це проявляється у відволіканні дітей під час виконання завдань, які потребують зосередження й концентрації уваги, проте це не заважає дитині вільно керувати власними вчинками й поведінкою [9].

Розвиток вищих психічних функцій – мислення, пам'яті, емоцій, уяви відбувається завдяки інтенсивному розвитку мозку дитини. За даними Н.О.Курило дитина в шестирічному віці здатна повністю керує своєю пам'яттю, хоча на цьому етапі поки що переважає механічне запам'ятовування [9].

Слід зазначити, що концепція Г.Песталотці відіграла суттєву роль у формуванні педагогічних поглядів Ф.Фребеля на виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, досліджуючи його погляди, можна стверджувати, що саме у грі найкраще проявляється творчість дитини, що однак, не виключає керівного впливу дорослих на ігри дітей. Окрім цього, Ф. Фребель підкреслював, що на розвиток дитини впливають три провідні сили: пізнавальні здібності, фізичний розвиток, а також моральні якості [2]. В контексті дослідження розвитку мислення дітей старшого дошкільного віку ми розглядаємо одну з цих сил, а саме – силу розуму, тобто інтелектуальні здібності. Саме інтелектуальні здібності є рушійними чинниками, які стимулюють всебічне виховання дітей в найбільш оптимальний спосіб. Досягти високого рівня розвитку дітей можна при умові їх стимуляції в процесі навчання, починаючи з дошкільного віку.

Будуючи роботу по навчанню дітей в групах короткострокового перебування дітьми старшого дошкільного віку за допомогою використання різного роду ігрових ситуацій, дидактичних ігор, ігрових вправ і завдань ми отримуємо практичний результат навчання та робимо діяльність дитини актуальнішою і значимішою для неї.

Ми знаємо, що розумова діяльність дітей здійснюється за допомогою таких операцій, як: порівняння, аналіз, синтез, абстракція і узагальнення, конкретизація і диференціація [12]. На даний момент існує величезна кількість різноманітних засобів і методів розвитку логічних операцій мислення дошкільнят. Розвиток логічних операцій мислення у старших дошкільників здійснюється більш успішно, якщо використовувати у своїй роботі з дітьми різні види дидактичних ігор, дотримуватися послідовності у навчанні дошкільнят способом дій, в процесі використання дидактичної гри надавати дітям самостійність, спонукати їх до творчої активності, а також знайомити батьків з методами і прийомами навчання дітей дидактичної гри в умовах сім'ї [1].

Отже, мислення виникає та розвивається спільно з практичною діяльністю людини на основі чуттєвого пізнання. Мислення полягає у відображенні за допомогою абстракцій сутності предметів та процесів, що відбуваються в об'єктивному світі. Воно є одним з вагомих компонентів свідомості людини, її абстрактно-раціональною, інтелектуальною спроможністю, що тісно пов'язана з емпіричними спостереженнями.

Якщо розглядати заняття у групах короткострокового перебування дітей старшого дошкільного віку, то можна запропонувати вправи спрямовані на розвиток логічного мислення. Ігри підібрані таким чином, щоб на кожну логічну операцію провести 3-4 вправлення (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, конкретизація).

Підібрані нами ігри та вправи можуть проводитися по підгрупах, що складається з 2-7 дітей. Тривалість одного заняття 25 хвилин. Періодичність проведення занять 1-2 рази на тиждень. Систематичне участь у вирішенні розумових завдань стимулює пізнавальні інтереси дітей, змінює їх ставлення до занять і особливо до завдань, пропонується поза заняттям, під час ігор. Кожна гра на занятті програвється по кілька разів на різному матеріалі протягом декількох занять.

Організуючи освітньо-виховний процес, потрібно враховувати, що діти більше зацікавлені і менше стомлюються на заняттях з ігровими сюжетами, з використанням логічних ігор (ребуси, кросворди, чайворди, лабіринти, анаграми і т.д.), логічних вправ.

Основним завданням підібраних вправ та ігор є спонукання дітей до пізнавальних дій у процесі – аналіз суттєвих ознак об'єкта, рефлексія власних розумових дій; моделювання об'єкта, який вивчається, та вміння діяти у внутрішньому плані.

На відміну від практичного мислення, логічне мислення реалізується тільки словесним засобом, тому перш ніж у дитини сформується логічне мислення, вона припуститься багатьох типових помилок. Вони виявляються в дитячих роздумах і залежно від того, яке поняття засвоює дитина та як його використовує, складається характер побудови її логічного судження.

Різні ігри, конструювання, ліплення, малювання, спілкування і так далі, тобто все те, чим займається дитина до школи, розвивають в дитині такі розумові операції, як узагальнення, порівняння, абстрагування, класифікація, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, розуміння взаємозалежностей, здатність міркувати [5].

На першому занятті діти знайомляться з першими двома іграми, дається кожному можливість подумати, запропонувати свій варіант вирішення. На кожному наступному занятті відпрацьовуються вже знайомі дітям гри і пропонується одна нова. Основне завдання вихователів – стимулювати розумову активність дітей.

Типове заняття тренінгового комплексу занять може мати наступну структуру:

- привітання;
- основний зміст;
- рефлексія заняття.

Основним принципом роботи на заняттях є від простого до складного, тобто, починати роботу треба з вправ, націлених на ті операції логічного мислення, які показали кращі результати за первинним обстеженням, з поступовим ускладненням завдань та поетапним переходом до вправ, націлених на менш розвинуті логічні операції – якщо у дітей наявні проблеми з аналізом та абстрагуванням, то основна увага приділяється цим напрямкам.

Вправи на формування навичок абстрагування мають на меті розвиток розумових процесів узагальнення, відвернення, виділення істотних ознак. Для прикладу дидактична вправа, де потрібно знайти зайву картинку, коли для дитини підбирають серію картинок, серед яких три картинки можна об'єднати в групу за якою-небудь спільною ознакою, а четверта – зайва. Дитині пропонується дитині знайти зайву картинку та дізнатися чому вона так думає, чим схожі картини, які дитина залишила.

Можливе використання дидактичної гри на аперлювання до власне дитячого досвіду. Дорослий називає яку-небудь ситуацію і кидає дитині м'яч, а дитина повинна зловити м'яч в тому випадку, якщо названа ситуація буває, а якщо – ні, то м'яч треба відбити. Ситуації можна пропонувати різні: тато пішов на роботу; поїзд летить по небу; кішка хоче їсти; листоноша принесла лист; яблуко солоне; будинок пішов гуляти; туфлі скляні і так далі.

Вправляти дитину в операціях абстрагування можна дидактичною грою, коли пропонується відгадати за описом явище чи предмет. Для прикладу – дорослий пропонує вгадати, про що (про який овоч, тварину, іграшку) він говорить і дає опис цього предмету. Наприклад: Це овоч. Він червоний, круглий, соковитий (помідор). Якщо дитині важко з відповіддю, перед нею викладають картинки з різними овочами, і вона знаходить потрібну.

Прикладом вправи на формування навичок узагальнення можна навести вправу, де основною метою виступає виокремити характеристики між запропонованими предметами або явищами, та узагальнити за нею – назвати одним словом. Приблизний зміст вправи полягає у зачитуванні дитині слів, і просять назвати їх одним словом. Наприклад: лисиця, заєць, ведмідь, вовк – дикі тварини; лимон, яблуко, банан, слива – фрукти. Можна видозмінити гру, даючи узагальнююче слово і пропонуючи їм назвати конкретні предмети, що відносяться до узагальнюючого слова (транспорт – велосипед, автобус, машина, вантажівка).

Іншим прикладом дидактичної вправи на формування навичок узагальнення можна назвати завдання по розкладанні картинок із зображенням різних предметів на групи за певною ознакою.

Прикладом вправи на формування навичок класифікації може стати завдання дитині намалювати, розфарбувати або нанизати намисто. При цьому особлива увага приділяється тому, що намистини повинні чергуватися в певній послідовності. Таким самим чином можна викласти огорожу з різнокольорових паличок і так далі.

Вміння класифікувати можна розвивати грою у м'яч. Дорослий, кидаючи дитині м'яч, називає колір, дитина, повертаючи м'яч, повинна швидко назвати предмет цього кольору. Можна називати не лише колір, але й будь-яку якість (смак, форму) предмету. Багато запропонувати дитині назвати якомога більше слів, що позначають яке-небудь поняття (слова, що позначають дерева; квіти; овочі; фрукти, спорту; домашніх тварин; наземний транспорт; повітряний транспорт тощо).

Вправи на формування навичок порівняння, як правило мають на меті розвиток уяви та аналізу – можна поставити дитині запитання: «Ти бачила муху? А метелика?» Після таких питань про кожне слово можна їх порівняти. Знову поставивши за-

питання: «Схожі муха і метелик чи ні? Чим вони схожі? А чим відрізняються один від одного?». Ускладненням цієї вправи може бути завдання на знаходження схожості. Дитина 6-7 років повинна правильно проводити порівняння: виділяти і риси схожості, і відмінності, причому по істотних ознаках (для прикладу пари слів для порівняння: муха і метелик; будинок і хатинка; стіл і стілець тощо).

На встановлення залежності доцільно використовувати дидактичні ігри, що мають на меті підбирання дітьми картинки із зображеннями (тварин і їжі для цих тварин, тварин і їх дитинчат тощо).

Ще однією грою на розвиток навичок порівняння можна запропонувати гру, зміст якої полягає у підборів антонімів. Для прикладу, якщо дорослий говорить слово, дитина – слово по значенню навпаки: великий – маленький.

Вправи на формування навичок встановлення причинно-наслідкових зв'язків можуть бути представленими іграми, зміст яких поєднує знання із власно дитячого досвіду дітей із знаннями, отриманих на заняттях та у побуті. Для прикладу, дорослий показує або називає предмети і явища, а дитина повинна відповісти на питання, як вони зміняться, ким будуть (ким/чим буде: яйце, курча, жолудь, насіннячко) Може існувати декілька відповідей на одне питання. Необхідно заохочувати дитину за декілька відповідей на питання.

Різновидом попередньо запропонованої гри може виступати гра, завдання якої відповісти на питання: «що буде, якщо...?». Тобто вихователь задає питання, а дитина повинна назвати наслідки якоїсь події (Що буде, якщо зникнуть годинники? Що буде, якщо увесь транспорт рухатиметься з однаковою швидкістю?)

Іншим аспектом формування мислення виступає озброєння дітей знаково-символічними засобами вирішення розумових завдань. При організації спостережень, або спеціальних занять потрібно працювати над розвитком операцій мислення, з'ясовувати чому сприяє порівняння, узагальнення, аналіз у роботі з художньою літературою. З цієї метою краще використовувати конструювання за зразком, за умовами, за задумом; дидактичні настільні ігри [11].

Висновки і пропозиції. Важливо підкреслити, що розумовий розвиток дитини, розвиток у нього логічних операцій мислення необхідно розглядати в контексті загального розвитку особистості – формування нових видів діяльності, нових мотивів поведінки. Розгляд поставленого питання потребує подальшого вивчення, адже Фребелівські ідеї мають більш глобальний характер і включають дуже важливий, як для сьогоденного соціального замовлення становлення особистості – пізнавально-інтелектуальні розвиток, який кращого розвитку набуває за використанням не тільки творчих завдань, але й ігор, як один із основних засобів навчання та виховання.

Список літератури:

1. Білецька С. В. Дитиноцентризована педагогіка: теорія і практика західних країн: [навч. посіб.] / С. В. Білецька. – Х. : Факт, 2008. – 255 с.: іл.
2. Василенко Т. А. Оцінка педагогічної системи Ф. Фребеля вітчизняними діячами дошкільного виховання / Т. А. Василенко. – Ніжин, 2005.
3. Громбах, С.М. Пушкин и медицина его времени [Текст] / С. М. Громбах; [рец.: Б. Д. Петров, С. Т. Овчинникова]. – Москва : Медицина, 1989. – 271 с.
4. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М.: Педагогика, 1986. – 239 с.
5. Зак А. З. Как развивать логическое мышление? 800 занимательных задач для детей 6-15 лет / А.З.Зак. – М.: Аркти, 2001. – 141 с.
6. Змановський Ю. Ф. Виховуємо дітей здоровими / Ю. Ф. Змановський. – М. : Медицина, 1989. – 101 с.
7. Іваницький О.І.Акеологічне дослідження рівня професійних умінь учителя фізики/ О.І. Іваницький// Вісник Черкаського університету.-Черкаси, 2001. –Вип. 23. –С. 57 – 62. – (Серія «Педагогічні науки»).
8. Карамішева Н. В. Логіка. Пізнання. Евристика: Посібник для студентів та аспірантів. – Львів: Астролябія, 2002. – 356 с.

9. Курило Н. О. Психологічний та соціально-психологічний портрет сучасного шестирічного учня / Н. О. Курило – Вісник Житомирського державного університету. Випуск 61.
10. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики // Загальна психологія. К.: Каравела, 2007. – С. 13-18.
11. Люблинская А.А. Учителю о психологии младшего школьника. / А.А. Люблинская. – М.: Просвещение, 1977. – 224с.
12. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков – СПб.: Питер, 2003. – 34 с.
13. Педагогика и психология высшей школы : учеб. пособие для студ. и аспирантов вузов / С. И. Самыгин [и др.]. – Ростов н/Д : Феникс, 2002. – 544 с.
14. Тонкова-Ямпольская Р.В. Основы медицинских знаний. 3-е изд. дораб. – М.: Просвещение, 1993 г
15. Федоренко Е.И. Формирование приемов получения выводных знаний / Е. И. Федоренко. – К.: ООО «Международное финансовое агенство», 1998. – 23 с.

Гринева О.М.

Педагогический институт

Киевского университета имени Бориса Гринченко

Коротинская Е.П.

Центр дошкольного образования «Школа Будущего Первоклассника»

ИДЕИ Ф. ФРЕБЕЛЯ В ПРАКТИКЕ РАБОТЫ ГРУПП КРАТКОВРЕМЕННОГО ПРЕБЫВАНИЯ ПО АКТИВИЗАЦИИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация

В статье представлены результаты анализа исследований Ф. Фребеля и их дальнейшее развитие в работах современных ученых по проблеме использования индивидуального подхода и дидактических игр с целью активизации мышления детей старшего дошкольного возраста.

Ключевые слова: Ф. Фребель, мышления, логическое мышление, анализ, синтез, классификация, дошкольный возраст, игра, дидактическая игра.

Grinyova O.M.

Pedagogical Institute of Borys Grinchenko Kyiv University

Korotynska H.P.

Center for Early Childhood Education

«The school of the future first grader»

F. FREBEL'S IDEA IN PRESCHOOL CHILDREN'S GROUP OF SHORT-TERM STAY AS THE BASIS FOR ACTIVATION OF THE INTELLECTUAL DEVELOPMENT PRESCHOOL CHILDREN'S

Summary

This article presents results of the analysis of F. Frebel's research and further developed by modern scientists on the issue of using an individual approach and didactic games in order to enhance of thinking preschool children.

Keywords: F. Frebel, thinking, logical thinking, analysis, synthesis, classification, preschool age, game, didactic game.

УДК 387+377.35+78.07+785.6+7.071

МЕТОДИКА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СПІВАКІВ ДО КОНЦЕРТНОГО ВИСТУПУ В КЛАСІ КАМЕРНОГО СПІВУ

Економова Е.К.

Одеська національна музична академія імені А.В. Нежданової

Досліджено сутність психотерапевтичних методів в аспекті вокально-педагогічного застосування їх у виконавській діяльності співака. Використання цих методів, на думку автора, сприяє формуванню у співаків здатності до психологічної саморегуляції. Метою впровадження психотерапевтичних методів у практику підготовки співаків є досягнення ними комфортних психологічних станів в обставинах концертного виступу.

Ключові слова: психотерапевтичні методи, нейро-лінгвістичне програмування, рефреймінг, тілесно-орієнтований тренінг, вокалотерапія.

Постановка проблеми. Традиційний розгляд проблеми публічних виступів у музикантів-виконавців виключно з точки зору сценічного хвилювання є, на наш погляд, незадовільним. Існуючі

методи та рекомендації відносно вирішення проблеми сценічного хвилювання у виконавців умовно можна поділити на дві категорії: одні вважають, що методами особливого педагогічного впливу та

максимальними зусиллями педагога та студента можна перебороти деструктивне хвилювання; інші, – що, взагалі, ця проблема детермінована чисельністю внутрішніх та зовнішніх чинників, вивчити та скоригувати які в рамках педагогічного процесу достатньо складно.

З психологічних позицій сценічне хвилювання є лише зовнішнім наслідком роботи та взаємодії глибинних особистісних механізмів. Тому, явно недостатньо намагатися позбавлятися та переборювати деструктивний емоційний стан, що виникає на сцені, не знаючи точно механізмів його дії, які можуть допомагати або заважати процесу виконання. Позитивне або негативне значення сценічного хвилювання може залежати від багатьох чинників, а саме: особистісних особливостей та властивостей виконавця, стилю діяльності, самої ситуації виконання, належності до певної педагогічної системи, культурного архетипу та багато іншого. Звідси витікає необхідність розгляду ситуації публічного виступу не тільки як зовнішньої проблеми сценічного хвилювання, але і як суб'єктивної складової професійної навчальної діяльності студента, рівень значущості та якісна оцінка якої може значно змінитися за умови цілеспрямованого, системного, індивідуального педагогічного впливу на студента в процесі його підготовки до вибраної професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи питання співацького мистецтва, педагоги визначають слабкі сторони в сучасній вокальній методичі:

- недостатня розробленість психологами напрямів, які стосуються вокального мистецтва;
- недостатнє використання педагогами вокалу психологічних знань.

Вокалісти-методисти (Л.Б. Дмитрієв, Д.О. Аспелунд, О.П. Зданович) докладно розглянули багато психологічних процесів у виконавському мистецтві. Але на даний час ще недостатньо вивченим залишається широке коло питань, присвячених дослідженню впливу підсвідомих процесів на співацьку діяльність, станів, що сприяють творчому розкріпаченню, в умовах публічного виступу. Залишається неясним питання, що стосується механізмів реалізації несвідомого потенціалу. Дані проблеми більш досліджені в області театрального мистецтва.

Так, К.С. Станіславський розробив на основі вчення А. Бергсона, З. Фрейда, Рамачаракі прийоми формування таких станів, які сприяли б розкриттю креативних сил людини. Крім нього, створенням акторських психотехнік, основаних на синтезі деяких психотерапевтичних методів та акторської майстерності, займалися М.Б. Чехов, Є.Б. Вахтангов, В.Е. Мейерхольд та ін. Вони використовували аутогенетичні, методи психічної саморегуляції, змінених станів свідомості, медитацію, тілесно-орієнтований тренінг для того, щоб активізувати підсвідомість, знайти інтуїтивне рішення художнього образу, створити неповторний персонаж.

В роботі «Процеси психічної саморегуляції в акторській психотехніці» дослідник Л.В. Грачова на основі вчення К.С. Станіславського, особливостей східних духовних традицій, йоги, буддизму, дзен-буддизму, тренінгу польського режисера Є. Гротовського, який спирається на східні медитативні техніки, створила ряд вправ [3]. Вони активізують творчий потенціал актора, розкривають резерви людської психіки, вказують конкретні шляхи збудження несвідомого свідомими методами.

Ю.Г. Кліменко в дисертаційному дослідженні «Професійні особливості психології актора (До проблеми стресу та катарсису в сценічному перевті-

ленні)» підтверджує, що необхідно використовувати спеціальні прийоми для визволення підсвідомості від диктату свідомості, щоб реалізувати сценічний образ [6]. Він вважає, що кожен артист повинен вміти прислуховуватися до ірраціональної сторони свого «Я», переборювати стан пасивного очікування натхнення, мати способи пробудження несвідомого. В результаті розкриття резервів, на думку Ю.Г. Кліменко, виникають екстатичні стани, які розкріпачують людину фізично та психологічно.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На жаль, у вокальному мистецтві цілеспрямовано та систематизовано не використовуються ні акторські психотехніки, ні методи психотерапії, що розкривають творчий потенціал. Цими методами в тій чи тій формі користувалися відомі актори, художники, диригенти, співаки, інструменталісти тощо. Але застосування подібних методів здійснювалося, в основному, стихійно, лише частково свідомо та не було планомірним, цілеспрямованим.

Психолого-педагогічні методи, які включають музично-терапевтичні елементи розвивального характеру є, на наш погляд, важливим інструментом в педагогічній практиці, який дозволяє вирішувати чисельні вокальні виконавські завдання. Застосування цих методів дає можливість об'єднати в цілісний творчий процес музично-педагогічну роботу та активізацію індивідуально-психологічних можливостей співака.

Мета статті. Метою даного дослідження є визначення сутності інноваційних методів психотерапевтичного напрямку, таких як нейро-лінгвістичне програмування, тілесно-орієнтований тренінг, вокалотерапія та вокально-педагогічний аспект їхнього застосування у виконавській діяльності співака з ціллю досягнення ним комфортних психологічних станів в обставинах концертного виступу.

Виклад основного матеріалу. Психотерапевтична природа методів, які ми розглядаємо, обумовила їхнє використання в більшості випадків в оздоровчих цілях, як засоби психологічної реабілітації, при лікуванні фізичних недугів тощо. Однак, у зв'язку з тим, що цільові установки даних методів часто спрямовані на розвиток та вдосконалення різних сторін особистості, ми можемо використати їх для вирішення завдань нашого дослідження.

Слід ще раз підкреслити, що нас буде цікавити тільки вокально-педагогічний аспект їхнього застосування: в якому ступені вони можуть сприяти формуванню у співака здатності до психологічної саморегуляції виконавської діяльності та досягненню комфортних психічних станів в обставинах концертного виступу.

Для вирішення даних завдань стало логічним використання наступних психотерапевтичних напрямів:

- 1) НЛП – нейро-лінгвістичне програмування;
- 2) Тілесно-орієнтований тренінг;
- 3) Вокалотерапія.

Зміст кожного з перерахованих напрямів представляє собою багаторівневу розгалужену структуру. В нашому дослідженні ми використовуємо лише деякі методи, які входять у сферу вищезазначених напрямів.

Нейро-лінгвістичне програмування (НЛП) представляє нове віяння в психотерапії, зосереджує в собі різноманітний досвід впливу на особистість: елементи виховання та самовиховання людини, механізми розкриття творчого потенціалу, проникнення в глибини індивідуальності. Педагогу дуже складно проникнути у внутрішній духовний світ

свого учня, виховати гармонійно розвинену особистість. Важко і самій особистості займатися самовихованням та саморозвитком. За допомогою НЛП можна вирішити ці проблеми, здійснити виховні цілі, використовуючи в основному силу слова.

Головним постулатом, на який спирається НЛП, є ствердження про прихований, невикористаний резерв людини. Здійснивши до нього доступ, сам об'єкт виховання або його педагог отримують можливість розкрити потенційні ресурси, витягти їх з підсвідомості, довести до рівня свідомості. Такий синтез раціональних та ірраціональних процесів, як показує теорія НЛП, розвиває в особистості творче відношення до своєї діяльності (Р. Бендлер [1], Д. Гриндер [4]).

Нейро-лінгвістичне програмування дозволяє настільки зануритися у внутрішній світ людини, що багато що з незрозумілого в іманентних процесах стає очевидним, відбувається позитивна зміна особистості, осяяння, інсайт, прозріння, розширення світосприйняття, активізація творчих та психічних процесів. Даний метод дає можливість свідомо та цілеспрямовано використовувати прийоми психотерапевтичного впливу в педагогічній роботі.

Необхідно підкреслити, що в запропонованій нами методиці ми вважаємо неприпустимим використання «жорсткого» програмування психічної діяльності, глибокі психотерапевтичні втручання (наприклад, гіпноз, введення в трансний стан, психоаналіз, холотропне дихання тощо). Інноваційний підхід міститься в активізації творчого потенціалу за допомогою фантазування, асоціативних порівнянь, метафор, фізичних вправ тощо, спрямованих на творчий розвиток особистості співака, формування у нього оптимальних психофункціональних станів у виконавській діяльності.

На основі вивчення практичного педагогічного та виконавського досвіду музикантів можна стверджувати, що багато вокалістів-виконавців та вокалістів-педагогів використовують свідомо чи несвідомо прийоми НЛП, називаючи цей процес інакше. Спостереження показують ефективність використання таких прийомів у співацькій роботі.

Мова йде про такі елементи НЛП, як: «якоріння»; рефреймінг; асоціації, аналогії, порівняння, метафори, символи; система лінгвістичної трансформації.

Проаналізуємо метод НЛП – «якоріння».

«Якоріння» розглядається як акт «зв'язування якогось переживання, стану з конкретним умовним стимулом» [4, с. 239]. Під час виконання співаком твору виникають різні асоціативні зв'язки: певні вірші – певна музика, одяг – якийсь концерт, конкретний рух – певний момент у творі тощо. Один умовний стимул породжує зв'язок з конкретною поведінкою, почуттям, відчуттям, переживанням. Дані причинно-наслідкові відношення, на думку авторів НЛП, виникають як результат «якоріння» одного процесу іншим.

З такою взаємообумовленістю як «якоріння» ми часто стикаємося в повсякденному житті. Кольори, запахи, рухи, знайомі місця можуть народжувати певні асоціації. Переживання, які пов'язані з об'єктом, що сприймається, можуть бути позитивними або негативними. Вони допомагають формувати певні настрої, активізують різні душевні стани, викликають певну поведінку тощо.

У співі також все взаємопов'язане та взаємообумовлене. Ми вважаємо, що педагог, спостерігаючи за студентом, може виокремити ті стимули, які впливають на нього позитивно, та, в подальшому, застосовувати їх цілеспрямовано. Крім того, педа-

гог за допомогою методу «якоріння» має можливість створювати додаткові стимули, щоб особливо комфортні та творчі продуктивні стани співака повертати знову, коли це необхідно. В результаті застосування цього методу, заснованого на принципі взаємодії причинно-наслідкових зв'язків, стає можливим долати негативні переживання студента, націлюючи його на позитивну творчу хвилю.

Для психотерапевтичного методу «рефреймінг» характерно залучення механізмів фантазування або уявлення у процесі засвоєння змісту музичного твору або його виконання.

Слово «рефрейм» у перекладі з англійської означає «вставити в нову рамку стару картину», «вставити в ту ж рамку нову картину», «заново приладнати». Смісл техніки рефреймінга полягає у створенні у своєму духовному світі переживань, які можна вивести шляхом фантазування, мріяння, уявлення.

Так, видатна співачка та педагог О. Образцова, де б вона не знаходилась, вела щоденник, вносячи туди опис власних відчуттів, вражень, відкриттів [10]. Співачка сама собі задавала питання та відповідала на них через деякий час. Вона письмово зверталась до героїнь творів, які вона виконувала, вела з ними діалог, запитувала їх, відповідала на питання, які персонажі, на її думку, можуть задати їй або іншим героям.

З нашої точки зору, такий підхід до роботи над музично-художніми образами порівняний з методом рефреймінга в НЛП. Використання О. Образцовою переписки з музичними персонажами в щоденникових записах, уявлення їхнього життя, входження в образи інших співаків можна порівняти з однією з моделей рефреймінга, яка називається «створення нової частини особистості» [2, с. 64].

Автори НЛП стверджують, що вищеназваний метод дозволяє людині подолати суб'єктивність світосприйняття та перейти на новий рівень усвідомлення своїх внутрішніх резервів. Механізм втілення в своїй душі переживань через фантазування формує новий досвід індивіда, який сприяє розкриттю креативного потенціалу.

Необхідно підкреслити, що застосування даного методу плідно як для етапу роботи над музичним твором – створення художнього виконавського образу та художньої інтерпретації твору, так і для ситуації конкретного виступу – формування нового образу свого «Я», «нової ролі» на виконавському етапі.

Метод використання асоціацій, аналогій, порівнянь, метафор, символів у роботі зі співаком є достатньо традиційним, класичним. Однак новий ракурс його використання в світі нейро-лінгвістичного програмування дає можливість використати змінні стани свідомості співака для активізації різних психічних станів, формування стану розкріпачення, зміни світосприйняття, визволення творчих фантазій, підвищеної інноваційної активності.

Метод лінгвістичної трансформації в НЛП представляє собою систему уточнюючих питань для контролю та самоконтролю за психічними станами в процесі виконавської діяльності у вигляді самоаналізу, самозвіту, самоанкетування, щоденникових записів та ін. В результаті вчинення таких дій, операцій в рамках вказаного методу відбувається самопізнання своєї індивідуальності, трансформація свідомості, усвідомлення змін індивідуальних особливостей особистості, його психічних станів у конкретних обставинах професійної діяльності.

Таким чином, використання розвивальних елементів психотерапевтичного напрямку НЛП може продуктивно вплинути на педагогічний процес. На наш погляд, цінність застосування нейро-лінгвіс-

тичного програмування в практиці підготовки співаків до концертно-камерної діяльності полягає в тому, що психолого-педагогічні можливості НЛП:

- 1) представляють оригінальний, динамічний, діючий метод розвитку індивідуальності співака;
- 2) дозволяють розширювати спектр прийомів та методів педагогічної роботи в класі камерного співу;
- 3) сприяють подальшому вивченню теоретичних основ психології виконавської діяльності співака, в тому числі в аспекті концертно-камерного виконавства;
- 4) допомагають результативніше використовувати вже накопичений досвід педагогічної та виконавської діяльності;
- 5) активізують несвідомий креативний потенціал співака на всіх етапах підготовки до концертного виступу;
- 6) є засобом фізіологічного та психологічного розкріпачення співака;
- 7) створюють умови для формування у співака здатності до психологічної саморегуляції виконавської діяльності та індивідуального стилю саморегуляції.

Наступний психотерапевтичний напрям – тілесно-орієнтований тренінг, який націлений на розкріпачення та розвиток співака за допомогою фізичних та голосових вправ.

Однією з найважливіших проблем, які супроводжують вокальне виконавство, є тілесне закріпачення, скутість різних груп м'язів [7]. Найявність такого роду затисків педагога-вокаліста характеризують як «психологічний панцир», який проявляється в м'язовому затиску. Якщо розпустити «м'язову броню», то можна за твердженнями фахівців з тілесної психотерапії, визволити творчу енергію, прибрати емоційний затиск та активізувати внутрішній потенціал особистості. Досконалість володіння м'язовим апаратом полягає не в розхлябаності, вседозволеності, а у вільному творчому волевиявленні, яке мобілізує як фізичні, так і духовні резерви співака.

Метод тілесно-орієнтованого тренінгу володіє необхідним для цього компонентом, тренує навички самопізнання, саморегулювання, сприяє становленню професійних умінь, тому що розкріпачує необхідні для співу м'язи, а через тілесне визволення призводить особистість до психологічної творчої розкритості. Вокалісту не обов'язково володіти всіма методами тілесно-орієнтованого впливу. Достатньо мати в арсеналі співацьких уроків декілька вправ, які ліквідують тілесні затиски.

В практиці вокалу використовуються вправи на розминку основних груп м'язів, що приймають участь у співі. Як правило, такі прийоми використовуються нерегулярно та не мають спрямованості на досягнення стану свободи та розкріпачення виконавця.

Система вправ в тілесно-орієнтованій психотерапії, яка розрахована на послідовне визволення дихання, м'язів язика, щелепи, глотки, відчуття опори звука, дозволяє усвідомити свій новий голосовий потенціал та його взаємозв'язок з психологічними чинниками.

Отже, використання методів тілесно-орієнтованого тренінгу на уроках камерного співу може бути спрямовано на досягнення станів м'язового та психологічного розкріпачення співака, що:

- 1) дозволяє домогтися зняття фізичних затисків у м'язах співацького апарату (тілесні вправи);
- 2) є додатковим засобом розвитку голосу (голосові вправи);
- 3) сприяє психологічній розкритості, яка має взаємоумовлений характер з розкритістю фізичною

та голосовою, що призводить виконавця до активізації всіх внутрішніх ресурсів та досягнення оптимального психофункціонального стану в умовах концертного виступу.

Звернемося до наступного методу психотерапевтичного впливу – вокалотерапії.

Вивчивши теоретичний аспект вокалотерапії, можливість практичного застосування цього психотерапевтичного напрямку в системі навчання співака, ми знайшли цікавим використання даного методу з метою розкриття його креативних та психічних резервів.

Вокалотерапія має глибокі історичні корені. Джерелом її є старокитайська музикотерапія II-III ст. до н.е. В Європі цей метод отримав розповсюдження в XIX столітті.

Сучасними дослідниками даного напрямку є С.В. Шушарджан, Л.С. Брусиловський, В.І. Петрушин. У вокалотерапії спів та інструментальне звучання прирівнюється до психотерапії, оскільки здавна відомо їхній вплив на емоційну сферу людини. Розрізняють динамічну та регулятивну функції вокалотерапії.

Динамічна функція служить стимулом активізації емоцій, пам'яті, інтелектуальних процесів. Регулятивна – сприяє розкріпаченню, духовному очищенню, катарсису.

Крім того, застосування методик вокалотерапії може стимулювати досягнення станів релаксації, медитації, знімати перевтомлення, підвищувати творчу активність, загострювати інтуїцію, пробувати почуття цілісності, гармонії з самим собою та навколишнім середовищем [8].

Виходячи з вищевказаного, ми зробили висновок, що для досягнення станів свободи, розкріпачення на уроках камерного співу доцільно використати такі елементи вокалотерапевтичної методики, як: 1) вокальна імпровізація; 2) регулюючі впливи певних буквосполучень; 3) створення необхідної емоційної атмосфери за допомогою використання різноманітного високохудожнього музичного матеріалу.

Причому, головне достоїнство цього методу: досягнення максимального ефекту при мінімальній витраті енергії.

Перший елемент вокалотерапії – вільна імпровізація голосом передбачає спів будь-яких, заздалегідь обраних слів, або словосполучень, у вільній манері та будь-якими звуками, вибраними за бажанням студента, але при одній умові: голосом та рухами тіла виразити свій емоційний стан.

В основі другого елемента вокалотерапії лежить розуміння того, що спів має два духовних джерела, які знаходяться в гармонії: музика та поезія. Наскільки співак відчуває та передає смисл слів, що проспівується, настільки він буде цікавим для слухачів. Враховуючи цей момент, вокалотерапія використовує деякі склади для досягнення певних станів. Буквосполучення є транскрипцією ієрогліфів, регулюючий ефект яких відомий ще з давніх часів.

Ми вважаємо цікавим та значущим для вирішення проблем нашого дослідження використання певних складів, що пропонуються вокалотерапевтами для досягнення необхідних емоційних станів, психологічного розкріпачення: ЧИ – оптимізація енергійності; ФО – підйом енергії; ФУ – формування спокійного стану; ШАН – розвиток співочого дихання; ХА – розкріпачення; СІ – підвищення настрою; ДОУ – активізація пам'яті, інтелектуальної діяльності.

Ці звуки, на наш погляд, можна проспівувати, використовуючи як метод вокальної імпровізації, так і в якості підтекстовки до традиційних вокаль-

них вправ, наприклад, запропонованих Л.Б. Дмитрієвим [5, с. 664 – 673].

Розглядаючи третє положення вокалотерапії, зазначимо, що в ньому використовується очевидний психоемоційний ефект впливу співу та музики на психіку людини в якості засобу, регулюючого стани та настрої. Тобто певний характер музики, різні динаміка, темпи, тембри, фактура можуть збільшувати або зменшувати тонус м'язів, прискорювати пульс, активізувати стани. Зазвичай такі впливи минають свідомі установки особистості та сприймаються несвідомо.

Так відомо, що енергійна мажорна, помірного темпу та звучності музика активізує м'язовий тонус, настрої. Мелодична, різноладова (мажорна та мінорна), неголосна, помірно повільна – заспокоює.

Крім того, вокалотерапевтичний вплив передбачає використання музики, яка колись супроводжувала стан, який необхідно «оживити» в даний момент. Наприклад, раніше при прослуховуванні певної мелодії людина відчувала деякі почуття. В подальшому для пробудження цих почуттів методика передбачає спогад та відтворення тої мелодії (зазначимо, що цей принцип аналогічний процесу «якоріння» в НЛП).

Узагальнюючи вокалотерапевтичні рекомендації, ми вважаємо необхідним застосовувати для формування атмосфери невимуженості, розкріпачення, свободи на уроках камерного співу та особливо в передконцертний період музику певного характеру. Ці рекомендації, на нашу думку, можна застосовувати і у вправах, і в творах. Наприклад, якщо студент відчуває в'ялість, загальмованість, можна використати твори активного характеру, змінити динаміку та темп вправ в плані їхньої активізації. У випадку страху, невпевненості в собі рекомендується виконувати оптимістичну музику. З ціллю досягнення стану зосередженості, зняття зайвих тілесних затисків та емоційної напруги слід проспівувати м'яку, ліричну музику неголосного звучання.

Крім того, даний метод дозволяє педагогу застосовувати його ситуативно не тільки в конкретних обставинах уроку або концерту, але і в якості довгострокового, цілеспрямованого впливу на конкретного студента у зв'язку з особливостями його темпераменту та типу нервової системи (сангвінік, холерик тощо) для формування у нього стійких психологічних станів в умовах сценічного стресу, а також індивідуального стилю саморегуляції виконавської діяльності.

Таким чином, засоби вокалотерапії є інноваційними для професійної підготовки співака до концертно-камерної діяльності. Вони можуть використовуватися для активізації процесу навчання та виховання співака, сприяти створенню обстановки невимуженості, розкріпачення, свободи на уроках камерного співу та в передконцертний період.

Підводячи підсумок, обґрунтуємо логіку вибору нами запропонованих психотерапевтичних напрямів, які можуть ефективно поєднуватися з традиційною вокальною методикою:

1. Нейро-лінгвістичне програмування дозволяє через уяву, фантазію, асоціації, метафори створювати такі стани у співака, які сприяють плідному творчому процесу, виходу креативного потенціалу особистості на свідомий рівень, формуванню художнього виконавського образу, художньої інтерпретації виконуваних творів, вживанню в «нову роль», «новий образ» в якості виконавця.

2. Тілесно-орієнтований тренінг за допомогою фізичного розкріпачення призводить співака до

відкриття нових резервів своїх голосових можливостей та подальшому психологічному визволенню.

3. Вокалотерапія є методом, первісно органічно пов'язаним зі співом. Її елементи дозволяють коригувати настрої співака, психічні стани, пов'язані з публічними виступами, активізувати процеси формування індивідуального стилю психологічної саморегуляції виконавської діяльності.

Розглядаючи ці методи як єдину систему, зазначимо, що природа вибраних напрямів співзвучна з природою вокального мистецтва.

Специфіка вокального виконавства межує з багатьма теоріями та положеннями з області мистецтва, естетики, філософії та ін., завдяки яким висвітлення менталітету людини, феномена музики, а також феномена художньо-творчого розвитку музиканта буде більш зрозумілим в контексті їхньої трансцендентальної спрямованості. Тобто використання психотерапевтичних методів у навчально-виховному процесі обумовлено концепцією трансцендентального синтезу, самою сутністю трансцендентальної педагогіки.

Сутність трансцендентальної педагогіки охоплює такі поняття, як трансцендентне та трансцендентальне. Вони представляють собою злиття інтуїції, уявлення, фантазії та вищих сил, таких, як творчість, загальнолюдські цінності, духовність [9].

Трансцендентальна педагогіка покликана розвивати обдарованість людини, розкривати її потенціал. Вона прагне до творчої діяльності, основаної на синтезі мистецтв, наук, культур. Тут доречно використання психотерапевтичних технік (арт-, музико-, бібліо-, казко-, вокалотерапія, виховання мистецтвом). Вони спрямовані на розвиток художнього таланту в людині, пробудження здатностей до креативної діяльності.

Необхідно зазначити, що творчі здібності співака спираються на єдність свідомого та несвідомого, раціонального та ірраціонального, зрозумілого та сфери інтуїції. Все те, що усвідомлено співаком (знання, вміння, навички, закони виконавського мистецтва), використовується систематично в роботі. А ось глибинне складно заставити працювати, хоча воно створює необхідний настрій, народжує натхнення.

Положення трансцендентальної педагогіки передбачають розкриття вищих здібностей, постановку надзавдання, викладання на основі трансцендентального підходу з використанням синтезу мистецтв, психотерапевтичних методик, а також формування духовно-творчих начал. Але, як правило, в роботі зі студентом не враховуються можливості використання художніх засобів філософії, живопису, поезії тощо. У кращому випадку, педагог розвиває артистичні дані співака. Налаштованість на кращі приклади в мистецтві, літературі, науці, спрямованість на власну індивідуальність складає зміст надзавдання у трансцендентальній педагогіці. Конгломерат синтезу різних мистецтв та наук у поєднанні із застосуванням психотерапевтичних методик у професійній підготовці співаків до концертно-камерної діяльності реалізує на практиці одну з виділених нами педагогічних умов даної підготовки: використання різних організаційно-методичних форм пізнавальної та виконавської діяльності співаків, насичених художньо-естетичним, полікультурним та евристичним змістом. Друге надзавдання – розробка східних езотеричних технік у застосуванні до акторської майстерності співака. Необхідна виробка такого стану його підсвідомості, що буде сприяти творчому процесу та розкриттю креативних сил співака.

Об'єднання майстерності та способу досягнення незвичайних станів свідомості у трансцендентальній педагогіці є синтезом, який спрямований на стимулювання духовного та творчого розвитку, оволодіння різними сферами мистецтва, психотерапевтичними техніками, самовдосконалення та саморозвиток.

Таким чином, метод трансцендентального синтезу може сприяти розкриттю духовно-творчих здібностей співака, реалізувати його творчий потенціал, збагачувати його внутрішній мир, а напрями вокалотерапії, НЛП, тілесно-орієнтованого тренінгу можуть бути націлені не тільки на визволення особистості виконавця від певних психологічних проблем, але і на розвиток здібностей, творчий та професійний зріст.

Отже, впровадження психотерапевтичних методів у практику роботи в камерному класі розширює та збагачує арсенал засобів впливу на співака, які є в арсеналі педагога та концертмейстера. В зв'язку з цим перед педагогом та концертмейстером встають наступні завдання:

- надання студентам необхідної теоретичної інформації з області психології виконавської діяльності;
- організація процесу самопізнання власної індивідуальності;
- ознайомлення співаків з різними методами саморегуляції, психотерапевтичними прийомами, їхній індивідуальний підбір для кожної конкретної особистості та відпрацювання в рамках навчальної виконавської практики;
- моделювання на уроках та репетиціях позитивних, продуктивних розумових установок, психологічно доцільної поведінки, пошук та закріплення психічних станів, які є оптимальним «фоном» для індивідуальної творчої діяльності кожного співака.

Тобто педагогу необхідно розробити та вибудувати індивідуально-особистісну модель оптимального психофункціонального стану, яка повинна містити певні елементи саморегуляції та може бути спрямована на зняття фізичної напруги, підняття емоційного тону, зниження значущості виступу тощо. Необхідно також враховувати специфіку виконавської діяльності, мотивацію майбутнього виступу, досвід, фізичний стан, наявність психологічних бар'єрів перед сценою тощо, тобто підготовка повинна бути спрямованою та строго індивідуалізованою. Крім того, завданням педагога також є постійна психологічна підтримка студента – навіювання йому впевненості у своїх силах, яка допомагає недосвідченому виконавцю справлятися з різними труднощами, що виникають у процесі навчання (включаючи і проблеми внутрішнього, психологічного плану).

Музикант-виконавець перед виходом на сцену зазвичай розігрується (співак розспівується), начебто розминається, та нерідко буває, що музикант «розігрався», «розспівався», а стан його свідомості, психіка не готові до виступу, тобто «розминка», якщо так можна сказати, повинна бути не тільки фізичною, але і психологічною.

В силу специфічності роботи не тільки в області концертного виконавства, але і в будь-якому іншому виді діяльності, де передбачається високий рівень емоційного навантаження на психіку людини, слід підтримувати розуміння того, що управління своїми психологічними станами – необхідність та вимога часу і що впровадження в сучасну програму навчання концертному виконавству методів психологічної підготовки може значно підвищити якість загальної підготовки молодих музикантів-виконав-

ців.

Навчання методам саморегуляції в такій області, як підготовка до концертно-камерної діяльності, безсумнівно, повинно бути представлено в навчальних планах музичних факультетів вишів країни. Формування психологічної готовності музиканта-виконавця до концертної діяльності є необхідною сучасною вимогою та умовою навчально-виховного процесу. Природно, що педагог, який виховує виконавця, повинен бути сам достатньо компетентним у питаннях саморегуляції. Відсутність у нього відповідних знань та умінь призводить до недооцінки, а іноді до повного ігнорування цієї важливої сторони професійного навчання.

Як показує практика, у більшості музичних навчальних закладів робота з психологічної адаптації молодих виконавців до умов майбутньої професійної діяльності носить стихійний характер – відсутність цілеспрямованості, організованості педагогічних дій та фундаментальності теоретичної підготовки педагогів робить цей процес малоефективним. Для вирішення даної проблеми вимагається понад усе вдосконалення психологічної підготовки педагогічних кадрів, які працюють у музичних навчальних закладах, розробка спеціальних лекційних курсів, присвячених питанням саморегуляції музично-виконавської діяльності, активне включення їх в плани роботи факультетів підвищення кваліфікації.

При складанні певної методики роботи зі співаком неможливо теоретично врахувати всі динамічні чинники. Це прерогатива безперервних уважних спостережень за поведінкою студента, умовами соціального середовища, що оточують його, стилем міжособистісного контакту з педагогом та концертмейстером. Необхідна постійна підвищена чутливість до коливань внутрішнього стану співака.

В обов'язки педагога входить вивчення особливостей психічної організації кожного студента та врахування їх при виборі: репертуару; методики викладання, форми проведення уроку; форм передконцертної підготовки; способів організації сценічної поведінки співаків; форм висловлення критичних зауважень після виступу; планування подальших перспектив розвитку співака.

Слід підкреслити, що якщо студент показує недостатньо високий рівень занурення у виконавсько-виховний процес, то його можна підвищити за рахунок:

- а) самоаналізу причин та знаходження сильних та слабких сторін своєї поведінки та відношення до діла;
- б) пошуку власного ідеалу виступу на прикладі інших студентів-виконавців, які досягли значних результатів у виконавській діяльності;
- в) формування синдрому досягнення успіху, що веде до бажання завжди бути в числі кращих виконавців;
- г) навчання вибору цілей в кожній конкретній концертній обстановці та ситуації.

Висновки і пропозиції. Таким чином, підводячи підсумок дослідженням вище проблемам, пов'язаним із здійсненням виконавської діяльності співаком у процесі підготовки до концертно-камерної діяльності, виділимо ряд важливих аспектів:

1. Поряд із традиційними прийомами та методами підготовки співака до виконавської діяльності, ефективними, інноваційними та відповідними вимогам сучасного рівня розвитку виконавського мистецтва доцільними є наступні психотерапевтичні техніки: 1) нейролінгвістичне програмування; 2) тілесно-орієнтований тренінг; 3) вокалотерапія. Розглядаючи дані методи як єдину систему педагогічного впливу на співака, їхнє використання, на

наш погляд, дозволяє коригувати психічні стани співака, пов'язані з публічними виступами, активізувати процеси формування індивідуального стилю психологічної саморегуляції виконавської діяльності, сприяти вживанню в «новий образ» успішного концертно-камерного виконавця.

2. Використання методики психолого-педагогічної підготовки співака до концертного виступу, яка включає традиційні методи та способи, а також ті, що розглядаються нами з позицій та принципів трансцендентальної педагогіки з використанням ме-

тоду трансцендентального синтезу мистецтв, психотерапевтичних методів та східних езотеричних технік, значно збагачує зміст підготовки співака до концертно-камерної діяльності та призводить до досягнення головної цілі даної підготовки – успішності співака в концертно-камерній діяльності.

Перспективу подальших досліджень з даної проблеми ми вбачаємо у розробці різноманітних вправ психотерапевтичного напрямку, адаптованих для застосування у професійній підготовці співаків до концертно-камерної діяльності.

Список літератури:

1. Бэндлер Р. Используйте свой мозг для изменения. Нейро-лингвистическое программирование / Р. Бэндлер. – Санкт-Петербург: «Ювента», 1998. – 168 с.
2. Бэндлер Р., Гриндер Д. Рефрейминг: ориентация личности с помощью речевых стратегий / Р. Бэндлер, Д. Гриндер. – Воронеж : НПО «МОДЭК», 1995. – 256 с.
3. Грачева Л.В. Процессы психической саморегуляции в актерской психотехнике: дис. ... кандидата искусств. наук: 17.00.01 / Грачева Лариса Вячеславовна. – СПб, 1992. – 239с.
4. Гриндер Д. Из лягушек в принцы. Нейро-лингвистическое программирование / Д. Гриндер, Р. Бэндлер. – Воронеж: НПО «МОДЭК», 1994. – 240 с.
5. Дмитриев Л.Б. Основы вокальной методики / Л.Б. Дмитриев. – М.: Изд. «Музыка», 1968. – 673 с.
6. Клименко Ю.Г. Профессиональные особенности психологии актера: К проблеме стресса и катарсиса в сценическом перевоплощении: дис. ... кандидата искусствоведения: 17.00.01 / Клименко Юрий Григорьевич. – М., 1999. – 180 с.
7. Кондрашенко В.Т. Общая психотерапия: Учебное пособие / В.Т. Кондрашенко, Д.И. Донской. – Мн.: Высш. шк., 1997. – 464 с.
8. Петрушин В.И. Музыкальная психотерапия / В.И. Петрушин. – М.: Композитор, 1997. – 164 с.
9. Пономарева Е.Ю. Теоретические основы и методика развития творческой свободы певца в вокальных студиях: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.02 / Пономарева Елена Юрьевна. – М., 2002. – 223 с.
10. Шейко Р. Елена Образцова. Записки в пути. Диалоги / Р. Шейко. – М.: Искусство, 1984. – 351 с.

Экономова Э.К.

Одесская национальная музыкальная академия имени А.В. Неждановой

МЕТОДИКА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ПЕВЦОВ К КОНЦЕРТНОМУ ВЫСТУПЛЕНИЮ В КЛАССЕ КАМЕРНОГО ПЕНИЯ

Аннотация

Исследована сущность психотерапевтических методов в аспекте вокально-педагогического применения их в исполнительской деятельности певца. Использование этих методов, по мнению автора, способствует формированию у певцов способности к психологической саморегуляции. Целью внедрения психотерапевтических методов в практику подготовки певцов является достижение ими комфортных психологических состояний в обстоятельствах концертного выступления.

Ключевые слова: психотерапевтические методы, нейро-лингвистическое программирование, рефрейминг, телесно-ориентированный тренинг, вокалотерапия.

Ekonomova E.K.

A.V. Nezhdanova Odessa National Musical Academy

METHODOLOGY OF PSYCHOPEDAGOGICAL TRAINING OF SINGERS TO THE CONCERT PERFORMANCE IN THE CHAMBER SINGING CLASS

Summary

The essence of psychotherapeutic methods is examined in the aspect of their vocal pedagogical application to the singer's performing activity. According to the author, the use of these methods promotes the formation of singer's ability in psychological self-regulation. The purpose of implementing psychotherapeutic methods in the singers' training is the singer's achievement of comfortable psychological state in the concert performance.

Keywords: psychotherapeutic methods, neuro-linguistic programming, reframing, body-oriented training, vocal therapy.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ЕМПАТІЇ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Рябовол Т.А.

Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України

На основі різних підходів до психологічної корекції та розвитку емпатії у дітей молодшого шкільного віку визначено основні чинники ефективності корекційно-розвивальної роботи вказаного напрямку. Акцентовано увагу на вікових та особистісних утвореннях, пов'язаних з розвитком емпатії у молодших школярів з проблемами соціальної адаптації.

Ключові слова: дезадаптований, децентрація, ідентифікація, емпатійність, мотивація, про-соціальне ставлення, рефлексія, самоставлення, соціальна адаптація, емпатія.

Постановка проблеми. За час становлення України, як держави, в системі освіти було, на жаль, мало здобуто нового та багато втрачено з того, що напрацьовувалося попередніми поколіннями. Практично зруйнована система виховання в державних загальноосвітніх закладах через зайнятість суспільства процесами виживання, відсутність у суспільстві морально-етичних орієнтирів, гідної оплати педагогів призвели до значного зростання рівня злочинності серед молоді. За кілька поколінь відсутність необхідної державної політики спричинило виникнення цілої когорти соціальнодезадаптованих. Останні події в країні виявили масштаби проблеми жорстокості, байдужості та корисливості молодих людей, так званих «тітушок». Розвинути здатність до співчуття та співпереживання у них вже неможливо, але для наступних поколінь не все ще втрачено, якщо виховувати ці якості з дитинства. Прагматизм сучасних дітей у поєднанні з невмінням керувати своїми емоціями, свідомо сприймати й адекватно оцінювати дійсність, регулювати свою поведінку в спілкуванні з іншими людьми призводить до поширення дрібного хуліганства та правопорушень. Проблема потребує негайного і серйозного втручання з боку державних органів, громадських організацій та небайдужих громадян і не лише з гуманістичних переконань, а й з прагматичних, адже занепад духовності незмінно призводить до деградації суспільств, суспільної кризи та протистояння.

Першочерговим завданням сучасної школи має бути розвиток дітей як особистостей, тобто їх соціальний і комунікативний розвиток, навчання веденню діалогу, гуманним правилам співіснування. Така робота має проводитися усіма учасниками навчально-виховного процесу. Психокорекційна розвивально-відновлювальна робота розпочата у молодшій школі має бути невід'ємною складовою навчально-виховної діяльності в загально-освітніх закладах.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Здатність опановувати ті моральні цінності та норми поведінки, котрі відповідають вимогам суспільства є одним з критеріїв успішної соціальної адаптації підліткової людини [8]. Сприяє їх засвоєнню високий рівень соціального інтелекту, неодмінною складовою, якого є здатність до емпатії (**предмет нашої наукової розвідки**). В свою чергу, емпатійність індивіда є важливим підґрунтям для виховання у нього моральних цінностей, гуманного ставлення до інших.

¹ Емпатія – це спроможність збагнути емоційний стан іншої людини, з допомогою проникнення-вчуття в її переживання. В епоху НТП потреба в гуманності стає життєво необхідною [Г.О.Бал/ Сучасний гуманізм і освіта]. За відсутності достатньої любові, співчуття, уваги в дитинстві відбувається викривлення особистісного розвитку та виникнення невротичних або психопатичних розладів. (авт.)

Таким чином, перед нами постало завдання розробити концепцію виховних та розвиваючих заходів з метою корегування існуючих недоліків особистості дітей, що пов'язані з емпатією, для попередження соціальної дезадаптації в молодшому шкільному віці та надалі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емпатія, як механізм засвоєння моральних норм та цінностей, діє на двох рівнях: рівні міжособистісних стосунків та на рівні суспільної взаємодії. Певна річ, суспільство зацікавлене у розвитку даної здатності у кожного зі своїх членів, адже емпатія перетворює поведінку людини на суспільноприйнятну, а за умови її достатнього розвитку – гуманну. Крім того, у кожного психічно здорового індивіда існує природне бажання мати розуміння, співчуття, турботу рідних, близьких, знайомих і просто навколишніх людей. Для дитини співчуття, співпереживання, розуміння з боку дорослих життєво необхідні: у перші місяці – просто для нормального психічного розвитку¹; надалі – для формування здорової особистості із соціально обумовленою поведінкою. Здатність до емпатії є вродженою, але її розвиток відбувається протягом життя: від примітивних форм емоційного зараження до високодуховних проявів жертвності.

Твердження позитивної ролі високого рівня розвитку емпатії для успішності соціальної адаптації, в цілому, сповна вписується у парадигму А. В. Петровського. Він стверджує, що процес соціалізації відбувається в три етапи: власне адаптація, персоналізація та інтеграція. Однак саме високий рівень емпатії заважає людині задовольняти власні потреби на етапі персоналізації – людина чутлива до чужих переживань, здатна пожертвувати власними інтересами на користь іншого значно обмежує себе та допускає порушення особистісних меж, часто стає жертвою умілих маніпуляцій, що призводить до внутрішньо особистісних конфліктів. Зрозуміло, що без успішного засвоєння умінь та навичок попереднього етапу, дитина нездатна до повноцінної інтеграції в соціумі. Тому процес соціалізації для неї буде важкодоступним.

Такі люди адаптуються до життя в соціумі, розвиваючи, так звану, диспозиційну терпимість (аналог толерантності, жертвності). Теоретичних та практичних досліджень, присвячених даній проблематиці в сучасній психології значно менше, ніж тих, що доводять позитивну роль високого розвитку емпатії. Найчастіше про це йдеться в роботах представників різних напрямків немедичної психотерапії, тому що високоемпатійні особистості складають значну частину їх клієнтів.

Діти з високим рівнем емпатії не завдають особливих проблем та неприємностей батькам та педагогам, але якщо у них розвивається внутрішньо-особистісний конфлікт, в результаті якого

сформувалося стійке негативне ставлення до інших людей, то їм притаманна прихованість емоцій, застрягання в отриманих образах, пасивний протест та відгородження від інших. Зазнавши поразки, не досягши бажаного в ситуаціях спільної діяльності, дитина запам'ятовує ці ситуації, накопичує негативний досвід. Котрий певним чином орієнтує дитину на очікування неприємних подій та підтримує той фон, на котрому легко спалахують негативні емоційні та інтелектуальні оцінки людей, що породжують недовіру та упередженість, очікування та прогнозування невдач, неприємностей в ситуаціях взаємодії та упередженості у розвитку взаємин з людьми. Це заважає пошуку адекватних способів спілкування.

В результаті попередніх досліджень ми переконалися в тому, що дітям з високим рівнем розвитку емпатії притаманні: чуйність, уважність, інтерес до особистості партнера, толерантність до емоціогенних факторів, здатність до співчуття та реальної допомоги, тактовність, ввічливість, достатньо висока децентрація і т.п. Однак, високий рівень розвитку емпатії молодших школярів, із властивими йому занадто високою чуйністю, вразливістю, переважно емоційним сприйняттям проблем інших може призвести до певного відчуження від власних. Підвищена потреба в любові, часто стає причиною конформності, невміння будувати адекватні рольові стосунки у шкільному середовищі, відстоювати власну гідність. За умови недостатнього розвитку самоконтролю подібна стратегія може заважати процесу соціально-психологічної адаптації дитини.

Як правило, у конфлікті з агресивними проявами присутні жертва та переслідувач. Представниками агресивної сторони, зазвичай, є люди з недорозвинутою емпатією, в ролі жертв постають особи із завищеною, порівняно із більшістю, диспозиційною терпимістю. Як це не дивно, але вони співчують своїм кривдникам, що правда, в основі такого співчуття знаходиться страх перед кривдником та невпевненість у власних силах. І їхній завищений рівень емпатії, у даному випадку, формується, як компенсаторний механізм, своєрідний психологічний захист. Якщо конфлікт не тривалий у часі, або тільки розпочався, підліток із завищеною емпатійністю стверджує, що він «не хоче образити; йому шкода того...», хто виявляє до нього агресію [9].

Якщо розглядати дане явище в процесі його розгортання, то спочатку цей механізм адаптації підтримується настановами, що спрямовують особу на вияв терпимості до інших, намагання зрозуміти, прийняти, виправдати їхні вчинки, нехтування своїми інтересами. Але з часом, систематичне повторення подібних ситуацій призводить до виникнення інтроєкції – невротичного механізму порушення особистісних меж у взаєминах; викривленого сприймання інших (ефект ореола); посилення навіюваності, конформності, пасивності; схильності до віктимної поведінки, зниження ініціативності та відповідальності особи за свої дії. З часом перераховані особливості прищвиджують процес емоційного вигорання, призводять до зневіри в людей. Подібний спосіб пристосування, якщо він є провідним для індивіда, шкодить повноцінній адаптації у суспільстві; в особистісному розвитку заважає персоналізації та самоактуалізації індивіда, перешкоджає інтеграції в групі. Тому, ми вважаємо, що завищений рівень емпатії, не менше, ніж низький, потребує психологічної корекції.

Що до іншої категорії соціальнонеадаптованих неповнолітніх з недостатнім розвитком емпатії, вони емоційно бідніші та більш закриті від своїх адаптованих ровесників, вони не навчені особливо

розрізняти різні емоційні стани інших людей, їх почуття. Доволі часто ці діти просто не знають як це: співпереживати, відчувати, розуміти, підтримувати, як цінувати гідність іншої людини. Їм більш притаманно задовольняти власні потреби та вирішувати конфлікти з допомогою агресивних проявів. Причиною тому є низький мотиваційно-установчий рівень готовності до життя в колективі, через агресивність, замкненість або тривожність, недостатній загальнокультурний та соціокультурний розвиток в результаті педагогічної занедбаності дитини.

Однак в структурі емпатії як надмірно, так і недостатньо співчутливих дітей спостерігається дещо спільне – дисбаланс її компонентів. Як надмірне домінування (у високоемпатійних), так і недорозвиток (у малоемпатійних) будь-якого компоненту емпатії емоційного, когнітивного, поведінкового чи прогностичного порушує рівновагу у структурі емпатії, спотворює її розвиток та призводить до переродження її у інший феномен чи й рису особистості. Наприклад, пасивність, покірність, конформність та байдужість виникають, як результат емоційного вигорання, коли індивід занадто часто допускає порушення власних особистісних меж. Можна припустити, що навіюваність (як зараження чужими емоціями), нестійкість бажань та намірів утворюються в результаті слабкого усвідомлення індивідом власних потреб та розмитості ідентифікації і призводять до того, що така людина стає надто керованою і тому легко потрапляє під вплив маніпуляторів, її сприймання викривлене, а поведінка мотиваційно спотворена. І коли йдеться про поведінку таких осіб, то їх дії мало чим відрізняються від вчинків малоемпатійних дітей, яким притаманна байдужість, що сформувалася через егоцентричну спрямованість, формальне знання моральних норм, обмежений потенціал комунікативних умінь та навичок. Викривлення поведінки, що стають вершиною айсберга, описаних нами аномалій розвитку особистості мають істотний вплив на успішність соціальної адаптації неповнолітніх молодшого шкільного віку.

Ткачук Л. В. [10] приводить приклад особистісного викривлення, в основі якого лежить дисбаланс в структурі емпатії – це жорстока поведінка, з проявами садизму одного підлітка по відношенню до іншого. Садист відчуває переживання страждання жертви, однак переживає при цьому задоволення і насолоду від споглядання мук жертви. Його переживання мають протилежну модальність переживанням об'єкта насильства. Ткачук Л.В. називає це проявом егоїстичної емпатійності або квазіемпатійності у всіх її формах від співпереживання, зловтіхи при усвідомленні мук іншого, наміру протидіяти до реальної протидії, навіть садизму по відношенню до іншого. Репрезентація егоїстичної емпатії відбувається на фоні негативного озлобленого ставлення до людей. Тут же авторка зазначає, що у більшості випадків будь-яка психопатологія, яка проявляється у крайніх формах егоїстичної емпатії, супроводжується деприваційним досвідом відносин діти – батьки. Підсумовуючи сказане вище, Л.В. Ткачук стверджує, що у підлітково-юнацькому віці емпатійність може проявлятися в усіх її формах, розвинутих до найвищих рівнів і в залежності від особливостей ціннісно-сміслової сфери особистості, обумовлювати її просоціальну чи навпаки – асоціальну поведінку.

Ми вважаємо, за необхідне формування тих складових емпатії, наявність яких сприятиме її гармонізації. Оптимізація розвитку емпатії у цих школярів з допомогою системи корекційно-розви-

ваючих занять має сприяти розвитку особистісної рефлексії, формуванню нових умінь сприймання та прогнозування поведінки інших людей, допомагає на етапі означення особистісних меж, становлення саморегуляції власних переживань і поведінки.

З нашої погляду, корекційна робота з дітьми, що мають проблеми в процесі соціального пристосування, буде ефективнішою, якщо її починати в молодшому шкільному віці, коли відхилення в поведінці, та викривлення особистості ще не набрали тотального характеру. Таким чином подібна робота набуватиме переважно профілактичної природи, адже у зоні найближчого розвитку знаходиться потреба у спілкуванні та авторитет серед ровесників, здобувати який, допоможуть комунікативна активність, впевненість в собі та вміння зрозуміти іншого. Усі перераховані атрибути набуваються та вдосконалюються у контексті групової ідентифікації, у процесі спілкування з ровесниками. Критерієм успішності «життя» в групі стає ставлення однолітків до дитини: прийняття її до групи чи відторгнення або, навіть, ізоляція. Важливу роль тут відіграє рівень розвитку емпатії підлітків. Наявність або відсутність авторитету найбільше впливає на формування самооцінки у цьому віці, а від ставлення до самого себе залежить і ставлення до інших. Утворюється ніби замкнене коло, і розірвати його можна з допомогою корекції емпатії у молодшому шкільному віці.

Крім того, підлітковий вік є також наступним періодом генезу та вдосконалення когнітивного компоненту емпатії, розвитку особистісної рефлексії, нових умінь сприймання та прогнозування поведінки інших людей, наступним етапом означення особистісних меж, становлення самоконтролю над власними переживаннями і поведінкою, подальшого усвідомлення моральних засад людських взаємин.

Переважаюча більшість існуючих корекційних програм для роботи з дезадаптованими учнями передбачають широкий спектр впливу на когнітивні, емоційні та поведінкові особистісні складові. Не є виключенням і корекція емпатії, як писав у свій час А. Гольдштейн: «На нашу думку, навчання лише емпатійному спілкуванню не спроможне охопити повний (тобто всі компоненти) смисл емпатії, дає можливість засвоїти форму, а не зміст, дає скелет без плоті, і нерідко маємо механічну карикатуру про-соціального атитюду» [5]. Якщо зосередити увагу лише на емпатійному спілкуванні без формування необхідних перцептивних, ревербераційних і когнітивних аналітичних умінь, ефективність такої роботи буде мінімальною, без них дитина нездатна буде набуті на групі емпатійні уміння переносити і підтримувати в реальному житті.

Апробація власних методів корекційної роботи з молодшими школярами та методів інших авторів дозволила нам виявити критерії підвищення ефективності психокорекційної роботи серед них: максимум інтерактивної діяльності, індивідуальний підхід до учасників груп, авторитет дорослого для дитини, синтонність, як вікову особливість.

Аналіз результатів наших досліджень та досліджень інших авторів дозволили визначити фактори соціальнопсихологічної корекції емпатії у дітей молодшого шкільного віку:

- ціннісно-орієнтований фактор. Явище емпатії у людей розглядається невіддільно від загальнолюдських моральних норм та цінностей. Отже оптимізація емпатії відбувається шляхом актуалізації у дітей знань про моральні норми;

- особистісно-рефлексивний фактор необхідний для усвідомлення власних почуттів та свідомий вибір особистої позиції, способом аналізу власних переживань, думок та вчинків;

- інтуїтивно-прогностичний чинник як здатність до прогнозу перебігу ситуації а також для усвідомлення власної відповідальності за результат, розвивається в результаті моделювання можливих ситуацій;

- емоційно-вольовий важливий компонент у регуляції емоційної складової, притаманний вищому рівневі емпатії, постає паралельно з самоконтролем;

- поведінковий – фактор дієвої емпатії, реальної співдії та допомоги, формується у контексті діяльності шляхом позитивного підкріплення соціальнобажаної поведінки;

Висновки та перспективи подальших розвідок. Корекційна робота має бути спрямована на розвиток когнітивного, прогностичного, інтуїтивного та поведінкового компонентів емпатії, особистісної рефлексії; формування комунікативної активності, поведінкових умінь та навичок виходу з ситуацій конфлікту, протистояння маніпуляції; корекцію емоційної складової емпатії, становлення саморегуляції власних переживань і зумовленої ними поведінки, означення особистісних меж, повинна прискорювати подальше усвідомлення моральних засад взаємин, сприяти адекватності самооцінки, про-соціальному ставленню.

Навчити дитину приймати себе та інших допомагає психологічна підтримка, співчуття її емоційному стану, усвідомлення нею мотивів, почуттів, внутрішніх конфліктів і т.п. Більшість дітей початкової школи з труднощами соціального пристосування достатньо добре піддається психолого-педагогічному впливу, якщо педагоги та психологи виступають в ролі фасилітаторів і з їх допомогою успішно долає труднощі соціальної адаптації.

Список літератури:

1. Балл Г.О. Сучасний гуманізм і освіта // Г.О. Балл Соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти. Ліста – М.: Рівне – 2003. – 127 с.
2. Власова О.І. Основні лінії розвитку соціальних здібностей в онтогенезі // Соціальна психологія // Власова О.І. – К., 2005. – №4 (12). – С. 44-54.
3. Гиппенрейтер Ю.Б., Карягина Т.Д., Козлова Е.Н. Феномен конгруэнтной эмпатии. // вопросы психологии. – М., 1993. № 4. – С. 35-38.
4. Головаха Е. И., Панина Н.В. Психология человеческого взаимопонимания // Головаха Е. И., Панина Н.В. – К., 1989. – 181 с.
5. Гольдштейн А., Хомик В. Тренинг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам / Пер. З англ. В. Хомика. – К.: Либідь, 2003. – 520с.
6. Дзюбо Л.В. Социальные предпосылки школьной дезадаптации младших школьников в современных условиях // Психология на перетині тисячоліть. Збірник наукових праць учасників П'ятих Костюківських читань: В 3 т. // Дзюбо Л.В. – К.: Гнозис, 1998. – Т.1. – С. 387-394.
7. Журавльова Л.П. Психологія емпатії. //Монографія// Журавльова Л.П. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І Франка, 2007 – 327 с.
8. Максимова Н.Ю., Милютин Е.Л. Курс лекций по детской патопсихологии / Максимова Н.Ю., Милютин Е.Л. – Ростов-на-Дону, 2000. – 573 с.

9. Рябовол Т. А. Роль емпатії процесі соціальної адаптації людини // Рябовол Т. А. // Наукові записки Інституту психології Ім. Г.С. Костюка АПН України/ За ред.академіка С. Д. Максименка. – К.: Нора-прінт, 2004. – Вип. 24 – 384 с.
10. Ткачук Л.В. Особливості розвитку емпатії в підлітково-юнацькому віці // Ткачук Л.В. // Духовність як основа консолідації суспільства: Уряду України, Президенту, законодавчій, виконавчій владі аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. – К., 1999. – Т.16. – С. 275-279.

Рябовол Т.А.

Институт психологии имени Г.С. Костюка
Национальной академии педагогических наук Украины

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ЭМПАТИИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация

На основе различных подходов к психологической коррекции и развития эмпатии у детей младшего школьного возраста определены основные факторы эффективности коррекционно-развивающей работы указанного направления. Акцентировано внимание на возрастных и личностных образованиях, связанных с развитием эмпатии у младших школьников с проблемами социальной адаптации.

Ключевые слова: дезадаптированный, децентрация, идентификация, эмпатийность, мотивация, про-социальное отношение, рефлексия, самоотношения, социальная адаптация, эмпатия.

Ryabovol T.A.

Institute of Psychology G.S. Kostyuk
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF EMPATHY YOUNGER PUPILS OF SECONDARY SCHOOLS

Summary

Based on different approaches to psychological adjustment and development of empathy in children of primary school age the major factors effectiveness correctional and development of the specified destinations. The attention is focused on the age and personality entities associated with the development of empathy in younger students with problems of social adaptation.

Keywords: disadaptaited, deceneration, identification, motivation, pro-social attitudes, reflection, self-esteem, social adaptation, empathy.

УДК 378.1

ВІРТУАЛЬНІ ПЕДАГОГІЧНІ СПІЛЬНОТИ ЯК ПЛАТФОРМА ДЛЯ САМОРОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Сокол І.М.

Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
Запорізької обласної ради

У даній статті описуються віртуальні педагогічні спільноти як платформи для саморозвитку та вдосконалення педагогічних працівників. На сьогоднішній день Державою, одним із напрямків створення умов для поетапного переходу до нового рівня освіти, визначено формування мережових професійних співтовариств і єдиного освітнього простору. Даний напрямок має великі перспективи, але супроводжується низкою технічних, психологічних та педагогічних проблем.

Ключові слова: мережа Інтернет, віртуальні педагогічні спільноти, інформаційні-комунікаційні технології саморозвиток педагогічних працівників, взаємодія.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та реформа системи освіти вимагає розробку нових, сучасних умов для підвищення кваліфікації вчителів, створення єдиного інформаційного простору. Так, згідно звіту «Реформа системи освіти в рік освіти та інформаційного суспільства» [1] МОНМСУ за 2011 рік пріоритетом розвитку загальної середньої освіти є впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що за-

безпечують удосконалення навчально-виховного процесу, доступність та ефективність освіти, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві.

Згідно наказу МОНСМ України № 2 від 03.01.2012 «Щодо оволодіння учителями загальноосвітніх навчальних закладів інформаційно-комунікаційними технологіями» [2] управління освіти звітуються про 90-100% оволодіння учителями загальноосвітніх навчальних закладів інформацій-

но-комунікаційними технологіями. Дані показники говорять про те, що пора переходити з етапу «навчаємось» до етапу «впроваджуємо та використовуємо».

У нових державних стандартах для початкової, базової та повної школи учнів закладений компетентний підхід, в тому числі формування ІКТ-компетентності як ключової компетентності. Але перш ніж говорити про компетентності учнів необхідно відповідним чином підготувати вчителів. В Україні Державною програмою впровадження ІКТ в навчально-виховний процес загальноосвітніх закладів «Сто відсотків» на період до 2015 року одним із напрямків створення умов для поетапного переходу до нового рівня освіти визначено формування мережевих професійних співтовариств і єдиного освітнього простору. Даний напрямок має великі перспективи, але на сьогоднішній день спостерігається значний розрив між можливістю сучасних Інтернет-технологій та рівнем їх використання вчителями у професійній діяльності. Існує тенденція неухильного збільшення цього розриву, оскільки кількість ресурсів і сервісів Всесвітньої мережі постійно зростає, а удосконалення методик викладання з використанням нових ресурсів відбувається повільно, адже кожна зміна в системі освіти потребує попередньої апробації. Тому сьогодні дуже важливо забезпечити своєчасну і безперервну підготовку вчителів щодо роботи в Інтернеті, в мережевих віртуальних співтовариствах.

Мета статті. Представити віртуальні педагогічні спільноти як платформу для саморозвитку педагогічних працівників.

Виклад основного матеріалу. Термін «віртуальна спільнота» був уведений Говардом Рейнгольдом – дослідником соціальних відносин у мережі й одним із засновників спільноти WELL – в 1993 році в книзі «Virtual Community» [Rheingold H., 1993] [1].

Рейнгольд визначив віртуальні спільноти як соціальні об'єднання, які виростають із Мережі, коли група людей підтримує відкрите обговорення досить довго й толерантно. Для Рейнгольда ключовою ознакою спільноти є відкрите обговорення, спілкування групи людей за допомогою інформаційної мережі Інтернет [2].

За Т.Д. Коломієць мережні професійні педагогічні об'єднання – це нова форма організації професійної діяльності в мережі. Участь у професійних мережевих об'єднаннях дозволяє вчителям, які живуть у різних куточках Землі спілкуватися один з одним, вирішувати професійні питання, реалізувати себе і підвищувати свій професійний рівень [3].

Віртуальне співтовариство є група осіб, які, знаходячись у стані взаємозалежності один від одного, координують і погоджують свою спільну діяльність за допомогою Інтернет-технологій [4].

Малицька І.Д. зазначає, що усі терміни визначають дві головні характеристики віртуальних спільнот – спільну взаємодію й інформаційно-комунікаційні технології. Визначаючи, що користувач, спілкуючись у віртуальній спільноті, отримує і засвоює відповідну інформацію, має можливість удосконалити свої ІКТ-навички, логічним продовженням розвитку віртуальних спільнот у кіберпросторі стало формування віртуальних спільнот освітнього напрямку [5].

Основні завдання віртуальних освітніх спільнот: теоретичне вивчення та практичне освоєння сучасних освітніх технологій; формування навичок роботи з електронною поштою та програмами для спілкування в чаті в режимі on-line; проведення тематичних консультацій; методична підтримка та професійне зростання педагогів за рахунок широ-

кого використання засобів інформаційних технологій; обмін інформацією, досвідом роботи, поширення успішних педагогічних практик; можливість спілкування вчителів з метою обговорення нагальних педагогічних проблем, актуальних питань освіти; підвищення кваліфікації та перепідготовка вчителів в області застосування сучасних інформаційних технологій; створення, як наслідок, єдиного інформаційного простору, доступного для кожного учасника спільноти та інші.

Аналіз наявних досліджень проблеми. Мережні професійні педагогічні об'єднання, на думку багатьох науковців, відіграють значну роль у професійному розвитку педагогів. Участь в мережних професійних педагогічних об'єднаннях не тільки стимулює професійний ріст педагогів, але дозволяє вчителям, які живуть у різних куточках міста (країни, області, району), спілкуватися один з одним, вирішувати професійні питання та підвищувати свій професійний рівень.

Якщо проаналізувати український сегмент глобальної мережі, можна сказати, що на сьогоднішній день вже існують деякі мережні професійні педагогічні об'єднання. Але діяльність учителів в мережах носить безсистемний характер, відсутній модератор мережі, якості викладених ресурсів дуже низька, відбувається постійне порушення авторського права тощо. Педагогіка мережних спільнот на території України є ще дуже мало розробленим напрямом теорії та методики професійної освіти.

Проблема підготовки вчителів щодо роботи в мережних професійних педагогічних об'єднаннях знайшла відображення при вирішенні широкого кола теоретичних і прикладних питань, пов'язаних з: науково-педагогічним супроводом професійного зростання освітян (Сущенко Л.О., Дивак В., Єльнікова Г., Маслов В., Протасова Н., Сисоева С.), основними проблемами сучасних систем освіти і шляхами їх розв'язання, а також інформаційно-технологічним підходом до вирішення проблем (Сбруєва А.А., Ярошенко А.О., Соколов В.), розробкою концепції неперервної освіти та підвищення кваліфікації (Змєєв С.І., Ничкало Н.Г. та інші), проблемами психології та підготовки вчителів (Рубінштейн М.М., Клепцова Є.Ю.), розробкою вчителями власних комп'ютерних дидактичних матеріалів (Горемичкін А.І., Ступіна С.Б., Гаврілов М.А.), практичними аспектами оптимального пошуку та роботи з ресурсами Інтернет (Кузнєцов І.М., Шилов О.О.), інноваційними моделями соціальних мереж з Інтернет-сервісами управління знаннями (Єрмолін А.А., Якушина Є.В. та інші), професійним спілкуванням вчителів (Кан-Калик В.А., Реан А.А., Савенкова Л.О. та інші). Вирішення можливості використання мережевих педагогічних спільнот для професійного розвитку вчителів присвятили праці: Коломієць Т.П., Патаракін Е.Д., Полякова В.О.

Невирішені аспекти проблеми. Проте здійснений аналіз наукових праць дає підстави констатувати, що на сьогодні в системі післядипломної освіти України не вироблено підходу до неперервної підготовки вчителів щодо роботи в мережних професійних педагогічних об'єднаннях, до розуміння сутності та функцій мережних професійних педагогічних об'єднань, дотримання мережного етикету та закону України «Про авторське право та суміжні права». Постає потреба удосконалення нормативно-правового та науково-методичного забезпечення підготовки вчителів.

Також формування мережних професійних об'єднань супроводжується низкою психолого-педагогічних проблем:

1. Низький рівень володіння вчителями сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями.

2. Значний розрив між можливістю сучасних Інтернет-технологій і ступенем використання їх вчителями у професійній діяльності. Існує тенденція неухильного збільшення цього розриву з плином часу, оскільки обсяг послуг Всесвітньої мережі постійно збільшується, а модифікація методик викладання відбувається повільно, адже кожну зміну необхідно апробувати, лише потім відкинути або затвердити.

3. Відсутність у вчителів розуміння сутності та призначення мережних професійних об'єднань.

4. Відсутність єдиної нормативної бази формування мережних професійних об'єднань на рівні держави та областей.

5. Коломієць Т.Д. зазначає, що незважаючи на інтерес до діяльності в мережних професійних об'єднаннях, заходи, що проводяться в мережі часто носять безсистемний характер [3]. Це, на думку автора, негативно впливає на якість роботи та розвиток мережних професійних об'єднань.

6. Наявність психологічного бар'єру, щодо роботи мережних професійних об'єднань та з сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями. Особливо такий бар'єр спостерігається у вчителів старшого віку та супроводжується повним відстороненням від використання ІКТ в своїй педагогічній діяльності.

7. Відсутність або низький рівень мережної культури вчителів.

Мережеву культуру можна визначити як інформаційно-комунікативну систему, яка зв'язує воедино всі елементи мережі за допомогою поділюваних усіма символічними формами культури (цінностей,

норм, правил, установок, ідей, мови і ін), і забезпечує тим самим цілісність і самовідтворення мережі. Відмінними рисами даного типу культури є переважання електронно-опосередкованих практик комунікативного обміну, і, як наслідок, відсутність просторово-часових обмежень, незалежність від матеріальних форм втілення думки, образу, ідей, які можуть безперешкодно поширюватися в електронному просторі [7].

8. Відсутність розуміння та недотримання Закону України «Про авторське право та суміжні права» при роботі в мережних професійних об'єднаннях.

9. Відсутність ефективності функціонування мережних професійних об'єднань та відсутність взаємодії: методична служба ОШПО – районні методичні кабінети – шкільні методичні об'єднання – вчителів.

10. Недостатня мотивація для вчителів щодо роботи в мережних професійних об'єднаннях.

11. На сьогоднішній день вчитель працює в мережних професійних об'єднаннях за власним бажанням у вільний час. Ця робота не враховується вчителем як методична робота, як підготовка до навчально-виховного процесу, та не відображається під час підвищення кваліфікації [6].

Висновок. На думку автора віртуальні педагогічні спільноти мають перспективи у майбутньому, але для ефективної роботи необхідно залучати в мережні професійні об'єднання не тільки вчителів, а всі методичні служби. Вчителів необхідно готувати до роботи, та контролювати розвиток віртуальних спільнот, лише тоді, спільноти можна використовувати для розвитку професійних компетенцій педагогічних працівників.

Список літератури:

1. Rheingold, H., 1993, The Virtual Community. Homesteading on the Electronic Frontier. Reading, MA: Addison-Wesley Publishing.
2. Патаракін Є.Д. Створення учнівських, студентських і викладацьких спільнот на базі мережних сервісів Веб 2.0.- К.: Навчально-методичний центр «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», 2007.- 88с./В надз.: Програма Intel® «Навчання для майбутнього». Соціальні сервіси Web 2.0
3. Коломієць Т.Д. Мережеві педагогічні спільноти як ресурс професійного розвитку педагога. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Sitimn/2010_24/Merejevi_pedagogichni_spilnotu_ak_resurs_prof_rozvitku_pedagoga.pdf
4. Кудрявцева С. П. Міжнародна інформація: навч. посіб./С. П. Кудрявцева, В. В. Колос. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2005. – 400 с.
5. Малицька І.Д. Феномен віртуальних освітніх спільнот у системах освіти зарубіжних країн: підходи до визначення поняття. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/download/714/528>
6. Сокол І.М. Психолого-педагогічні проблеми впровадження мережних професійних об'єднань в освітній процес. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Педагогіка та психологія: проблеми та перспективи розвитку». – Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології» 2012. – 124с.
7. Бердник Е.А. Сетевая культура как объект социологического анализа. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sociology.kharkov.ua/socioprostir/files/magazine/2_2011/2_3_2.pdf

Сокол І.Н.

Запорожский областной институт последипломного педагогического образования
Запорожского областного совета

ВИРТУАЛЬНЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ СООБЩЕСТВА КАК ПЛАТФОРМА ДЛЯ САМОРАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ РАБОТНИКОВ

Аннотация

В данной статье описываются виртуальные педагогические сообщества как платформы для саморазвития и совершенствования педагогических работников. На сегодняшний день государством, одним из направлений создания условий для поэтапного перехода к новому уровню образования, определено формирование сетевых профессиональных сообществ и единого образовательного пространства. Данное направление имеет большие перспективы, но сопровождается рядом технических, психологических и педагогических проблем.

Ключевые слова: сеть Интернет, виртуальные педагогические сообщества, информационные – коммуникационные технологии саморазвитие педагогических работников, взаимодействие.

Sokol I.M.Zaporizhzhya Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education
Zaporizhzhya Regional Council**VIRTUAL PEDAGOGICAL COMMUNITY AS A PLATFORM
FOR SELF-PEDAGOGICAL WORKERS****Summary**

This paper describes a virtual educational community as a platform for self-development and improvement of the teaching staff. To date, the State, one of the main conditions for a phased transition to a new level of education, the formation of defined network of professional communities and unified educational space. This area has great potential but is accompanied by a number of technical, psychological and educational problems.

Keywords: Internet, virtual educational community, information and communication technology self-teaching.

УДК 373.2.81-028.31

**ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНИКА
У ХОДІ МОВЛЕННЄВИХ ЗАНЯТЬ****Товкач І.Є.**

Педагогічний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті здійснено аналіз досліджень із зазначеної проблеми; висвітлено труднощі, що мають педагоги під час планування й проведення мовленнєвих занять з дітьми (з навчання елементів грамоти); описано фрагменти системи розвивальної роботи.

Ключові слова: мовленнєва підготовка до школи, навчання елементів грамоти, пізнавальна й мовленнєва активність, заняття, старший дошкільник.

Постановка проблеми. Сучасний підхід до побудови освітнього процесу базується на усвідомленні важливості дошкільного віку як унікального періоду розвитку особистості. Серед ознак особистісного становлення та розвитку дитини зазначеного віку суттєве місце займає активність. Адже як відомо, взаємодія людини з навколишнім світом можлива завдяки її активності та діяльності. Завдяки активності дитина вступає в життєво необхідні відносини з довкіллям і в спілкування з людьми. Пізнавальна активність є основою засвоєння нею культурного досвіду людства, необхідною умовою формування розумових якостей особистості дошкільника, її самостійності, ініціативності, успішності, творчості, що в свою чергу, сприяє гармонійному становленню зростаючої особистості. Тому останнім часом спостерігається зростання інтересу до проблеми формування пізнавальної активності старшого дошкільника при вивченні психології особистості, адже без нього неможливо сформулювати уявлення про людину як активного і продуктивного суб'єкта життєдіяльності.

Розвиток у дітей пізнавальної активності у ході мовленнєвих занять є також однією з пріоритетних завдань дошкільної освіти. Саме на цій позиції базується сучасний підхід до побудови освітнього процесу. Тому виникає необхідність як у визначенні поняття «пізнавальна активність», так і дослідженні формування пізнавальної активності старшого дошкільника у ході мовленнєвих занять.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Проблема формування пізнавальної активності у різних аспектах широко відображена в працях філософів (Арістотель, М. Бердяєв, Г. Гегель, К. Гельвецій, Д. Дідро, Г. Лейбніц, Платон, В. Розанов, та ін.), психологів та педагогів (К. Альбуханова-Славська, Д. Богоявленська, Л. Божович, Л. Виготський, Г. Костюк, А. Матюшкін, Л. Проколієнко, С. Рубінштейн, Т. Шамова Г. Щукіна та ін.).

Слід зазначити, що серед різноманітних видів активності (рухова, мовленнєва, вольова, та ін.), особливо виділяється активність, яка має прояв в прагненні виходу за будь-які обмеження, що накладаються на побудову, вибір і перегляд будь-якого компонента діяльності. Відповідно різні сторони такої активності відбиті в наступних термінах: 1) пізнавальної активності (М. Лісіна); 2) безкорисливе пізнання, незв'язне з утилітарно-практичними завданнями (Н. Морозова, М. Поддяков); 3) інтелектуальна активність (Д. Богоявленська, М. Холодна). Щодо дітей дошкільного віку частіше за все вживається поняття «*пізнавальна активність*».

Отже, поняття «пізнавальна активність» широко використовувалася в різних напрямках психолого-педагогічного пошуку: проблем відбору змісту освіти (В. Аксютенко, А. Архипов, Д. Барам), формування загальних навчальних умінь (В. Котирло, Т. Дуткевич, З. Чехлова), оптимізації пізнавальної діяльності старших дошкільників (В. Котирло, С. Кулачківська, С. Ладивір, та ін.), взаємин дітей з однолітками та педагогом (Т. Борисова, М. Щербо); ролі педагога та особистісних чинників у розвитку пізнавальної активності учнів й старших дошкільників (О. Андреев, Т. Ткачук) та ін.

Серед досліджень ХХІ століття розглядуваній проблемі присвячені роботи І. Литвиненко, С. Ладивір, Л. Мар'яненко, Т. Ткачук та ін. Зокрема, за твердженням І. Литвиненко [6; 7] бути активним – це означає перебувати в діяльному стані. На основі проведеного теоретичного дослідження І. Литвиненко констатує прямий зв'язок між процесом розуміння та пізнавальною активністю. Вона вказує на те, що після закінчення розв'язання проблеми пізнавальна активність нивілюється [6]. У роботах Л. Мар'яненко [8, с. 14-23], Т. Ткачук [15] проаналізовано *структуру* поняття «пізнавальна активність», подано характеристики його рівнів та шляхи розвитку пізнавальної активності у дошкільників та учнів [10]. Т. Ткачук у своєму дослідженні розглядає пізнавальну активність

як самостійну, ініціативну діяльність дитини, спрямовану на пізнання навколишньої дійсності (як прояв допитливості) й зумовлену необхідністю розв'язання пізнавальних завдань, що постають перед нею у конкретних життєвих ситуаціях [14; 15]. С. Кулачківська та С. Ладивір розглядають *пізнавальну активність* як якісну ознаку діяльності дитини дошкільного віку, властивість самої особистості, стан її готовності до пізнавальної діяльності [3, с. 53-59]. Зокрема, С. Ладивір вважає, що пізнавальна активність виявляється в пізнавальній діяльності [4, с. 96-97].

За даними відомих педагогів та психологів значним потенціалом щодо розвитку пізнавальної активності старших дошкільників є *заняття* (Ф. Блехер, А. Богуш, С. Волкова, Г. Костюк, В. Котирло, А. Леушина, Н. Менчинська, Є. Тихеева, Т. Тарунтаєва та інші). Зокрема, на основі концепції, розробленої А. Леушиною, вивчалися різні питання математичного розвитку дітей дошкільного віку (Р. Березіна, Т. Єрофеева, З. Михайлова, Т. Тарунтаєва та ін.). Успішність навчання математичних уявлень дослідники ставили у пряму залежність від ступеня сформованості пізнавальної активності дошкільників, що суттєво зростала в умовах єднання елементарної математичної діяльності з діяльністю конструювання. При цьому було виявлено, що інтегрований зміст заняття, який побудований на взаємозв'язку мовленнєвої діяльності та зображувальної, має більший потенціал щодо формування пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку, ніж робота за змістом кожної з цих діяльностей окремо.

Деякі дослідники (В. Безруков, М. Лазарева та інші) стверджують, що підпорядковуючись універсальному закону гетерозису (змінення, перетворення), будь-який предметний зміст, збагачений інтегративними зв'язками (не тільки тематично, але й операційно-діяльнісно), безсумнівно, володіє більш великим розвиваючим резервом, ніж традиційні заняття [13].

На думку багатьох дослідників інтеграція змісту освіти (у тому числі й дошкільного) є однією з педагогічних умов, що ефективно впливають на розвиток емоційно-інтелектуальної сфери становлення особистості дитини (Д. Богоявленська, А. Богуш, Н. Гавриш, С. Ладивір, Т. Піроженко та ін.). Зокрема, педагогічні дослідження Д. Богоявленської також засвідчують: засвоєння дітьми знань, що відображає той чи інший об'єкт у різних аспектах, забезпечує гнучкість, динамічність дитячого мислення, можливість отримання нових знань й способів розумової діяльності, і що тільки інформаційно ємні заняття сприяють підвищенню активності дітей, стимулюють розвиток творчості дитини [1].

Аналіз навчально-пізнавальної діяльності старших дошкільників у базових дошкільних навчальних закладах показав, що значна увага приділяється проблемі розвитку мовлення вихованців й усвідомлення ними мовлення. Але при цьому більшість педагогів залучається до репродуктивного накопичення знань, умінь та навичок, не приділяючи достатньої уваги проблемі формування пізнавальної та мовленнєвої активності дітей зазначеного віку.

Багаторічні спостереження за ходом освітньо-виховного процесу у дошкільних навчальних закладах дозволило нам виявити труднощі, що мають педагоги під час планування й проведення мовленнєвих занять з дітьми старшого дошкільного віку (особливо занять з усвідомлення дітьми мовлення). Заняття проводять переважно як фронтальні, що унеможливило врахування індивідуальних особливостей пізнавальної активності старших дошкільників. Вони часто затягнуті у часі, зв'язки між компонентами їх структури не завжди є природними. Кращі зразки занять складених досвідченими педагогами на основі інтуїції, чуттєвого досвіду. У методичній літерату-

рі представлено досвід проведення мовленнєвих занять з дітьми старшого дошкільного віку, але разом з тим до недавнього часу були відсутні чіткі орієнтири щодо грамотного проведення занять з навчання елементів грамоти з урахуванням індивідуальних особливостей пізнавальної активності старших дошкільників та диференціації пропонуваного у ході занять завдань, дидактичних ігор та вправ тощо.

Незважаючи на визнання необхідності інтеграції занять з усвідомлення старшими дошкільниками мовлення та продуктивних видів діяльності, а також урахування індивідуальних особливостей пізнавальної активності дітей у ході проведення таких занять, спеціально це питання не вивчалось.

Виявлення цих протиріч дозволило нам визначити **мету статті**: показати можливості й особливості формування у старших дошкільників пізнавальної активності з урахуванням їх індивідуальних особливостей у ході занять з навчання елементів грамоти з інтеграцією у ознайомлення з художньою літературою та довкіллям, а також у зображувальну діяльність.

Загальною методологією дослідження є гносеологічний та аксіологічний підходи щодо розвитку особистості; концептуальні положення щодо інтеграційних процесів у науці та практиці.

Виклад основного матеріалу. Процес формування мовленнєвої компетентності та пізнавальної активності старших дошкільників у ході занять організовувався нами за трьома взаємопов'язаними напрямками: 1). Створення вихователем позитивного емоційного ставлення дитини до пізнавальної та мовленнєвої діяльності. 2). Організація систематичної пошукової діяльності з урахуванням індивідуальних особливостей дітей й диференціації завдань, а також на основі взаємозв'язку мовленнєвого змісту щодо усвідомлення дитиною мовлення, художньо-мовленнєвої, зображувальної діяльності тощо. 3). Розгортання цієї діяльності таким чином, щоб у ній виникали усе нові й нові запитання, а також ситуації, що стимулюють пізнавальну й мовленнєву активність.

У процесі роботи з дітьми ЕГ (у кількості 65 осіб) вихователі дотримувалися наступних методичних вимог створювати оптимальні умови для самостійної практичної діяльності кожного вихованця, ураховуючи індивідуальні особливості; частіше вирішувати пізнавальні задачі різного рівня складності, а також практикувати пошукові завдання й ситуації; використовувати прийоми порівняння, аналізу, синтезу, узагальнення під час виконання дитиною самостійних робіт; робити опертя на *принципи: гри*, як провідного виду діяльності дошкільника, дозволяє розпочинати роботу над усвідомленням звукової структури слова вже у молодшому дошкільному віці (четвертий рік життя) за умови нормального розвитку усного мовлення; унаочнення дозволяє активізувати дитяче сприймання, що так необхідне для усвідомлення пропонуваного дорослим матеріалу про звуки мови тощо; принцип доступності дозволив покласти в основу методики жанр казки; *індивідуалізації та диференціації, активності* та інші; проводити якісне та неупереджене оцінювання результатів навчання; спеціальну спрямованість на формування таких важливих компонентів пізнавальної діяльності, як самоконтроль й самооцінка; стимулювати дітей до творчості.

Зміст матеріалів, відповідно до психолого-педагогічних вимог, що висувалися перед вихователями старших груп щодо формування пізнавальної активності дошкільників з урахуванням їх індивідуальних особливостей, що висвітлено у системі розвивальної роботи, відрізнявся новизною, пошуком нового у вже відомому, включенням у зміст нових аспектів, порівняльним аналізом нового та вже відомого, стимулюванням дітей до запитань, умозаклучень, рішенням творчих завдань тощо. У процесі роботи з дітьми ЕГ

нами було розроблено методику під назвою «Країна Звукляндія». Успішність усвідомлення дітьми старшого дошкільного віку мовлення (зокрема, усвідомлення звукової сторони мовлення) було поставлено у пряму залежність від ступеня сформованості пізнавальної активності дітей зазначеного віку, що суттєво зростала в умовах єднання мовленнєвої діяльності з художньо-мовленнєвою та зображувальною.

Як відомо інтерес – найкращий стимулятор у пізнанні світу, розумінні мовлення, у особистісному зростанні дитини. Саме тому, щоб робота була більш цікавою, ми запропонували дітям графічне зображення звуків у вигляді фішок-чоловічків, а також використовували найулюбленіший дітьми жанр художньої літератури – казки з цікавими кольоровими ілюстраціями до них. Зорове сприймання саме у дошкільному віці стає одним з провідних засобів безпосереднього пізнання предметів і явищ навколишньої дійсності [17].

О. Запорожець показав, що саме «у дошкільному віці у дітей яскраво виражений інтерес до діяльності оточуючих: потяг прийняти участь у тих діях, що здаються хорошим, правильним, сприяти їм якщо не реально, то хоча б подумки в уявному плані» [2, с. 36]. На думку Л. Виготського саме розумний казці належить оздоровлююче та цілюще значення у емоційному житті дитини [11, с. 313]. Тому завдяки авторським казкам та ілюстраціям про фішок-чоловічків до них діти ЕГ без проблем практично засвоїли звуки мови слова, усвідомлено виконували звуковий аналіз мовлених слів, «прочитуючи» їх за допомогою звукових фішок на «звукових доріжках» та без них. Це сприяло доволі швидкому мовленню, усвідомленню звуко-буквеному аналізу, читанню та «друкуванню» дітьми складів, слів, речень; вихованню рішучості, наполегливості; стимулювало їх до словесної творчості. Усі діти ЕГ із зацікавленістю сприймали казки про країну Звукляндію, проявляли інтерес до малюнків до них, активно ставили запитання і за допомогою гіпотез відносно невідомого зверталися до засад власної дії і дій інших (однолітків і дорослих) по сумісному розв'язуванню навчальних завдань.

Важливо констатувати, що одним з ефективних засобів розвивальної роботи з розвитку пізнавальної активності старших дошкільників у процесі усвідомлення дитиною мовлення є організація дидактичних ігор. Ми розробили систему таких ігор, які застосовували як у ході занять, так і в повсякденній діяльності дітей. Наприклад: «Заспівай так, як уміє Голосний», «Пригадай, що вміє Приголосний», «Хто з ким товаришує» та інші [17; 18].

Особливо дітям подобалась театралізована діяльність за сюжетами казок про країну Звукляндію (у другу половину дня) як одному із специфічних видів дитячої активності. Для цього вихователі разом із дітьми виготовляли власноруч шапочки для пальчиків у вигляді фішок – чоловічків Голосного й Приголосного, М'якого Приголосного. Діти залюбки вводили їх у свої самостійні ігри, створювали малюнки та складали власні загадки, казки, що стимулювало старших дошкільників до словесно-творчої діяльності.

У експериментальній роботі ми використовували заняття (групові, індивідуально-групові, індивідуальні), розподілені у часі. Групові та індивідуально-групові планувалися один-два рази на тиждень. Індивідуальні ж заняття проводилися вихователями старших груп щоденно переважно у другу половину дня (за навчальними посібниками), що давало можливість педагогам урахувати не лише вікові, а й індивідуальні особливості, можливості й інтереси старших дошкільників. Кожне пропонуване у посібнику заняття має чіткі структурні компоненти (тему, програмові завдання, матеріал, хід заняття, у якому є конкретні ігрові завдання, ігри, вправи, загадки,

вірші тощо). Нами було також розроблено рекомендації щодо проведення таких занять з дітьми [16, с. 123-141; 17, с. 10-30 ; 18, с. 7-11.] Основна частина кожного заняття поділена на логічно взаємопов'язані між собою частинки, що мають свою назву (за видами роботи, методами, прийомами й засобами, що домінують у кожній з них), і нумерацію (Наприклад: 1. Робота над загадками; 2. Розглядання малюнка і бесіда за змістом; 3. Слухання казки «Про Голосного» тощо.). Така блочна структура занять дозволяє в індивідуальному порядку дозувати навчальне навантаження на кожну дитину, урахувати її індивідуальні особливості, засвоювати тему за кілька міні-занять, розтягнутих у часі [18, с. 7].

За результатами дослідження нами було розроблено навчально-методичний комплект «Віконечко у світ грамоти», до складу якого входять методичний посібник з орієнтовною системою групових, індивідуально-групових занять для дітей 6-го – 7-го років життя, а також навчальний посібник з ілюстративним матеріалом, художніми творами різних жанрів, дидактичними іграми (з варіантами) та вправами для проведення індивідуальних занять. Для зручності у кінці кожного конспекту заняття робили посилання на відповідні сторінки навчального посібника для проведення індивідуальної роботи з дітьми у повсякденній діяльності [17; 18]. У пропонованих посібниках фольклорні та художні твори дібрані за принципом *тематичної єдності*. Загадки, вірші, казки тощо пропонуються вихователям для організації з дітьми *художньо-мовленнєвої діяльності*: розглядання ілюстрацій, читання віршів і розповідання казок, переказів, заучування віршованих творів тощо, *театрально-ігрової діяльності*: театральних вистав, ігор-драматизацій, інсценування тощо та *образотворчо-мовленнєвої діяльності*: створення малюнків дітьми, що заміщуються, доповнюються, «домальовуються» за допомогою слова. Наприклад, дитина складає казку, а намальовані до неї діяті малюнки додають можливості вираження її змісту.

Таким чином, виходячи з вищесказаного, можна зробити **висновки**. Індивідуальні та індивідуально-групові заняття дають можливість забезпечувати єдність у розкритті теми заняття на матеріалі усвідомлення мовлення, художньо-мовленнєвої та зображувальної діяльності. Пізнавальна активність стимулювалася введенням під час таких занять ігрових та проблемних ситуацій, унаочнення матеріалу, авторських казок, елементарних евристичних бесід, експериментування, використання прийому запитань, відсторонення, тобто показу нового, несподіваного, важливого у звичайному й повсякденному, стимулювання до словесної творчості (створення дітьми казок).

Суттєвим фактором виникнення пізнавального інтересу до навчального матеріалу (зокрема, до звуків мови) була його емоційна подача, живе слово педагога з використанням фольклору та творів художньої літератури, авторських казок, унаочнення матеріалу (виготовлених ілюстрацій до казок, дидактичних посібників до ігор та інше). Таким чином, нами зроблено **висновок**: якщо інтереси спрямовують особистість старшого дошкільника на усвідомлення мети діяльності й орієнтують на нові факти, на найбільш глибоке відображення дійсності, то створення умов для організації такої пізнавальної діяльності сприяє розвитку як інтересів дитини, так і її пізнавальної активності.

Інтегрування змісту занять має більш високий потенціал щодо формування пізнавальної активності, оскільки акцентує увагу дитини не лише на пізнання мови, окремих предметів та явищ, їх властивостей та якостей, а й розуміння зв'язків й відношень між предметами та явищами дійсності, культури стосунків між людьми тощо, дозволяє педагогам більш ефективно застосовувати одержані дітьми знання у практичній діяльності.

Отже, проблема формування пізнавальної активності старших дошкільників є актуальною у сучасному громадянському суспільстві, яке потребує активної, ініціативної, всебічно розвиненої, творчої, особистості.

У той же час, досліджувану проблему неможна вважати вичерпаною. На наш погляд, потребують

дослідження такі проблеми: індивідуальних особливостей пізнавальної активності дітей дошкільного віку різної статі; наступності у формуванні пізнавальної активності дітей старшого шкільного віку та учнів першого класу школи засобами взаємозв'язку розвитку й усвідомлення дошкільником мовлення з іншими видами діяльності тощо.

Список літератури:

1. Боговяленская Д.Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1983. – 172 с.
2. Запорожец А. В. Психология восприятия сказки ребенком – дошкольником. // Дошкольное воспитание, 1948, № 9, С. 34-41.
3. Ладивір С. О., Стадник Г.А. Розвиток пізнавальної активності дітей у процесі їхнього спілкування з батьками // Психологія. – К.: Рад. школа, 1990. – Вип. 34. – С. 53-59.
4. Ладивір С.О. Розвивальні можливості дослідницького методу навчання дошкільників / С.О. Ладивір // Актуальні проблеми психології. Психологія розвитку дошкільника. Збірник наукових статей Т. IV. Вип. IV. – К., 2007. – с. 96-97.
5. Лисина М. И. Развитие познавательной активности детей в ходе общения со взрослыми и сверстниками // Вопросы психологии [Текст] / М. И. Лисина. – 1982. – № 4.
6. Литвиненко І. П. Багатоканальна діяльність – засіб розвитку пізнавальної активності / І.П. Литвиненко. – К.: Просвіта, 2002.
7. Литвиненко І.С. Формування пізнавальної активності як засіб розвитку індивідуальності дошкільників: Дис. канд... психол. наук: 19.00.07 / Ірина Сергіївна Литвиненко // Миколаївський держ. педагогічний ун-т. – Миколаїв, 2002. – 191 арк.
8. Мар'яненко Л.В. Особливості структурної організації пізнавальної активності учнів // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1 (14). – С. 14-23.
9. Матюшкин А. М. Психологическая структура, динамика и развитие познавательной активности // Вопросы психологии. – 1982. – № 4.
10. Мачушник О. Л. Розвиток пізнавальної активності майбутніх психологів у процесі професійної підготовки / О. Л. Мачушник – 2005.
11. Обухова Л.Ф. Детская психология. – М.: Владос, 2007. – 530 с.
12. Піроженко Т. Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі: поради до освітньої лінії /Т. Піроженко, М. Машовець, О. Коваленко // Дошкільне виховання. – 2012. – С. 32-36.
13. Сидорук Г.Н. Формирование познавательной активности дошкольников на интегрированных занятиях по математике и конструированию / Сидорук Галина Николаевна. : дисертація.. кандидата педагогических наук, 13.00. 01 Специальность: Общая педагогика, история педагогики и образования. – Москва, 2006. – 201 с.
14. Ткачук Т. Радість пізнання // Дошкільне виховання. – 2002. – № 9. – С. 10-11.
15. Ткачук Т. А.. Розвиток пізнавальної активності дітей дошкільного віку у спілкуванні з вихователем: дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Таїсія Анатоліївна Ткачук // Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2004.
16. Товкач І. С. Навчання дітей елементів грамоти / М. С. Васьуленко; І. І. Карабаєва; А. В. Пасічник; І. С. Товкач // Методичні рекомендації до Програми виховання і навчання дітей від двох до семи років «Дитина» /наук. кер. проекту: О. В. Огнев'юк; наук. ред. Н. В. Кудикіна, В. У. Кузьменко; авт.кол.: Е. В. Белкіна...[та ін.] / Мін. осв. і наук. мол. т спорту України, Головн. упр. осв. і наук. викон. орг. Київміськради (КМДА), Київ, ун-т ім. Б. Грінченка. – 3-є вид. доопр. та доп. – К.: Київ, ун-т Б. Грінченка, 2012. – С. 123-141.
17. Товкач І.С. Слово. Речення. Звуки: методичний посібник : у 2 ч. Ч.1 / І.С. Товкач. – Х. : В-во «Ранок». – 2013. – 176 с. – (Серія «Віконечко у світ грамоти»).
18. Товкач І.С. Звуки. Букви. Читання: методичний посібник : у 2 ч. Ч.2 / І.С. Товкач. – Х. : В-во «Ранок». – 2013. – 192 с. – (Серія «Віконечко у світ грамоти»).

Товкач І.Е.

Педагогический институт Киевского университета имени Бориса Гринченко

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНИКА В ХОДЕ РЕЧЕВЫХ ЗАНЯТИЙ

Аннотация

В статье сделан анализ исследований по представленной проблеме; раскрываются трудности, которые имеют педагоги во время планирования и проведения речевых занятий с детьми (по обучению элементам грамоты); описано фрагменты системы развивающей работы.

Ключевые слова: речева підготовка к школі, навчання елементам грамоти, пізнавальна і речева активність, заняття, старший дошкільник.

Tovkach I.E.

Pedagogical Institute of the Borys Grinchenko Kyiv University

FORMATION OF ACTIVITY OLDER PRESCHOOLERS DURING SPEECH CLASSES

Summary

The article provides an analysis of studies on the presented problem, reveals the difficulties that teachers have during the planning and conduct of voice lessons with children (training elements of ratification); described fragments of developing robots.

Keywords: speech training to school, literacy training elements, cognitive and speech activity, lessons, senior preschooler.

**МЕДИЧНІ,
ФАРМАЦЕВТИЧНІ
ТА ВЕТЕРИНАРНІ НАУКИ**

ПЕРВИННА ВІДКРИТОКУТОВА ГЛАУКОМА: ПАТОГЕНЕЗ

Александровська Л.М., Пенішкевич Я.І.
Буковинський державний медичний університет

В статті проведено аналіз даних літератури щодо патогенезу первинної відкритокутової глаукоми, а саме генетичні аспекти розвитку апоптозу гангліозних клітин, механізм формування трабекулопатії, глаукомної оптичної нейропатії.

Ключові слова: відкритокутова глаукома, глаукомна оптична нейропатія, апоптоз.

Проблема глаукоми є однією з найбільш актуальних проблем сучасної офтальмології. Це захворювання вважається серйозним, призводить до повної незворотньої втрати зору. З кожним роком збільшується кількість хворих з первинною відкритокутовою глаукомою. Це пов'язано з певними демографічними зсувами. Населення старішає – збільшується розповсюдженість даної патології. [2]. В світі страждає первинною відкритокутовою глаукомою більше 60 млн. осіб[14], а 10 -15% хворих приречені на сліпоту навіть при адекватному лікуванні. Постійна зацікавленість проблемою обумовлена розповсюдженістю захворювання, непомітним початком та розвитком патологічного процесу, пізньою діагностикою.

В рамках сучасного підходу до діагностики захворювання провідними клініко-структурними ознаками первинної відкритокутової глаукоми вважають оптичну нейропатію диска зорового нерва з його характерною прогресуючою екскавацією з переходом в атрофію, специфічні зміни в полі зору[5]. Тривалий час у виникненні глаукомного ураження зорового нерва основним вважалось підвищення внутрішньоочного тиску, яке сьогодні розцінюється тільки як фактор ризику розвитку захворювання. Залишається нез'ясованим, що первинно запускає апоптоз в нейронах зорового нерва: біомеханічна деформація решітчастої пластинки склери або розлади геодинаміки диска зорового нерва.

Патогенетичний процес при глаукомі можна поділити на наступні ланки:

- порушення відтоку водянистої вологи з ока;
- підвищення ВОТ вище толерантного рівня;
- дифузна або фокальна ішемія диска зорового нерва;

- глаукомна оптична нейропатія;
- атрофія (апоптоз) гангліозних клітин сітківки [12].

Безпосередньою причиною погіршення відтоку внутрішньоочної рідини є трабекулопатія, що призводить до зниження фільтраційної функції трабекулярної сітки, та часткова блокада склерального синуса, що виникає в результаті підвищення різниці тиску в передній камері ока та в синусі.

Причини розвитку трабекулопатії:

- більш ранні та виражені зміни в трабекулярних структурах;
- пресбіопія. При акомодатії крім зміни форми кришталика відбувається зміщення його передньої поверхні вперед, що призводить до зменшення глибини передньої камери. Волога передньої камери являється рідиною, що не зменшується в об'ємі, отож зміна об'єму передньої камери супроводжується відтоком рідини. Таким чином кришталик, який зміщується при акомодатії дотримується витіснення вологу з передньої камери через трабекулярну сітку по шляхам відтоку. Так як весь відтік рідини здійснюється через трабекулярну сітку, її перфузія прямо пропорційно залежить від інтенсивності акомодатії. Після 40 років починається процес

ущільнення кришталика та збільшення його розмірів. Амплітуда рухів кришталика вперед при акомодатії зменшується. З передньої камери відтікає все менший об'єм рідини, що призводить до стану гіпоперфузії дренажної системи та, як наслідок, дегенерації її елементів[11].

- погіршення кровообігу та гіпоксія переднього сегмента ока.

- зменшення активності антиоксидантної системи та посилення вільнорадикальних деструктивних процесів, активація синтезу прозапальних цитокінів відіграють значну роль в розвитку апоптозу та феномена ексайтотоксичності, в основі якого лежить глутамат – кальцієвий каскад[15].

- механічна деформація та стискання трабекулярної зони внаслідок колапсу склерального синуса. Погіршення відтоку водянистої вологи через трабекулярну діафрагму призводить до прогресуючого збільшення різниці тиску по обидві її сторони. Спочатку синус звужується, а потім в окремих зонах повністю закривається. Це призводить до зменшення фільтруючої площини трабекулярної діафрагми. Збільшення різниці тиску в зонах колапсу призводить до компресії трабекулярних структур, а зникнення фільтрації в них водянистої вологи – до метаболічних порушень.

- можливе аутоімунне системне ураження всіх сполучно – тканинних структур ока, в тому числі і трабекулярного апарату, про що свідчить підвищення в сльозі рівня інтерлейкіну – 17 в 4-5 раз в порівнянні здорових людей та при глаукомі[13].

- відкладення в трабекулярних структурах гранул пігменту, ексфоляцій, глікозаміногліканів.

Для глаукомної оптичної нейропатії характерними є такі особливості, що відрізняють її від інших уражень зорового нерва.[12].

- повільний, тривалий процес атрофії нервових волокон, при чому атрофічні зміни розпочинаються вибірково тільки в окремих пучках волокон;

- зміщення дозду решітчастої пластинки;

- прогресуюче розширення центральної екскавації, нерівномірне звуження неврального кільця призводить до його зникнення в термінальній стадії глаукоми;

- атрофічний процес розповсюджується на сітківку, в якій виявляються характерні для глаукоми дефекти в шарі нервових волокон та гангліозних клітин;

- поява на диску зорового нерва геморагій в результаті тромбування мікросудин;

- атрофічні зміни в перипапільарній хоріоїдеї.

Основні ланки патогенезу глаукомної оптичної нейропатії:

1.Деформація решітчастої пластинки склери, що викликана підвищенням офтальмотонуса або зниженням лікворного тиску в ретробульбарному відділі зорового нерва.

2.Защемлення пучків нервових волокон в деформованих каналцях решітчастої пластинки.

3. Ослаблення ауторегуляції кровообігу в ДЗН, дифузна та вогнищева гіпоксія ДЗН.

4. Порушення аксоплазматичного транспорту в аксонах гангліозних клітин сітківки.

5. Деструкція нервових волокон в ДЗН

6. Дія нейротоксичних факторів в сітківці та ДЗН.

Кожна з цих ланок (або поєднання їх) призводить до зупинки аксоплазматичного транспорту, що з'єднує тіло гангліозної клітини з терміналами. Тривала блокада аксоплазматичного транспорту активує механізм апоптоза. З пошкоджених клітин звільняються цитотоксичні фактори, які пошкоджують сусідні клітини, таким чином розширюється зона ураження, утворюється замкнене коло. До цитотоксичних факторів відносяться глутамат, продукти перекисного окислення ліпідів, надлишкове поступлення в клітини іонів кальцію.

Були проведені дослідження щодо генетичних факторів розвитку апоптозу при глаукомі [3]. Апоптоз обумовлений експресією проапоптотичних генів та білковою перебудовою вмісту клітин. Ці первинні генетичні ефекти носять складний характер і визначають інтенсивність вікових змін в організмі, місцеву реакцію очей на вікові порушення, анатомічні особливості дренажної системи і диска зорового нерва. Загибель гангліозних клітин сітківки при глаукомі розвивається на тлі активації апоптозу. Мабуть, відіграють роль як дефіцит нейротрофічних впливів, так і підвищене утворення ендогенних індукторів апоптозу. Первинним фактором можлива активація глії. При глаукомі відбуваються зміни, пов'язані з порушенням синтезу компонентів екстрацелюлярного матриксу, таких як колаген III типу, протеоглікани та адгезивні молекули. Одна з функцій нейроглії – захисна, а

саме захист і відновлення нервової тканини при пошкодженні, наприклад, зв'язування нейротоксинів, продукція факторів росту і т.п. При глаукомі активація глії відбувається як у зоровому нерві, так і в сітківці. Патологічними факторами, за допомогою яких глія надає шкідливу, а не захисну дію на нервову тканину при глаукомі, названі трансформуючий фактор росту бета (TGF- β) та ендотелін – 1. У ряді робіт показано збільшення міграційної активності астроцитів, підвищений синтез ними оксиду азоту і фактора некрозу пухлини альфа (TNF- α), а також активація ними протеолітичних ферментів у оточенні нервової тканини. Ряд факторів активованої глії здатний індукувати апоптоз. Механізм апоптозу полягає в наступному: TNF- α і Fas – ліганди (CD 17) запускають каскад біохімічних реакцій, фінальним етапом яких є дефрагментація хромосом і загибель клітини. У 90-х рр. минулого століття було відкрито ряд генів, які беруть участь в регуляції апоптозу. Продукти деяких з цих генів є активаторами, в той час як інші – інгібіторами апоптозу. Ген p53 є центральним компонентом системи, яка забезпечує видалення з організму патологічно змінених клітин. Численні сигнальні шляхи контролюють стан клітини і в разі виникнення ушкоджень або збоїв, загрозливих придбанням спадкових змін, викликають активацію білка p53, який або координує процес репарації або індукує апоптоз.

Встановлені механізми ушкодження гангліозних клітин сітківки при глаукомі відкривають можливість пошуку нових шляхів діагностики, профілактики та лікування первинної глаукоми, розробки ефективних методів нейропротективної терапії, заснованої на молекулярно – генетичних ефектах.

Список літератури:

1. Агафонова В.В., Баринов Э.Ф., Франковская – Герлак М.З., Керимова Р.С., Сулаева О.Н. Патогенез открытоугольной глаукомы при псевдоэкзофthalmическом синдроме. // Офтальмология. – 2010. – №3. – С. 106-114.
2. Алексеев В.Н., Газизова И.Р. Нейродегенеративные изменения у больных первичной открытоугольной глаукомой. // Практическая медицина. Офтальмология. Том 1.- 2012.- №4.
3. Белоусова А.И., Витковский Ю.А. Генетические механизмы апоптоза в патогенезе первичной открытоугольной глаукомы. // Дальневосточный медицинский журнал. – 2008. – №4. – С. 113 – 115.
4. Волков В.В. Трехкомпонентная классификация открытоугольной глаукомы (на основе представлений о ее патогенезе). // Глаукома. – 2004. – №1.
5. Волков В.В. Глаукома открытоугольная. – М. – 2008. – 348 с.
6. Гасанова К.М. Митохондриальная дисфункция при первичной открытоугольной глаукоме (обзор литературы) // "Глаукома на рубеже веков". Материалы Всероссийского конгресса. – 2013. – С. 43-46.
7. Дикамбаева М.К. Современные аспекты патогенеза первичной открытоугольной глаукомы и принципы лечения. // Вестник КРСУ. – 2003. – №7.
8. Дравица Л.В., Конопляник Е.В. Патогенез открытоугольной глаукомы, миопии и их сочетания (обзор литературы) // Рецепт. – 2009. – №2. – С. 138-143.
9. Егоров Е.А. Первичная глаукома. Современные аспекты патогенеза, клиники и лечения. // Русский медицинский журнал. – 1998. – №15.
10. Жабоедов Г.Д., Курилина Е.И., Чурюмов Д.С. Современные взгляды на патогенез, диагностику и консервативное лечение глаукомы. // Мистецтво лікування. – 2004. – №1.
11. Золотарев А.В., Карлова Е.В., Пересыпкин В.П., Павлова О.В., Синеок А.Е. Патогенез первичной открытоугольной глаукомы: роль пресбиопических изменений. // Офтальмохирургия. – 2011. – №2.
12. Нестеров А.П. Первичная открытоугольная глаукома: патогенез и принципы лечения. // Русский медицинский журнал. – 2000. – №1.
13. Рукина Д.А. Исследование содержания интерлейкина-17 у пациентов с первичной открытоугольной глаукомой. // Фундаментальные исследования. – 2011. – №9.
14. Соколов В.А., Мкхитини Н., Леванова О.Н. Аутоиммунные механизмы в патогенезе первичной открытоугольной глаукомы (обзор литературы). // Российский медико – биологический вестник имени академика И.П.Павлова. – 2011. – №2.
15. Черных В.В., Ходжаев Н.С., Тахчиди Е.Х., Горбенко О.М., Шваюк А.П., Обухова О.О., Трунов А.Н. Особенности патогенеза начальной стадии первичной открытоугольной глаукомы, значимость иммуновоспалительного процесса. // Офтальмохирургия. – 2011. – №2.

Александровская Л.Н., Пенишкевич Я.И.

Буковинский государственный медицинский университет

ПЕРВИЧНАЯ ОТКРЫТОУГОЛЬНАЯ ГЛАУКОМА: ПАТОГЕНЕЗ

Аннотация

В статье проведен анализ данных литературы о патогенезе первичной открытоугольной глаукомы, а именно генетические аспекты развития апоптоза ганглиозных клеток, механизм формирования трабекулопатии, глаукомной оптической нейропатии.

Ключевые слова: открытоугольная глаукома, глаукомная оптическая нейропатия, апоптоз.

Aleksandrovska L.M., Penishkevych Ya.I.

Bukovinian State Medical University

PRIMARY OPEN – ANGLE GLAUCOMA: PATHOGENESIS

Summary

This paper analyzes the literature regarding the pathogenesis of primary open-angle glaucoma, namely genetic aspects of ganglion cell apoptosis, the mechanism of formation trabekulopathy, glaucomatous optic neuropathy.

Keywords: open-angle glaucoma, glaucoma optic neuropathy, apoptosis.

УДК 619:616.98:578

РЕСПИРАТОРНО-СИНЦИТИАЛЬНАЯ ИНФЕКЦИЯ КРУПНОГО РОГАТОГО СКОТА (ОБЗОР ИНОСТРАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ)

Алексеев А.Д., Петрова О.Г.

Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение
высшего профессионального образования «Уральский государственный аграрный университет»

Респираторно-синцициальная инфекция крупного рогатого скота (далее – РСИ КРС) является основной причиной острых респираторных заболеваний крупного рогатого скота (далее – ОРВИ КРС). В иностранной литературе применяется термин Bovine Respiratory Disease (BRD). Термин ОРЗ КРС является тождественным BRD, в комплекс BRD включаются не только вирусные заболевания, такие, как РСИ, инфекционный ринотрахеит (ИРТ), вирусная диарея – болезнь слизистых (ВД-БС), паратрип –З КРС, но и вызываемые бактериальными (*Pasteurella multocida*, *Mannheimia haemolytica*, *Histophilus somni*, *Mycoplasma bovis*), грибковыми (*Aspergillus*) и паразитарными агентами.

Ключевые слова: респираторно-синцициальная инфекция, острые респираторные заболевания, крупный рогатый скот, эпизоотология, уровень инфекционности.

В RSV (респираторно-синцициальный вирус крупного рогатого скота) был впервые выявлен в Европе в 1970 году [1]. В США вирус был выделен в Айове и Миссури в 1974 году [2]. РСИ КРС (респираторно-синцициальная инфекция крупного рогатого скота) широко распространена во всем мире, Мексике, Канаде, Германии, Великобритании, Нидерландах, Швеции, Бельгии Бразилии, Эквадоре, Польше, Иране, России [11].

Независимо от географического положения, уровень инфекционности, как правило, довольно высок, предполагается, что передача вируса – обычное явление в стаде. Крупный рогатый скот является основным резервуаром инфекции, однако, также могут заразиться овцы, бизоны, буйволы [7].

Передача вируса внутри стада обычно происходит воздушно-капельным путем [9]. С другой стороны, прямая передача между стадами часто является следствием введения новых инфицированных животных, в то время как непрямая передача происходит через людей, посещающих хозяйство. Одним из основных факторов риска для передачи BRSV является скученность животных.

Вспышки BRSV обычно происходят в зимнее время. В регионах с умеренным климатом заболевание обычно диагностируется в осеннее – зимний период, тем не менее, инфекция может также на-

блюдаться и летом. Заболеваемость достаточно высока, а в некоторых случаях, это было причиной до 60% клинических случаев респираторных заболеваний среди молочных коров. В целом, частота BRSV прочно ассоциирована с плотностью популяции крупного рогатого скота в регионе и с возрастом хозяина [8]. BRSV инфекция связана с высокой заболеваемостью до 80% и со смертностью, которая при некоторых вспышках может достигать 20%.

Вспышки BRSV могут стать эпизоотиями, поражающими животных во всех возрастных группах. Важно отметить, что естественная инфекция поражает как мясной, так и молочный скот [10].

Механизмы, отвечающие за выживание вируса в данной популяции, полностью не изучены. В качестве механизма, который может играть роль в распространении болезни, было предложено хроническое носительство вируса [4.]. BRSV может быть выделен из бессимптомных животных и может персистировать. Одним из возможных вариантов является постоянное наличие инфицированных телят, которые при определенных условиях могут начать выделять вирус. Объяснить возникновение вспышек среди относительно изолированных телят возможно тем, что в стаде персистирует латентная инфекция. Тем не менее, некоторые авторы предполагают, что персистенция субклинической ин-

фекции BRSV в молочных стадах не соответствует действительности. С другой стороны, клинически больные животные, как полагают, являясь наиболее вероятными источниками инфекции.

Информация относительно молекулярной эпидемиологии BRSV инфекции мало изучена. Однако, быстро меняющаяся область секвенирования ДНК может помочь раскрыть молекулярные механизмы передачи BRSV. Кроме того, поле филогенетики способствовало идентификации различных существующих генотипов BRSV и их генетическую связь, помогая понять молекулярную основу генетической истории BRSV. Филогенетический подход особенно полезен для изучения происхождения и последующей эволюции. Последние достижения в области филогенетики сделали возможным анализ более подробной информации о последовательности, которая также может помочь понять закономерности BRSV инфекции. Филогенетические методы облегчают оценку времени происхождения нового штамма вируса, появления новых видов, выявление вирусной рекомбинации, численности популяции, распространения и развития вируса в конкретных условиях. Таким образом, информация, полученная филогенетическими исследованиями, могла бы помочь в разработке и реализации мер, направленных на предотвращение передачи BRSV. Молекулярный эпидемиологический подход предоставил важную информацию об эволюции BRSV, его распространении и передаче. Филогенетический анализ помог выявить наличие карт мутаций вдоль иммунодоминантной области, локализованной на белке G [1] и выяснить происхождение штаммов, циркулирующих в определенных географических регионах [11]. Таким образом, изучение молекулярной эпидемиологии вируса, улучшит понимание динамики передачи вируса и поможет реализовать продуманную политику в области охраны здоровья.

Возникновение антигенной изменчивости среди изолятов BRSV было впервые предположено в связи с отсутствием реакции между поликлональной сывороткой и конкретным штаммом вируса, когда сыворотка не смогла распознать другой изолят. Гетерогенность вируса наблюдается в различиях между молекулярными размерами некоторых структурных белков, которые подразумевают, что популяция BRSV состоит из различных подгрупп. Существование разнообразия между изолятами BRSV далее оценивалось по способности к реакции ряда штаммов против моноклональных антител. Среди различных изолятов BRSV существуют различные структуры распознавания, что подразумевает разнообразие антигенов. Ограниченность и эффективность вакцины BRSV, в случае неудачной вакцинации может быть, по крайней мере, частично связана с широким спектром антигенной популяции BRSV. Первоначально были выделены две различные подгруппы BRSV. Эти наблюдения были подтверждены другими исследованиями. Дальнейшие исследования антигенной вариативности BRSV подтвердили наличие двух основных и одной промежуточной подгрупп. В настоящее время выявлены четыре антигенные подгруппы BRSV (A, B, AB, нетипичная), однако, они могут представлять только варианты одной основной антигенной группы [3].

Исследование молекулярной эпидемиологии BRSV началось в начале 1990-х г. с идентификации последовательностей нуклеотида гликопротеида (G), смешанного белка (F), нуклеокапсида (N), матрицы (M), фосфопротеина (P), малого гидрофобного белка (SH) и белка M2. Первоначальные исследования гомологичности белка P двух изолятов,

показал идентичность нуклеотидов на уровне 97%. Последующие исследования вариации нуклеотидов белка G ограниченного числа изолятов, показали, что уровни идентичности между штаммами BRSV располагались между 84% и 95%. Эта степень гетерогенности была суггестивной только для одной единственной генетической группы. Сравнение между антигенной гетерогенностью и молекулярным разнообразием штаммов BRSV показало, что антигенное расхождение, наблюдаемое среди штаммов BRSV, было результатом вариаций между и внутри подгрупп. Характеристика антигенной структуры белка G BRSV предоставила дополнительную информацию о мутациях, отвечающих за различия между группами. Последующие исследования подтвердили существование антигенного расхождения и антигенной вариативности среди полевых штаммов BRSV. Частичные последовательности нуклеотида белка G от ряда изолятов, наряду со структурой распознавания моноклональными антителами к белкам G, F, N, и P BRSV, показали случайные антигенные различия среди изолятов, хотя наблюдалась перекрестная реактивность к вирусным белковым эпитопам, особенно с белком F. Также наблюдались структурные различия между белками F и P. Подвергнутый электрофорезу в полиакриламидном геле, белок P показал разнообразные структуры, различающиеся молекулярными размерами. Однако структурные различия белка P не были коррелированы с антигенными различиями, наблюдаемыми в белках F и N. Идентичность последовательности нуклеотида в белке G колебалась от 94,1% до 99,9%. Гомологичность последовательности аминокислот колебалась от 89,9% до 99,6%, подтверждая теорию, о принадлежности BRSV к монофилетической группе [5]. Более детальные исследования, в которых были проанализированы образцы реакции против белка G BRSV и генетическое разнообразие, встречающееся в большем сегменте гена белка G от нескольких изолятов, полученных из различных географических регионов, показали, что внутригрупповая наследственная изменчивость среди изолятов BRSV варьировались между 88% и 100%. Соответствующий филогенетический анализ выявил наличие двух главных ветвей. Ветвь I была разделена на две группы, Ia и Ib, и затем на пять различных линий, каждая из которых представляет географический кластер. Группа, Ia содержит штаммы, принадлежащие антигенной подгруппе A, тогда как группа Ib состоит из штаммов европейского происхождения из подгруппы AB. Ветвь II, напротив, сгруппировала все вирусные штаммы, отнесенные к антигенной подгруппе B. Третий независимый кластер включает набор скандинавских штаммов, которые не были сгруппированы с любой из вышеупомянутых ветвей. Также наблюдается прямая корреляция между положениями вдоль филогенетического дерева некоторых штаммов и их антигенных структур. Таким образом, BRSV принадлежит к единственной антигенной группе с различными генетическими вариантами. Последующие исследования показали, что изоляты датского происхождения образуют три отличающиеся линии в рамках отдельного кластера. Эти изоляты тесно связаны с штаммом 220-69Bel, штаммом-прототипом промежуточной антигенной группы. Вирусные изоляты из Чешской Республики тесно связаны с датскими штаммами, выделенными в середине 1990-х годов, это наиболее вероятно, является следствием импорта животных в страну, а не эволюции вируса. Сравнительный анализ между шведскими и датскими

изолятами, показал, что уменьшение разнообразия последовательности среди шведских штаммов может быть связано с относительной замкнутостью популяции крупного рогатого скота в Швеции, как следствия ограниченного импорта коров в страну. Эти данные подтверждают участие импорта коров в увеличении разнообразия нуклеотидных последовательностей линий BRSV в этих регионах [6].

В дополнение к ранее описанной последовательности, проведены крупномасштабные исследования, касающиеся глобальной молекулярной эпидемиологии и эволюции BRSV, включающие 54 европейских и североамериканских изолята. В исследовании оценено разнообразие нуклеотидов белков N, F и G и проанализированы аминокислотные последовательности, а также их филогенетическое родство. Средний процент попарных расхождений был самым низким для генов белков N и F (2%), по сравнению с геном белка G (8%). Среди животных одного и того же стада наблюдалась полная гомология всех белков BRSV. В нескольких стадах было выявлено ограниченное количество различий в последовательностях генов белков N и G. Эти данные свидетельствуют о том, в данный момент времени стадо заражает преимущественно один вирус или группа очень родственных вирусов. Филогенетический анализ, основанный на последовательности белка G, классифицировал изоляты на шесть различных групп. Топология филогенеза была сохранена, когда был проведен анализ последовательностей генов белков N и F, однако, по этим белкам, наблюдались лишь пять филогенетических групп (рис. 1). Наблюдается характеристика кластеризации последовательностей BRSV, в зависимости от географического происхождения и даты изоляции, что также подтверждает теорию географической и временной кластеризации. Подгруппа I состоял из старых европейских штаммов, выделенных до 1976 года. Подгруппа III включает вирусы исключительно из США. Подгруппы II, IV, V и VI полностью состоят из «младших» европейских изолятов. Штаммы из Северной Европы, Дании и Швеции были сгруппированы в подгруппу II, штаммы из Нидерландов, Бельгии и Франции включены в подгруппы II, IV, V и VI. Исследование выявило безуспешность вакцинации животных, являющихся носителями инфекции групп V и VI BRSV, коммерческие вакцины не защищают от инфицирования вирусами данных групп. Кроме того, наблюдается непрерывная эволюция белков N, G, и F BRSV, коррелирующая с осуществлением вакцинации в разных странах. Жесткий, положительный отбор был показан на муцинофильной области бел-

ка G и на специфических участках белков N и F. Анализ изолятов BRSV из Франции показал наличие мутации, локализованной вдоль сохраняющейся центральной гидрофобной части эктодомена белка G, что приводит к потере четырех остатков цистеина, двух дисульфидных мостиков и, следовательно, спирали, которая является критической для трехмерной структуры белка G. Это позволило предположить непрерывную модификацию высококонсервативной центральной области иммунодоминантного белка G, что свидетельствует о важности рассмотрения эволюции BRSV при рациональной разработке вакцин [9]. В целом, работа может рассматриваться как основа современной молекулярной эпидемиологии BRSV, это создало основу для последующих исследований молекулярных эпидемиологических моделей BRSV инфекции в различных географических зонах [7].

Важно отметить, что внутрихозяйственная популяция BRSV существует в виде сложной смеси вирусных вариантов, неоднородно называемых "квазивидами" [2]. Анализ гена белка G BRSV продемонстрировал спектр субпопуляций сосуществующих в клинических изолятах. Клональный анализ выявил нуклеотидную гетерогенность по области кодирования белка G, установлена частота мутации замены нуклеотида в пределах от $6,8 \times 10^4$ до $10,1 \times 10^4$. Эти данные позволяют предположить, что популяции BRSV развиваются как сложные и динамические мутантные массы, несмотря на очевидную генетическую стабильность вируса. Молекулярный эпидемиологический подход показал циркуляцию идентичных вирусов среди животных в пределах одного стада, особенно в период возникновения вспышек [1]. Тем не менее, вирусные штаммы из рецидивирующих вспышек значительно изменяются (до 11%), что свидетельствует о циркуляции различных вирусных вариантов BRSV, которые могут упорно заражать телят в стаде. Как следствие внутрихозяйственной вирусной эволюции, новые, высоко приспособленные вирусы становятся доминирующими и передаются от одного или нескольких животных, вызывая каждую новую вспышку. На основе высокого уровня разнообразия, наблюдаемого между вспышками, можно предположить, что вспышки BRSV являются результатом внедрения новых вирусных штаммов в популяцию. Уменьшенное воздействие новых штаммов BRSV ограничивает разнообразие циркулирующей популяции BRSV [2]. Важно отметить, что все вышеуказанные исследования сосредоточены на нуклеотидной последовательности гена, кодирующего

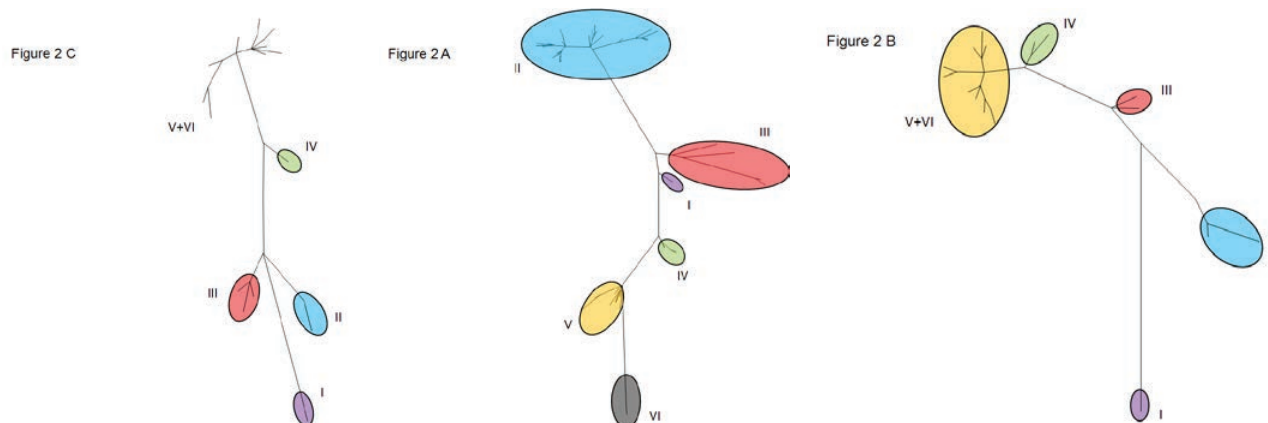

Рис. 1. Филогенетический анализ BRSV геномных областей.

Максимально вероятные филогенетические деревья из белков G (A), F (B) и N (C) были получены с использованием репрезентативных штаммов от каждого BRSV генотипа

белок G. Информация, полученная о белке G, была чрезвычайно ценной для понимания пейзажа и последовательностей пространства, доступного для BRSV, ограниченная информация о последовательностях, предусмотренных в этом регионе, является существенной помехой для нашей способности в полной мере охарактеризовать вирусные штаммы. Перспективами исследований, является анализ длинных разделов BRSV а, возможно, всей длины вирусного генома, что обеспечит более точное представление о вирусных штаммах, циркулирующих во всем мире [3].

Молекулярная характеристика изолятов BRSV из представленных регионов мира еще довольно неполная.

Изучение молекулярной эпидемиологии BRSV за последние два десятилетия претерпело значительные изменения. Информация, полученная при изучении молекулярных характеристик, филогенетики и эволюции штаммов BRSV, в целом расширила наше понимание молекулярных механизмов, контролирующих передачу вируса и распространение болезни. Требуется обширное исследование, чтобы представить средства, используемые вирусом для персистенции в данной популяции. Установление молекулярного надзора за BRSV в различных географических регионах, позволит улучшить идентификацию вспышек заболевания, в результате реализации профилактических мероприятий, направленных на борьбу с этой болезнью. Появление платформы секвенирования следующего поколения накануне «эры ДНК-секвенирования» может также предоставит уникальную возможность для открытия основных процессов, ответственных за вирусную репликации и выживания в хозяине.

BRSV была признана важной причиной респираторных заболеваний у крупного рогатого скота в течение почти четырех десятилетий. Характерная гетерогенность вирусного генома и его низкая точность в репликации является одной из наиболее важных особенностей, которые вирус использует для обеспечения его выживания и персистенции в хозяине. Нестабильность вирусной частицы, как правило, приводит к неудачным попыткам изолировать вирусные штаммы из клинических образцов в лаборатории. Молекулярный подход быстро становится золотым стандартом для правильной идентификации и характеристики BRSV в клинических случаях. В результате молекулярная эпидемиология BRSV приобрела большое значение и повышает наши знания о распределении BRSV и модели передачи вируса по всему миру. Приход новых и более сложных молекулярных методов, в том числе следующего поколения секвенирования, помогает раскрыть генетический состав циркулирующей вирусной популяции в различных географических регионах, а также механизмов, которые вирус использует для выживания, персистенции и передачи.

BRSV часто выделяется при пневмонии телят и молодых животных. Из-за его частого возникновения и тенденции вызывать инфекции в нижних отделах дыхательных путей. Наиболее восприимчивы к РСИ КРС телята в возрасте от 4 недель до 4 месяцев, особенно в холодное время года (осень – зима). Другие авторы указывают возраст 2-5 месяцев, когда заканчивают действовать коллоидальные антитела, полученные от матери. Вирус разрушает мерцательный эпителий верхних дыхательных путей, что является благоприятным фактором для развития вторичных бактериальных инфекций. Развиваются отек легких и интерстициальный эмфизема. Результаты последних исследований по-

казали, что тяжелые клинические признаки, такие как эмфизема и отек являются частью аллергических реакций на инфекции [2].

Начало заболевания внезапное, и может протекать с различной степенью тяжести. У телят при легкой форме заболевания отмечается сухой кашель, истечения из носа и учащенное дыхание. Температура тела повышается до 41 °С, но нет никаких признаков общего дискомфорта. Выздоровление занимает около недели. При тяжелой форме пневмонии, вызванной BRSV отмечается угнетение, анорексия, общий дискомфорт, одышка, учащенное дыхание, дыхание ртом и лихорадка от 40 до 42°С. Аускультация легких выявляет характерный треск, указывающий на эмфизему. Смерть может наступить в течение нескольких дней, несмотря на интенсивное лечение. Выздоровевшие животные часто отстают в развитии и имеют плохие ежедневные привесы [5].

Гистологическое исследование показывает синцитиальные клетки в эпителии бронхиол и паренхимы легких, внутрицитоплазматические тельца включения, пролиферации и / или дегенерации эпителиа бронхиол, альвеолярной эпителизации, отек и формирование гиалиновых мембран. Лабораторная диагностика может быть затруднена в связи с тем, что вирус лабилен, и его редко удается выделить из ткани павшего животного. Для диагностики используются, ПЦР, РТ-ПЦР, ELISA, ИФА [6].

В настоящее время нет никаких конкретных противовирусных препаратов одобренных для лечения BRSV инфекции у крупного рогатого скота. Лечение BRSV инфекции состоит из трех этапов.

Первым шагом является поддерживающая терапия. Поддерживающая терапия состоит из защиты больного животного от обезвоживания, поддержания надлежащего баланса электролитов и содержания животного в чистом, хорошо вентилируемом помещении.

Второй шаг заключается в подавлении с помощью противомикробных препаратов вторичных инфекций, вызываемых патогенными микроорганизмами (*Pasteurella multocida*, *Mannheimia haemolytica*, *Histophilus somni*, *Mycoplasma bovis* и др.), которые могут развиваться в уже пораженных дыхательных путях больных животных.

Третьим шагом является использование противовоспалительных препаратов. Из-за иммуносупрессивного действия кортикостероидов, эти препараты не рекомендуются для использования в лечении респираторных заболеваний крупного рогатого скота. Нестероидные противовоспалительные средства (НПВС) являются препаратами выбора. В настоящее время аспирин является единственным НПВС, который одобрен в США для использования в пищу животным.

Профилактика является ключом к противодействию BRSV инфекции. Хорошее содержание животных в хорошо проветриваемых помещениях является обязательным для профилактики всех респираторных заболеваний. Вакцинация является еще одним инструментом для предупреждения BRSV инфекций. Доступны как модифицированные живые вакцины, так и инактивированные вакцины. Оба типа имеют свои плюсы и минусы. Модифицированные живые вакцины, как правило, стимулируют выработку нейтрализующих антител. Модифицированные живые вакцины и инактивированные вакцины стимулируют выработку у телят не нейтрализующих антител и Т-лимфоцитов.

Наличие у молодых телят колющих антител может препятствовать иммунному ответу

после вакцинации модифицированными живыми вакцинами. По этой причине сроки вакцинации имеют решающее значение. Телята мясных пород должны быть вакцинированы два раза до отъема для того, чтобы они были защищены, когда начнут самостоятельно поедать корма. Вакцинация телят молочных пород должна производиться инактивированными вакцинами или модифицированными

живыми вакцинами после того, как материнские антитела снижаются до неопределяемого уровня, это происходит на шестом месяце жизни [7]. Вместе с тем, вакцинация не может гарантировать 100% защиту телят от заболевания BRSV. Отмечены случаи заболевания вакцинированных телят в Польше, Великобритании, Бельгии, Нидерландах, Дании, США.

Список литературы:

1. Paccaud, M.F. A respiratory syncytial virus of bovine origin/ M.F. Paccaud, C.L., Jacquier // Arch Gesamte Virusforsch. – 1970. – P. 327-42.
2. Rosenquist B.D. Isolation of respiratory syncytial virus from calves with acute respiratory disease. USA.P. – 280 с.
3. Smith M.H. Isolation, characterization, and pathogenicity studies of a bovine respiratory syncytial virus / M.H. Smith // Arch Virol. – 1975. – P. 237-47.
4. Smith T.R. The epidemiology of BRSV infection. / T.R. Smith, // Vet. Med. – 1993. – № 88, P. 881-885.
5. Figueroa-Chavez D. Detection of antibodies and risk factors for infection with bovine respiratory syncytial virus and parainfluenza virus 3 in dual-purpose farms in Colima, Mexico. / D. Figueroa-Chavez // Trop. Anim. Health Prod. – 2012. – 44. – P. 1417-1421.
6. Schreiber P. Journal of Veterinary Medicine, Series B. Volume 47, Issue 7, pages 535-550, September 2000
7. Flores E.F. A retrospective search for bovine respiratory syncytial virus (BRSV) antigens in histological specimens by immunofluorescence and immunohistochemistry / E.F. Flores. // Pesq. Vet. Bras. vol.20 n.4 Rio de Janeiro Oct. / Dec. 2000
8. Shirvani E. Seroepidemiological study of bovine respiratory viruses (BRSV, BoHV-1, PI-3V, BVDV, and BAV-3) in dairy cattle in central region of Iran (Esfahan province). / E. Shirvani // Tropical Animal Health and Production. January 2012. – Volume 44. – Issue 1. Pp. 191-195
9. Ohlson A. The relationship between antibody status to bovine corona virus and bovine respiratory syncytial virus and disease incidence, reproduction and herd characteristics in dairy herds. / A Ohlson // Acta Vet. Scand. – 2010 – 52. P. 37.
10. Ohlson A. Risk factors for seropositivity to bovine coronavirus and bovine respiratory syncytial virus in dairy herds / A. Ohlson, // Vet. Rec. 2010. – 167 – P. 11.
11. Valarcher J.F. Bovine respiratory syncytial virus infection. / Valarcher // J.F. Vet. Res. 2007, 38, 153-180.

Alekseev A.D., Petrova O.G.
Ural State Agrarian University

RESPIRATORY- SYNCYTIAL INFECTION OF CATTLE (REVIEW OF FOREIGN LITERATURE)

Summary

Respiratory syncytial infection of cattle (hereinafter – RCI cattle) is the leading cause of acute respiratory disease in cattle (hereinafter – the SARS cattle). In foreign literature uses the term Bovine Respiratory Disease (BRD). The term ARD cattle is identical BRD, in complex BRD included not only viral diseases, such as RSI, infectious bovine rhinotracheitis (RTIs), viral diarrhoea disease mucous membranes (VD-BS), paragrapp -3 cattle and caused by bacterial (Pasteurella multocida, Mannheimia haemolytica, Histophilus somni, Mycoplasma bovis), fungi (Aspergillus) and parasitic agents.

Keywords: respiratory syncytial infection, acute respiratory diseases, cattle, epizootology, the level of infectivity.

УДК 616-002.5-085.33-036.8

УСТАНОВЛЕННЯ ХАРАКТЕРУ УРАЖЕННЯ ОРГАНІВ СИСТЕМИ ТРАВЛЕННЯ У ХВОРИХ НА ХІМІОРЕЗИСТЕНТНИЙ ТУБЕРКУЛЬОЗ ЛЕГЕНЬ, ОЦІНКА ВАЖКОСТІ ЕНДОГЕННІ ІНТОКСИКАЦІЇ

Бойко А.В., Сем'янів І.О.

Буковинський державний медичний університет

Визначено напрямки фармакологічної корекції окремих ланок метаболічних змін, залежно від функціонального стану органів системи травлення у хворих із хіміорезистентним туберкульозом легень.

Ключові слова: хіміорезистентний туберкульоз, синдром мальабсорбції, ендогенна інтоксикація.

Важливим фактором зростання захворюваності на туберкульоз (ТБ) у різних країнах світу, є швидке поширення штамів мікобактерій туберкульозу (МБТ), резистентних до протитуберкульозних препаратів (ПТП). У Чернівецькій області, як і в цілому по державі, реєструється тенденція до зростан-

ня показника захворюваності на мультирезистентний туберкульоз з 4,1 на 100 тис. населення у 2011 р. до 5,9 у 2012 р. (на 14,3%, $p < 0,05$), що визначає гостроту і актуальність проблеми лікування таких пацієнтів.

Лікування хіміорезистентних форм туберкульозу легень, який характеризується швидким розмно-

женням МБТ, масивними інфільтративно-казеозними змінами в легенях, чисельними деструкціями легеневої тканини, вираженим інтоксикаційним синдромом викликає значні труднощі. Однією із головних причин недостатньої ефективності лікування даного контингенту хворих є побічні реакції, що виникають в процесі комбінованої терапії протитуберкульозними препаратами. Вони суттєво обмежують можливості хіміотерапії і знижують ефективність лікування хворих на туберкульоз легень по основних показниках – термінам припинення бактеровиділення і частоті закриття каверн.

Не дивлячись на великий досвід застосування протитуберкульозних препаратів, проблема їх побічної дії на макроорганізм залишається актуальною і сьогодні. Оскільки доклінічні і клінічні випробування не дозволяють виявити весь спектр можливих небажаних побічних реакцій на препарати, очевидна необхідність продовження досліджень і оцінки негативних реакцій на лікарські засоби і після введення їх в практику.

Останнім часом в літературі багато наукових робіт присвячено вивченню ендогенної інтоксикації (ЕІ) при різних патологічних захворюваннях оскільки ЕІ є одним із найбільш важливих критеріїв, які визначають важкість стану людини [1,7,8,9]. Доведено, що при будь-якому патологічному стані розвивається ЕІ. Враховуючи дані багатьох дослідників, ЕІ – це отруєння організму проміжними і кінцевими продуктами обміну речовин, внаслідок їх накопичення вище норми в зв'язку з або підвищеним катаболізмом, або з блокадою детоксикаційних систем організму, з наступним пошкодженням інших органів і систем організму. Непрямим критерієм важкості загального стану хворих з різними патологічними процесами є важкість ендогенної інтоксикації.

Мета роботи: визначити ступінь активності специфічного запального процесу при різних клінічних формах хіміорезистентного ТБ на основі комплексу клінічних, лабораторних, інструментальних та рентгенологічних даних, а також, враховуючи недостатню ефективність лікування таких пацієнтів, однією з причин якої є порушення всмоктування лікарських засобів в кишківнику, установити: поширеність та характер ураження органів системи травлення залежно від профілю стійкості до ПТП, визначити основні побічні дії, викликані тими чи іншими протитуберкульозними препаратами, що частіше зустрічаються в регіоні та удосконалити шляхи фармакологічної корекції окремих ланок метаболічних змін, залежно від функціонального стану органів системи травлення.

Результати дослідження. Об'єктом дослідження були: 112 вперше виявлених хворих із хіміорезистентним ТБ легень та 22 пацієнта із збереженою стійкістю МБТ до протитуберкульозних препаратів, які перебували на лікуванні в стаціонарах 1-го та 2-го фтизіатричних відділень Чернівецького обласного протитуберкульозного диспансеру (ОПТД) та 20 хворих із хіміорезистентним туберкульозом КМУ міського протитуберкульозного диспансеру, в яких досліджувалась непереносимість протитуберкульозних препаратів за період 2012-2013рр. Діагностику туберкульозу і визначення ступеню активності специфічного запального процесу застосовували на основі комплексу клінічних, лабораторних, рентгенологічних та бронхологічних даних. Для порівняння ті ж показники досліджували у 21 здорових волонтерів, які склали контрольну групу.

За віком група обстежуваних хворих розподілялася наступним чином: молоді особи (від 20 до 45

років) становили 46,3%, особи зрілого віку (від 45 до 59) – 39,02%, особи літнього віку (від 60 до 74) – 7,3%, пацієнти старечого віку (від 75 до 89) – 7,3%. Середній вік хворих становив $(41,9 \pm 1,8)$. Переважали чоловіки – 31 (72,1%).

При розподілі по формах захворювання найбільшу групу представляли хворі з дисемінованим туберкульозом легень – 65,1 %. Інфільтративний туберкульоз був діагностований у 34,9 % пацієнтів.

Нами були проаналізовані дані про чутливість МБТ до протитуберкульозних препаратів I та II ряду в Чернівецькій області у 112 пацієнтів, які перебували на лікуванні в II фтизіатричному відділенні ОПТД. Виявилося, що у 60 (53,6%) хворих була мультирезистентність, у тому числі у 9 (8%) – до HR, у 22 (19,6%) – до HRS, у 20 (17,8%) – до HRSE, у 3 (2,7%) – до HRE, у інших 5,4% пацієнтів спостерігалась стійкість до таких комбінацій препаратів: HRSEt – у 1,8% хворих, до HRSZ, HRSKmEt, HRSKmECm, HRSEEt – у 0,9% до кожної комбінації. У 24 (21,4 %) хворих визначали монорезистентність МБТ: у 4 (3,6%) – до ізоніазиду, у 5 (4,5 %) – до рифампіцину, у 11 (9,8 %) – до стрептоміцину, у 1 (0,9 %) – до етамбутолу, у 2 (1,8%) – до етіонаміду, у 1 (0,9%) – до амікацину. Полірезистентність МБТ визначали у 27 (24,1 %) хворих. Найбільш часто МБТ були резистентні до комбінації HS (у 10,7% хворих), значно рідше – до HSE та HEt (по 2,7 %), до SE – у 0,4 % та до HSEEt – у 1,8 % хворих до кожної комбінації, до HE, HSKmEt, HSEt, SEt – по 0,9%. Розширена резистентність МБТ визначалась у 0,9% пацієнтів.

Аналіз показника частоти виникнення побічних реакцій протитуберкульозних препаратів (ПТП) проводився серед 132 хворих на хіміорезистентний туберкульоз легень, які лікувалися в II фтизіатричному відділенні ОПТД та КМУ міського протитуберкульозного диспансеру, він становив 15,2 % від загальної кількості пацієнтів. У 8% випадків доводилось повністю відмовитись від подальшого застосування ПТП, до якого розвинулася побічна дія.

Проаналізувавши дані клінічних, лабораторних досліджень та ультразвукового дослідження органів черевної порожнини у 20 пацієнтів із хіміорезистентним туберкульозом, виявилось, що порушення функціонування органів системи травлення, в основному з боку гепато-панкреато-біліарної системи у вигляді дифузних змін печінки, інколи її збільшення, а також ознак холецисто-панкреатиту зустрічаються серед хворих із монорезистентністю – у 41%, серед пацієнтів із мультирезистентністю у 72% випадків, із полірезистентністю – майже в 90% та в усіх хворих із розширеною стійкістю МБТ.

В результаті дослідження непереносимості антимікобактеріальних препаратів виявилось, що серед ПТП I та II ряду найчастіше побічні реакції виникають при прийомі протіонаміду – у 30% хворих, які пред'являли скарги на нудоту, запаморочення, біль в животі, тахікардію, а також при застосуванні канаміцину – у 25%, в пацієнтів погіршувався слух, виникав шум у вухах. У 10% хворих при прийомі левофлоксацину виникали артралгія, міалгія, нудота та запаморочення. Алергічні реакції у вигляді висипки на шкірі, зуду виникали у 15 % пацієнтів при прийомі піразинаміду, етамбутолу та гатифлоксацину. У 15% спостерігалися розлади ШКТ – діарея, нудота, блювота при прийомі офлоксацину, коксерину та терізу. У 5 % спостерігався епілептичний напад після прийому клозерину.

Нами було відібрано 59 пацієнтів із вперше діагностованим деструктивним туберкульозом легень, в яких виявлялися зміни в гепато-панкреато-білі-

арній системі, у 20 з яких був хіміорезистентний туберкульоз, вони склали 1 групу обстеження, 2-гу групу склали пацієнти із збереженою чутливістю МБТ, 3-тю групу склали 22 пацієнта із хіміорезистентним туберкульозом легень, в яких не було виявлено порушень з боку травної системи. Контрольну групу склали 21 здорових волонтерів.

У більшості досліджуваних пацієнтів 2 та 3 груп (в 57,5% випадків) зустрічався помірно виражений інтоксикаційний синдром, про що свідчили переважно фебрильна температура тіла, скарги на загальну слабкість, втомлюваність, різке схуднення, відсутність апетиту, зміни клінічного аналізу крові: лейкоцитоз, зсув лейкоцитарної формули вліво, прискорення ШОЕ, виражені катаральні явища в легенях. Рентгенологічно у всіх хворих виявлено деструкції в легенях (від 1 до 3 ділянок), інфільтративно-вогнищеві зміни різної розповсюдженості.

Для більш повної характеристики важкості перебігу захворювання ми визначали ряд індексних показників – лейкоцитарний індекс інтоксикації (ЛІІ), гематологічний показник інтоксикації (ГПІ), індекс зсуву лейкоцитів (ІЗЛ), лімфоцитарний індекс (ЛІІм) та індекс алергізації (ІА). У хворих на хіміорезистентний туберкульоз легень з порушеннями в гепато-панкреато-біліарній системі спостерігається збільшення усіх індексних показників в порівнянні з іншими групами і в середньому на 15% перевищує показники у практично здорових людей. У цих пацієнтів формується лейкоцитоз за рахунок збільшення відносної кількості еозинофілів та паличкоядерних нейтрофілів, спостерігається значне зменшення відносної кількості моноцитів периферійної крові.

Зниження лімфоцитарного індексу є прямим показником наявності ендотоксикозу у хворих 1-3 груп у тій чи іншій мірі. Лейкопенія та зменшення ШОЕ призводить до зниження ГПІ та відображає інтоксикацію як стадію ендотоксикоза. У групах, що досліджувались, спостерігались лейкоцитоз та підвищення ШОЕ а відповідно і підвищення ГПІ, що свідчить про вихід інтоксикації за межі інтерстиційного простору та маніфестацію ендотоксикозу на рівні периферійної крові. Найбільше розходження ЛІІ та ГПІ спостерігалось в 1 групі пацієнтів, що свідчить про високу вираженість ендотоксикозу (ГПІ перевищує ЛІІ) (табл.1).

Таблиця 1

Розрахунок показників ендогенної інтоксикації ($\bar{x} \pm Sx$)

Показники	Група 1 (n=20)	Група 2 (n=17)	Група 3 (n=22)	Контроль-на група Практично здорові люди (n=21)
Лейкоцитарний індекс інтоксикації (ЛІІ)	1,92±0,07 p<0,05	1,84±0,06 p<0,05	1,89±0,06 p<0,05	1,65±0,03
Гематологічний показник інтоксикації (ГПІ)	2,35±0,06 p<0,05	2,03±0,06 p<0,05	2,0±0,06 p<0,05	0,62 ± 0,09
Індекс зсуву лейкоцитів (ІЗЛ)	3,2±0,07 p<0,01	3,06±0,07 p<0,01	2,9±0,07 p<0,01	1,94±0,05
Лімфоцитарний індекс (ЛІІм)	0,35±0,07 p<0,01	0,29±0,07 p<0,01	0,36±0,07 p<0,01	0,57±0,06
Індекс алергізації (ІА)	0,96±0,06 p<0,01	0,92±0,06 p<0,01	0,89±0,06 p<0,01	0,84±0,04

Вірогідність різниці відзначено: p – порівняно з контролем, n – число спостережень

Аналіз результатів дослідження також свідчить про те, що ступінь важкості ендогенної інтоксикації не залежить від клінічної форми туберкульозного процесу в легенях. При співставленні отриманих результатів у випадку інфільтративної та дисемінованої форм вірогідних розбіжностей показників не спостерігалось.

Слід також відмітити, що показники інтоксикації постійно підвищуються по мірі важкості форми туберкульозу легень. Показник лейкоцитарного індексу інтоксикації є найбільш чутливим у відношенні оцінки вираженості ендогенної інтоксикації серед усіх вивчених груп хворих в нашому дослідженні.

Усім пацієнтам проводився аналіз показників аміаку, сечовини, креатиніну у сироватці крові. В результаті було встановлено, що у всіх випадках рівні аміаку, сечовини і креатиніну в сироватці крові хворих не перевищують значення контролю. Процеси, які відбуваються при розпаді легеневої тканини не призводять до суттєвих змін цих показників. Можливо, аміак з достатньою інтенсивністю знешкоджується в печінці і його рівень в сироватці крові не підвищується. При відсутності патології нирок в крові хворих на туберкульоз легень не відбувається накопичення аміаку, сечовини і креатиніну. Тобто у пацієнтів достатня метаболічна активність печінки і екскреторна функція нирок в цих випадках. Феномен ендогенної інтоксикації при туберкульозі легень не супроводжується накопиченням низькомолекулярних продуктів білкового катаболізму, таких як, аміак, сечовина і креатинін. Відомо, крім того, що сечовина і креатинін самі по собі малотоксичні навіть при концентраціях, характерних для уремічної коми [7].

Дослідження, які проводились серед хворих на вперше діагностований туберкульоз легень, показують, що при порівнянні ефективності інтенсивної фази лікувального режиму у пацієнтів, які отримували ізоніазид, етамбутол і рифаміцин внутрішньовенно, концентрація препаратів у крові та вогнищах інфекції в 5 разів вища, ніж при пероральному прийомі, і відповідно більшою є частота припинення бактеріовиділення та скорочуються терміни загоєння порожнин розпаду – в інтенсивну фазу (92,6 % проти 77,8%, відповідно) і скорочення термінів загоєння порожнин розпаду з 3,8 до 3,0 міс. (p = 0,05).

Якщо у пацієнтів, які отримують оптимальну протитуберкульозну терапію per os, не вдається досягти клінічного, радіологічного або мікробіологічного поліпшення, необхідно запідозрити наявність мальабсорбції. Для вирішення цієї проблеми рекомендовано парентеральне введення протитуберкульозних препаратів. Перевагами внутрішньовенного введення протитуберкульозних препаратів є:

- 100% біодоступність,
- швидке створення високої концентрації препарату в осередках інфекції незалежно від стану органів ШКТ, особливостей дієти, наявності супутньої патології,
- зниження кількості побічних ефектів,
- можливість інтенсифікувати лікування,
- зменшення випадків переривання терапії (100% контроль), точне дозування.

Висновки:

1. Серед хворих на хіміорезистентний туберкульоз в Чернівецькій області найбільш часто спостерігається мультирезистентність (стійкість в основному до комбінацій препаратів – HRS та HRSE), стійкість МБТ до HS та стрептоміцину. Тому з метою зменшення поширеності хіміорезистентного туберкульозу слід ретельно дотримуватись нових стандартів антимікобактеріальної терапії та покра-

чити медикаментозний менеджмент на адміністративних територіях, передбачивши запас ліків та ефективне їх використання.

2. Частота виникнення побічних реакцій протитуберкульозних препаратів (ПТП) становить 15,2 % від загальної кількості пацієнтів. Порушення з боку гепато-панкреато-біліарної системи зустрічаються у 41% хворих із монорезистентністю, у 72% – із мультирезистентністю, майже у 90% – з полірезистентністю та у всіх пацієнтів із розширеною стійкістю МБТ.

3. При відсутності патології нирок в крові хворих на хіміорезистентний туберкульоз легень не відбувається накопичення аміаку, сечовини і креатину. Феномен ендогенної інтоксикації не супроводжується накопиченням низькомолекулярних продуктів білкового катаболізму.

4. Надмірно виражена гострофазова мобілізація захисних сил організму супроводжується виснаженням резервів детоксикації, що може призводити у хворих на туберкульоз до ряду негативних наслідків – розвитку анемії, гіперкоагуляційного синдрому, синдрому мальабсорбції тощо, котрі вимагають відповідної корекції програм лікування. Переведення таких пацієнтів на ін'єкційні схеми лікування протитуберкульозними препаратами, дає можливість проводити 100% контроль за хіміотерапією, забезпечує 100% біодоступність препаратів та знижує токсичний вплив з потенціюванням дії первинного препарату, сприяє підвищенню ефективності та скороченню термінів лікування, а також має фармакоекономічний ефект при лікуванні хворих на хіміорезистентний туберкульоз.

Список літератури:

1. Андрейчин М.А., Бех М.Д., Дем'яненко В.В., Ничик А.З., Ничик Н.А. Методи дослідження ендогенної інтоксикації організму (методичні рекомендації). – К., 1998. – 33 с.
2. Бойчук Т.М. Медико-соціальні проблеми, досягнення та перспективи розвитку фтизіатрії на сучасному етапі / [Бойчук Т.М., Тодоріко Л.Д., Бойко А.В., Сем'янів І.О.] // Укр. терапевт. журн. – 2013. – № 2. – С. 109–115.
3. Борисов С.Е. Клинико-морфологическая диагностика хронических воспалительных заболеваний легких / [Борисов С.Е., Соловьева И.П., Купавцева Е.А., Гончарова Е.В.] // Проблемы туберкулеза и болезней легких. – 2003. – №11. – С. 42–55.
4. Боровиков В. Statistica. Искусство анализа данных на компьютере: Для профессионалов (2-е издание). – Москва: Питер, 2003. – 688с.
5. Гусак В.К. Оценка тяжести эндогенной интоксикации и выбор метода детоксикационной терапии у обожженных по данным лейкоцитограммы и биохимического мониторинга / [Гусак В.К., Фисталь Э.Ц., Сперанский И.И. и др.] // Клини. лаб. диагностика. – 2000. – №10. – С. 36.
6. Гриппи М.А. Патопфизиология легких / Гриппи М.А. – М.: Бином; Х.: МТК-книга, 2005. – 304 с.
7. Дубинина Е.Е. Окислительная модификация протеинов, ее роль при патологических состояниях / Дубинина Е.Е., Пустыгина А.В. // Укр. біохім. журн. – 2008. – №6. – С. 5–18.
8. Дунтау А.П. Механизмы эндотоксикоза при туберкулезе легких / А.П. Дунтау, А.В. Ефремов, В.В. Бакаев // Пробл. туберкулеза. – 2000. – №1. – С. 37–39.
9. Инсанов А.Б. Оценка степени эндотоксикоза при туберкулезе легких / Инсанов А.Б. // Материалы 7 съезда фтизиатров России, 2003.

Бойко А.В., Семенив І.А.

Буковинский государственный медицинский университет

УСТАНОВЛЕНИЕ ХАРАКТЕРА ПОРАЖЕНИЯ ОРГАНОВ СИСТЕМЫ ПИЩЕВАРЕНИЯ У БОЛЬНЫХ ХИМИОРЕЗИСТЕНТНЫМ ТУБЕРКУЛЕЗОМ ЛЕГКИХ, ОЦЕНКА ТЯЖЕСТИ ЭНДОГЕННОЙ ИНТОКСИКАЦИИ

Аннотация

Определены направления фармакологической коррекции отдельных звеньев метаболических изменений, в зависимости от функционального состояния органов системы пищеварения у больных с химиорезистентным туберкулезом легких.

Ключевые слова: химиорезистентный туберкулез, синдром мальабсорбции, эндогенная интоксикация.

Boiko A.V., Semianiv I.O.

Bukovinian State Medical University

ESTABLISHING THE PREVALENCE AND NATURE OF LESIONS OF THE DIGESTIVE SYSTEM IN PATIENTS WITH PULMONARY TUBERCULOSIS HIMIOREZYSTENTNYU, ASSESSMENT OF THE SEVERITY OF ENDOGENOUS INTOXICATION

Summary

Directions of pharmacological correction of individual units of metabolic changes, depending on the functional state of the digestive system in patients with drug-resistant pulmonary tuberculosis.

Keywords: drug-resistant tuberculosis, malabsorption syndrome, endogenous intoxication.

ВАСКУЛЯРНЕ РЕМОДЕЛЮВАННЯ ТА БРАХІОЦЕФАЛЬНА ГЕМОДИНАМІКА – ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК, ВІКОВІ І КЛІНІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Буряк В.В., Заїка І.В.

Запорізький державний медичний університет

Дослідження присвячено вивченню вікових і клінічних особливостей, а також взаємозв'язку васкулярного ремоделювання та брахіоцефальної гемодинаміки. Доведено, що у практично здорових осіб з віком має місце інтенсифікація процесів васкулярного ремоделювання та зменшення показників брахіоцефальної гемодинаміки. Встановлено негативний кореляційний взаємозв'язок між показниками, що вивчаються.

Ключові слова: васкулярне ремоделювання, брахіоцефальна гемодинаміка, внутрішня сонна артерія, вікові особливості, взаємозв'язок.

Актуальність. На даний час одним з пріоритетних напрямків кардіологічної та терапевтичної практики вважається корекція факторів ризику серцево-судинних захворювань та попередження уражень органів-мішеней, яке представлено досить широким спектром патоморфологічних проявів з боку артеріальних судин, у тому числі і брахіоцефального басейну. Перспективи вивчення субклінічних уражень органів-мішеней досить широко обговорюються серед критеріїв оцінки загального серцево-судинного ризику, оскільки безсимптомні зміни серцево-судинної системи є найважливішими проміжними стадіями, які пов'язують фактори ризику з серцево-судинними ускладненнями та смертністю [7, с. 240]. У якості одного з субклінічних уражень артеріальних судин розглядається збільшення товщини інтимо-медіального сегмента (ТІМС), яке є важливою складовою загального процесу васкулярного ремоделювання та в значній мірі визначає віддалений прогноз [6, с. 79]. При цьому встановлено, що збільшення ТІМС сонних артерій є незалежним предиктором серцево-судинних ускладнень – ці дані підтверджуються тим, що і атеросклероз (верифікований за ТІМС у біфуркації), і судинна гіпертрофія (ТІМС загальної сонної артерії (ЗСА)) впливають на несприятливий прогноз [14, с. 1775]. При тому, що ТІМС ЗСА вважається чутливим маркером прогресування системного атеросклерозу, зниження рівня об'ємного мозкового кровотоку розглядається як незалежний фактор розвитку інсульту [15, с. 209].

У даний час недостатньо вивченими є питання взаємозв'язку між показниками, що характеризують особливості судинного ремоделювання та стану кровотоку в екстракраніальному відділі брахіоцефальних артерій (БЦА). Попередньо отримані дані вказують на формування особливого гемодинамічного статусу у пацієнтів зі стенотичними ураженнями БЦА, у зв'язку з чим доцільним виявилось подальше дослідження особливостей судинного ремоделювання та екстракраніального кровотоку [1, с. 15]. Таким чином, найбільш високі значення ТІМС супроводжуються суттєвим зниженням регіонарної об'ємної швидкості мозкового кровотоку по внутрішнім сонним артеріям, що призводить до погіршення кровопостачання головного мозку [2, с. 14]. Погіршення кровотоку, зумовленого гіперплазією інтими та атеросклеротичним ураженням артеріальних судин було встановлено і раніше в експериментальних дослідженнях [11, с. 909].

Вікові особливості мають вплив на структурні та функціональні параметри артерій, що було продемонстровано у ряді досліджень [16, с. 467]. Зміни, які виникають при старінні в артеріальних судинах, представлені зокрема потовщенням судинної стінки

[12, с. 2510]. Дуже показові дані були отримані у дослідженні М. L. Muijsan і співавт., за результатами якого встановлена чітка динаміка ТІМС ЗСА в залежності від віку, при цьому середня швидкість відповідного збільшення складала 0,009 мм на рік [10, с. 1].

Мета дослідження. Встановити вікові та клінічні особливості, а також взаємозв'язок процесів патологічного васкулярного ремоделювання та стану брахіоцефальної гемодинаміки у практично здорових осіб.

Матеріали і методи. До дослідження було залучено 30 практично здорових осіб (12 чоловіків та 18 жінок, середній вік – $56,7 \pm 1,71$ років), які не мали супутніх станів, здатних суттєво впливати на показники, що вивчалися.

Вимірювання вихідного рівня артеріального тиску (АТ) проводилося за методом Короткова [6, с. 79]. Для виключення прихованої коронарної недостатності всім пацієнтам проводилася проба з дозованим фізичним навантаженням (велоергометрія).

Визначення типу можливо наявної дисліпідемії проводилося за розрахунком методом біохімічного аналізу в автоматичному режимі вмісту компонентів ліпідного спектру плазми крові [13, с. 143].

Стан мозкового кровотоку оцінювався за допомогою імпульсно-хвильової дуплексної кольорової доплерографії. Ехолокація екстракраніальних артерій здійснювалася на апараті SONOLINE VERSA PLUS (SIEMENS, Німеччина) з використанням лінійного датчика з частотою 13 МГц за загальноприйнятою методикою [9, с. 769]. До програми дослідження входила візуалізація артерій, оцінка характеру ремоделювання судинного русла та розрахунок об'ємної швидкості (FV) у басейні внутрішньої сонної артерії (БСА).

Оцінка стану ремоделювання екстракраніального відділу БЦА проводилася шляхом вимірювання ТІМС ЗСА в поздовжньому перетині дистального сегмента на відстані 1 см до біфуркації на ділянці, де стінки артерії паралельні одна одній. ТІМС оцінювали по задній, віддаленій від датчика стінці і розраховували за правилом «переднього краю» як відстань між двома лініями інтерфейсу: від межі розподілу між внутрішньою вистилкою (інтимою) та просвітом артерії до межі між медією та адвентицією артерії. В якості кінцевої змінної в аналіз включали найбільше значення ТІМС праворуч або ліворуч [3, с. 59].

Стандартні виміри швидкостей проводили за доплерівською кривою, отриманою для БСА на відстані не менше 1-2 см дистальніше каротидного синусу, щоб уникнути турбулентності [4, с. 293]. Доплерівський кут був настільки малий, наскільки це було можливо, але не більше 70° . Для поліпшення відтворюваності результатів вимір швидкостей

проводили під одним і тим самим кутом [8, с. 500].

Статистична обробка даних проводилася за допомогою рекомендованих для медико-біологічних досліджень методик, які відповідають критеріям доказової медицини [5, с. 312]. Результати дослідження оброблено із застосуванням статистичного пакету ліцензійної програми «STATISTICA® for Windows 6.0» (StatSoft Inc., № AXXR712D833214FAN5). Статистично значимими вважали відмінності при $P < 0,05$.

Результати дослідження. Відповідно до загальноприйнятої класифікації Всесвітньої організації охорони здоров'я усі суб'єкти були розподілені в групи працездатного (2 особи молодого віку – до 45 років, 19 осіб зрілого віку – від 45 до 60 років) і непрацездатного (9 осіб похилого віку – від 60 років і старше) віку.

Встановлено, що 90% пацієнтів мали наступні фактори підвищеного ризику формування серцево-судинної патології, а саме: 12 осіб – тютюнопаління, 8 осіб – обтяжлива спадковість за серцево-судинними захворюваннями, 1 особа – ожиріння, 6 осіб – дисліпідемія (I тип та IV тип – 2 і 4 особи відповідно), при цьому середні значення показників загального холестерину, ліпопротеїдів високої, низької та дуже низької щільності, тригліцеридів і індексу атерогенності становили $3,88 \pm 0,21$ ммоль/л, $1,59 \pm 0,21$ ммоль/л, $1,76 \pm 0,05$ ммоль/л, $0,53 \pm 0,06$ ммоль/л, $1,17 \pm 0,12$ ммоль/л і $1,88 \pm 0,23$ одиниць відповідно.

Вихідний рівень системного АТ становив $128,7 \pm 0,88/80,17 \pm 1,1$ мм рт.ст. (в т.ч. середній та пульсовий АТ – $96,34 \pm 0,76$ і $48,53 \pm 1,46$ мм рт.ст. відповідно), що відповідало наявності нормального та підвищеного нормального рівня АТ у 10 і 20 осіб відповідно.

Середні значення FV в руслі ВСА та ТІМС ЗСА становили $626,97 \pm 3,3$ мл/хв і $0,76 \pm 0,04$ мм відповідно. Слід зазначити, що у 11 суб'єктів дослідження останній показник складав 0,9 мм і більше, що відповідає наявності проявів патологічного васкулярного ремоделювання в системі каротид.

Вікові особливості досліджуваних параметрів наведені в табл. 1. Виявилось, що збільшення віку обстежених суб'єктів асоціювалося з вірогідним зростанням ТІМС ЗСА на 55,38% ($P < 0,05$) та зниженням показників FV ВСА на 5,2% ($P < 0,05$).

Таблиця 1
Вікові особливості васкулярного ремоделювання та брахіоцефального кровотоку

Показник	Працездатний вік (n=21)	Непрацездатний вік (n=9)	$\Delta 2-3$, %
ТІМС ЗСА, мм	$0,65 \pm 0,13$	$1,01 \pm 0,03$	+55,38 $P < 0,05$
FV ВСА, мл/хв	$636,9 \pm 9,22$	$603,78 \pm 10,3$	-5,2 $P < 0,05$

Стан брахіоцефальної гемодинаміки також залежав від наявності чи відсутності проявів патологічного судинного ремоделювання (FV ВСА складала

$606,64 \pm 11,25$ мл/хв та $634,74 \pm 7,53$ мл/хв відповідно), що відповідало вірогідному зменшенню церебрального кровотоку в системі каротид на 4,43% ($P < 0,05$) при збільшенні ТІМС ЗСА.

Встановлені вікові та клінічні особливості підтверджуються даними кореляційного аналізу, за результатами якого доведено позитивну взаємозалежність віку пацієнтів та проявів субклінічного ураження артеріального русла ($r = 0,94$, $P < 0,01$), а також негативний зв'язок FV ВСА з ТІМС ЗСА ($r = -0,94$, $P < 0,01$) і віковою приналежністю пацієнтів ($r = -0,98$, $P < 0,01$).

Будь-якої вірогідної динаміки вищевказаних показників в залежності від статі, рівня системного АТ, а також типу дисліпідемії встановлено не було ($P > 0,05$).

У ході проведення процедури покрокового регресійного аналізу при виявленні параметрів, що детермінують зміну FV ВСА, було отримано рівняння такого вигляду: $FV\ BC A = 669,7 - 65,5 \cdot TИМС\ ЗСА - 0,02 \cdot \text{вік пацієнтів}$.

Адекватність зв'язку залежної величини та предикторів в рівнянні лінійної регресії перевірялася за допомогою F-критерію Фішера, який також вказує на високу якість виявленої закономірності ($F = 34,37$, $P < 0,001$), а також свідчить, що взаємозв'язок, який спостерігався, між залежним та незалежними аргументами не випадковий і дозволяє встановити, що виявлена закономірність є реальним фактом, а не наслідком випадкових флуктуацій даних. Досить високе значення коефіцієнту детермінації (0,94) свідчить про добре наближення лінії регресії до даних, які спостерігалися, (одержане рівняння описує більше 90% всієї дисперсії FV ВСА в групі практично здорових осіб) і про можливість побудови досить якісного прогнозу щодо стану брахіоцефальної гемодинаміки. За величиною середньоквадратичної помилки передбачення регресійного рівняння (3,22), основної величини вимірювання якості моделі, можна зробити висновок, що виявлений рівнянням зв'язок досить показовий для оцінки співвідношення між ознаками.

Аналіз стандартизованих β -коефіцієнтів незалежних змінних регресійної моделі з оцінкою їх значимості згідно Т-статистики, свідчить, що рівень церебральної перфузії в найбільшій мірі визначається такими предикторами, як наявність ремоделювання артеріального русла та вік суб'єктів.

Висновки. Таким чином, результати проведеного дослідження досить об'єктивно вказують на те, що вік є одним з факторів, що зумовлює розвиток ремоделювання артеріальних судин та зниження показників об'ємного мозкового кровотоку, при цьому стан брахіоцефальної гемодинаміки додатково може бути зумовлений показником товщини інтимо-медіального сегменту загальної сонної артерії, визначення якого рекомендується з метою оцінки прогнозу мозкової гіперперфузії у практично здорових осіб. Вказані особливості не залежать від таких детермінант, як гендерна ідентифікація, стан системного гемодинамічного профілю, плазмовий рівень комплентів ліпідного спектру тощо.

Список літератури:

- Буряк В. В. Ліпідний спектр та вміст гомоцистеїну у хворих з артеріальною гіпертензією, асоційованою з патологією екстракраніальних артерій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук : спец. 14.01.11 «Кардіологія» / В. В. Буряк. – Запоріжжя, 2011. – 20 с.
- Визир В. А. Взаимосвязь провоспалительной активации и тяжести стенотических поражений брахиоцефальных артерий атеросклеротической природы у больных с артериальной гипертензией / В. А. Визир, А. Е. Березин, А. В. Демиденко // Артериальная гипертензия. – 2007. – № 216. – С. 14–18.
- Главацкий А. Н. Редукция кардиоваскулярного ремоделирования и тромбоцитарной активации у пациентов с ги-

- перитонической болезнью в сочетании с сахарным диабетом 2-го типа в процессе терапии блокаторами ренин-ангиотензиновой системы / А. Н. Главацкий // Укр. мед. часопис. – 2008. – № 4 (66), ч. VII-VIII. – С. 59–63.
4. Клінічна доплерівська ультрасонографія / П. Аллан, П. Даббінс, М. Позняк, Н. МакДікен. – Львів : Медицина світу, 2000. – 293 с.
 5. Реброва О. Ю. Статистический анализ медицинских данных. Применение пакета прикладных программ STATISTICA / О. Ю. Реброва. – М. : МедиаСфера, 2002. – 312 с.
 6. Рекомендації Української асоціації кардіологів з профілактики та лікування артеріальної гіпертензії / ННЦ «Інститут кардіології ім. М. Д. Стражеска» АМН України. – К., 2008. – 4-те вид. – 79 с.
 7. Сіренко Ю. М. Гіпертонічна хвороба / Ю. М. Сіренко. – К. : Здоров'я, 2009. – 240 с.
 8. Aaslid R. Cerebral hemodynamics / R. Aaslid // Transcranial Doppler / eds. : Newell D. W., Aaslid R. – New York : Raaven, 1992. – 500 p.
 9. Aaslid R. Non-invasive transcranial Doppler ultrasound recording of flow velocity in basal cerebral arteries / Aaslid R., Markwalder T. M., Nornes H. // J. Neurosurgery. – 1982. – Vol. 57. – P. 769–774.
 10. Determinants of the structure of resistance-sized arteries in hypertensive patients / Muesan M. L., Boari G., Rizzardi N. [et al.] // Blood Press. – 2008. – Vol. 18. – P. 1–8.
 11. Hyperhomocysteinemia increases intimal hyperplasia in a rat carotid endarterectomy model / Southern F. N., Cruz N., Fink L. M. [et al.] // J. Vasc. Surg. – 1998. – Vol. 28. – P. 909–918.
 12. Impaired endothelium-dependent vasodilation in patients with insulindependent diabetes mellitus / Johnstone M. T., Creager S. L., Scales K. M. [et al.] // Circulation. – 1993. – Vol. 88. – P. 2510–2516.
 13. Laboratory tests handbook / [Jacobso D. S., DeMott W. R., Grady H. J. et al.]. – Hudson, 1996. – 143 p.
 14. Plasma homocysteine as a risk factor for vascular disease: the European concerted action project / M. Graham, L. Daly, H. Refsum [et al.] // JAMA. – 1997. – Vol. 277 (22). – P. 1775–1781.
 15. Trochu J.-N. Y a-t-il une place pour les statines dans le traitement de l'insuffisance cardiaque? / J.-N. Trochu // Ann. de Cardiologie et d'Angiologie. – 2004. – Vol. 53 (4). – P. 209–216.
 16. Vascular function in the forearm of hypercholesterolaemic patients off and on lipid-lowering medication / Stroes E. S., Koomans H. A., de Bmin T. W. [et al.] // Lancet. – 1995. – Vol. 346. – P. 467–471.

Буряк В.В., Заика И.В.

Запорожский государственный медицинский университет

ВАСКУЛЯРНОЕ РЕМОДЕЛИРОВАНИЕ И БРАХИОЦЕФАЛЬНАЯ ГЕМОДИНАМИКА – ВЗАИМОСВЯЗЬ, ВОЗРАСТНЫЕ И КЛИНИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Аннотация

Исследование посвящено изучению возрастных и клинических особенностей, а также взаимосвязи васкулярного ремоделирования и брахиоцефальной гемодинамики. Доказано, что у практически здоровых лиц с возрастом имеет место интенсификация процессов васкулярного ремоделирования и снижение показателей брахиоцефальной гемодинамики. Установлена обратная корреляционная взаимосвязь между изучаемыми показателями.

Ключевые слова: васкулярное ремоделирование, брахиоцефальная гемодинамика, внутренняя сонная артерия, возрастные особенности, взаимосвязь.

Buriak V.V., Zaika I.V.

Zaporizhzhya State Medical University

VASCULAR REMODELING AND BRACHIOCEPHAL HEMODYNAMICS – RELATIONSHIP, AGE AND CLINICAL FEATURES

Summary

This article is devoted to study of relationship, age and clinical features of vascular remodeling and brachiocephal hemodynamics. It's set that healthy persons have age intensification of vascular remodeling and decrease of brachiocephal hemodynamics indicators. There was inverse correlation between the studied parameters established too.

Keywords: vascular remodeling, brachiocephal hemodynamics, internal carotid artery, age features, relationship.

ЕСТЬ ЛИ ЭТИКА В НАШЕЙ МЕДИЦИНЕ?

Васкес Абанто Анна Эстуардовна

Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

Васкес Абанто Хесус Эстуардо

Коммунальное некоммерческое предприятие №3

(Центр первичной медико-санитарной помощи №2)

История развития общества показывает, что необходимость в нормировании профессионального поведения существовала всегда, но с каждым днем становится все более необходимым всеобщий охват субъектов любой деятельности. Статья посвящена различным подходам к восприятию понятия медицинской этики как таковой. Подчеркивается зависимость этих подходов от имеющейся моральной концепции и от отношения к нормативно-правовым основам со стороны субъектов медицинской деятельности. В статье также показана важность и необходимость объективного подхода со стороны руководителей и чиновников системы здравоохранения страны при решении конфликтных вопросов, возникших при взаимоотношениях «медик-пациент-общество».

Ключевые слова: этика, биоэтика, мораль, медицина, коллегиальность, медицинские взаимоотношения

Практикующие медики, часто являются свидетелями, а иногда и прямыми участниками несправедливых обвинений в адрес коллег разных специальностей. Что делать, когда эти вопросы поднимаются людьми, которые сделали для себя любимым занятием бегать по всем возможным инстанциям всего лишь потому, что хотят показать свое превосходство, у них есть «нужные» связи или хотят подчеркивать свое служебное положение? Они могут легко и без страха, на приеме или на вызовах на дому, оскорблять, выгонять (будто мы напросились к ним в гости!), кричать на медика без всякого основания (потому что он быстро осмотрел пациента, сразу уходит и куда-то спешит, «ты должен был...», пациенту показалось, что должен был мыть руки у него дома а не брызгать свои руки каким-то «вонючим» средством и т.д.). Такие граждане если уже начали «преследование», то удовлетворяются только тогда, когда есть «расправа» над медиком, чаще всего врачом [10, с. 153-157].

Да, это факты. Возможно не все представляют какому давлению подвергаются работники практического здравоохранения, особенно те, кто оказывает помощь на уровне первого звена, – медики скорой помощи или медицины неотложных состояний [5, с. 25].

Практикующему медику, не всегда чиновнику, понятно, что в процессе обследования пациента врач выделяет наиболее характерные и важные симптомы/синдромы заболевания и на основании собственных знаний, опыта и рассуждений идентифицирует тот или иной процесс (в том числе заболевание), т.е. оформляет заключение, устанавливает диагноз [19]. В условиях неотложной медицины это приходится делать быстро, иногда молниеносно [16, с. 14-15].

Для этого каждому современному работнику здравоохранения необходимо не только хорошее профессиональное образование, полученное в высшем медицинском учебном заведении, но и соответствующая специализация и опыт работы, непрерывное совершенствование знаний. Медики при общении с человеком видят в нем в первую очередь пациента, особенно во время выполнения своих профессиональных обязанностей. Они тщательно подбирают соответствующие слова и тон, степень углубления в их анамнез (особенно если замечаем препятствие или раздражение с его стороны), выделяют главное согласно своим приоритетным в работе задачам, чтобы дальше индивидуально оказывать необходимую помощь или давать свои рекомендации. Но даже уникальная деликатность неспособна страховать их полностью от не-

удовлетворенности пациента, если он преследует единственную цель – сделать им жизнь «слаще». Несмотря на это, медики продолжают искать способ наилучшего воздействия на его здоровье – стараются и будут стараться сделать все в интересах пациента [3, 4].

В разных городах стран постсоветского пространства отмечается тенденция к увеличению давления на медиков, и жаль, что в этом участвуют не только сами пациенты и их родственники, но и зачастую собственные медицинские руководители, которые, по сути, должны не только требовать от медика выполнения должностных обязанностей, согласно законодательству страны, но и защищать своих подчиненных и создавать условия для выполнения работы. Руководителям хочется, чтобы не было проблем и жалоб – так им спокойнее, но как до них довести, что подобное возможно, только если ничего не делать? А в медицине медик постоянно в действии [11, с. 84-92].

Нет, это не значит, что эти жалобы или обращения со стороны населения, которое вправе поднимать подобные вопросы, беспочвенны, но всегда ли они справедливы?

Одним из самых важных научных достижений в последние десятилетия XX века стала медицинская трансплантология, которая стремительно развивается дальше и в XXI веке. Правда, не обошлось без противоречий, связанных с биоэтикой (как с учением о нравственной стороне деятельности человека в медицине и биологии) на всех стадиях ее эволюции. Washington Post опубликовал статью в марте 2007 г. «о новой тенденции в донорстве органов», отражая озабоченность некоторых врачей и специалистов по биоэтике по поводу спорной практики донорства после сердечной смерти. Информация расширилась, когда обвинили одного хирурга-трансплантолога Калифорнии (США) после ведения ненадлежащих и сильных лекарств потенциальным донорам в ожидании сердечной смерти [12, с.76-77].

В конце 2008 года врачи детской больницы города Денвер (США) пересадили три сердца трех доноров-младенцев, у которых не была установлена смерть мозга (*Rápida obtención corazon para trasplante supone cuestionamientos* // *Bibliomed, Inc. (Reuters, Por Gene Emery), www.diariosalud.net, jueves, 14.08.2008*). Отключив аппарат искусственного жизнеобеспечения, врачи удалили у детей сердца после ожидания всего лишь 75 секунд (при отсутствии сердечной и дыхательной функций), чтобы увеличить шансы жизнеспособности органов.

Эта ситуация встревожила международное сообщество и специалистов медицинской биоэтики.

Случай больницы Денвера был опубликован в журнале *New England Journal of Medicine*, с целью сообщить об успехе трех пересадок сердца (Этика за жизнь // www.vokrugsveta.ru, 14.08.2008). По материалам публикации это был первый случай, когда команда трансплантологов детской больницы Денвера, подготовила доклад об успешной пересадке трех сердец, которые были извлечены из младенцев в возрасте нескольких дней, после того, как было заявлено об их внезапной смерти по сердечной причине (вместо смерти мозга).

В настоящее время в медицинской деятельности никто из практикующих медиков не застрахован от проблем при работе с людьми (даже без объективных на то причин), потому, уголовное преследование медиков (чаще врачей) – явление распространенное [7].

Судя по вышеупомянутым случаям, возможно, и сам медик допускает ошибку, вплоть до уголовно-наказуемого нарушения, и не только по неосторожности с записями или из-за незнания закона, но и по причине своей «непорядочности» [8, 9].

Приходится констатировать, что многие проблемы являются прямым следствием нехорошего, вплоть до преступного, отношения медиков к святой профессии «МЕДИЦИНА». Такие понятия в некоторых странах, как «низкая зарплата», «нищенское существование медиков», «за все нужно платить» и многие другие, не могут быть оправданием для наглого и открытого вымогательства со стороны некоторых медиков при оказании им медицинской помощи [12, с. 77-78].

Нужно признать, что непорядочность в медицине иногда переходит всякие границы, когда, априори зная, что у пациента неизлечимое заболевание и что он, медик, ничем не поможет, и все же дает некие «гарантии» (устные конечно!) для того, чтобы оправдать свои высокие «расценки» (естественно без всяких квитанций или прочих формальностей) [14, с. 118-119]. В других случаях приходится наблюдать за откровенной «искусственной» гипердиагностикой или реальным запугиванием пациентов или их родственников (из личного опыта соавтора в качестве пациента), чтобы вслед за этим использовать такие понятия, как: «насколько вы сами оцениваете свое здоровье», «это будет стоить столько-то...», «платите за препарат для исследования (стоимостью в 100 долларовом эквиваленте и более, только тому-то – всего пара капель какого-то коллоида)», «эти наименования купите только там или у старшей медсестры» отделения, где вы лежите и т.д. Все эти элементы коррупции знакомы практически каждому, кто хоть раз вынужден был обратиться за медицинской помощью [2, 13]. Даже понятие «коллегальность» в большинстве случаев перестало существовать, как и многое хорошее, что осталось в прежнем советском строе (без всякой ностальгии к прошлому, а всего лишь констатируя факты).

Некоторые специалисты утверждают, что видят «разрушающее» воздействие рыночных отношений и прагматизма на медицину, а в биоэтике – попытку остановить данное воздействие. Категорически говорить о «разрушающем» воздействии только частного медицинского сектора авторы статьи считают несправедливо. Этику в медицине можно сохранить и в условиях современных рыночных отношений (или точнее в отрасли платной медицины) и потерять ее там, где медицина в основном бесплатна (коррупцией и устаревшими подходами в управлении) [12, с. 79-80]!

Да, есть и другая сторона медицинской морали, представители которой действительно хотят работать в пределах истинных ценностей медицинской профессии, несмотря на возмущение общества (чаще всего необоснованное и чрезмерно раздутое). В этой группе имеют место следующие вопросы: Как себя вести? Выполнить или нет необоснованные (а иногда и незаконные) требования и запросы начальства? На что опираться, чтобы не было проблем при общении с конфликтными пациентами или со своим руководством? В этой связи всесторонне подчеркивается обязанность медика работать в пределах этики и деонтологии, что на языке многих профессионалов здравоохранения и общества обозначает «терпеть все и всех», «пациент всегда прав», «медик все равно виноват», «он (руководитель или кто себя выдает за него) – начальник, ты (медик) – дурак». А как же закон? Разве он не один для всех? [5, 10, 17].

Дополнительно к вышеописанному в странах бывшего СССР существующая социально-экономическая и политическая система с детства воспитала так, что человек имеет право на все, особенно в том, что касается своего здоровья. В некоторых из этих стран чиновники продолжают и сегодня кормить обещаниями «о бесплатной медицине», но при этом государство не в силах создавать условия и практические возможности. Система также не выделяет пока что соответствующих средств, для удовлетворения всех нынешних медицинских потребностей быстро и в пределах «одного» кабинета или отделения, как того хотелось пациентам, тем более в государственных учреждениях. Многие пациенты и их родственники считают, что бесплатная медицина работает для них «одних», добавляя к задачам медика всякого рода капризов социального и не социального характера [15, с. 117-124].

В результате мы имеем возмущенное общество, с множественными претензиями не только к медицине, но к системе здравоохранения в целом, что не может не сказываться и на отношении со стороны пациентов и общества к медикам.

В этих условиях медик на передовой остается один на один, без какой-либо защиты, особенно в условиях медицины неотложных состояний. Оскорблять его можно по любому пустяку и предлогу, насколько хватит фантазии, открывая при этом двери всяким необоснованным претензиям и желаниям отомстить за все и всех, за прошлые и настоящие обиды. От любого родственника пациента (или самого пациента), консьержа (на вызовах на дому), санитаря или милиционера, – врачу приходится слышать оскорбления и угрозы, чувствовать на себе унижения и весь гнев обманутого и разочарованного, а может и слишком разбалованного социальными благами общества [10, с. 153-157].

Возможно по этой причине Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ) отмечает, что: «Работники здравоохранения – это все люди, занятые в основном работой, первичная цель которой состоит в укреплении здоровья», а также акцентирует внимание на том, что работники систем здравоохранения во всем мире вынуждены все чаще и чаще работать в состоянии стресса и отсутствия безопасности, поскольку им приходится реагировать на сложный комплекс сил – старых и новых [12, с. 15].

Крики о защите своих прав от медиков слышно практически во всех странах бывшего СССР. Вот только несколько из ярких новостей последних 12-14 месяцев:

• «В Днепре в понедельник пьяный мужчина избил врача скорой помощи, который приехал

на его вызов...Нападавший пока на свободе, а потерпевший проходит лечение» – новости октября 2013г., Украина (www.vesti.ua, www.rutsn.ua);

• «Очередное нападение на медиков: «буйный» пациент бросился на врачей с ножом (Харьков)» – новости октября 2013г., Украина (www.ru.tv.ua);

• «В Одессе психически больной мужчина набросился с ножом на врача и фельдшера «скорой», приехавшие на вызов» – новости июня 2013г., Украина (www.ru.tsn.ua);

• «Медики, приехавшие по вызову на квартиру, оказали помощь мужчине, раненному в драке. В тот момент в доме находилась женщина в сильном алкогольном опьянении. Врач осмотрела и ее. Травм и ран у нее не было. Однако через два дня по тому же адресу был вызван наряд полиции. Выяснилось, что женщина скончалась от травмы головы. Не исключено, что повреждение пострадавшая получила уже после отъезда бригады.» – новости мая 2013г., Бурятия (www.infpol.ru);

• «Жестокое нападение на медиков в Запорожье.... В результате полученных колотых ран на месте скончалась 29-летняя медсестра, врач госпитализирован» – новости мая 2013г., Украина (www.podrobnosti.ua);

• «Врачей в Беларуси защищать некому» – новости декабря 2012г., Беларусь (www.news.tut.by)

• «Врачи устали от того, что их постоянно пытаются сделать крайними в случаях летального исхода пациентов. Причем как по гражданским искам, так и по уголовным делам. А порой к работникам медицинского фронта применяется и физическая сила» – новости июля 2012г., Караганда (www.zakon.kz);

Милиционеры не желают фиксировать случаи нападения или оскорбления на медиков (просто не замечают их проблем). Соавтор статьи является живым, и к счастью, невинным свидетелем их подобного нежелания выполнить, всего лишь, свою работу.

Замахнуться или оскорбить врача для многих людей – это в порядке вещей! Такое часто ощущает на себе практически каждый медик, но не все пытаются защитить себя! На эту проблему Соавтор этой статьи старался обратить внимание комиссии Департамента здравоохранения Киева в своем аттестационном отчете за период с 2010 по 2012 год. Ныне он пытается защитить свою честь, достоинство и деловую репутацию в суде [10, с. 154-156].

По вышеперечисленным причинам медику (вра-

чу или среднему медицинскому сотруднику) не стоит забывать о своей собственной физической и юридической безопасности (нужно принимать меры профилактики от заражения инфекциями, быть осторожным перед возможными физическими нападениями, не поддаваться давлению со стороны населения или руководства и т.д.). Необходимо твердо понимать то, что только он сам вправе решать, как действовать в сложной или несложной медицинской ситуации – подключать других специалистов (руководителя своего учреждения или чиновника любого ранга) или нет, а за эти действия перед законом будет отвечать в первую очередь он один. У медика потом могут быть проблемы с руководством (включая чиновников министерства здравоохранения) – в худшем случае это проблемы административного характера (часто несправедливые, а что делать? От начальства не ждите благодарности), зато он покажет себя как настоящий профессионал и минимизирует вероятность уголовной ответственности [1, 5].

Медику приходится уверенно стоять на своем и не соглашаться, когда он уверен в своей профессиональной правоте. Старые консервативные концепции, такие как «Погасить шум – и проблемы нет», «Пациент всегда прав», – необходимо ломать, прежде всего в нашем собственном сознании! Дальнейшее согласие с ними приведет к хронизации данного явления в Украине, к массовому, и без того катастрофическому уходу из медицины профессионалов, к увеличению нежелания работать в этой неблагодарной, но нужной и бесконечно интересной профессии молодых медиков – будущих специалистов здравоохранения, которые спасут не одну жизнь, а возможно, и улучшат качество нашей старости [10, с. 156].

Директивы, требования, приказы со стороны руководства должны быть письменными, в пределах должностных инструкций, но даже в таком случае врач должен тщательно обдумать свои профессиональные поступки.

Профессионал здравоохранения должен считать своим правом и обязанностью работать в пределах своих должностных инструкций, нормативно-правовых требований законодательства в области здравоохранения: своей страны и международно-признанного (ВОЗ, Всемирная медицинская ассоциация (ВМА), Международная организация труда (МОТ)). Важны также и документы ООН и ЮНИСЕФ [9, 18].

Список литературы:

1. Банных С.В., Евтушенко А.Я. Биоэтические аспекты становления личности врача – исследователя в системе высшего медицинского образования. // Фундаментальные исследования. – 2006. – № 6 – С. 64-64.
2. Васкес Абанто А.Э., Васкес Абанто Х.Э. Биоэтика и формирование будущего профессионала здравоохранения // Науковий журнал «Південноукраїнський медичний науковий журнал» № 6, 2013 г. г.Одесса. – С. 24-27.
3. Васкес Абанто А.Э., Васкес Абанто Х.Э. К международному дню защиты прав человека (10.12.2013) – права медика // Журнал «Молодий вчений». Медицина та практика: актуальні питання. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Вінниця, 6-7 грудня 2013 року). – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. – С. 109-113.
4. Васкес Абанто А.Э., Васкес Абанто Х.Э. От времен Гиппократ до наших дней // Научный журнал «Молодий вчений» № 1 (03) январь, 2014 г. г.Херсон: Видавничий дім «Гельветика». – С. 206-209.
5. Васкес Абанто Х.Э. В поисках той самой правовой защиты медика // Газета «Новости медицины и фармации» 13 (464) 2013. – С. 25.
6. Васкес Абанто Х.Э. Законодательство Украины и работа медика в медицине неотложных состояний // Журнал «Медицина неотложных состояний» 8 (55) 2013 – С. 61-67.
7. Васкес Абанто Х.Э. Здравоохранение сегодня – мнение практического врача // XX Международная научно-практическая конференция «Научная дискуссия: вопросы медицины» (г. Москва, 3 декабря 2013 г.). – С. 57-62.
8. Васкес Абанто Х.Э. Медицина и закон в Украине // «Медичні та фармацевтичні науки: аналіз сучасності та прогноз майбутнього». Збірник матеріалів по матеріалам Міжнародної науково-практичної конференції. м. Дніпропетровськ, 01-02 листопада 2013р. – С. 6-12.
9. Васкес Абанто Х.Э. Медицинская деятельность законодательство страны // Газета «Новости медицины и фармации» 17 (471) 2013. – С. 20-22.

10. Васкес Абанто Х.Э. Нарушение прав медиков, или Давайте все же не молчать! // Журнал «Медицина неотложных состояний» 5(52) 2013. – С. 153-157.
11. Васкес Абанто Х.Э. Реформирование здравоохранения и права медика // Современная медицина: актуальные вопросы. № 11 (25) сборник статей по материалам XXV международной научно-практической конференции (18.11.2013г.). Новосибирск: Изд. «СибАК» – С. 84-92.
12. Васкес Абанто Х.Э., Васкес Абанто А.Э. Здравоохранение XXI века: закон и этика в медицине (монография) // LAP Lambert Academic Publishing (12.02.2014). – 144 с.
13. Васкес Абанто Х.Э., Васкес Абанто А.Э. Поиски современного понимания биоэтики // Науковий журнал «Південноукраїнський медичний науковий журнал» № 7, 2014 г. г.Одесса. – С. 20-21.
14. Васкес Абанто Х.Э., Васкес Абанто А.Э. Разные стороны одной медицины сегодня // Международная конференция «Наука и современность: вызовы XXI века». г.Киев, 31.01.2014 г.
15. Васкес Э., Кресный Д. Медико-социальные аспекты здоровья населения // К.: Изд-во Европ. ун-та, 2003. – 490 с.
16. Васкес Эстуардо. Вопросы диагностики и лечения заболеваний // Газета «Новости медицины и фармации» 9 (415) – 2012. – С. 14-15.
17. Васкес Эстуардо. Основы права в неотложной медицине // Газета «Новости медицины и фармации» 6 (404) – 2012. – С. 21.
18. Agustín Estívez. Principios de bioética e investigaciyn // ARS MEDICA, Revista de Estudios Medicos Humanitarios. Vol. 9, N° 9. Universidad Catolica de Chile. Consultado: 20.11.2013.
19. Elvarez Sintes. Medicina General Integral. Editorial Ciencias Mídicas, 2008.

Васкес Абанто Анна Естуардовна

Київський медичний університет імені О.О. Богомольця

Васкес Хесус Естуардо

Комунальне некомерційне підприємство № 3

(Центр первинної медико-санітарної допомоги № 2)

ЧИ Є ЕТИКА В НАШІЙ МЕДИЦИНІ?

Анотація

Історія розвитку суспільства показує, що необхідність у нормуванні професійної поведінки існувала завжди, але з кожним днем стає все більш необхідним загальне охоплення суб'єктів будь-якої діяльності. Стаття присвячена різним підходам до сприйняття поняття медичної етики як такої. Підкреслюється залежність цих підходів від наявної моральної концепції та від ставлення до нормативно-правових основ з боку суб'єктів медичної діяльності. В статті показано важливість і необхідність об'єктивного підходу з боку керівників та чиновників системи охорони здоров'я країни при вирішенні конфліктних питань, що виникли при взаєминах «медик-пацієнт-суспільство».

Ключові слова: етика, біоетика, мораль, медицина, колегіальність, медичні взаємини

Vasquez Abanto Anna Estuardovna

Bogomolets National Medical University

Vasquez Abanto Jesus Estuardo

Public non-profit enterprise no. 3

(Center for primary medical and sanitary help no. 2)

IS THERE ETHICS IN OUR MEDICINE?

Summary

The history of development of society shows that the necessity for setting of the norms of professional behavior always exists, but day by day the total scope of subjects of any activity becomes more noticeable. This article focuses on different approaches on the perception of the concepts of medical ethics as it is. The dependence of these approaches from existing moral concepts and the relation to the regulatory legal basics from the subjects of medical activity is being emphasized. The article shows the importance and the need for an objective approach on the part of chiefs and officials of the state public healthcare system in solving conflict issues that have arisen in the relations «physician-patient-society».

Keywords: ethics, bioethics, morality, medicine, collegiality, medical relationships

УДК 6163.16

ЗАБРУДНЕННЯ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ ВИКИДАМИ АВТОТРАНСПОРТУ – РЕАЛЬНА НЕБЕЗПЕКА НАЦІЇ

Вітрищак С.В.

Луганський державний медичний університет

Основну масу викидів шкідливих речовин автотранспортом складають діоксиди азоту, оксиди вуглецю, сірководню. Значним забруднювачем атмосферного повітря Луганської області являється транспортна галузь, зокрема пересувні її засоби (автомобілі, тепловози). Проблема забруднення атмосферного повітря викидами автотранспорту та впливу його фізичних факторів найбільш гостро проявляється в великих транспортних вузлах – індустріально розвинutih містах області через несприятливу територіально-планувальну структуру міст внаслідок сформованого у минулі роки оточення промислових підприємств житловими масивами та проходження транзитного транспорту через міста, що значно збільшує їх загазованість.

Ключові слова: повітря, автотранспорт, забруднення, промисловість, атмосфера.

Інтенсивний розвиток промисловості і транспорту у всьому світі призвів до якісної і кількісної зміни атмосферних викидів, до таких об'ємів і токсичності, які вже не можуть бути небезпечними для людини. В найгіршому стані по відношенню забруднення атмосферного повітря опинилися сучасні промислові міста [6, с. 32-34; 7, с. 133-134].

Не дивлячись на численні роботи як за кордоном та і в Росії [3, с. 27-29; 7, с. 133-134] питання атмосферних забруднень і впливу їх на здоров'я населення залишається надто актуальними [3, с. 27-29; 8, с. 859-963]. Зростає інтенсивність використання всіх видів транспортних засобів. Специфіка пересувних джерел забруднення (автомобілі) проявляється в тому, що викиди здійснюються безпосередньо на територіях житлових районів в зоні дихання людини [2, с. 20-22].

Основну масу викидів шкідливих речовин автотранспортом складають діоксиди азоту, оксиди вуглецю, сірководню. Але для здоров'я населення загрозу також представляють канцерогенні речовини (бензол, свинець та інші) та небезпечні органічні речовини (формальдегід, акролеїн, толуол, ксилоли) [5]. Відсутність опадів, підвищення температури повітря та безвітряна погода протягом тривалого часу створюють сприятливі умови для накопичення хімічних речовин в приземних шарах атмосфери, утворення смогів, що призводить до погіршення самопочуття людей [1, с. 155-158; 4].

Чисельні епідеміологічні дослідження підтверджують що навіть нетривале підвищення середньодобової температури в поєднанні з підвищеним рівнем забруднення атмосферного повітря такими хімічними речовинами як діоксид азоту і сірки, озону може спричинити значну шкоду здоров'ю населення у вигляді збільшення смертності, загострення хронічних хвороб серцево-судинної системи, органів дихання та інш. [4].

Значним забруднювачем атмосферного повітря Луганської області являється транспортна галузь, зокрема пересувні її засоби (автомобілі, тепловози). В цілому на викиди забруднюючих речовин від автомобільного транспорту приходить 14,5% (92,2 тис. тонн із 662,5 тис. тонн) від валового викиду забруднюючих речовин. Найбільші обсяги викидів від пересувних транспортних засобів спостерігалися у містах Луганську (21,8 тис. т або 22,6%) від загального обсягу викидів, Краснодоні (5,3 тис. т або 5,5%) та Красному Лучі (5,0 тис. т або 5,3%).

Проблема забруднення атмосферного повітря викидами автотранспорту та впливу його фізичних факторів найбільш гостро проявляється в великих транспортних вузлах – індустріально розвинutih

містах області через несприятливу територіально-планувальну структуру міст внаслідок сформованого у минулі роки оточення промислових підприємств житловими масивами та проходження транзитного транспорту через міста, що значно збільшує їх загазованість.

В житловій забудові міст (Луганськ, Алчевськ, Северодонецьк, Рубіжне, Стаханов, Антрацит, Ровеньки) та в районі крупних автомагістралей та автодоріг з інтенсивним рухом автотранспорту (Луганськ-Краснодон, Стаханов-Луганськ, Луганськ-Донецьк, Луганськ-Перевальськ-Дебальцеве) організовані маршрутні пости спостереження за рівнями забруднення атмосферного повітря.

Впродовж 2009 року в зонах впливу автотранспорту відібрано 2555 проб атмосферного повітря, в тому числі на вміст оксиду вуглецю – 622 (з перевищенням ГДК – 27,6%), діоксиду азоту – 545 (з перевищенням ГДК – 9,8%), сірчистого газу – 311 (з перевищенням ГДК – 7,4%), пилу – 455 (з перевищенням ГДК – 10,6%), вуглеводні насичені – 33 (з перевищенням ГДК – 21,2%).

Так, в м. Рубіжне питома вага проб атмосферного повітря з перевищенням ГДК по діоксиду азоту складала 73,9%, пилу – 21,7%. Відповідно до ДСП 201-97 ступінь забруднення атмосферного повітря діоксидом азоту оцінюється як дуже небезпечний, пилом – як небезпечний.

В центральній частині м. Северодонецька питома вага проб атмосферного повітря з перевищенням ГДК по насиченим вуглеводням складає 70% і, відповідно до ДСП 201-97, ступінь забруднення атмосферного повітря оцінюється як дуже небезпечний.

В центрі м. Луганська питома вага проб атмосферного повітря з перевищенням ГДК по оксиду вуглецю складала 100%; в районі 3-ої міської лікарні – 37,9%.

В м. Краснодоні (автомагістраль Краснодон-Луганськ) питома вага проб атмосферного повітря з перевищенням ГДК по пилу складала 54,4% – дуже небезпечний ступінь забруднення.

В централізованій частині м. Стаханова питома вага проб атмосферного повітря з перевищенням ГДК по оксиду вуглецю складала 66%, діоксиду азоту – 47,5% – дуже небезпечний рівень забруднення.

Таким чином, фактори навколишнього середовища вносять значний вклад у формування шкоди здоров'ю населення.

Для успішного вирішення актуальних проблем в області екології та гігієни необхідно насамперед за рахунок фінансів фонду охорони навколишнього середовища придбати сучасні прилади і устаткування та проведення досліджень на наявність хімічних

речовин типу діоксину, бенз(а)пірену, важких металів та інших особливо токсичних речовин у різних об'єктах і середовищах навколишнього середовища.

Необхідно розробити зведені проекти граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин в

атмосферне повітря по населених пунктах з урахуванням автотранспорту і розробити заходи щодо їхнього приведення у відповідність із гігієнічними нормативами та визначити фонові забруднення атмосфери у відповідності з нормативними актами.

Список літератури:

1. Берлянд М.Е. Современные проблемы атмосферной диффузии и загрязнение атмосферы. – Л., 1975. – С. 155-158.
2. Иваненко А.В., Волкова И.Ф., Корниенко А.П. Вопросы автотранспорта, качество атмосферного воздуха и здоровье населения Москвы // Ж. Гиг. и сан., №6. – 2007. – С. 20-22.
3. Кикун Г.Ф., Веремчук Л.В. // Оценка риска для здоровья от неблагоприятных факторов окружающей среды: опыт, проблемы и пути их решения: Материалы Всероссийской научно-практической конференции. – Ангарск, 2002. – С. 27-29.
4. Мониторинг качества атмосферного воздуха для оценки воздействия на здоровье человека. Региональные публикации ВОЗ, Европейская серия, №85. – Копенгаген, 1998.
5. Основы оценки риска для здоровья населения при воздействии химических веществ, загрязняющих окружающую среду // Под ред. Ю.А. Рахманина, Г.Г. Онищенко. – М., 2002.
6. Суржиков Д.В., Суржиков В.Д. Гигиеническая оценка риска нарушения здоровья населения промышленного города от воздействия факторов окружающей среды // Гиг. и сан. – 2007. – №5. – С. 32-34.
7. Сабирова З.Д., Фаттахова Н.Ф. // Влияние загрязнения окружающей среды на здоровье человека: Материалы 1-й Всероссийской научной конференции с Международным участием. – Новосибирск, 2002. – С. 133-134.
8. Brada A.L.F., Zanobetti A., Schwartz J. // Environ. Health Perspect. – 2002. – Vol. 110. – P. 859-963.

Витрищак С.В.

Луганский государственный медицинский университет

ЗАГРЯЗНЕНИЕ АТМОСФЕРНОГО ВОЗДУХА ВЫБРОСАМИ АВТОТРАНСПОРТА – РЕАЛЬНАЯ ОПАСНОСТЬ НАЦИИ

Аннотация

Основную массу выбросов вредных веществ автотранспортом составляют диоксиды азота, оксиды углерода, сероводорода. Значительным загрязнителем атмосферного воздуха Луганской области является транспортная отрасль, в том числе передвижные ее средства (автомобили, тепловозы). Проблема загрязнения атмосферного воздуха выбросами автотранспорта и его влияния физических факторов наиболее остро проявляется в крупных транспортных узлах – индустриально развитых городах области за неблагоприятной территориально-планировочную структуру городов вследствие сложившегося в прошлые годы окружение промышленных предприятий жилыми массивами и прохождения транзитного транспорта через города, что значительно увеличивает их загазованность.

Ключевые слова: воздух, автотранспорт, загрязнения, промышленность, атмосфера.

Vitriscak S.V.

Lugansk State Medical University

ATMOSPHERIC AIR POLLUTION BY EMISSIONS OF VEHICLES IS A REAL DANGER OF THE NATION

Summary

The bulk of emissions of harmful substances by motor transport are nitrogen dioxides, carbon monoxide, hydrogen sulphide. Significant pollutant of atmospheric air Lugansk region is the transport sector, including its mobile assets (cars, diesel locomotives). The problem of atmospheric emissions of motor transport and its influence of physical factors is most acute in the large transport hubs – industrialized cities of the region due to unfavorable territorial-planning structure of cities by this in the past years, the environment of industrial enterprises, residential buildings and the passage of transit transport through the city, which greatly increases their fumes.

Keywords: air transport, pollution, industry, atmosphere.

КОРЕЛЯТИВНИЙ ЗВ'ЯЗОК МІЖ ПОКАЗНИКАМИ СИСТЕМ ФІБРИНОЛІЗУ, ПРОТЕОЛІЗУ ПЛАЗМИ КРОВІ ТА ТКАНИНИ ТОНКОЇ КИШКИ В УМОВАХ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ПЕРИТОНІТУ

Войтів Я.Ю., Сірук А.В., Марічук М.С.

Буковинський державний медичний університет

В умовах гострого експерименту досліджено зміни показників систем фібринолізу, протеолізу крові та тканини тонкої кишки при перитоніті. Виявлено дисбаланс між системними та тканинними показниками систем фібринолізу та протеолізу. Досліджено корелятивні зв'язки між змінами показників фібринолітичної, протеолітичної активності плазми крові та тканини тонкої кишки, що потрібно враховувати при напрацюванні патогенетично обґрунтованих методів профілактики та лікування кишкової недостатності при перитоніті.

Ключові слова: кишкова недостатність, перитоніт, фібриноліз, протеоліз.

Постановка проблеми. Одним з провідних факторів, що визначає розвиток і прогресування патофізіологічних процесів при перитоніті є кишкова недостатність, яка є не тільки важливим компонентом, а й основною причиною розвитку поліорганної недостатності та високої летальності при перитоніті [1, с. 35; 2, с. 64]. Сучасні принципи лікування хворих з перитонітом вимагають враховувати роль порушення функції кишок у розвитку поліорганної недостатності, яка є основним чинником ендотоксикозу, синдрому системної запальної відповіді та абдомінального сепсису.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впродовж останнього десятиріччя проблемі участі кишечника в розвитку ПОН при перитоніті приділяють велику увагу. Встановлено, що основну роль в розвитку кишкової недостатності відіграє фазова активація прозапальних медіаторних систем, активація системи протеолізу, калікреїн-кінінової системи, з надлишком поступлення в кровотік, цитокінів, протеолітичних ферментів і інших біологічно активних речовин, дисфункція системи фібринолізу, зниження активності клітин APUD-системи [3, с. 46; 4, с. 282]. Активація протеолізу з порушенням загального ферментативного гомеостазу організму є основним чинником розвитку ендотоксикозу, причому є пряма кореляція рівня протеолітичної активності крові з такими інтегральними маркерами ендотоксикозу як речовини низької і середньої молекулярної маси і олігопептиди, циркулюючі імунні комплекси [5, с. 118].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас окремі питання патогенезу кишкової недостатності вивчені недостатньо. Ряд авторів вказують, що при перитоніті фібриноліз, як нормальна відповідь організму на надлишкове тромбоутворення, пригнічується, в той час, як активація коагуляції продовжується [6, с. 14]. У той же час ряд інших авторів стверджують, що в умовах перитоніту має місце гіперактивація фібринолі-

тичної системи [7, с. 50; 8, с. 200; 9, с. 494]. Описані суттєві відмінності системного і місцевого протеолізу, які впливають на перебіг та наростання процесу у хворих з інфекційно-септичними станами. Проте ці відмінності переважно стосуються тканин серця та легень [7, с. 50; 8, с. 200].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження зміни показників систем фібринолізу, протеолізу плазми крові та тканини тонкої кишки в умовах експериментального перитоніту, та виявлення корелятивного зв'язку між цими показниками.

Матеріал і методи. Об'єктом дослідження були 90 білих нелінійних дорослих щурів-самців, середньою масою 213 ± 25 г. Перитоніт моделювали шляхом внутрішньоочеревинного введення 1 мл 10% аутокалової суміші на 100 г маси тіла тварин. Через 6, 12, 24, 48 годин проводили евтаназію з дотриманням вимог Ванкуверської конвенції (1979, 1994) та виконували забір крові та тканини тонкої кишки. Ферментативний та неферментативний фібриноліз в плазмі крові та тканинах визначали за допомогою наборів реактивів фірми «Simko Ltd» (Львів) за оригінальною методикою О.Л. Кухарчука (1996). Стан протеолітичної активності відносно різних білкових фракцій оцінювали за лізисом азоальбуміну, азоказеїну та азоколагену за допомогою наборів реактивів фірми «Simko Ltd» (Львів).

Статистична обробка результатів досліджень проводилась з використанням електронних таблиць Microsoft® Office Excel (build 11.5612.5703) та програми для статистичної обробки Statgraphics Plus5.1 Enterprise edition (©Statistical Graphics corp. 2001). Для перевірки гіпотези про рівність середніх використовували критерій Ст'юдента для нормально розподілених вибірок і критерій Уїлкоксона-Манна-Уїтні для вибірок, розподіл яких відрізнявся від нормального.

Виклад основного матеріалу. При дослідженні змін показників системи фібринолізу плазми крові (табл. 1) встановлено, що сумарна фібринолітична

Таблиця 1

Динаміка фібринолітичної активності плазми крові щурів при перитоніті (n=30, M $\pm$ m)

Параметр (Е440/мл/год)	Тривалість перитоніту				
	контроль	6 годин	12 годин	24 години	48 годин
Сумарна ФА	1,926 $\pm$ 0,245	2,641 $\pm$ 0,224 $p_{1-2} < 0,01$	3,067 $\pm$ 0,409 $p_{1-3} < 0,001$	3,268 $\pm$ 0,44 $p_{1-4} < 0,01$	3,346 $\pm$ 0,34 $p_{1-5} < 0,001$
Неферментативна ФА	0,965 $\pm$ 0,133	1,382 $\pm$ 0,134 $p_{1-2} < 0,02$	1,587 $\pm$ 0,235 $p_{1-3} < 0,002$	1,708 $\pm$ 1,68 $p_{1-4} < 0,002$	1,707 $\pm$ 0,16 $p_{1-5} < 0,001$ $p_{2-5} < 0,05$
Ферментативна ФА	0,961 $\pm$ 0,112	1,259 $\pm$ 0,090 $p_{1-2} < 0,02$	1,480 $\pm$ 0,174 $p_{1-3} < 0,005$ $p_{2-3} < 0,05$	1,560 $\pm$ 0,21 $p_{1-4} < 0,02$	1,639 $\pm$ 0,18 $p_{1-5} < 0,001$ $p_{2-5} < 0,01$

активність (СФА) плазми крові послідовно підвищувалась на 6, 12, 24 години з максимальним значенням на 48 години експерименту. Аналогічна тенденція спостерігалась для ферментативної (ФФА) та неферментативної фібринолітичної активності (НФА). Підвищення фібринолітичної активності плазми крові можна розцінювати як компенсаторну реакцію на розвиток процесів гіперкоагуляції, що має місце при перитоніті [1, с. 36].

На відміну від динаміки показників фібринолітичної активності плазми крові, зміни в тканині тонкої кишки мали протилежний характер (табл. 2). СФА тканини тонкої кишки зростала на 6, 12 години перитоніту до $59,266 \pm 3,660$ ($p_{1-3} < 0,001$), в подальшому, починаючи з 24 години вірогідно знижувалась, і на 48 години експерименту становила $45,789 \pm 3,508$ ($p_{2-5} < 0,001$, $p_{3-5} < 0,001$). Відповідні зміни були характерні як для ФФА, так і НФА. Звертає на себе увагу те, що зниження НФА відбулось тільки на 48 години перитоніту, тоді як ФФА вірогідно знизилась вже на 24 години експерименту.

Відмінність показників системного та тканинного фібринолізу при перитоніті має певну біологічну доцільність: підвищення системного фібринолізу має позитивний вплив на регуляцію агрегатного стану крові на рівні мікроциркуляторного русла. Зниження фібринолітичної активності тканини тонкої кишки можна зарахувати до факторів, що сприяють внутрішньосудинній коагуляції в судинах, які відводять кров від вогнища запалення, яким стає стінка кишки. Відбувається відмежування системного кровотоку від джерела токсинів, яким стає кишечник в процесі прогресування кишкової недостатності.

Поряд з цим, зниження тканинної фібринолітичної активності має явний пошкоджуючий вплив на тканини тонкої кишки. Внаслідок кишкової гіперфузії відбувається зменшення кількості кисню і поживних речовин в тканинах (при збільшенні концентрації активних токсичних окислювачів), розвивається тканинний ацидоз, виникає гіперпродукція

паракринних субстратів. При цьому, якщо ішемія кишкової стінки триває більше 4-6 годин, то відбувається її функціональне і структурне пошкодження.

При дослідженні змін показників протеолітичної активності плазми крові (табл.3) виявлено підвищення активності протеолізу, щодо основних білкових фракцій. Так, протеолітична активність відносно низькомолекулярних білків за реакцією з азоальбуміном зростала, з максимальним значенням на 48 години експерименту ($7,949 \pm 0,315$ $p_{1-5} < 0,001$, $p_{4-5} < 0,05$), що майже вдвічі перевищує показник контрольної групи ($4,321 \pm 0,262$). Протеолітична активність щодо високомолекулярного казеїну достовірно зростала і на 24 години перитоніту дорівнювала $7,984 \pm 0,412$ ($p_{1-5} < 0,001$, $p_{4-5} < 0,05$) проти $4,765 \pm 0,123$ в контролі. Протеолітична активність плазми крові за реакцією з азоколагеном також підвищувалась і на 24 години становила $0,747 \pm 0,145$ ($p_{1-4} < 0,001$, $p_{3-4} < 0,05$), що втричі більше за показник контрольної групи ($0,244 \pm 0,081$).

Протеолітична активність тканини тонкої кишки експериментальних тварин (табл.4) на 6 години підвищувалась відносно всіх досліджуваних фракцій: протеоліз альбуміну збільшувався в 1,4 рази, казеїну в 1,5 рази, і найбільше зростав показник відносно колагену – у 2 рази. Тенденція до зростання протеолітичної активності відносно всіх білкових фракцій зберігалась і на 12 години експерименту. На 48 години експерименту показник протеолітичної активності відносно альбуміну залишався високим ($71,578 \pm 1,929$ $p_{1-5} < 0,001$, $p_{1-2} < 0,01$). Протеолітична активність щодо високомолекулярного казеїну знижувалась ($67,719 \pm 2,631$ $p_{1-5} < 0,001$), активність протеолізу відносно колагену незначно зростала ($10,175 \pm 1,403$ $p_{1-5} < 0,01$).

Отримані дані свідчать про розвиток дисбалансу між системними та тканинними показниками систем фібринолізу та протеолізу, що може бути одним з основних чинників розвитку кишкової недостатності при перитоніті. Саме тому, важливим є виявлення корелятивних взаємозв'язків між показ-

Таблиця 2
Динаміка фібринолітичної активності тканини тонкої кишки щурів при перитоніті (n=30, M±m)

Параметр (Е440/мл/год)	Тривалість перитоніту				
	контроль	6 годин	12 годин	24 години	48 годин
Сумарна ФА	$43,214 \pm 1,250$	$58,878 \pm 2,133$ $p_{1-2} < 0,01$	$59,266 \pm 3,660$ $p_{1-3} < 0,001$	$50,841 \pm 4,103$ $p_{1-4} < 0,01$ $p_{2-4} < 0,01$ $p_{3-4} < 0,05$	$45,789 \pm 3,508$ $p_{2-5} < 0,001$ $p_{3-5} < 0,001$
Неферментативна ФА	$22,142 \pm 0,714$	$30,093 \pm 1,688$ $p_{1-2} < 0,02$	$30,091 \pm 2,201$ $p_{1-3} < 0,001$	$29,532 \pm 1,695$ $p_{1-4} < 0,229$	$23,733 \pm 1,929$ $p_{2-5} < 0,001$ $p_{3-5} < 0,001$ $p_{4-5} < 0,05$
Ферментативна ФА	$21,072 \pm 0,536$	$28,785 \pm 0,465$ $p_{1-2} < 0,02$	$29,175 \pm 1,459$ $p_{1-3} < 0,001$	$21,309 \pm 2,408$ $p_{2-4} < 0,02$ $p_{3-4} < 0,05$	$22,056 \pm 1,579$ $p_{2-5} < 0,001$ $p_{3-5} < 0,01$

Таблиця 3
Динаміка протеолітичної активності плазми крові щурів при перитоніті (n=30, M±m)

Параметр (Е440/мл/год)	Тривалість перитоніту				
	Контроль	6 годин	12 годин	24 години	48 годин
Азоальбумін	$4,321 \pm 0,262$	$6,668 \pm 0,883$ $p_{1-2} < 0,001$	$7,109 \pm 0,701$ $p_{1-3} < 0,001$	$6,720 \pm 0,168$ $p_{1-4} < 0,001$	$7,949 \pm 0,315$ $p_{1-5} < 0,001$ $p_{4-5} < 0,05$
Азоказеїн	$4,765 \pm 0,123$	$6,905 \pm 0,168$ $p_{1-2} < 0,001$	$6,867 \pm 0,161$ $p_{1-3} < 0,001$	$7,084 \pm 0,402$ $p_{1-4} < 0,001$	$7,984 \pm 0,412$ $p_{1-5} < 0,001$ $p_{4-5} < 0,05$
Азоколаген	$0,244 \pm 0,081$	$0,425 \pm 0,046$ $p_{1-2} < 0,001$	$0,569 \pm 0,040$ $p_{1-3} < 0,001$ $p_{2-3} < 0,05$	$0,747 \pm 0,145$ $p_{1-4} < 0,001$ $p_{3-4} < 0,05$	$0,728 \pm 0,085$ $p_{1-5} < 0,01$

Таблиця 4

Динаміка протеолітичної активності тканини тонкої кишки щурів при перитоніті (n=30, M±m)

Параметр (Е440/мл/год)	Тривалість перитоніту				
	Контроль	6 годин	12 годин	24 години	48 годин
Азоальбумін	46,607±1,964	66,915±2,099 p ₁₋₂ <0,001	71,376±2,752 p ₁₋₃ <0,001	62,429±4,672 p ₁₋₄ <0,001 p ₂₋₄ <0,05	71,578±1,929 p ₁₋₅ <0,001 p ₁₋₂ <0,01
Азоказеїн	51,428±1,428	77,570±1,869 p ₁₋₂ <0,001	82,752±1,40 p ₁₋₃ <0,001 p ₂₋₃ <0,05	73,831±3,738 p ₁₋₄ <0,001 p ₂₋₄ <0,05	67,719±2,631 p ₁₋₅ <0,001
Азоколаген	7,321 ±0,357	14,766±1,678 p ₁₋₂ <0,001	15,045±2,141 p ₁₋₃ <0,01	8,598±1,037 p ₁₋₄ <0,01 p ₂₋₄ <0,01	10,175±1,403 p ₁₋₅ <0,01

Таблиця 5

Кореляційний зв'язок між показниками фібринолітичної та протеолітичної активності плазми крові та тканини тонкої кишки

Показники	СФА (т)	ФФА (т)	НФА (т)	Азоальбумін (т)	Азоказеїн (т)	Азоколаген (т)
СФА (п.к)	- 0,805	-	-	-	-	-
ФФА (п.к)	-	- 0,775	-	-	-	-
НФА (п.к)	-	-	-0,538	-	-	-
Азоальбумін (п.к)	-	-	-	+0,734	-	-
Азоказеїн (п.к)	-	-	-	-	-0,896	-
Азоколаген (п.к)	-	-	-	-	-	-0,984

Примітки: п.к. – плазма крові, т – тканина тонкої кишки

никами фібринолітичної та протеолітичної активності плазми крові та тканини тонкої кишки (табл.5) для розробки патогенетично обґрунтованих методів профілактики та лікування кишкової недостатності при перитоніті.

Шляхом проведення кореляційного аналізу нами було виявлено наявність міцного негативного кореляційного зв'язку між показниками СФА та ФФА – $r = -0,805$, та $r = -0,775$ відповідно. При аналізі показників НФА виявлено помітний негативний кореляційний зв'язок $r = -0,538$. Між показниками протеолітичної активності плазми крові та тканини тонкої кишки відносно альбуміну виявлено наявність міцного кореляційного зв'язку ($r = +0,734$), відносно казеїну та колагену присутній міцний негативний корелятивний взаємозв'язок $r = -0,896$ та $r = -0,984$ відповідно.

Висновки і пропозиції.

1. Розвиток перитоніту характеризується суттєвими змінами фібринолітичної та протеолітичної активності плазми крові та тканини тонкої кишки з розвитком дисбалансу між системними та тканинними показниками, що може бути одним з основних чинників розвитку кишкової недостатності при перитоніті.

2. Зниження фібринолітичної активності тканини тонкої кишки, маючи початково компенсаторну спрямованість, в подальшому набуває пошкоджуючого характеру.

3. Відмінності системної та тканинної фібринолітичної та протеолітичної активності і наявність між ними кореляційного зв'язку необхідно враховувати при розробці патогенетично обґрунтованих методів профілактики та лікування кишкової недостатності при перитоніті.

Список літератури:

1. Золотокрылина Е.С., Мороз В.В., Гридчик И.Е., Ханджапов Э.Д. Динамика показателей гемокоагуляции и фибринолиза у больных с распространенным перитонитом // Анестезиология и реаниматология, 2001. – № 6. – С. 34-39.
2. Миминошвили А.О., Шаповалов И.Н., Ярошак С.В. Изучение нарушений моторно-эвакуаторной функции желудочно-кишечного тракта при перитоните и их коррекция // Харківська хірургічна школа. – 2005. – №1.1(15). – С. 63-65.
3. Sacashita Y., Hiyama E., Imamura Y. et al. Generation of pro-inflammatory and anti-inflammatory cytokines in the gut in zymosan-induced peritonitis // Hiroshima J. Med. Sci. – 2000. – 49 (1). – P. 43-48.
4. Xu D.Z., Lu Q., Kubicka R., Deitch E.A. The effect of hypoxia/reoxygenation on the cellular function of intestinal epithelial cells // J. Trauma. – 2009. – 96. – P. 280-285.
5. Усенко Л.В., Мальцева Л.А., Мосенцев Н.Ф. и др. Терапевтические перспективы внутрипросветного энтерального введения перфторана больным с сепсисом с гепатоспланхнитической ишемией и полиорганной недостаточностью // Укр. мед. часопис, 2001. – №3 (23). – С.116-121.
6. Усенко Л. В. Эндотоксикоз – современный взгляд на проблему / Л. В. Усенко, Л. А. Мальцева // Анестезиология и реаниматология. – 2000. – № 1. – С. 13-15.
7. Сидорчук Р. І. Динаміка змін систем протеолізу-фібринолізу легень при абдомінальному сепсисі / Р. І. Сидорчук // Шпитальна хірургія. – 2002. – № 4. – С. 49-51.
8. Сидорчук Р. І. Динаміка змін систем протеолізу-фібринолізу міокарда та плазми крові в умовах абдомінального сепсису / Р.І. Сидорчук // Буковинський медичний вісник. – 2002. – Т.6. № 4. – С. 198-201.
9. Sato S. Increased extra domain-A containing fibronectin and hepatic dysfunction during septic response / S. Sato, H. Kitacle, Y. Heramateu // Shock. – 2000. – Vol.13, № 6. – P. 492-496.

Войтив Я.Ю., Сирук А.В., Маричук Н.С.

Буковинский государственный медицинский университет

КОРРЕЛЯТИВНАЯ СВЯЗЬ МЕЖДУ ПОКАЗАТЕЛЯМИ СИСТЕМ ФИБРИНОЛИЗА, ПРОТЕОЛИЗА ПЛАЗМЫ КРОВИ И ТКАНИ ТОНКОЙ КИШКИ В УСЛОВИЯХ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ПЕРИТОНИТА

Аннотация

В условиях острого эксперимента исследованы изменения показателей систем фибринолиза, протеолиза крови и ткани тонкой кишки при перитоните. Выявлен дисбаланс между системными и тканевыми показателями систем фибринолиза и протеолиза. Исследованы коррелятивные связи между изменениями показателей фибринолитической, протеолитической активности плазмы крови и ткани тонкой кишки, которые нужно учитывать при разработке патогенетически обоснованных методов профилактики и лечения кишечной недостаточности при перитоните.

Ключевые слова: кишечная недостаточность, перитонит, фибринолиз, протеолиз.

Voitiv Ya.Yu., Siruk A.V., Marychuk M.S.

Bukovina State Medical University

CORRELATIVE RELATIONSHIP BETWEEN THE SYSTEM FIBRINOLYSIS, PROTEOLYSIS PLASMA AND TISSUE OF INTESTINE IN THE EXPERIMENTAL PERITONITIS

Summary

In condition of the sharp experiment explored change the system factors fibrinolysis, proteolysis of the blood and tissue of the small intestine at peritonitis. It is revealed dysbalance between system and tissue factors fibrinolysis and proteolysis. The explored correlative relationship between change the factors fibrinolysis, proteolysis to activities of the plasma shelters and fabrics of the small intestine, which it is necessary to take into account at development pathogenesis motivated methods of the prophylaxis and treatments to intestine insufficiency at peritonitis.

Keywords: intestine insufficiency, peritonitis, fibrinolysis, proteolysis.

УДК 611.94:611.132.2

АНАТОМИЯ СОСУДОВ КОРНЯ СЕРДЦА И ТРАНСПЕРИКАРДИАЛЬНЫЕ ДОСТУПЫ К НИМ

Измайлова Л.В., Зиновьев И.Э.

Харьковский национальный медицинский университет

В настоящее время значительно расширяются оперативные вмешательства и показания к ним в тех случаях, которые раньше считались неоперабельными. Получены данные по уточнению анатомии средостения. Изучены доступы к органам и сосудам средостения. Проведено топографо-анатомическое исследование.

Ключевые слова: средостение, перикард, сосуды корня сердца, околосердечная сумка, трансперикардиальные доступы.

Постановка проблемы. Современный уровень развития анатомии ставит перед топографо-анатомами новые задачи по уточнению анатомии средостения, околосердечной сумки и магистральных сосудов средостения требуют более точных сведений по анатомии в этой области. В поисках новых, более рациональных доступов и приемов к органам и сосудам грудной полости имеют значение и индивидуальные различия органов, телосложения и особенностей положения околосердечной сумки в грудной клетке (высокое или низкое положение). Литературные данные различных авторов по анатомии сосудов корня сердца весьма разноречивы.

Цель статьи. Изучить особенности внутриперикардиальных отделов сосудов корня сердца, их топографо-анатомические взаимоотношения с задними отделами сердца, задней стенкой околосердечной сумки и с заворотами с учетом индивидуальных различий и изменчивости.

Изложение основного материала. При анатомическом изучении сосудов корня сердца выполнены:

1) антропометрические исследования; 2) гистотопографическое исследование зон фиксации и степени фиксации околосердечной сумки на внутриперикардиальных отделах сосудов корня сердца. Данные топографо-анатомического исследования показали, что между сосудами корня сердца располагается задняя стенка околосердечной сумки. Строение ее может быть весьма различно, в зависимости от топографии сосудов корня сердца, топографо-анатомических взаимоотношений их с перикардом, от выраженности заворотов и степени фиксации околосердечной сумки на сосудах корня сердца и на задней поверхности сердца. Соединительной складкой венозной переходной зоны на сосудах корня сердца (на полых и легочных венах) задняя стенка перикарда делится на два этажа – верхний и нижний, а вертикальные складки венозной переходной зоны (правая и левая) отделяют правый и левый латеральный отделы, расположенные между сосудами и выстилающие завороты околосердечной сумки. Высота задней стенки перикарда колеблется у разных лиц в пределах 10

– 15 см, причем наибольшая высота отмечается у лиц долихоморфного телосложения. Задняя стенка перикарда проецируется за грудиной на разных уровнях в зависимости от положения грудной полости околосердечной сумки. Верхняя граница задней стенки перикарда располагается не выше уровня грудино-ключичных сочленений и не ниже уровня прикрепления к грудины вторых реберных хрящей. Нижняя граница соответствует уровню прикрепления к грудины IV-V реберных хрящей. При проекции на позвоночник задняя стенка перикарда располагается не выше верхнего края тела III-V грудных позвонков и не ниже – тела XI грудного позвонка. Индивидуальные различия задней стенки околосердечной сумки, выражающиеся в форме строения ее, в размерах, в скелетотопии, в количестве перикардиальных складок переходных зон перикарда на сосудах корня сердца, в выраженности заворотов, позволили выявить существование двух крайних форм изменчивости задней стенки перикарда – малоскладчатой и многоскладчатой.

Малоскладчатая форма задней стенки околосердечной сумки характеризуется малой извилистостью венозной переходной зоны листков перикарда на сосудах корня сердца, наименьшим числом складок к сосудам корня сердца и большей выраженностью общих перикардиальных складок к сосудам правой половины (верхняя и нижняя полые вены и правые легочные вены) и к сосудам левой половины (левые легочные вены), а также неглубокими и плохо выраженными заворотами между полыми венами и правыми легочными венами, между правыми легочными и между левыми легочными венами. Отмечается значительный участок фиксации перикарда на задней поверхности сердца и магистральных сосудах средостения.

Многоскладчатая форма задней стенки околосердечной сумки характеризуется большой извилистостью венозной переходной зоны на сосудах корня сердца и наличием глубоких, хорошо выраженных заворотов между верхней полую вену и правыми легочными венами, между нижней полую вену и правыми легочными венами. Количество складок увеличивается до шести и каждый сосуд имеет свою отдельную складку.

Внутри полости околосердечной сумки располагаются сосуды корня сердца на различном протяжении, причем длина этих сосудов (восходящая аорта, легочный ствол и его ветви – правая и левая легочные артерии, правые и левые легочные вены, верхняя и нижняя полые вены) различна не только у разных лиц, но и у одного и того же лица с разных сторон, так как переход листков перикарда на сосудах корня сердца происходит по косой, сильно изогнутой линии и поэтому протяженность сосуда внутри околосердечной сумки спереди, сзади, справа и слева оказывается различной.

Индивидуальные различия, выявленные при изучении сосудов корня сердца, находятся также в прямой зависимости от выраженности заворотов околосердечной сумки и топографии артериальной и венозной переходных зон. При глубоких и хорошо выраженных заворотах отмечаются более длинные внутриперикардиальные отделы сосудов корня сердца, чем при неглубоких и плохо выраженных заворотах или вовсе при отсутствии их в задних отделах околосердечной сумки. Более длинные отрезки сосудов корня сердца отмечаются и при высоком положении перикардиальной складки артериальной и венозной переходных зон и более короткие отрезки сосудов отмечаются при низком положении. Так, при краниальном положении перикардиальной

складки на сосудах артериальной переходной зоны отмечается наибольшая длина восходящей аорты – 7,5-7,7 см и легочного ствола – 6,0-6,3 см и наибольший эпикардиальный покров на этих сосудах. При низком или каудальном положении перикардиальной складки длина восходящей аорты будет наименьшая – 3-3,6 см, легочного ствола – 2,0-3,0 см и наименьший эпикардиальный покров.

У правого края восходящей части аорты формируется купол околосердечной сумки. Форма купола зависит от положения сердца в грудной полости. При вертикальном положении сердца и направлении стволов восходящей аорты и легочного ствола вверх и влево купол, как правило, отклонялся влево. При косом положении сердца и направлении магистральных сосудов вверх и несколько влево и кзади – купол располагается ближе к срединной линии тела и вправо. Более значительное отклонения купола перикарда от срединной линии тела вправо до 2-2,5 см были отмечены при поперечном положении сердца в грудной полости (в 12% наблюдений). Высота стояния купола околосердечной сумки или расстояние от артериальной переходной зоны листков перикарда до наиболее выступающей части купола на исследованном материале колебалась от 0,5 до 2,8 см. Так, при относительно длинных отрезках верхней полую вены (3,5-4,0 см), восходящей аорты (7,0-7,7 см) и легочного ствола (5,5-6,3 см), наблюдалась и наибольшая высота купола перикарда – 2,5-2,8 см. При наименьшей длине внутриперикардиальных отрезков верхней полую вены (0,5-1,0 см), восходящей аорты (3,0-4,0 см) и легочного ствола (2,5-4,0 см) высота купола была наименьшей – 0,5-1,0 см. У большинства лиц высота купола была в пределах – 1,0-2,5 см.

Верхняя полая вена прилежит к куполу перикарда своим внеперикардиальным отделом, на уровне впадения в нее непарной вены. Площадь соприкосновения верхней полую вены с куполом перикарда различна у разных лиц и зависит от хода перикардиальной складки. Сзади к куполу прилежит трахея выше ее деления на главные бронхи, реже – к бифуркации трахеи или справа от трахеи. Отклонение купола от трахеи не превышало 1-1,5 см, причем при максимальном отклонении купол даже несколько заходил за заднюю поверхность верхней полую вены и располагался около непарной вены, у места впадения ее в верхнюю полую вену.

По отношению к восходящей аорте и плечеголовному стволу купол располагался на разных уровнях. Так, в 78% купол находился ниже отхождения плечеголовного ствола от дуги аорты, в 16% – на одном уровне и в 6% – выше, причем во всех случаях купол располагался вдоль правой стенки.

При нахождении купола околосердечной сумки ниже места отхождения плечеголовного ствола от дуги аорты отмечались индивидуальные различия, причем максимальным расстоянием было 4,2 см, а минимальным – 0,2-0,4 см. Спереди в 86% наблюдений купол прикрыт правой медиастинальной плеврой или устьем левой плечеголовной вены, которая при оперативных вмешательствах является ориентиром для точного определения местонахождения купола, для исключения вскрытия полости перикарда. Высокое состояние купола околосердечной сумки и выраженность заворотов перикарда, участвующих в его формировании (правый и левый позадиаортальные завороты), создают наилучшие условия при трансперикардиальных подходах через поперечную пазуху перикарда.

Выводы и предложения. Приведенные выше данные свидетельствуют о том, что внутриперикар-

диальные отделы сосудов корня сердца в полости околосердечной сумки располагаются на различном протяжении у разных лиц и, по-разному, с различных сторон у одного и того же лица, в виду особо сложного хода переходной складки париетального листка перикарда в висцеральный. Эта переходная складка листков перикарда отдельно окружает артериальные стволы (восходящую аорту и легочной ствол), образуя **артериальную переходную зону**, и отдельно – венозные стволы сосудов корня сердца (легочные и полые вены), формируя венозную переходную зону.

Выявлены крайние формы изменчивости внутриперикардиальных отделов сосудов корня сердца – более длинные и более короткие, при разных по-

ложениях артериальной и венозной переходной зон – **при высоком положении (краниальном) и при низком (каудальном)**. Более длинные отрезки внутриперикардиальных отделов сосудов корня сердца отмечены при глубоких и хорошо выраженных заворотах задней стенки перикарда, при высоком положении переходных зон околосердечной сумки и при долихоморфной форме телосложения. Более короткие отрезки внутриперикардиальных отделов сосудов корня сердца отмечаются при недостаточно выраженных заворотах или при отсутствии их около сосудов, при низком положении переходных зон околосердечной сумки и при брахиморфной формой телосложения.

Список литературы:

1. Хирургическая анатомия перикардиальных каналов и заворотов. Вестник хирургии им. И.И. Грекова, 1961, 3, 44-48.
2. Хирургическая анатомия задней стенки перикарда. Медгиз, Москва, 1960.
3. Каган И.И. Основы клинической анатомии сердца: учеб.пособие. 2-е изд. / И.И. Каган // Оренбург. -1999.
4. Гайворонский И.В. Нормальная анатомия человека / И.В. Гайворонский. -Спб.: «СпецЛит», 2000. Т.2.
5. Соколов В.В. Сосуды сердца /В.В. Соколов Ростов-на-Дону: Изд. Рост ГМУ, 1997.

Ізмайлова Л.В., Зінов'єв І.Е.

Харківський національний медичний університет

АНАТОМІЯ СУДИН КОРНЯ СЕРЦЯ І ТРАНСПЕРІКАРДІАЛЬНІ ДОСТУПИ ДО НИХ

Анотація

В даний час значно розширюються оперативні втручання і показання до них у тих випадках, які раніше вважалися неоперабельними. Отримано дані щодо уточнення анатомії середостіння. Вивчено доступи до органів і судинам середостіння. Проведено топографо-анатомічне дослідження.

Ключові слова: середостіння, перикард, судини корня серця, околосердечная сумка, трансперикардіальні доступи.

Izmaylova L.V., Zinoviev I.E

Kharkov National Medical University

VESSELS' ANATOMY OF HEART RADIX AND TRANSPERICARDIAL ACCESSES TO THEM

Summary

Nowadays, there is a significant expansion of operative interposals and indication to them in those cases which were non-operative in the past. Data about elaboration of mediastinum anatomy has got. Accesses to the organs and vessels of mediastinum have studied. The topography anatomic research has done.

Keywords: mediastinum, pericardium, vessels of heart's radix, heart-surrounding sac, transpericardial accesses.

УДК 618.2-07

ИММУНОЛОГИЯ ФИЗИОЛОГИЧЕСКОЙ БЕРЕМЕННОСТИ

Казимирко Н.К., Акимова Е.Е., Завацкий В.Ю., Поляков А.С., Татаренко Д.П.

Луганский государственный медицинский университет

Во время беременности и раннего послеродового периода изменяется как количественный, так и качественный состав иммунокомпетентных клеток периферической крови. Однако говорить о беременности как об иммунодефицитном состоянии вряд ли возможно. К моменту родов действие всех факторов, направленных на поддержание иммунной толерантности к антигенам плода, резко уменьшается, в связи с чем роды можно рассматривать как своеобразную реакцию отторжения.

Ключевые слова: беременность, иммунитет, иммунный ответ, трофобласт, спермин.

Введение. В первые недели беременности происходит перестройка иммунной системы матери и формирования механизмов адаптации к присутствию развивающегося в утробе организма.

Несмотря на то, что эмбрион развивается из яйцеклетки, после оплодотворения генетический код будущего организма состоит из комбинации ДНК матери и отца и является уникальным. Клетки бу-

дущего организма продуцируют собственные белки и иммунные агенты, которые могут взаимодействовать с иммунной системой матери как непосредственно на ранних этапах, так и через гемато-плацентарный барьер после формирования детского места (плаценты).

Во время беременности и раннего послеродового периода изменяется как количественный, так и качественный состав иммунокомпетентных клеток периферической крови. С начала беременности и в течение всего срока беременности абсолютное количество Т-лимфоцитов и их основных разновидностей (CD4 и CD8) уменьшается. В послеродовом периоде количество Т-лимфоцитов в крови повышается. Эти изменения отражают общую картину изменений иммунной системы в организме матери во время беременности.

Однако говорить о беременности как об иммунодефицитном состоянии вряд ли возможно. Поскольку, несмотря на состояние подавления активности клеток иммунного ответа женщины к клеткам плода, у беременной сохранен динамический антиген-специфический иммунный ответ Т-лимфоцитов, которые отвечают за клеточное звено иммунного ответа. Большое число пролиферирующих Т-лимфоцитов в крови беременной женщины четко определяется уже на 9-10 неделе после зачатия. Эти изменения достигают максимума во втором триместре беременности. После 30 недель беременности почти все пролиферировавшие клетки исчезают. К моменту родов уровень Т-лимфоцитов возвращается к нормальным значениям.

Доказано, что Т-лимфоциты матери распознают антигены плода. Этот антиген-специфический иммунный ответ на отцовские антигены приводит к увеличению количества и накоплению определенных видов Т-лимфоцитов.

Во время беременности в матке содержится большое количество и других клеток, отвечающих за неспецифический иммунный ответ – макрофагов, располагающихся в эндометрии и миометрии. Они содержат рецепторы к эстрогенам – женским половым гормонам, также матка выделяет специальные вещества, которые способствуют миграции макрофагов в область детского места.

Хорошо известна продукция антител против антигенов отца во время беременности. При нормальном развитии беременности отцовские антигены, циркулирующие в крови иммунокомплексы с отцовскими антигенами и свободные антитела к отцовским антигенам определяются с ранних сроков беременности. Иммунный ответ матери направлен против некоторых, но не против всех несовпадающих тканевых антигенов отца.

В настоящее время предполагаются следующие механизмы защитного действия антител к антигенам плаценты при беременности: подавление клеточно-зависимого иммунитета, подавление цитотоксичности клеток-киллеров; поддержка роста и дифференцировки плаценты за счет выработки специфических гормонов; улучшение симптомов аутоиммунных заболеваний; развитие противовирусной защиты плода, в частности против ВИЧ-инфекции [3, с. 118-120].

Было обнаружено несколько белковых молекул, подавляющих выработку клетками-киллерами фактора некроза опухоли (ТНФ), который может повреждать плаценту. Спермин, фактор, в больших количествах присутствующий в плацентарной жидкости, противодействует иммунному ответу матери, подавляя продукцию ТНФ и других провоспалительных белков. Было показано, что для

подавления выработки ТНФ спермином необходим еще один ко-фактор, гликопротеин плазмы плода фетуин. Уровни обоих белков в околоплодных водах и в крови плода достаточно велики, а соотношение их оптимально для эффективного подавления секреции ТНФ. Фактор ранней беременности (ЕРФ) тоже, по всей видимости, является иммуномодулирующим протеином. ЕРФ является низкомолекулярным белком, который вырабатывается живыми эмбрионами до имплантации. Он появляется в сыворотке крови беременных женщин через 48 часов после оплодотворения, обладает иммуносупрессивным действием и не обнаруживается в случае гибели оплодотворенного яйца. Это чувствительный маркер, отражающий жизнеспособность зародыша.

Подводя итог анализу развития иммунологических взаимоотношений между матерью и плодом, можно сказать следующее. Трофобласт-эмбриональный листок из которого впоследствии развивается плацента-пролиферирует, внедряется в ткани матки и поступает в кровотоки матери. В результате этого образуются антиотцовские антитела, которые фиксируются на плаценте. Они обладают иммуотропным действием, блокируя эфферентное звено иммунного ответа на местном уровне. Плацента становится иммунологически привилегированной тканью. Трофобласт выступает также в роли иммуносорбента, связывая антитела, являющиеся иммунорегуляторами, и устанавливая иммунный камуфляж, блокирующий эфферентное звено иммунного ответа. К 10 неделям беременности плод становится не просто иммунологическим паразитом, но иммунологическим партнером матери. Это взаимодействие приводит к развитию иммунологического воздействия в организме матери, который оставляет след на всю жизнь. После установки иммунологического симбиоза между матерью и плодом, система становится исключительно устойчивой к неблагоприятным иммунологическим воздействиям. Гормональные и другие события, запрограммированные на конец беременности, приводят к разрыву иммунологического симбиоза. После родов матка восстанавливается и становится готова к следующей успешной беременности от данного отца.

Супрессия специфического звена иммунного ответа матери при беременности не просто сопровождается, но и компенсируется активацией системы неспецифического иммунитета. Это означает, что при беременности возникает новое уникальное равновесное состояние между специфическим и неспецифическим иммунитетом матери, при котором центральной клеткой иммунной адаптации матери становится не лимфоцит, но моноцит.

Активация системы естественного иммунитета во время беременности обеспечивает эффективную защиту организма от большинства бактериальных инфекций. Однако этого часто бывает недостаточно для элиминации внутриклеточных возбудителей, таких как листерии или вирусы [1, с. 126-129].

Роль иммунной системы на ранних этапах беременности. Успешная имплантация, последующая инвазия трофобласта и как следствие развитие беременности являются результатом синхронного взаимодействия множества разнообразных факторов blastocисты и эндометрия. Эндометрий чувствителен к адгезивному воздействию blastocисты в узком промежутке времени, названном в литературе «имплантационным окном», когда должны в полной мере проявиться адгезивные способности клеток эндометрия и трофобласта наряду с благоприятным локальным фоном со стороны иммунной системы матери.

В последние годы стало ясно, что иммунные эффекторный механизмы, находящиеся под регуляторным воздействием гипоталамических гонадотропинов и половых гормонов на локальном уровне являются критическими для успешной имплантации. Развитие эмбриона на ранних этапах гестации обеспечивается специфической перестройкой материнского организма, которая сопровождается морфологическими и функциональными изменениями в иммунной системе [6, с. 124-129].

Иммунные клетки эндометрия и децидуальной ткани. В первые недели беременности популяция лимфоцитов децидуальной оболочки представлена в основном CD14+NK-клетками, CD3+T-лимфоцитами и CD14+-макрофагами. Эти клетки концентрируются в большом количестве в месте имплантации и играют ведущую роль в модуляции локального иммунного ответа.

Основной популяцией лимфоцитов децидуальной оболочки являются так называемые большие гранулярные лимфоциты, NK-подобные светлые клетки особого фенотипа CD56+CD16-CD3-. В отличие от CD56+-клеток периферической крови децидуальные CD56+-клетки не имеют рецептора к Fc-фрагменту иммуноглобулинов III типа, а также значимых количеств Fc-рецепторов I и II типов. Отличительной особенностью этих клеток является низкая цитотоксическая активность и способность к продукции иммунорегуляторных цитокинов и факторов ангиогенеза.

После контакта БГЛ (большие гранулярные лимфоциты) с клетками эмбрионального происхождения они активируются и начинается синтез множества цитокинов, перфоринов, факторов, регулирующих ангиогенез, что, с одной стороны, останавливает избыточную инвазию путём цитотоксичности и индукции апоптоза, с другой – способствует ремоделированию децидуальных артерий и повышению кровотока в формирующемся фетоплацентарном комплексе. Рецепторы NK-клеток можно разделить на 3 семейства: KIR-семейство, семейство лектина C-типа, иммуноглобулиноподобные трансмиттеры. Все семейства рецепторов NK-клеток содержат активаторные и ингибиторные молекулы.

Роль рецепторов БГЛ является крайне важной на ранних этапах имплантации, так как установлено, что именно они напрямую входят во взаимодействие с антигенами фетального происхождения и участвуют в реализации либо защитных иммунных реакций, либо реакций отторжения при аллоиммунном ответе. Среди подобных рецепторов БГЛ особенно важное значение имеют CD94/NKG2, KIR, ILT. При распознавании антигенов трофобласта происходит взаимодействие рецепторов БГЛ с неклассическими молекулами главного комплекса гистосовместимости I класса – HLA-G, HLA-E и классической молекулой HLA-C. С этих событий начинается механизм молекулярного распознавания клеток фетального происхождения. От успешности подобного взаимодействия в последующем зависит весь спектр иммуномодулирующих процессов, включая синтез цитокинов, факторов роста, регуляторных протеинов, молекул адгезии [6, с. 124-129].

Основные закономерности системных и местных иммунных реакций при физиологической беременности. Известно, что беременность сопровождается изменением состояния иммунной системы, направленным на сохранение плода. Для объяснения иммунных механизмов поддержания беременности были предложены различные теории, большинство из которых подразумевало наличие супрессии иммунного ответа матери.

На протяжении всего гестационного периода отмечается активация иммунокомпетентных клеток. На основании этих данных была выдвинута гипотеза о наличии активного иммунного ответа со стороны материнской иммунной системы на антигены плода. Развитие активного иммунного ответа подразумевает наличие тонкого баланса между супрессорным и активирующими сигналами и во многом зависит от дифференцировки Т-хелперов.

Одной из наиболее популярных теорий иммунологии репродукции, которая господствовала в науке в течение последних лет, была теория Т. Wegmann о сдвиге дифференцировки Т-хелперов сторону Th2-клеток при физиологической беременности. Считалось, что преимущественное развитие иммунного ответа по гуморальному типу менее опасно для плода, в то время как Th1-тип иммунного ответа обуславливает потенциально враждебный для плода клеточно-опосредованный иммунный ответ. Однако были получены экспериментальные и клинические данные, не укладывающиеся в рамки этой теории. Оказалось, что выявление в крови повышенного содержания Th1-комплекса цитокинов не всегда коррелирует с неблагоприятным течением и исходом беременности и, наоборот, при акушерской патологии может отмечаться высокий уровень Th2-цитокинов. Однако несмотря на обилие работ в этой области, иммунные механизмы, поддерживающие беременность остаются нераскрытыми.

Нельзя однозначно трактовать наблюдающиеся изменения Т-хелперов. В ранние сроки неосложненной беременности в крови и плаценте отмечено повышение внутриклеточного синтеза цитокинов как Th1-типа так и Th2-типа при относительном преобладании Th2-типа иммунного ответа.

Развитие акушерской патологии в III триместре сопровождалось изменением содержания различных популяций Т-хелперов в периферической крови женщин. Так, при гестозе уровень периферических CD4+4L-4+-лимфоцитов был значительно выше, чем в группе женщин с физиологическим течением беременности. Причем эти изменения не зависели от степени тяжести развившегося гестоза. Величина соотношения Th1/Th2 в периферической крови при гестозе была достоверно ниже, чем при физиологической беременности, что позволило высказать предположение о преобладании реакций гуморального типа, что может обуславливать проявление аутоиммунных реакций при данной акушерской патологии. Развитие синдрома задержки развития плода (СЗРП) также сопровождалось изменением активности различных популяций Т-хелперов. В периферической крови женщин с СЗРП в конце беременности выявлено снижение уровня Th1-лимфоцитов, синтезирующих как интерлейкин-2, так и интерферон. Если при физиологической беременности количество CD4+IL-2+- и CD4+IFN-γ+- периферических лимфоцитов составляло соответственно $8,09 \pm 0,46$ и $9,23 \pm 0,89\%$, то при СЗРП уровень этих клеток снижался до $6,45 \pm 0,47$ и $6,93 \pm 0,44\%$ ($p < 0,05$ в обоих случаях). Односторонние изменения содержания различных типов Т-хелперов отмечены и в децидуальной оболочке при наличии СЗРП, что проявлялось снижением количества Th1, которое происходило на фоне уменьшения содержания Т-хелперов, синтезирующих IL-4.

Цитокины, продуцируемые Th1 и Th2, определяют характер иммунного ответа, при этом активация Th1 способствует развитию клеточного, а Th2 – гуморального иммунного ответа. С другой стороны, развитие того или иного типа иммунного ответа ассоциируется с определенным цитокиновым фоном.

Выявлен ряд закономерностей изменения синтеза провоспалительных и регуляторных цитокинов, продуцируемых естественными киллерами и клетками фагоцитарного ряда, при беременности. Динамика продукции цитокинов в значительной степени зависит от места локализации клеток-продуцентов. С наступлением беременности на системном уровне резко усиливается продукция провоспалительных цитокинов клетками фагоцитарного ряда, в конце беременности секреторная активность пери-ферических фагоцитов падает. На локальном уровне отмечается противоположная направленность изменений активности макрофагов: в начале беременности происходит угнетение синтеза провоспалительных цитокинов и хемокинов, в конце гестационного периода – его усиление. В то же время во время беременности отмечается индукция реакций, направленных на сдерживание воспаления, чему способствовал высокий уровень рецепторного антагониста IL-1 и растворимой формы рецептора IL-1 II типа, препятствующим взаимодействию цитокина с соответствующим рецептором на поверхности эффекторных клеток.

Таким образом, оценка продукции цитокинов различными популяциями Т-хелперов при беременности не только позволяет уточнить физиологические механизмы, определяющие защиту развивающегося эмбриона, но и выявить ключевые моменты нарушений цитокинового каскада при патологии беременности.

Существенная роль в регуляции материнского иммунного ответа во время беременности отводится недавно открытой популяции регуляторных клеток. В настоящее время считается доказанным, что эти регуляторные Т-клетки (Tr) поддерживают иммунологическую толерантность, участвуют в подавлении иммунного ответа на его заключительных стадиях, а также предотвращают развитие аутоиммунных заболеваний и отторжение трансплантата. Усилении активности Tr, продуцирующих IL-10 в крови в начале беременности, что, возможно, обусловлено активацией иммунной системы в этот период и необходимостью сдерживать избыточный иммунный ответ. К концу беременности их роль, по-видимому, снижается как в крови, так и в децидуальной оболочке плаценты. Однако в крови женщин с СЗРП содержание Tr-клеток, продуцирующих IL-10, напротив, повышается.

Результаты многочисленных исследований последних лет отводят плаценте центральную роль в регуляции иммунологического ответа матери. Имплантация и развитие эмбриона в полости матки представляют собой сложный, многоступенчатый процесс, который регулируется огромным числом разнообразных гуморальных факторов, включая гормоны, цитокины.

Считается также, что большую роль в обеспечении иммунорегуляции играют специфические белки беременности, продуцируемые плацентой и плодом. Наступление беременности сопровождается существенным изменением их уровня. Так, содержание гликоделина в сыворотке крови повышается в ранние сроки беременности, достигая максимума к 12-й неделе, в дальнейшем оно снижается, достигая к родам уровня сравнимого с таковым у небеременных женщин. Наоборот, трофобластический глобулин (ТБГ) в ранние сроки беременности обнаруживается в крови в небольших количествах, его содержание повышается к концу беременности, достигая максимального уровня в 36 нед. Особенно быстрый темп прироста наблюдается до 31-й недели, перед родами уровень его падает.

Известно, что взаимодействие клетки с активирующим агентом осуществляется через специфические рецепторы. Были получены приоритетные данные, свидетельствующие о наличии на лимфоцитах и фагоцитах специфических структур, взаимодействующих с ТБГ. Уровень лимфоцитов, экспрессирующих рецепторы к ТБГ, достоверно снижается при угрозе невынашивания беременности, что может использоваться как критерий для раннего прогнозирования данной патологии, а повышение уровня В-лимфоцитов с рецепторами к ТБГ выше 15% является прогностическим критерием развития гестоза.

Как показали исследования, при неосложненной беременности существует возможность регуляции функциональной активности лимфоцитов на системном и локальном уровнях специфическими белками плодового и плацентарного происхождения. Установлено, что при неосложненной беременности инкубация клеток с препаратом ТБГ в целом оказывала иммуносупрессивное действие на децидуальные лимфоидные клетки. После воздействия данного белка в суспензии децидуальных лимфоцитов достоверно снижалось количество CD11b+-, CD71+- и HLA-DR+-клеток. Гликоделин подавлял экспрессию HLA-DR-антигенов децидуальными лимфоцитами. (АФП) оказывал регулирующее апоптоз действие, которое проявлялось в стимуляции экспрессии CD95-молекул децидуальными лимфоцитами независимо от характера течения беременности и состояния плода. При гестозе ТБГ повышал экспрессию HLA-DR-антигенов и увеличивал уровень децидуальных CD95+-лимфоцитов; гликоделин и АФП увеличивали содержание CD25+-, CD71- и HLA-DR + -клеток. Кроме того, АФП дополнительно усиливал экспрессию CD11b-молекул децидуальными лимфоцитами. Учитывая активное влияние специфических белков беременности на функцию иммунокомпетентных клеток беременной женщины и изменения продукции этих белков при различных нарушениях гестационного процесса, предложено внедрение в клиническую практику проведение мониторинга уровня ТБГ, АФП в сыворотке крови для своевременного диагностического прогнозирования развития акушерской патологии.

Активация клеток, наблюдающаяся во время беременности, неизбежно сопровождается одновременным усилением процессов апоптоза. В процессе имплантации эмбриона апоптоз необходим для децидуации маточного эндометрия, адекватного ремоделирования тканей материнской децидуальной оболочки, инвазии развившегося эмбриона и обеспечения иммунной толерантности к беременности.

В начале физиологической беременности происходит активация апоптоза периферических лимфоцитов и моноцитов. В конце беременности имеет место стабилизация процессов апоптоза, но сохраняется высокий уровень клеток, находящихся на поздних его этапах. В плаценте в начале беременности, по-видимому, усиливается элиминация активированных клонов Т-хелперов, а на поздних этапах беременности накапливаются цитотоксические лимфоциты. Вероятнее всего обусловленная апоптозом элиминация активированных клонов клеток является защитным механизмом, поскольку активированные клетки могут быть потенциально опасны для развивающегося плода.

Суммируя достижения в области иммунологии репродукции за последние годы, можно сделать заключение о том, что к наиболее важным механизмам, которые, с одной стороны, предотвращают

реакцию матери на антигены плодового происхождения, а с другой — обеспечивают нормальное развитие тканей плаценты и самого плода, по-видимому, относятся нарушения белоксинтезирующей функции плаценты, цитокинового каскада на системном и локальном уровнях, а также сбалансированной регуляции процессов апоптоза материнских и плодовых клеток.[4, с. 42–45]

Роль регуляторных Т-клеток в формировании иммунной толерантности. Одним из важнейших условий нормального развития беременности является индукция толерантности материнской иммунной системы к плоду. На сегодняшний день накоплено большое количество данных, свидетельствующих о ключевой роли регуляторных Т-клеток в процессах развития и поддержания иммунной толерантности и иммунного гомеостаза в периферических тканях при беременности.

Изучение механизмов толерантности началось в трансплантологии. Первое упоминание регуляторных/супрессорных клеток относится к 1972 г., когда была описана новая популяция Т-лимфоцитов, способных подавлять иммунный ответ. Однако только в 1995 г. были найдены специфические маркеры, позволившие выделить Т-регуляторные клетки в отдельную популяцию.

В настоящее время идентифицировано множество популяций регуляторных клеток, различающихся по фенотипу и механизмам действия. Среди CD4⁺ Т-клеток выделяют, как минимум, три субпопуляции, обладающие характеристиками регуляторных клеток: естественные регуляторные клетки (Treg), регуляторные Т-клетки 1 типа (Tr1) и Т-хелперы 3-го типа (Th3). Есть данные о субпопуляциях регуляторных CD8⁺Т-клеток, однако их функции требуют дальнейшего исследования.

Одной из наиболее изученных популяций являются так называемые естественные регуляторные Т-клетки (nTreg) тимусного происхождения с поверхностным фенотипом CD4⁺CD25⁺ и конститутивной экспрессией транскрипционного фактора Foxp3 (forkhead box p3), ответственного за их регуляторную активность. Для популяции Treg характерно проявление анергии при их прямой стимуляции через Т-клеточный рецептор (TCR). Помимо естественного пути образования, Т-регуляторные клетки с идентичными фенотипическими характеристиками могут формироваться из периферических CD4⁺CD25⁺-лимфоцитов (pTreg) при воздействии IL-2 и других факторов микроокружения, приводящих к экспрессии Foxp3. Спектр маркеров, специфических для клеток с регуляторными функциями, постоянно расширяется и в настоящее время включает IL-10, CD127, нейрофилин, GITR, CTLA-4. На сегодняшний день оптимальным способом идентификации популяции Foxp3-позитивных Т-регуляторных клеток и проявления ими супрессорной функции является использование маркера CD127^{low}, выявляемого на поверхности CD4⁺CD25⁺ лимфоцитов.

Популяцию регуляторных Т-клеток 1 типа (Tr1) исходно охарактеризовали в экспериментах на мышах как Т-регуляторные клетки, синтезирующие IL-10. Их основными отличиями от Treg являются способность отвечать на активацию через TCR и отсутствие экспрессии маркеров CD25⁺Foxp3⁺ даже после стимуляции антигенами. Регуляторная функция Tr1 клеток опосредуется локальным синтезом IL-10, ведущим к ингибированию ответов Th1 клеток и снижению уровня продукции провоспалительных цитокинов антигенпрезентирующими клетками.

Т-хелперы 3-го типа (Th3), изученные преимущественно с использованием мышиных моделей, также обладают характеристиками регуляторных клеток. Было показано, что Th3 клетки, ингибирующие пролиферацию и активацию эффекторных Т-клеток, индуцируют дифференцировку Foxp3⁺-регуляторных клеток и таким образом способствуют поддержанию периферической толерантности.

Существует несколько основных предположений о механизмах супрессии, обусловленной регуляторными клетками. Treg клетки тимусного происхождения, так и периферического предотвращают миграцию эффекторных иммунных клеток в орган-мишень и ингибируют их взаимодействие с антигенпрезентирующими клетками. Супрессорное воздействие Treg зависит от модуляции активирующих (IL-2, CTLA-4) и ингибирующих (GITR, CD28) сигналов, от стимуляции выработки индоламин-2,3-диоксигеназы дендритными клетками, а также от прямого взаимодействия с эффекторными клетками и экспрессии IL-4, IL-10, IL-35. Было показано, что дифференцировка CD4⁺CD25⁺Foxp3⁺клетки может происходить в результате контактных взаимодействий с другими Treg In vitro посредством изменения продукции цитокинов преимущественно In vivo в ответ на действие эстрогенов, антигенов отцовского происхождения, витаминов.

Представляя основное клеточное звено, обеспечивающее формирование и поддержание периферической толерантности к ауто- и алло-антигенам, регуляторные Т-клетки являются важным компонентом иммунорегуляции беременности.

Основные доказательства роли Treg в формировании иммунной толерантности матери к антигенам плода были получены в экспериментах на мышах. Когда самкам, генетически предрасположенным к абортam, вводили Treg от беременных мышей с нормальным течением беременности, наблюдалось снижение количества абортam. Было показано, что у мышей, начиная со второго дня и до середины беременности, как в периферической крови, так и локально в децидуальной ткани происходит увеличение количества Treg, которое к моменту родов снижается до исходного уровня. У женщин I—II триместров беременности также наблюдалось увеличение количества регуляторных клеток в периферической крови и децидуальной ткани. Существуют данные о том, что у женщин с бесплодием или повторяющимися потерями беременности выявляется пониженное содержание Treg по сравнению с фертильными беременными и небеременными женщинами.

Несмотря на успешное исследование регуляторных Т-клеток в модельных экспериментах, вопрос о механизмах увеличения и распространения их пула во время беременности остается открытым. Гормональные изменения при беременности или смене фаз менструального цикла оказывают прямое воздействие на численность популяции Treg, что было показано для человека и подтверждено в исследованиях на мышах. С увеличением синтеза эстрадиола к моменту овуляции происходит увеличение популяции CD4⁺CD25⁺ клеток, усиление экспрессии ими Foxp3 мРНК и выработки хемокинов, способствующих привлечению, созреванию и локальному сохранению Treg клеток.

Помимо антиген-независимой экспансии Treg, важную роль играют антиген-зависимые процессы, в частности представление антигенов семенной жидкости. В эксперименте на мышах было пока-

зано, что при трансплантации опухолевых клеток донора предварительное представление реципиенту семенной жидкости донора предотвращало отторжение трансплантата, в то время как представление семенной жидкости другого донора, отличающейся по молекулам главного комплекса гистосовместимости, приводило к отторжению пересаженных клеток. Считается, что $nTreg$ клетки подавляют развитие аутоиммунитета, а $pTreg$ клетки ограничивают иммунный ответ на чужеродные антигены, в частности, уменьшают ответ материнской иммунной системы на антигены отцовского происхождения. Предполагается, что присутствие компонентов семенной жидкости во время оплодотворения необходимо для увеличения количества $CD4^+CD25^+$ клеток и индукции иммунной толерантности матери в отношении антигенов плода.

Большой интерес представляет изучение онтогенеза Т-регуляторных клеток. Установлено, что появление субпопуляции $CD4^+CD25^+Foxp3^+$ Treg в лимфатических узлах развивающегося плода, регистрируемое на сроке 18-20 нед, обусловлено взаимодействием иммунной системы плода с клетками матери, мигрирующими через плацентарный барьер. Показано, что $CD4^+CD25^+Foxp3^+$ Treg, специфично подавляющие индукцию иммунных реакций на антигены матери, сохраняются и после рождения и обнаруживаются вплоть до подросткового возраста.

Одним из факторов, оказывающих положительное влияние на увеличение популяции регуляторных клеток, является экспрессия лимфоцитами толерогенной молекулы CD200. Согласно современным представлениям, взаимодействие CD200 с рецепторами толерогенных дендритных клеток активирует секрецию ими индоламин-2,3-диоксигеназы, что приводит к формированию регуляторных Т-клеток и индукции периферической толерантности.

Таким образом, оценка содержания регуляторных клеток в периферической крови и секретах репродуктивного тракта женщин позволяет расширить представления о механизмах иммунорегуляции физиологической беременности. [5, с. 24-28]

Заключение. Процесс оплодотворения имеет иммунную природу, поскольку сперматозоид содержит на своей поверхности антиген МА-1, а на прозрачной оболочке яйцеклетки есть специфический рецептор к этому антигену. Экспрессия специфического рецептора к антигену МА-1 может измениться под влиянием многих факторов: стресса, эндогенных белков, способных блокировать его. Та-

ким образом, сам процесс оплодотворения может попадать под влияние разных факторов.

В процессе супружеской жизни у женщины продуцируются антитела к трофобласт-лимфоцит перекрестно-реагирующему (TLX) антигену, который попадает с эякулятом. В дальнейшем, после оплодотворения, эти антитела, принадлежащие к иммуноглобулинам класса G (субклассу G1), выполняют функцию блокирующих антител, защищая трофобласт от влияния цитотоксических Т-лимфоцитов, других киллерных клеток и разрушительного действия цитотоксических антител.

Следующим фактором, поддерживающим течение нормальной беременности, является соответствующий гормональный статус. Все процессы, которые происходят после оплодотворения, протекают на фоне влияния многих гормонов и гормоноподобных веществ: белка ранней фазы беременности, бластокинина, прогестерона. В дальнейшем функцию эндокринного органа выполняет также плацента, гормоны которой (хорионический гонадотропин, простагландин E2) имеют супрессивное влияние на иммунную систему женщины. Преимущественно угнетается локальный иммунный ответ в системе мать-плод, но системный иммунитет также испытывает определенные изменения: уменьшается ИРИ за счёт увеличения количества Т-цитотоксических клеток, выполняющих супрессорную функцию; преобладает функция Т-хелперов 2-го типа. Уменьшение иммуносупрессии начинается лишь с 32-й недели беременности.

Плацента также выполняет транспортную функцию, обеспечивая проникновение в плод иммуноглобулинов, а в организм матери альфа-фето-протеина, имеющего супрессивное действие, клеток трофобласта и эритроцитов плода.

Кроме транспортной и иммунорегуляторной (продукция гормонов), к функциям плаценты относятся также барьерная: плацента сорбирует на себе анти-HLA-антитела, синтезируемые в организме женщины на отцовский гаплотип HLA.

Клетки трофобласта не содержат классических локусов HLA I и II классов, что защищает их от действия Т-киллеров матери. Неклассический локус G I класса HLA ингибирует рецептор естественных киллеров, поэтому последние не принимают участие в отторжении трофобласта.

К моменту родов действие всех факторов, направленных на поддержание иммунной толерантности к антигенам плода, резко уменьшается, в связи с чем роды можно рассматривать как своеобразную реакцию отторжения. [2, с. 45-47]

Список литературы:

1. Веропотвелян П.Н. Цитокины в системе мать-плацента-плод при физиологическом и патологическом течении беременности / П.Н. Веропотвелян // Здоровье женщины. – 2013. – № 1(77). – С. 126-129.
2. Елгина С.И. Тиреотропно-тиреоидная система у доношенных новорожденных при физиологической и осложненной беременности / С.И. Елгина // Акушерство и гинекология : науч.-практ. журнал. – 2009. – № 6. – С. 45-47.
3. Куц О.Г. Дослідження РLА-лімфоцитів -хелперів в децидуальній тканині матки породіль / О.Г. Куц // Український морфологічний альманах. – 2010. – № 2. – С. 118-120.
4. Посисеева Л.В. Иммунология беременности / Л.В. Посисеева // Акушерство и гинекология : науч.-практ. журнал. – 2007. – № 5. – С. 42-45.
5. Роль регуляторных Т-клеток в формировании иммунной толерантности при беременности // Акушерство и гинекология : науч.-практ. журнал. – 2013. – № 2. – С. 24-28.
6. Тетруашвили Н.К. Роль иммунных взаимодействий на ранних этапах физиологической беременности и при привычном выкидыше. / Н.К. Тетруашвили // Иммунология. – 2008. – Т. 29, № 2. – С. 124-129.

Казімірко Н. К., Акімова О.Є., Завацький В.Ю., Поляков А.С., Татаренко Д.П.
Луганський державний медичний університет

ІМУНОЛОГІЯ ФІЗІОЛОГІЧНОЇ ВАГІТНОСТІ

Анотація

Під час вагітності і раннього післяпологового періоду змінюється як кількісний, так і якісний склад імунокомпетентних клітин периферичної крові. Однак говорити про вагітність як про імунодефіцитний стан навряд чи можливо. До моменту пологів дію всіх факторів, спрямованих на підтримання імунної толерантності до антигенів плода, різко зменшується, у зв'язку з чим пологи можна розглядати як своєрідну реакцію відторгнення.

Ключові слова: вагітність, імунітет, імунна відповідь, трофобласт, спермін.

Kazymirko N.K., Akimova E.S., Zavatskiy V.Y., Poliakov A.S., Tatarenko D.P.
Luhansk State Medical University

IMMUNOLOGY OF PHYSIOLOGICAL PREGNANCY

Summary

During pregnancy and early postnatal period changes, both quantitative and qualitative composition of immunocompetent cells of peripheral blood. But to talk about the pregnancy as immunodeficient condition is hardly possible. At the time of delivery the effect of all the factors aimed at maintaining the immune tolerance to the antigens of the fetus, sharply decreases, in connection with than childbirth can be interpreted as a rejection reaction.

Keywords: pregnancy, immunity, immune response, trophoblaste, sperminae.

УДК 616.72-002.77.-053.7

ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ПРЕПАРАТУ ЛЕФЛУНОМІДУ У ХВОРИХ НА РЕВМАТОЇДНИЙ АРТРИТ

Каушанська О.В., Каньовська Л.В., Трефаненко І.В., Ткач Є.П.
Буковинський державний медичний університет

У даній роботі розглянуті питання застосування препарату лефлуномід при ревматоїдному артриті різного ступеню активності. Зазначається швидкий розвиток ефекту лефлуноміда з достовірним зниженням показників суглобового синдрому і лабораторних параметрів активності запалення через 1 місяць лікування. Ефект лікування наростає протягом 4–5 місяців.

Ключові слова: ревматоїдний артрит, суглобовий синдром, Т-клітини, поза суглобові прояви, ранкова скутість.

Дослідження патогенезу запального процесу при ревматоїдному артриті (РА) протягом останніх 20 років дозволяють вважати, що Т-клітини грають ключову роль як і розвитку, і у подальшому прогресуванні захворювання [1, с. 29]. Цей погляд на патогенез РА направив зусилля науковців до створення ліків, здатних регулювати проліферацію активованих Т-клітин. Таким новим засобом базисної терапії є лефлуномід (Арава) (виробництва фармацевтичної компанії Aventis, Німеччина), створений спеціально на лікування РА. Лефлуномід пригнічує синтез піримідина de novo, інгібуючи фермент дегідрооротатдегідрогеназу, необхідну для синтезу уридинмонофосфата. Зниження синтезу піримідинових нуклеотидів призводить до гальмування проліферації активованих Т-кліток в фазі G1 клітинного циклу [3, с. 1043] і зміну Т-клітинної аутоімунної відповіді; пригнічується синтез протизапальних цитокінів (інтерферону і ФНО- α), зменшується Т-залежний синтез антитіл В-клітинами [4, с. 636]. Під впливом лефлуноміда відбувається пригнічення чинника транскрипції NF- κ B [5, с. 2097] (чинник, необхідний для активації генів, які кодують синтез протизапальних медіаторів), пригнічення ЦОГ-2 [6, с. 120], синтезу молекул адгезії [7, с. 22], підвищення продукції цитокіна TGF β [8, с. 3079], блокуючого проліферацію

Т- і В-лімфоцитів. Отже, пригнічуючи синтез Т-лімфоцитів, лефлуномід впливає на продукцію антитіл й низки цитокінів, і процеси клітинної адгезії.

Клінічна ефективність лефлуноміда щодо РА підтверджені багатьма мультицентровими рандомізованими контрольованими випробуваннями, що порівнюють лефлуномід з плацебо, метотрексатом і сульфасалазином [9, с. 30].

За хімічною структурою лефлуномід – низькомолекулярне похідне ізоксазола. У шлунково-кишковому тракті й у плазмі лефлуномід швидко перетворюється на активний метаболіт малонітриламід, який 99,38% зв'язується із білками плазми. Період напіввиведення препарату становить від 14 до 18 днів. Виводиться лефлуномід через нирки й шлунково-кишковий тракт на рівних співвідношеннях [10, с. 1139]. Побічні ефекти під час лікування лефлуномідом спостерігаються в 5% пацієнтів і носять переважно легкий чи помірний характер [10, с. 1137]. За сучасними даними, використання лефлуноміда не узгоджується з підвищеним ризиком виникнення злоякісних новоутворень [13, с. 383]. У вересні 1998 р. лефлуномід було ухвалено Міністерством харчової та лікарської промисловості США для використання при РА; відтоді у світі налічується понад 200000 пацієнтів, які приймають препарат для лікування РА [14, с. 32].

Метою нашого дослідження було вдосконалення існуючих схем лікування із включенням сучасних препаратів, а саме лефлуноміда.

Матеріали та методи дослідження. У дослідженні прийняли участь 50 хворих на ревматоїдний артрит. Ця група хворих була представлена переважно жінками (46 хворих); переважали пацієнти серопозитивні по ревматоїдному чиннику (РФ) – (42 пацієнти); середній вік становив $54,5 \pm 12,4$ року; у 30% хворих тривалість РА на момент призначення лефлуноміда була менш 3-х років, у 46% – 4-10 років і в 24% – понад десять років. У 70% хворих реєструвалася III–IV рентгенологічні стадії. За винятком 2 хворих активність РА була II–III ступеня, а за критеріями Європейської антиревматичної ліги за допомогою індексу активності хвороби (Disease activity score – DAS) всі хворі були із помірної і високої активністю РА. Позасуглобові прояви до початку терапії були в 35 хворих (70%).

Препарат призначався за стандартною схемою: перші 3 дні по 100 мг/добу, далі по 20 мг/добу. Доза тимчасово зменшувалася в деяких хворих до 10 мг/добу у разі реакцій непереносимості. Ефективність лефлуноміда оцінювалася щодо впливу на показники активності і прогресування РА. Оцінювалися виразність суглобового синдрому (кількість хворобливих і уражених суглобів, інтенсивність болю і загальний стан здоров'я за візуальною аналоговою шкалою, індекс Ritchie), тривалість ранкової скутості, функціональний стан хворих (тест Lee, опитувальник стану здоров'я – HAQ), рентгенологічне прогресування оцінювалося за модифікованим методом Шарпа [20, с.20] з підрахунком кількості ерозій в китицях і стопах і рівня звуження суглобної щільності; з метою оцінки темпу прогресування деструкції і звуження суглобових щільностей використовували коефіцієнт прогресування (Кпр.). Наявність та динаміка позасуглобових проявів оцінювали клінічно за допомогою рентгенологічних і ультразвукових методів. Лабораторно оцінювали ШЗЕ, СРБ, і навіть біохімічні, клінічні показники крові й аналізи сечі.

Клініко-лабораторний ефект лефлуноміда розвинулася в 47 з 50-ти хворих (94%). Все оцінювані параметри суглобового синдрому з високим рівнем достовірності зменшувалися через 6 і ще більшою мірою – через 12 місяців лікування ($p < 0,001$). Оцінюючи виразність зменшення оцінюваних параметрів ми маємо дуже великий відсоток поліпшення протягом 6 місяців – від 62% до 71%; через 12 місяців лікування лефлуномідом виразність позитивної дії на параметри суглобового синдрому зросла і становить від 64% до 96% поліпшення проти вихідного рівня. За сучасними критеріям, 50% поліпшення відповідає доброму ефекту терапії, а 70% поліпшення – дуже доброму ефекту [15, с. 729]. У більшості пацієнтів ефект починав виявлятися через 1 місяць лікування. За місяць лікування виразність суглобового синдрому зменшується на 20–25%, а концентрація СРБ знижується практично вдвічі – з 2,8 мг% до 1,5 мг% загалом на групу, досягаючи нормального рівня у 24-х хворих. Слід зазначити, що СРБ, на думку багатьох авторів й за нашими даними [21, с. 35], набагато краще корелює з активністю запального процесу при РА, ніж ШЗЕ. У цьому дослідженні достовірність зменшення СРБ у перші 6 місяців лікування відповідала достовірності й виразності зменшення основних проявів суглобового синдрому, тоді і рівень ШЗЕ мало змінювався, становлячи відповідно $35,26 \pm 12,93$ і $31,75 \pm 14,61$ мм/год до початку терапії, і через 6 місяців лікування. Достовірне зниження ШЗЕ до $27,5 \pm 16,47$ мм/год ($p < 0,01$) виявилось лише через 12 місяців лікування лефлуномідом.

Оцінюючи динаміку індексу активності хвороби (DAS) в різній його модифікації [16, с. 135], [17, с. 28], [18, с. 34] – DAS 3, DAS 4, DAS 28, виявили, що лефлуномід і через 6, і через 12 місяців достовірно знижував активність захворювання, причому виразність зменшення DAS відповідала доброму ефекту терапії (за критеріями EULAR зменшення індексу активності на 1,2 бала і більше відповідає доброму ефекту терапії). Отже через 6 місяців лікування лефлуномідом клініко-лабораторна ремісія настала у 15% хворих, а ще через 12 місяців лікування – у 1/4 хворих.

Крім протизапального ефекту, лефлуномід має і вплив до рівень РФ, зменшує виразність позасуглобових проявів РА і уповільнює темпи прогресування деструктивних процесів у невеликих суглобах. До призначення лефлуноміда титри РФ 1:320 відзначалися у 21 хворого, за місяць терапії – у 13 хворих, через 4 місяці – у 6 хворих, а при тривалості лікування 6 й більше місяців у нашої групи пацієнтів реєструвалися лише низькі титри РФ (8 хворих) або його відсутність сироватці крові. Середній показник логарифма титру сироваткового РФ знизився з 5,12 до 4,1–4,2 через 6 та 12 місяців лікування ($p < 0,001$). Слід зазначити, що такого швидкого зменшення концентрації РФ в сироватці крові і лікування іншими препаратами нами не відмічалось. Позасуглобові прояви РА зменшувалися чи купувалися в усіх хворих. Ревматоїдні вузлики були у 7 хворих до початку лікування лефлуномідом, через 6 місяців вони зникли у 4-х хворих, а й у 3-х зменшилися у розмірах. Кількість хворих на анемію ($Hb < 110$ г/л), що з хронічними запаленнями, протягом року терапії зменшилося з 20-ти до 4-х. Відзначалися явна позитивна динаміка в проявах васкуліту: пальмарна еритема, шкірний васкуліт мінімізувався у половини хворих, а виразки гомілок – в усіх хворих протягом 4-х місяців лікування. За рік лікування лефлуномідом лімфоаденопатія зберігалася у 2 з 23-х хворих. Єдиний позасуглобовий прояв, яким лефлуномід у нашому дослідженні не надавав позитивної дії, це вторинний синдром Шегрена.

Оцінка динаміки ерозивного артриту в суглобах китиць і стоп проводилася нами методом Шарпа з модифікацією [20, с. 23]. У кожного хворого підраховувалися число ерозій до початку терапії, і кожні 6 місяців при застосуванні лефлуноміда. У хворих з добрим ефектом терапії зазначалося зменшення кількості ерозій – за перші 6 місяців лікування $1,73 \pm 1,79$ і поза другі 6 місяців – $0,6 \pm 1,7$. Через 6 місяців лікування лефлуномідом у 32% хворих не зазначалося збільшення кількості ерозій в суглобах китиць і стоп, через 12 місяців – у 41% хворих. Через 18 місяців відсутність приросту ерозій зазначалося в усіх хворих з відмінним ефектом і в 1 хворий із гарним ефектом терапії (в 62% пацієнтів).

При індивідуальному аналізі ефективності лефлуноміда у хворих на РА ми маємо ряд цікавих даних. Найбільш повільно ефект лефлуноміда з'являвся в хворих з давністю РА понад десять років: за перші 6 місяців ступінь зменшення в багатьох хворих більшості параметрів активності коливалась від 20 до 30%, на відміну від хворих з тривалістю хвороби до 3-х років, які мають ступінь поліпшення тих самих параметрів 60–75%. Відповідно лефлуномід був дещо менш ефективний у хворих з IIIб–IV стадіями хвороби (тобто за наявності остеолізів та анкілозів у невеликих суглобах китиць і стоп). Найбільш виражений ефект до першого півріччя у хворих із помірною активністю (понад 70 % поліпшення), а за високої активності виразність поліпшення ста-

новила 53%-64% від вихідного рівня. До року терапії лефлунамідом максимальний ефект відзначався за високої ступеня активності РА. Лефлуномід був приблизно однаковою мірою ефективним у хворих з наявністю чи відсутністю РФ.

Слід зазначити добру переносимість лефлуномида. Здебільшого реакції непереносимості виникали у перші місяці лікування, були важкі і призводили до остаточної скасування препарату. Найбільш частими були реакції з боку шлунково-кишкового тракту (ШКТ), шкірна алопеція, за 1,5 року зазначено 37 інфекційних захворювань (фіксувалися всі випадки ГРВІ та інших інфекцій). Реакції непереносимості із боку ШКТ відзначалися у 24 хворих. Вони були представлені діареєю (у 6 хворих) зі скасуванням щодо одного разу (рецидивуюча діарея протягом 3-х місяців, попри зменшення добової дози лефлуномида до 10 мг), нудотою, метеоризмом, гастралгіями. Всі ці симптоми були важкими, часом була потрібна короточасна відміна препарату чи зниження добової дози до 10 мг на 7-10 днів, надалі повернення до дози 20 мг/добу дозволяло продовжити лікування. На етапах лікування відзначалася підвищення рівня трансаміназ, лужної фосфатази, -глутамілтранспептидази в багатьох хворих (набагато вище норми), збільшення концентрації даних показників більш ніж 1,5 рази вище норми відзначено в 5 хворих, що стало приводом припинення лікування лефлунамідом. Реакції із боку шкіри (26 хворих) виявлялися переважно сверблячкою у 22 хворих у поєднанні з слабкої еритематозно-папулозною висипкою. У разі ми призначали антигістамінні препарати, за її неефективності тимчасово зменшували дозу до 10 мг/добу чи робили перерви при лікуванні Нестійка лейкопенія ($<3,5 \times 10^9$) відзначена у 5 хворих, що не стало приводом для тривалої перерви при лікуванні (зазвичай робилась перерва до контрольного аналізу периферичної

крові через 1-2 тижня). Гриппоподібний синдром (flu-синдром), що проявлявся появою періодів нездужання, трясавицею, субфебрилітетом, міалгіями і посиленням болів у суглобах, пов'язані з прийомом препарату, розвивався в 3-х випадках і проходив після тимчасового короточасної перерви при лікуванні. За 18 місяців лікування лефлунамідом зареєстровано 29 випадків ГРВІ, які мали незатяжний перебіг, не відрізнялися від респіраторних захворювань у анамнезі. В усіх випадках появи симптомів інфекції лікування цитостатиком переривалося, проводилася антибактеріальна терапія. Після купірування інфекційного захворювання прийом лефлуномида поновлювався.

Висновки.

1. Лефлуномід ефективний у 94% хворих.
2. Зазначається швидкий розвиток ефекту лефлуномида з достовірним зниженням показників суглобового синдрому і лабораторних параметрів активності запалення через 1 місяць лікування, далі ефект лікування наростає протягом 4-5 місяців.
3. Найбільш швидко ефект лефлуномида розвивається у хворих із помірною активністю, з невеликою тривалістю РА (до 3-х років), за відсутності остеолізів і анкілозів у суглобах.
4. Лефлунамід демонструє не тільки базисну активність, достовірно зменшуючи титр РФ, позасуглобові прояви РА (зокрема, васкуліту), достовірно уповільнюючи темп рентгенологічного прогресування, а й у більшості хворих з добрим та відмінним ефектом – зупиняючи деструктивний процес.
5. Лефлунамід добре переноситься хворими, відміна препарату протягом 1,5 років відмічалась у 10% хворих.
6. На етапах лікування при розвитку небажаних реакцій можливе тимчасове зниження дози препарату, перерви при лікуванні, що не віддзеркалюється в загальній ефективності терапії.

Список літератури:

1. David E.Yocum. «T-cells and therapeutic targets in rheumatoid arthritis (RA)». Sem. in Arthritis and Rheum., 1999; 1:27-35.
2. F 3 Brredveld, J-M Dayer «Leflunomide: mode of action in the treatment of RA». Ann. Rheum. Dis., 2000; 59:841-849.
3. Chervinski HM, Cohn Rg, Cheung P, et al. «The immunosuppressant Leflunomide inhibits lymphocyte proliferation by inhibiting pyrimidine biosynthesis». J Pharmacol. Exp. Ther. 1995; 275:1043-9.
4. Siemasko KF, Chong ASF, Williams JW et al. «Regulation of B cell function by the immunosuppressive agent leflunomide». Transplantation 1996; 61:635-42.
5. Manna SK, Aggarwal BB. «Immunosuppressive leflunomide metabolite (A77 1726) blocks TNF-dependent nuclear factor-kb activation and gene expression». J. Immunol., 1999,162,2095-2102.
6. Hamilton L, Voinovic I, Bakhle Y., et al. The anti-inflammatory drug leflunomide inhibits in vitro and in vivo the activity of COX-2 more potently than the induction of COX-1 or iNOS». Br.J.Rheumatol., 1997, 120, 49
7. Kraan M.C., Reece R.G., Barg F.C., et al. «Expression of ICAM-1 and MMP-12 in rheumatoid synovial tissue after treatment with leflunomide or methotrexate». Ann.Scient. Meet. Amer. Coll. Rheumatol., 1999, Boston.
8. Cao W, Kao P, Aoki Y., et al. A novel mechanism of action of the immunomodulatory drug, leflunomide: augmentation of the immunosuppressive cytokine, TGF- β 1, and suppression of the immunostimulatory cytokine, IL-2». Transplant. Proc., 1996, 28, 3079-3080.
9. M. Osiri, B. Shea, V. Robinson et.al. «Leflunomide for the treatment of RA: a systematic review and methanalysis». J. of Rheum, 2003;30:6.
10. A. Prakash and B. Jarvis. «Leflunomide – a review of its use in active RA». Drugs 1999; 58:1137-1164.
11. Д.В.Решетняк, О.Л.Насонов. Нові напрями лікування РА: механізми дії і клінічна ефективність лефлуномида. Научно-практическа ревматологія, 616.72-002.77-08.
12. Cohen P.S, Weaver A, Schiff M, Strand V. «Two-year treatment of active RA with leflunomide compared with placebo or methotrexate». Arthr. rheum. 1999; 42: Abstract.
13. Sciff MN, Strand V, Oed 3, Loew-Fridirrich I. «Leflunomide: efficacy and safety in clinical trials for the treatment of RA». Drugs today. 2000; 36:383-394.
14. American College of rheumatology, E. Matteson, J. J. Cush. «Reports of leflunomide hepatotoxicity in patients with RA». 2001.
15. Felson DT, Anderson JJ, Boers M, et al. «The American College of rheumatology preliminary core set of disease activity measures for RA clinical trials». Arthritis Rheum 1993; 36:729-40.
16. Van der Heijde D.M.F.M, van't Hof M.A, van Riel P.L.C.M, et.al. «Validity of single variables and composite indices for measuring disease activity in RA». Ann Rheum Dis. 1992; 51:177-181.
17. Smolen J.S, Breedveld F.C, Eberl G,et.al. «Validity and reliability of the twenty-eight-joint count for the assessment of

- RA activity». Arthr. Rheum. 1995; 38:38-43.
18. Prevoo M.L.L., van't Hof M.A., Kuper H.H. et al. «Modified disease activity scores that include twenty-eight-joint counts». Arthr. Rheum. 1995; 38:44-48.
 19. Van Gestel AM, Prevoo M.L.L., van't Hof MA et al. «Development and validation of the European League Against Rheumatism response criteria for RA». Arthr. Rheum. 1996; 39:34-40.
 20. Крель А.А., Болотин С.В., Канівська М.З., Ращупкина З.П., Чичасова Н.В. «Объективизация проявлений РА, характеризующих його еволюцію. I. Метод кількісної оцінки виразності ревматоїдного артриту і темпів його прогресування в суглобах пензлів і стоп». Зап. ревматизму 1981; 3:11-15.
 21. Насонов О.Л., Чичасова Н.В., Баранов А.А. і співавт. «Клиническое значения С-реактивного белка при РА (огляд літератури та власні дані)». Клин. Мед. 1997; 6:34-36.

Каушанская Е.В., Каневская Л.В., Трефаненко И.В., Ткач Е.П.
Буковинский государственный медицинский университет

ОПЫТ ПРИМЕНЕНИЯ ПРЕПАРАТА ЛЕФЛУНОМИДА У БОЛЬНЫХ С РЕВМАТОИДНЫМ АРТРИТОМ

Аннотация

В данной работе рассмотрены вопросы использования препарата лефлуномид в лечении ревматоидного артрита разной степени активности. Определен быстрый эффект действия лефлуномида с достоверным снижением показателей суставного синдрома и лабораторных показателей активности воспаления через 1 месяц лечения. Эффект лечения нарастает на протяжении 4-5 месяцев.

Ключевые слова: ревматоидный артрит, суставной синдром, Т-клетки, внесуставные проявления, утренняя скованность.

Kaushanska O.V., Kanevska L.V., Trefanenko I.V., Tkach E.P.
Bucovinian Medical State University

EXPERIENCE OF APPLICATION OF PREPARATION OF LEFLUNOMIDE FOR PATIENTS WITH A RHEUMATOID ARTHRITIS

Summary

In this work we studied the questions of the use of preparation of Leflunomide are considered in treatment of rheumatoid arthritis in different degree of activity. The rapid effect of action of Leflunomide is certain with the reliable decline of indexes of arthritis syndrome and laboratory indexes of activity of inflammation in 1 month of treatment. The effect of treatment grows during 4-5 months.

Keywords: rheumatoid arthritis, arthritis syndrome, T-cells, extraarticular displays, morning constraint.

УДК 616.831.38-073.756.8:004

ДИАГНОСТИЧЕСКИЙ МЕТОД КТ-ЦИСТЕРНОФИСТУЛОГРАФИИ В ЛЕЧЕНИИ НАЗАЛЬНОЙ ЛИКВОРЕИ

Коровка С.Я.

Донецкий национальный медицинский университет имени Максима Горького

Военный И.В., Гриценко О.О., Коровка С.С.

КЛПУ Донецкое областное клиническое территориальное медицинское объединение

Военная В.Л.

ККЛПУ Донецкий областной противоопухолевый центр

Назальная ликворея является грозным заболеванием, которое трудно поддается консервативному лечению. Интракраниальные оперативные вмешательства являются сложными и трудоемкими, показания к ним должны основываться на четкой доказательной базе. КТ-цистерналофистулография является методом выбора, дающий хирургу возможность верификации заболевания, возможность выбора хирургического метода оперативного вмешательства.

Ключевые слова: ликворея, КТ-цистерналофистулография, ликворный свищ.

Актуальность темы. Ликворея – истечение спинномозговой жидкости из полости черепа через дефект в твердой мозговой оболочке. Малая прочность решетчатой пластинки, тесное соприкосновение арахноидальной оболочки и кости с перфорацией ее обонятельными волокнами делают эту область наиболее подверженной возникновению ликворных фистул [2, 4, 5]. Переломы, проходящие

через лобную, клиновидную пазухи или клетки решетчатой кости, являются наиболее частой причиной возникновения дуральной фистулы и источником ринореи. Возможна также назальная ликворея через отверстия решетчатой кости при отсутствии костных повреждений из-за травматического отрыва волокон обонятельного нерва, так же обусловленная повреждением костей передней черепной ямки

с формированием фистул в параназальных пазухах. Назальную ликворею может вызвать ятрогенная этиология вследствие тотального удаления опухолей, несостоятельности произведенной пластики твердой мозговой оболочки [1, 2, 4]. Наиболее частым и постоянным симптомом у пациентов с ликвореей является головная боль. Основная ее причина – гипотензионный синдром. Больных беспокоит постоянная, сжимающего характера головная боль, сопровождаемая чувством заложенности в ушах, головокружением, слабостью и другими вегетативно-сосудистыми признаками. Цефалгия наиболее отчетливо выражена в вертикальном положении больных и существенно уменьшается при переходе в горизонтальное положение. Грозным осложнением данного заболевания является вялотекущий менингит, трудно доступный для лечения антибиотиками. Частота развития данного осложнения у пациентов с ликворными фистулами достигает 40 %. Особенностью консервативного лечения ликвореи является активное использование метода длительного люмбального дренирования ликвора. Показания к оперативному вмешательству устанавливаются при неэффективности консервативных методов лечения и длительном наружном люмбальном дренировании. Успех хирургического лечения этого заболевания зависит от максимально точной диагностики локализации ликворной фистулы.

Цель исследования. Изучить метод КТ – цистернофистулографии, внедрить его в практику для диагностики и лечения назальной ликвореи с необходимостью дальнейшего хирургического этапа.

Материалы и методы исследования. В условиях клиники нейрохирургии КЛПУ ДОКТМО проведен анализ истории лечения пациента В., 50 лет. Считает себя больной с 2011 года, когда появилась сильная головная боль, периодические общесудорожные приступы. Госпитализирована в клинику нейрохирургии г. Киева, где в 2011 выполнено удаление злокачественной опухоли лобной области (гемангиоперицитомы). Прошла курс послеоперационной лучевой терапии. В сентябре 2011 г установлен диагноз: «правосторонний хронический гнойный гайморозтмоидит». В одном из ЛОР отделений г.Донецка в 2011 г выполнена экстраназальная эндоскопическая гайморотомия справа. В конце октября больная отмечает появление свищевого хода в лобной области справа с гноеродным выделяемым из него. Пациент консультируется у нейрохирурга г.Киева-назначена гормональная, антибактериальная терапия; направляется к ЛОР-врачу по месту жительства. В январе 2012 в условиях клиники нейрохирургии КЛПУ ДОКТМО в плановом порядке выполнена резекционная трепанация остеомиелитически измененной кости лобно-теменной области, удаление эпидурального абсцесса, субдуральной эмпиемы. Бригадой ЛОР-врачей выполнена правосторонняя эндоскопическая эндоназальная гайморозтмоидотомия. Осложнений во время оперативных пособий не было. Больная переведена в отделение нейрохирургической реанимации. Период реабилитации проходил с положительной динамикой. В июне 2012 в условиях клиники нейрохирургии КЛПУ ДОКТМО выполнена пластика дефекта лобной кости индивидуальной титановой пластиной. Послеоперационный период без осложнений. В ноябре 2012 г. отмечает нарастание гипертензионной симптоматики, консультирована нейрохирургом г.Киева. В 2012 в г. Киеве выполнено повторное удаление злокачественной опухоли лобной области (гемангиоперицитомы). В послеоперационном периоде отмечает отделяемое из левого носового хода,

при анализе отделяемого и спинномозговой жидкости выявлены признаки менингита. Госпитализирована в КЛПУ ДОКТМО, ЛОР отделение, где в январе 2013 года выполнена эндоскопическая пластика ликворного свища. В послеоперационном периоде был установлен люмбальный дренаж. На фоне проводимого лечения отмечается отделяемое из левого носового хода, появление «воздушной подушки» в лобной области. Переведена в нейрохирургическое отделение № 1 для определения тактики дальнейшего лечения. Проводилось динамическое наблюдение, консервативная терапия. Состояние больной стабилизировалось, оставались признаки упорной цефалгии. На фоне проводимого лечения (дегидратационная, антибактериальная терапия; длительное люмбальное дренирование) отмечалась увеличение серозного отделяемого из левого носового хода. Характер отделяемого был неясен. Проводился ряд общеклинических, биохимических обследований – в поздние сроки необходимо разграничивать истекающий ликвор и серозное отделяемое из носа по содержанию глюкозы. Спинномозговая жидкость содержит намного больше глюкозы (2,3-4,0 ммоль/л) и значительно меньше белка (от 0,10 до 0,22 г/л) и мукополисахаридов, чем серозное отделяемое из уха или носа и его придаточных пазух при воспалительных и аллергических заболеваниях [1, 2, 3]. Однако в данном случае признаки ликвореи не были подтверждены диагностически. При риноскопии (проводилась ЛОР врачами и отоневрологом клиники) было выявлено у больной выделение каплями водянистой жидкости из носового хода, что косвенно подтверждало ликворею. На фоне этого – гиперемии и гипертрофии слизистой не отмечалось; глюкометрический анализ («тест-полоска») был отрицательный. Проводился ряд обследований на компьютерном и магнитно-резонансном томографах – отмечалась отрицательная динамика в виде нарастания пневмоцефалии, достоверных данных о ликворной фистуле не было. Пневмоцефалия, с частотой встречаемости от 7% до 30%, как патогномоничный симптом ликвореи, служит доказательством наличия патологического сообщения субарахноидальных пространств с внешней средой.[2,4,5]

Результаты и их обсуждение. На клиническом консилиуме с участием врачей-нейрохирургов, ЛОР-врачей, отоневролога, невропатолога, врачей-диагностов принято решение о проведении КТ-цистернофистулографии с эндолумбальным введением контрастного вещества «Омнипак» (из расчета 0,15 мл на 1 кг массы тела). В условиях Диагностического центра г. Донецка 18 марта 2013 года была проведена первая манипуляция в Донецкой области.

После введения контрастного вещества, пациент была уложена в положении Тренделенбурга (лежа на животе, с согнутым (подбородок прижат к груди) положением головы). Проводилась послойная фронтальная реконструкция КТ срезов с шагом в 3 мм. Было выявлено проникновение контрастного вещества из желудочковой системы через порэнцефалическую кисту в дефект твердой мозговой оболочки. «Ликворная дорожка» проходила из сформированной фистулы в лобную пазуху, откуда попадала в носовой ход. Было проведено 3 обследования на 7 – 15 – 25 минут, после чего врачами-диагностами была построена 3D реконструкция черепа. Была выявлена ликворная фистула, что подтвердило диагноз «назальной ликвореи».

В условиях клиники нейрохирургии КЛПУ ДОКТМО было проведено оперативное вмешательство – интракраниальная пластика выявленной ликвор-

ной фистулы твердой мозговой оболочки, контактирующая с полостью лобной пазухи. Пластика проводилась участком широкой фасции, участком четырехглавой мышцы бедра, синтетическим материалом «Тахокомб», герметизирующей системой Dura Seal (полимером фирмы CoviDien). Операция прошла без осложнений. Период реабилитации прошел без особенностей. Пациент выписана из отделения в удовлетворительном состоянии без признаков заболевания.

Выводы. Назальная ликворея является грозным заболеванием, которая трудно поддается консервативному лечению. Интракраниальные оперативные вмешательства являются сложными и трудоемкими, показания к ним должны основываться на четкой доказательной базе. КТ-цистернофистулография является методом выбора, дающий хирургу возможность верификации заболевания, возможность выбора хирургического способа оперативного вмешательства.

Список литературы:

1. Назальная ликворея через клиновидную пазуху: диагностика и лечение. // Сальков Н.Н. // Украинский нейрохирургический журнал. – №2. – 2004. – С. 64-67.
2. Посттравматическая базальная ликворея // Черепно-мозговая травма: клиническое руководство. – 2002 г. – А.Н. Коновалов, Л.Б. Лихтерман. – С. 46-48.
3. Роль КТ-цистернографии в диагностике посттравматической базальной ликвореи // Сирко А.Г. // Украинский нейрохирургический журнал. – №1. – 2012. – С. 54-59.
4. Л.Б. Лихтерман «Нейротравматология», Ростов-на-Дону «Феникс». – 1999 г. – С. 72-89.
5. В.И. Сипитый «Нейрохирургия», Харьков ТОВ «Кроссруд». – 2006 г. – С. 735.

Коровка С.Я.

Донецкий национальный медицинский университет имени Максима Горького

Военный И.В., Гриценко О.О., Коровка С.С.

ККЛУ Донецьке обласне клінічне територіальне медичне об'єднання

Военна В.Л.

ККЛУ Донецкий обласный противухлинный центр

ДІАГНОСТИЧНИЙ МЕТОД КТ-ЦІСТЕРНОФІСТУЛОГРАФІЇ В ЛІКУВАННІ НАЗАЛЬНОЇ ЛІКВОРЕЇ

Анотація

Назальний лікворея є грізним захворюванням, яка важко піддається консервативному лікуванню. Інтракраніальні оперативні втручання є складними і трудомісткими, покази до них повинні ґрунтуватися на чіткій доказовій базі. КТ-цистернофистулографія є методом вибору, що дає хірургу можливість верифікації захворювання, можливість вибору хірургічного методу оперативного втручання.

Ключові слова: лікворея, КТ-цистернофистулографія, лікворна нориця.

Korovka S.Ya.

Donetsk National Medical University of Maxim Gorky

Voenny I.V., Gritsenko O.O., Korovka S.S.

Donetsk Regional Clinical Territorial Medical Union

Voennaya V.L.

Donetsk Regional Centre Antitumor Union

CT-CYSTERNOFISTULOGRAPHIA IN THE TREATMENT OF NASAL LIQUORRHEA

Summary

Nasal liquorrhea is a formidable disease that is difficult to conservative treatment. Intracranial surgery are complex and time consuming, reading to them must be based on clear evidence. CT-cysternofistulographia is the method of choice, giving the surgeon to verify the disease, the choice of surgery.

Keywords: liquorrhea, CT-cysternofistulographia, cerebrospinal fluid fistula.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ КЛІТИНАМИ УШКОДЖЕНОЇ ШКІРИ ПРИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІЙ ОПІКОВІЙ ХВОРОБИ

Нетюхайло Л.Г.

Українська медична стоматологічна академія

Патогенез опікової хвороби характеризується менш вираженою нейтрофільною та більш вираженою і тривалою макрофагальною та фібробластичною реакцією ушкодженої шкіри. Встановлено, що існує тісний взаємозв'язок між клітинними реакціями ушкодженої шкіри.

Ключові слова: опікова хвороба, клітини шкіри.

Вступ. Опікова хвороба є однією з актуальних проблем сучасної медицини. Зрозуміло, що опіки викликають значні зміни, насамперед, шкіри. Саме пошкодження шкіряного покриву вважається головним патогенетичним механізмом, який зумовлює розвиток опікової хвороби [8]. Важкість перебігу опікової хвороби залежить від загальної площі опіку та від величини глибоких уражень [6].

Мета дослідження – вивчення взаємозв'язків між клітинами ушкодженої шкіри при експериментальній опіковій хворобі.

Матеріали і методи. Експерименти виконані на статевозрілих щурах-самцях масою 200-220 г. Опікову хворобу моделювали за методом Довганського [3] шляхом занурення епільованої поверхні шкіри задньої кінцівки експериментальних тварин в гарячу воду ($t +70-75^{\circ}\text{C}$) під легким ефірним наркозом, протягом 7 сек. Розмір ділянки пошкодження визначали в залежності від площі шкіряного покриву, яка в середньому становила 12-15% поверхні тіла тварини. Площу ураження розраховували за допомогою спеціальної таблиці Н.І. Кочетигова [5]. Гістологічне дослідження пошкодженої шкіри свідчило, що при вищезазначених умовах виникав опік IIIA-B ступеня, що, згідно до сучасних уявлень, є стандартною моделлю розвитку опікової хвороби в експерименті [6]. Щурів декапітували під ефірним наркозом через 1,6,12 годин та 1,2,3,5,7,10,14,21,28 діб, що, за сучасними уявленнями [6], відповідає стадіям шоку, ранньої і пізньої токсемії та септикотоксемії. Одночасно забирали матеріал від контрольних щурів. Для вивчення морфологічних змін шкіри проводили гістологічні дослідження. Для цього шматочки шкіри з вогнища опікового запалення фіксували у 10% розчині формаліну, зали-

вали в парафін, готували зрізи товщиною 5 мкм і забарвлювали гематоксиліном-еозинном за загальноприйнятою методикою за ван Гізоном, а також за Малорі. Визначали відносний вміст нейтрофілів (НФ), моноцитів-макрофагів, незрілих і зрілих фібробластів (ФБ), фіброцитів [4,7]. А також проводили дослідження кореляційних зв'язків.

Отримані результати. При морфологічному дослідженні обпеченої шкіри встановлено, що частка НФ в шкірі (табл.1) сягала максимуму на 6-ту та 12-ту години, що відповідає стадії опікового шоку, потім швидко зменшувалася, але була більшою за контроль навіть на 21-шу добу. Кількість макрофагів (МФ) (табл.1) суттєво підвищувалася на 1-шу добу, досягаючи максимального значення на 5-ту добу (стадія ранньої токсемії), а потім почала зменшуватися. Число незрілих ФБ (табл.1) на 3-тю добу збільшувалося і було максимальним на 10-у добу (стадія ранньої токсемії), а на 14-ту зменшувалося майже до рівня 3-ї доби. Кількість зрілих ФБ (табл.1) збільшувалася на 2-гу добу, досягаючи максимуму на 7-у добу, в подальшому їх кількість зменшувалася, проте навіть на 28-у добу не досягала контрольних значень. Частка фіброцитів (табл.1) значно зменшувалася вже на 6-ту годину, надалі їх кількість продовжувала зменшуватися і на 2-гу та 5-ту добу зниження їх кількості було максимальним (стадії опікового шоку та ранньої токсемії). Потім вона дещо відновлювалася, але навіть на 28-у добу контрольних значень не досягала. Отже, кількість НФ була максимально підвищеною в стадію опікового шоку, а МФ, незрілих та зрілих ФБ – в стадію ранньої токсемії. Число фіброцитів максимально зменшувалося в стадії опікового шоку та ранньої токсемії, а потім дещо відновлювалось. Ви-

Таблиця 1

Клітинний склад (в %) обпеченої шкіри у щурів при експериментальній опіковій хворобі, $M \pm m$, $n=8$

Термін дослідження, доба	Нейтрофіли	Макрофаги	Фібробласти		Фіброцити
			Незрілі	Зрілі	
Контроль	0,50 $\pm$ 0,11	20,03 $\pm$ 2,00	1,91 $\pm$ 0,21	25,73 $\pm$ 2,43	51,83 $\pm$ 2,92
0,04	0,59 $\pm$ 0,17	20,90 $\pm$ 1,91	2,00 $\pm$ 0,16	24,92 $\pm$ 2,03	51,59 $\pm$ 4,97
0,25	30,06 $\pm$ 1,35***	19,43 $\pm$ 1,82	0,99 $\pm$ 0,12**	26,19 $\pm$ 2,53	23,33 $\pm$ 3,32***
0,5	29,94 $\pm$ 2,25***	23,18 $\pm$ 2,19	1,20 $\pm$ 0,17**	27,80 $\pm$ 2,21	17,88 $\pm$ 1,17***
1	15,35 $\pm$ 1,63***	31,91 $\pm$ 1,30**	1,87 $\pm$ 0,16	28,51 $\pm$ 2,25	22,36 $\pm$ 1,19***
2	23,10 $\pm$ 2,15***	33,83 $\pm$ 2,25**	2,03 $\pm$ 0,18	29,01 $\pm$ 2,22	12,03 $\pm$ 1,10***
3	10,08 $\pm$ 1,10***	38,32 $\pm$ 2,28**	3,55 $\pm$ 2,27	34,75 $\pm$ 1,31**	13,30 $\pm$ 1,11***
5	3,72 $\pm$ 2,23	42,44 $\pm$ 4,38**	2,95 $\pm$ 0,29**	38,88 $\pm$ 1,32**	12,01 $\pm$ 1,13***
7	2,50 $\pm$ 0,72*	38,02 $\pm$ 2,28**	8,99 $\pm$ 0,63***	50,03 $\pm$ 2,44**	26,20 $\pm$ 2,22***
10	2,00 $\pm$ 0,23***	37,90 $\pm$ 2,31**	14,50 $\pm$ 0,37***	37,61 $\pm$ 2,37**	17,99 $\pm$ 1,18***
14	1,30 $\pm$ 0,10***	31,08 $\pm$ 2,45**	3,03 $\pm$ 0,44*	31,03 $\pm$ 1,35	27,15 $\pm$ 0,23***
21	1,01 $\pm$ 0,11**	25,02 $\pm$ 1,18*	2,70 $\pm$ 0,32*	28,00 $\pm$ 1,20	43,27 $\pm$ 2,00
28	0,75 $\pm$ 0,15	22,03 $\pm$ 1,17	2,11 $\pm$ 0,14	26,04 $\pm$ 1,40	49,07 $\pm$ 1,44

Примітка. Вірогідність порівняно з контролем: * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

явлено негативну залежність між кількістю МФ та фіброцитів в ушкодженій шкірі при ЕОХ ($r=-0,66$) та досить потужну позитивну між кількістю МФ та зрілих ФБ ($r=+0,78$). Також позитивно корелюють між собою кількість незрілих ФБ та фіброцитів ($r=+0,67$), а негативно – зрілих ФБ і фіброцитів ($r=-0,40$), НФ і фіброцитів ($r=-0,49$), НФ і незрілих ФБ ($r=-0,41$), що вказує на наявність взаємозв'язку клітин ушкодженої шкіри між собою.

Висновок. Таким чином, патогенез опікової хвороби багато в чому визначається особливостями опікового запалення, для якого характерні менш виражена нейтрофільна та більш виражені і тривалі макрофагальна та фібробластична реакції ушкодженої шкіри. Методом кореляційного аналізу встановлено, що існує тісний взаємозв'язок між клітинами ушкодженої шкіри. Як видно, у динаміці опікового запалення особливо прямо пов'язані між собою МФ та ФБ.

Список літератури:

1. Андріішин О.П. Морфологія спинномозкових вузлів при тяжкій термічній травмі та застосуванні антиоксидантів і ентеросорбента: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд.мед.наук: спец. 14.03.09 «Гістологія, цитологія, ембріологія» / О.П. Андріішин. – Київ, 2001. – 19 с.
2. Антонюк С.А. Морфофункціональні зміни міокарда при тяжкій термічній травмі та після сорбційної детоксикації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук: спец. 14.03.01 «Нормальна анатомія» / С.А. Антонюк. – Тернопіль, 2000. – 22 с.
3. Довганский А.П. Материалы к патогенезу ожоговой болезни: автореф. дис. на соискание учен. степени доктора. мед. наук: спец. 14765 «Патологическая физиология» / А.П. Довганский. – Кишинев, 1971. – 32 с.
4. Клименко Н.А. Клеточный состав и экспрессия адгезивных молекул очага подкожного карагиненового асептического воспаления у крыс в динамике / Н. Клименко, А. Шевченко // Украинський морфологічний альманах. – 2003. – Т.1, № 2. – С. 30-32.
5. Кочетыгов Н.И. Ожоговая болезнь / Кочетыгов Н.И. – Л.: Медицина, 1973. – 244 с.
6. Парамонов Б.А. Ожоги: Руководство для врачей / Б.А. Парамонов, Я.О. Порембский, В.Г. Яблонский. – СПб.: СпецЛит, 2000. – 480 с.
7. Сивцова Н.Л. Патологоанатомічні особливості застосування невідільної шкіряної пластики в лікувальній практиці та реабілітації хворих на опіки: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд.мед.наук: спец.14.00.15 «Патологічна анатомія» / Н.Л. Сивцова. -Харків, 1994. – 18 с.
8. Слесаренко С.В. Ожоговая травма: Рекомендации для практических врачей / С.В. Слесаренко, Г.П. Козинец, Е.Н. Климуненко. – Днепрпетровск, 2002. – 60 с.

Нетюхайло Л.Г.

Украинская медицинская стоматологическая академия

ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ КЛЕТКАМИ ПОВРЕЖДЕННОЙ КОЖИ ПРИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ ОЖГОВОЙ БОЛЕЗНИ

Аннотация

Патогенез ожоговой болезни характеризуется менее выраженной нейтрофильной и более выраженной макрофагальной и фибробластной реакцией поврежденной кожи. Установлено, что существует тесная взаимосвязь между клеточными реакциями поврежденной кожи.

Ключевые слова: ожоговая болезнь, клетки кожи

Netyukhaylo L.G.

Ukrainian Medical Stomatological Academy

INTERCOMMUNICATION BETWEEN CELLULAR REACTION OF DAMAGED SKIN AT EXPERIMENTAL BURN DISEASE

Summary

Pathogenesis of burn disease is characterized low neutrophile and high, long macrophage and fibroblastic reaction of damaged skin. We determined close intercommunication between cellular reactions of damaged skin at EBD.

Keywords: burn disease, cells of skin

ИЗМЕНЕНИЯ МИКРОФЛОРЫ ПОЛОСТИ РТА, СВЯЗАННЫЕ С НОШЕНИЕМ ПОЛНЫХ СЪЕМНЫХ ПЛАСТИНОЧНЫХ ПРОТЕЗОВ

Пинчукова А.А., Руденко О.В.

Донецкий национальный медицинский университет имени Максима Горького

Данная статья посвящена проблемам изменения количественного и качественного состава микрофлоры полости рта у пациентов, использующих полные съемные пластиночные протезы. Были проведены исследования по изучению состава микрофлоры полости рта в различные периоды ношения полных съемных пластиночных протезов в течение трехмесячного срока, включая момент наложения протеза. Результаты исследований показали, что количественный и видовой состав микрофлоры начинает существенно изменяться сразу после наложения пластиночного протеза и достигает своего пикового значения в период с 4 по 7 недели ношения протеза.

Ключевые слова: микрофлора полости рта, количественный и видовой состав, полные съемные пластиночные протезы

Постановка проблемы. Нормальная микрофлора организма начинает формироваться при рождении ребенка. В полости рта новорожденного она представлена лактобациллами, негемолитическими стрептококками и непатогенными стафилококками. В течение 6-7 дней эти микроорганизмы сменяются микроорганизмами, характерными для взрослого человека [1]. После прорезывания зубов они колонизируются на поверхности эмали и формируют сравнительно постоянный микробный состав [3]. Роль микрофлоры полости рта далеко не однозначна. С одной стороны, она участвует в переваривании пищи в полости рта, в синтезе витаминов, оказывает позитивное воздействие на иммунную систему человека и является мощным антагонистом патогенной флоры. С другой стороны, некоторые бактерии продуцируют кислоты, которые оказывают разрушающее действие на твердые ткани зуба и являются одним из этиологических факторов кариеса и способствуют накоплению в зубной бляшке иммуносупрессоров, оказывающих токсическое действие на ткани десны, а также способных к инвазии с последующим развитием воспалительных заболеваний. Поэтому любое отклонение количественного либо качественного значения микрофлоры от нормы ведет к серьезным последствиям [3, 7].

Анализ последних исследований и публикаций. Аутохтонную микрофлору подразделяют на облигатную, которая постоянно обитает в полости рта, и факультативную (непостоянную), в составе которой чаще встречаются условно-патогенные бактерии. Главное значение имеет аутохтонная микрофлора полости рта, в которой преобладают облигатные виды; факультативные виды встречаются реже, они наиболее характерны для отдельных заболеваний зубов, пародонта, слизистой оболочки полости рта и губ [3, 4].

Видовой состав аутохтонной микрофлоры в норме достаточно постоянен. По данным разных источников в полости рта может быть от 100 до 300 видов микроорганизмов [3]. В ротовой полости самую большую группу бактерий составляют кокки. Считается, что стрептококки (*S.salivarius*, *S.sanguis*, *S.mitis*), вейллонеллы и дифтероиды являются стабилизирующей частью микрофлоры полости рта, а стрептококки (*S.mutans*), лактобациллы, бактероиды, актиномицеты – агрессивной [1, 3].

Состав микробной флоры полости рта неоднороден. Видовой состав отдельных участков полости рта во многом зависит от окислительно-восстановительного потенциала (ОВП) и pH среды. В ротовой полости в определенных биотопах определяются различные значения окислительно-восстановитель-

ного потенциала, допускающие рост аэробов, факультативных анаэробов и строгих анаэробов. Поэтому ротовую полость принято разделять на следующие биотипы [1, 4]:

- 1) ротовая жидкость;
- 2) зубные бляшки на коронках зубов, а в случае кариеса – кариозные полости;
- 3) гингивальные (десневые) борозды;
- 4) слизистая оболочка, спинка языка (задние ее отделы).

По данным разных авторов, количество бактерий в слюне колеблется от 43 млн. до 5,5 млрд. в 1 мл (в среднем 750 млн. в 1 мл). Микробная же концентрация в бляшках и десневой (гингивальной) борозде почти в 100 раз выше – примерно 200 млрд. клеток в 1 г пробы (в которой около 80% воды) [3].

Слизистая полости рта ввиду своей обширности имеет достаточно вариабельный состав микрофлоры. Тем не менее можно определить, что на ее поверхности имеется преимущественно грамотрицательная анаэробная и факультативно-анаэробная флора, а также встречаются стрептококки, с преобладанием *Str.oralis* и *Str.sanguis* [1, 7]. В подъязычной области, в складках и криптах слизистой преобладают облигатно-анаэробные виды. На слизистой твердого и мягкого неба встречаются стрептококки, нейссерии, кориневые бактерии. Наивысшая плотность бактерий (100 КОЕ на эпителиальную клетку) обнаружена на поверхности языка. Язык с его сосочковой поверхностью обеспечивает места колонизации, защищенные от механического удаления и является аэробной средой с позитивным ОВП. При исследовании этого биотопа ротовой полости постоянно выделялись стрептококки (*S.salivarius* и *S.mitis*), вейллонеллы [3, 4].

Состав микрофлоры в десневом желобке, в виду его обособленности от полости рта в целом, существенно различается с другими участками полости рта. Здесь преобладают нитевидные и извитые облигатно-анаэробные виды бактерий, т.к. ОВП в данном биотопе низкий (отрицательный). Для гингивальной жидкости характерны спирохеты, где их количество составляет 1-5% от общего числа жизнеспособных особей. Также здесь обитают бактероиды, порфиромонады, дрожжеподобные грибы, простейшие и микоплазмы [4].

Посредством ротовой жидкости осуществляется взаимосвязь между всеми остальными биотопами полости рта, являясь своеобразным буфером, осуществляя регуляцию биотипов как между собой, так и со стороны макроорганизма. В значительном количестве в ротовой жидкости содержатся вейллонеллы, *S.Salivarius*, факультативно-анаэробные стрептококки, аэрококки и микоплазма.

Преобладающими микроорганизмами, выделя-

емыми из наддесневой бляшки, являются факультативные анаэробы, в частности актиномицеты и стрептококки. Грамотрицательные бактерии из групп *Veillonella*, *Haemophilus* и *Bacteroides* также выделяются регулярно, хотя и в меньших количествах. В поддесневых бляшках также преобладают актиномицеты и стрептококки. Анаэробные бактерии родов *Porphyromonas* и *Prevotella* часто выделяются с бляшек в малых количествах. Кроме того, могут быть обнаружены дифтероиды и вибрионы [3, 4].

В отличие от видового состава микробной флоры, количество микробов может значительно колебаться. На формирование микрофлоры ротовой полости могут влиять следующие факторы [1, 3, 7]:

- 1) состояние слизистой ротовой полости, особенности строения (складки слизистой, десневые карманы, слущенный эпителий);
- 2) температура, pH, окислительно-восстановительный потенциал (ОВП) ротовой полости;
- 3) секреция слюны и ее состав;
- 4) состояние зубов;
- 5) состав пищи;
- 6) гигиеническое состояние полости рта;
- 7) нормальные функции слюноотделения, жевания и глотания;

- 8) естественная резистентность организма.

Каждый из этих факторов в различных биотопах ротовой полости влияет на отбор микроорганизмов и помогает поддерживать равновесие между бактериальными популяциями [4].

Ношение полных съемных протезов также можно отнести к факторам, которые приводят к возрастанию количества микроорганизмов в полости рта. Насколько бы точно и правильно не был изготовлен ПСПП, он будет способствовать задержке пищи, затруднять вымывание бактерий током слюны и колонизироваться микроорганизмами, образующими слой биопленки. Белки ротовой жидкости, скапливающиеся на поверхности зубных протезов, выполняют роль специфических рецепторов для *C. albicans* и других микроорганизмов [2, 6].

Целью нашей работы является изучение изменения состава и количества микроорганизмов в полости рта пациентов, использующих ПСПП, а также их влияние на неспецифическую резистентность и показатели гигиены слизистой оболочки полости рта.

Изложение основного материала. Для проведения исследования были обследованы 2 группы пациентов (45-55 лет): 1 группа – пациенты, использующие ПСПП («Фторакс»), и контрольная группа – пациенты, не использующие ортопедические конструкции. Пациенты 1 группы были ознакомлены с правилами пользования зубными протезами и особенностями гигиены полости рта при ношении ПСПП. Пациентам обеих групп проводились лабораторные исследования по определению количественного и качественного состава микрофлоры полости рта: метод исследования неспецифической резистентности слизистой оболочки и определение количественного состава микрофлоры полости рта.

Исследование неспецифической резистентности слизистой оболочки полости рта проводилось по методике определения индекса колонизации буккального эпителия протезного ложа. С помощью шпателя проводился соскоб здорового участка слизистой оболочки десны и щеки. Делали мазок на стерильное предварительно обезжиренное предметное стекло. Затем препарат фиксировали в 96% этиловом спирте 2-3 минуты и высушивали. Окраску мазков проводили по методу Грама с последующей микроскопией. В мазке подсчитывалось ко-

личество кокков, адсорбированных на поверхности 100 эпителиальных клеток. Эпителиальные клетки распределялись на 4 группы:

1 группа – эпителиальные клетки, на поверхности которых адсорбированных микроорганизмов нет или встречаются единичные кокки;

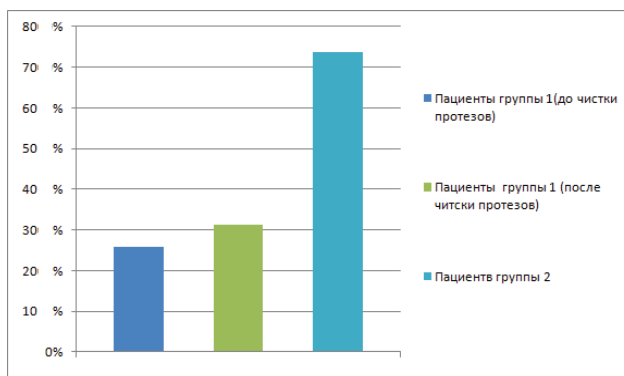
2 группа – эпителиальные клетки, на поверхности которых адсорбировано от 5 до 25 кокков;

3 группа – эпителиальные клетки, на поверхности которых адсорбировано от 26 до 50 кокков;

4 группа – эпителиальные клетки, на поверхности которых адсорбировано от 51 и более микроорганизмов (тип «муравейника»). 1 и 2 группы относятся к отрицательным РАМ («РАМ –»), клетки 3 и 4 групп – к положительным РАМ («РАМ+»). Выявляли 100 эпителиальных клеток, среди которых подсчитывали количество «РАМ+» и «РАМ –» клеток

Неспецифическая резистентность слизистой оболочки полости рта	«РАМ+» клетки
Хорошая	больше 70%
Удовлетворительная	31-69%
Неудовлетворительная	меньше 31%

Таким образом, средний показатель неспецифической резистентности слизистой оболочки полости рта у пациентов 1 группы составил 25,3 до чистки протеза и 31,2% после – показатель удовлетворительный, а у пациентов контрольной группы данной группы составил 73,6% – хорошая резистентность.

Для исследования количественного состава микрофлоры полости рта забор материала проводили со слизистой оболочки протезного ложа. Перед забором материала пациента просили прополоскать рот дистиллированной водой дважды. Мазок брали стерильным ватным тампоном, после чего его помещали в пробирку со стерильным физиологическим раствором. Затем производили посев методом Gould на элективные среды для лактобактерий и грибов рода *Candida*, а также, на общепотребляемые среды для аэробов и анаэробов – кровяной агар.

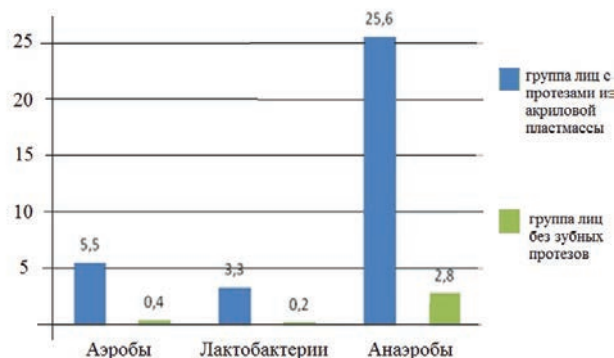
Было установлено, что съемные протезы колонизируются представителями резистентных и вирулентных видов микробов уже на первые сутки, причём, в последующем уровень колонизации прогрессирующе нарастает. Микробная колонизация вирулентных видов бактерий и грибов *Candida* составляла на первые сутки- 10^7 КОЕ.

Обсемененность слизистой оболочки полости рта аэробными микроорганизмами у пациентов, не пользующихся съемными ортопедическими конструкциями, равно $(0,4 \pm 0,1) \times 10^4$ в 1 мл материала.

Обсемененность лактобактериями слизистой

оболочки ротової порожнини пацієнтів, не користуючись съємними ортопедическими конструкціями, показало їх кількість $(0,22 \pm 0,05) \times 10^4$ в 1 мл матеріала. Кількість лактобактерій у пацієнтів, користуючись съємними протезами на основі «Фторакса», склало $(3,34 \pm 0,86) \times 10^4$ в 1 мл матеріала. Цей показник в 15,2 рази вище ($p < 0,01$), ніж у осіб контрольної групи.

Обсемененість слизової оболонки порожнини рота анаеробними мікроорганізмами у пацієнтів, не користуючись съємними ортопедическими конструкціями, склала $(2,8 \pm 0,7) \times 10^4$ в 1 мл матеріала. Кількість анаеробних мікроорганізмів у пацієнтів, користуючись съємними протезами на основі акрилової пластмаси «Фторакс», склало $(25,64 \pm 6,6) \times 10^4$ в 1 мл матеріала. Цей показник в 9,1 рази вище ($p < 0,01$), ніж у осіб контрольної групи.

Висновки та пропозиції:

Конструкційний матеріал, застосовуваний для виготовлення съємних ортопедических конструкцій нормального мікрофлори порожнини рота.

Список літератури:

- Боровський Е.В. Біологія порожнини рота/ Боровський Е.В., Леонтьєв В.К. – Нижній Новгород: Видавництво НГМА, 2001 г.
- Воронов А.П. Ортопедическе лікування пацієнтів з повним відсутністю зубів/ Воронов А.П., Лебеденко І.Ю., Воронов І.А. – Москва: Видавництво МЕДпресс-інформ, 2006 г.
- Зеленова Е.Г. Мікрофлора порожнини рота: норма і патологія/ Заславська М.І., Саліна Е.В., Рассанов С.П. – Нижній Новгород: Видавництво НГМА, 2004
- Мікробна флора порожнини рота: шляхи заселення, поширення, розподілу по біотопах порожнини рота в нормі і патології/ Стоматологічне огляд, №1, 2004. – С. 7-10
- Міронова М.Л. Съємні протези/ Міронова М.Л. – Москва: Видавництво: ГЭОТАР-Медіа, 2009 г.
- Улітовський С.Б. Гігієна порожнини рота в ортодонції і ортопедическої стоматології/ Улітовський С.Б. – Москва: Видавництво: Медическа книга, 2003 г.
- Царєв В.Н. Мікробіологія порожнини рота/ Царєв В.Н., Давыдова М.М. – Москва: Видавництво УМО МЗ РФ, 2008 г.
- Чижов Ю.В. Ультразвукова очистка съємних зубних протезів/ Чижов Ю.В. – Інститут стоматології, 2002г. – №2, с. 50-51

Пінчукова Г.О., Руденко О.В.

Донецький національний медичний університет імені Максима Горького

ЗМІНИ МІКРОФЛОРИ РОТОВОЇ ПОРОЖНИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ З КОРИСТУВАННЯМ ПОВНИМИ ЗНІМНИМИ ПЛАСТИНКОВИМИ ПРОТЕЗАМИ

Анотація

Дана стаття присвячена проблемам зміни кількісного та якісного складу мікрофлори порожнини рота у пацієнтів, що використовують повні знімні пластинкові протези. Були проведені дослідження з вивчення складу мікрофлори порожнини рота в різні періоди носіння повних знімних пластинкових протезів протягом тримісячного терміну, включаючи момент накладання протеза. Результати досліджень показали, що кількісний та видовий склад мікрофлори починає істотно змінюватися відразу після накладання пластинкового протезу та досягає свого пікового значення в період з 4 по 7 тижнів використання протеза.

Ключові слова: мікрофлора порожнини рота, кількісний та видовий склад, повні знімні пластинкові протези.

Pinchukova A.A., Rudenko O.V.

Donetsk National Medical University named after Maxim Gorky

CHANGES OF ORAL MICROORGANISMS DURING WEARING**Summary**

Following article is dedicated to problems of amount and qualitative changes of oral microorganisms during wearing complete removable dentures. Researches into consist of oral microorganisms were carried through different periods of wearing dentures, including moment of first putting it on. Results of research demonstrated, that amount and qualitative changes of oral microorganisms appeared as soon as a denture is putted on, and reach its highest point in the period from 4 to 7 week of wearing the denture.

Keywords: oral microorganisms, quantitative and qualitative consist, complete removable dentures.

УДК 616.12-008.1-072.7

КАЧЕСТВЕННАЯ ОЦЕНКА ДИАСТОЛИЧЕСКОЙ ФУНКЦИИ ЛЕВОГО ЖЕЛУДОЧКА ПРИ ЦВЕТОВОМ ДОППЛЕРОВСКОМ КАРТИРОВАНИИ**Чевычелов С.С.**

частнопрактикующий врач

Разработан метод качественной оценки диастолической функции левого желудочка с помощью цветового доплеровского картирования. Обследовалось 100 пациентов (75 женщин и 25 мужчин) в возрасте от 20 до 50 лет (средний возраст $37,5 \pm 6,5$) с артериальной гипертензией, ИБС и их сочетанием. На основании исследования были разработаны критерии диагностики состояния диастолической функции левого желудочка в режиме цветового доплеровского картирования.

Ключевые слова: диастолическая дисфункция, цветовое доплеровское картирование, портативные аппараты для УЗИ, импульсный доплеровский режим, трансмитральный кровоток

Изучение диастолической функции левого желудочка (ДФЛЖ) у больных с сердечной патологией имеет важное практическое значение. Распознавание диастолической дисфункции актуально у кардиологических больных с целью раннего выявления сердечной недостаточности и своевременного назначения лечения [1].

Диастолическая функция миокарда состоит в способности его расслабления после этапа изгнания крови. К основным причинам развития диастолической дисфункции левого желудочка относят ишемическую болезнь сердца, артериальную гипертензию, клапанные пороки и кардиомиопатию. При ишемической болезни нарушение диастолической функции происходит в результате снижения способности клеток миокарда к расслаблению. Клапанные пороки сердца вначале перегружают сердечную мышцу, что в конечном итоге нарушает ее трофику и также способствует увеличению жесткости миокарда. Кардиомиопатии в результате невыясненных пока причин приводят к увеличению жесткости камер сердца и диастолической дисфункции. При артериальной гипертензии появление диастолической дисфункции предшествует гипертрофии левого желудочка (ЛЖ), и своевременная антигипертензивная терапия в этом случае позволяет избежать поражения органа-мишени.

Выделяют два типа диастолической дисфункции левого желудочка [2]. В основе разделения диастолической дисфункции по типам лежит изменение скорости трансмитрального кровотока во время диастолы. При 1-м типе она замедляется в раннюю диастолу и увеличивается при систоле левого предсердия. При 2-м типе – кровоток в раннюю систолу резко ускорен и значительно ослаблен в систолу предсердия. Второй тип диастолического наполнения ЛЖ, его еще называют «псевдонормальным» (или «рестриктивным»), ассоциируется

с повышением давления в левом предсердии: при этом возрастает градиент давления между левыми отделами сердца в начале диастолы. Это приводит к увеличению скорости кровенаполнения в раннюю фазу диастолы. От нормального трансмитрального кровотока «рестриктивный» отличается укороченным временем изоволюмического расслабления, быстрым падением скорости раннего диастолического наполнения, почти полным отсутствием кровотока во время предсердной систолы. Такой тип трансмитрального кровотока ассоциируется с высоким конечно-диастолическим давлением в ЛЖ [3].

Наиболее информативный и точный эхокардиографический метод оценки ДФЛЖ – исследование трансмитрального кровотока в импульсном доплеровском режиме (PW).

В последние годы активно внедряются в практику портативные ультразвуковые приборы. Наиболее совершенным из них является изделие фирмы GE Vscan [4]. Этот прибор размером со смартфон имеет два режима сканирования, В-режим и режим цветового доплеровского картирования (Color flow mapping – CFM), и позволяет выполнять большинство функций современного стационарного прибора. Цветовое доплеровское картирование основано на представлении в цвете значений доплеровского сдвига излучаемой частоты. Визуализация потоков крови в камерах сердца осуществляется в режиме реального времени. Красный цвет соответствует потоку, направленному в сторону датчика, синий – от датчика. Темные оттенки этих цветов соответствуют низким скоростям, светлые оттенки – высоким.

Поскольку в приборе Vscan отсутствует импульсный доплеровский режим (PW), оценка им ДФЛЖ по общепринятой методике невозможна. Мы не нашли в доступной литературе описания метода качественной оценки ДФЛЖ с помощью CFM.

Цель работы – разработать метод качественной

оценки диастолической функции левого желудочка с помощью цветового доплеровского картирования.

Материал и методы. Исследование проводилось в два этапа.

На первом этапе обследовалось 100 пациентов (75 женщин и 25 мужчин) в возрасте от 20 до 50 лет (средний возраст $37,5 \pm 6,5$) с артериальной гипертензией, ИБС и их сочетанием. Всем больным осуществлялись ЭКГ в 12 стандартных отведениях, эхокардиография по стандартной методике на приборах SIM 5000+ (Италия) (M-, B-, CW, PW) и Vscan (США) (B-, CFM). Обязательными условиями для включения в исследование являлись: наличие у пациента синусового ритма, отсутствие митрального стеноза или выраженной митральной или аортальной недостаточности, частота сердечных сокращений менее 90 в 1 минуту. Для измерения максимальной скорости трансмитрального кровотока в раннюю диастолу (Е, м/с) и максимальной скорости в систолу предсердия (А, м/с) в режиме PW доплеровский контрольный объем устанавливали в приносящем тракте левого желудочка (ЛЖ) сразу над местом смыкания створок митрального клапана параллельно кровотоку. Также определялись следующие показатели: время замедления раннего диастолического наполнения ЛЖ (DT, мс), период изоволюмического расслабления ЛЖ (IVRT, мс). В режиме CFM записывалось изображение митрального кровотока в фазу ранней диастолы и в фазу систолы левого предсердия.

Второй этап исследования включал 73 пациента (53 женщины, 20 мужчин) в возрасте от 23 до 48 лет ($35,3 \pm 5,1$) с различными заболеваниями сердца (ИБС, артериальная гипертензия, их сочетание, пороки сердца, дилатационная кардиомиопатия). Всем пациентам вначале проводилось исследование на приборе Vscan (B-, CFM) и определялось состояние ДФЛЖ. Затем проводилось исследование этих же больных на приборе SIM 5000+ (M-, B-, CW, PW) и подтверждался или отвергался определенный вид диастолической дисфункции.

Результаты. По результатам ультразвукового исследования сердца в режиме PW было выделено три группы пациентов. 1-ю группу составили пациенты (n=55) с сохраненной ДФЛЖ, 2-ю группу – пациенты (n=26) с 1-м типом диастолической дисфункции, 3-ю группу – пациенты (n=19) со 2-м типом диастолической дисфункции.

Критериями нормальной диастолической функции ЛЖ служили следующие показатели: соотношение Е/А более 1, но менее 2,0, длительность DT более 150 мс, но менее 220 мс, продолжительность IVRT более 64 мс, но менее или равно 86 мс. 1-й тип диастолической дисфункции характеризовался уменьшением соотношения Е/А менее 1, удлинением периода DT более 220 мс и периода IVRT более 94 мс. 2-й тип диастолической дисфункции характеризовался соотношением

Е/А более 2,0, длительностью периода DT менее 150 мс и периода IVRT менее 64 мс [3]. Характеристика выделенных в результате первого этапа исследования пациентов представлена в Таблице 1.

Таблица 1

Показатели	1 группа (n=55, M±m)	2 группа (n=26, M±m)	3 группа (n=19, M±m)
Е (м/с)	$0,71 \pm 0,03$	$0,38 \pm 0,04$	$0,87 \pm 0,06$
А (м/с)	$0,42 \pm 0,02$	$0,51 \pm 0,03$	$0,36 \pm 0,04$
Е/А (усл. ед.)	$1,51 \pm 0,03$	$0,66 \pm 0,04$	$2,21 \pm 0,05$
DT (мс)	171 ± 5	248 ± 6	138 ± 4
IVRT (мс)	78 ± 3	107 ± 4	51 ± 5

На основании исследования на первом этапе были разработаны критерии диагностики состояния диастолической функции ЛЖ в режиме цветового доплеровского картирования:

1. Нормальная ДФЛЖ в режиме CFM характеризуется наличием желтого цвета в изображении раннего диастолического кровотока через митральный клапан при равномерном красном цвете потока во время систолы левого предсердия (рис. 1)

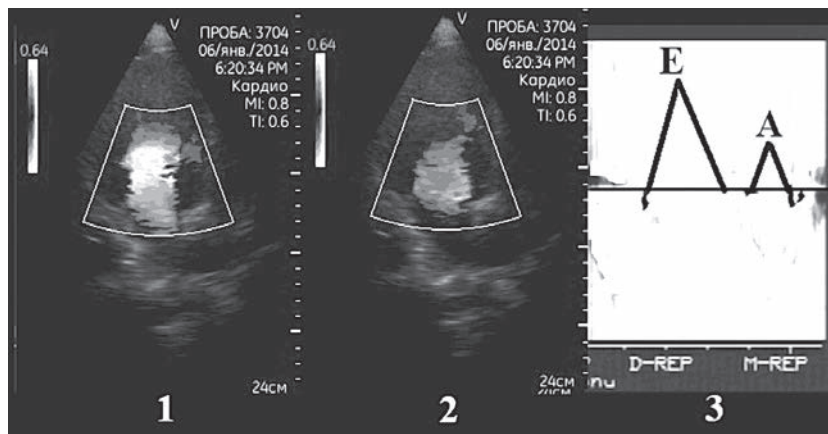

Рис. 1. Трансмитральный кровоток при нормальной диастолической функции левого желудочка в CFM- (1 – фаза ранней диастолы; 2 – фаза систолы левого предсердия) и в PW- (3) режимах. Е – пик скорости кровотока в раннюю диастолу, А – пик скорости кровотока в систолу предсердия

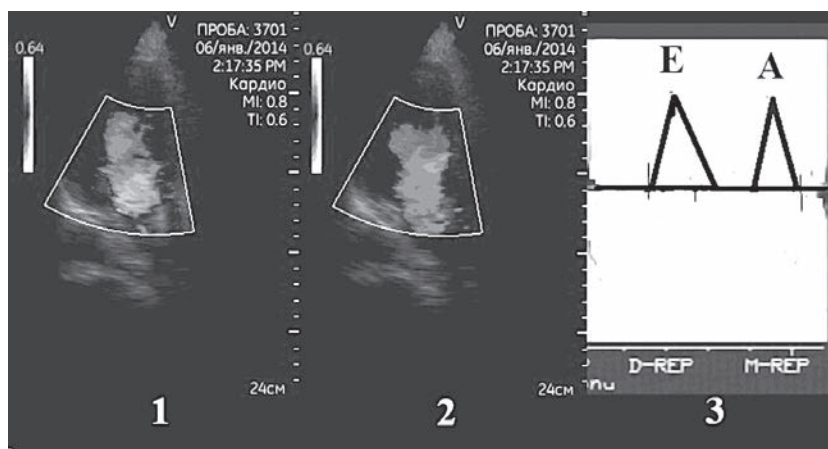

Рис. 2. Трансмитральный кровоток при нормальной диастолической функции левого желудочка в CFM- (1 – фаза ранней диастолы; 2 – фаза систолы левого предсердия) и в PW- (3) режимах. Е – пик скорости кровотока в раннюю диастолу, А – пик скорости кровотока в систолу предсердия

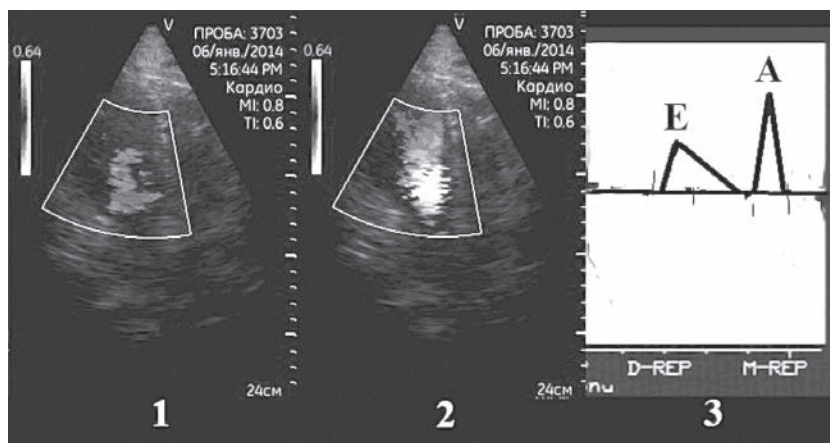

Рис. 3. Трансмитральный кровоток при диастолической дисфункции левого желудочка 1 типа в CFM- (1 – фаза ранней диастолы; 2 – фаза систолы левого предсердия) и в PW- (3) режимах. Е – пик скорости кровотока в раннюю диастолу, А – пик скорости кровотока в систолу предсердия

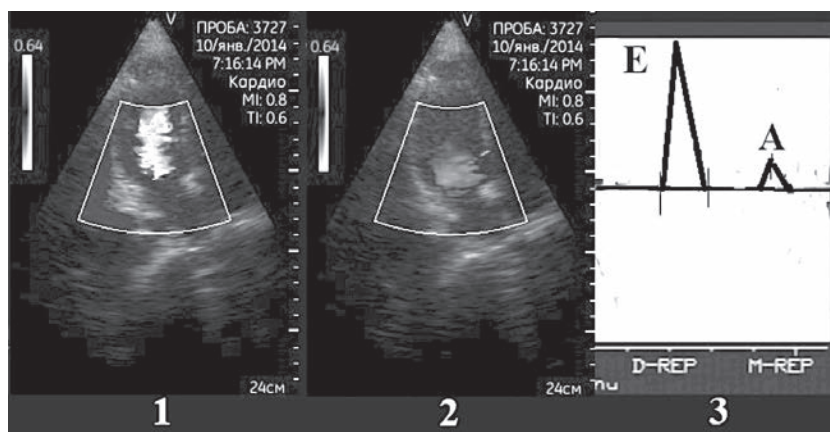

Рис. 4. Трансмитральный кровоток при диастолической дисфункции левого желудочка 2 типа в CFM- (1 – фаза ранней диастолы; 2 – фаза систолы левого предсердия) и в PW- (3) режимах. Е – пик скорости кровотока в раннюю диастолу, А – пик скорости кровотока в систолу предсердия

Таблица 2

Группы после 2 этапа	Выявлено на CFM	Подтверждено на PW	%
С сохраненной ДФЛЖ	29	26	89,7
1 тип диастолической дисфункции	32	29	90,6
2 тип диастолической дисфункции	12	10	83,3

позволяют качественно оценить митральный кровоток и определить нарушена ли ДФЛЖ и, если нарушена, то какой вид диастолической функции имеет место. Сравнение диагностики ДФЛЖ раздельно в двух режимах, PW и CFM, у одного и того же пациента показало высокую чувствительность и специфичность предлагаемого метода по сравнению с общепринятым, что позволяет надеяться на широкое практическое применение предложенных нами критериев.

Список литературы:

- Owan T.E., Hodge D.O., Herges R.M. et al. Trends in prevalence and outcome of heart failure with preserved ejection fraction // N. Engl. J. Med. – 2006. – № 3 (355). – P. 251-259.
- Шиллер Н., Осипов М.А. Клиническая эхокардиография. 2-е издание. М.:Издательство «Практика». 2005. 344 с.
- Фейгенбаум Харви. Эхокардиография. 5-е издание. Москва: Медицина. 1999. – 416 с.
- <http://www3.gehealthcare.co.uk/en-GB/Products/Categories/Ultrasound/Vscan>

или преобладании площади желтого цвета в раннем диастолическом кровотоке над площадью этого же цвета в потоке систолы предсердия (рис. 2).

2. Диастолическая дисфункция левого желудочка 1-го типа в режиме CFM характеризуется наличием равномерного красного цвета раннего диастолического кровотока через митральный клапан меньшей площади, чем кровотока в систолу предсердий, с преобладанием в последнем желтого цвета (рис. 3).

3. При 2-м типе диастолической дисфункции, его еще называют «рестриктивным» типом, отмечается преобладание по площади кровотока в раннюю диастолу над кровотоком в систолу левого предсердия, со значительными в первом участке белого и голубого цвета и равномерным красным цветом в потоке систолы предсердия (рис. 4).

На основании указанных критериев на втором этапе исследования каждому пациенту вначале в режиме CFM определялся вид ДФЛЖ и затем подтверждался или не подтверждался в PW-режиме. результаты этого этапа приведены в Таблице 2.

Обсуждение результатов и выводы.

Таким образом, полученные данные показали, что возможна качественная оценка состояния ДФЛЖ в CFM-режиме сканирования. Это особенно важно в тех случаях, когда используется портативный ультразвуковой прибор, не имеющий PW-режима. В последнее время такие приборы все чаще используются в поликлиниках и на скорой помощи [4]. Предложенные нами критерии

Chevychelov S.S.

Private Medical Practice

QUALITATIVE ASSESSMENT OF THE DIASTOLIC FUNCTION OF THE LEFT VENTRICLE BY COLOR FLOW MAPPING

Summary

A method for qualitative assessment of diastolic function of left ventricle using the color flow mapping. Is certified 100 patients (75 women and 25 men) aged 20 to 50 years (mean age 37.5 ± 6.5) with arterial hypertension, ischemic heart disease and a combination of the two. Based on research developed the criteria for diagnosing the condition of left ventricle diastolic function using color Doppler mapping.

Keywords: diastolic dysfunction, color Doppler mapping, portable apparatus ultrasound Doppler, pulsed mode, transmitral blood flow

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

ОДНОПОЛЯРНІСТЬ ДОМІНУВАННЯ США В АЗІАТСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОМУ РЕГІОНІ

Шебет І.А.

Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України

У статті аналізується політика Сполучених Штатів Америки щодо Азіатсько-Тихоокеанського регіону за часів правління Клінтона, Буша-мол., Буша-ст. та Обами. Охарактеризовані основні стратегії прийняті урядами США щодо політики у регіоні.

Ключові слова: США, АТР, Стратегія національної безпеки, безпека.

На тлі загальноновизнаних оцінок Азіатсько-Тихоокеанського феномену в зростаючому ступені відчувається явна однобічність характеристики регіону. Вона полягає в тому, що, по суті, уся увага концентрується на стані економіки АТР, але не надається належного значення аналізу військово-політичної обстановки в регіоні, його ролі у вирішенні найактуальнішої проблеми сучасності – проблеми збереження і зміцнення загального світу і безпеки, не робляться належні зусилля з метою мобілізації його потенціалу на побудову нового міжнародного співтовариства, основи якого закладаються сьогодні.

Азіатсько-Тихоокеанський регіон доки не грає в рішенні глобальних миротворчих завдань ролі, адекватної його величезним можливостям. Він явно відстає в цьому відношенні від європейського процесу. Навряд чи можна сумніватися, що при збереженні такого положення опиняються неспроможними претензії АТР стати лідером світового прогресу.

Міністр оборони США Чейні відверто заявив: «Європейський приклад не може бути порівнянний з різноманітністю ситуацій, які ми спостерігаємо в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. На наш погляд, Азія – це передусім морський театр військових дій, на якому відсутні союзницькі структури, що повністю перекривають один одного. США є свого роду балансуємим елементом в регіоні. Міністр підкреслив, що Сполучені Штати «продовжуватимуть чинити опір контролю над морськими озброєннями» [33].

Обнародована Вашингтоном 18 квітня 1990 р. «Стратегія США в АТР на XXI століття» [1] містить на відміну від минулого ряд нових тенденцій. Зокрема, вона передбачала зниження чисельності передового ешелону базування американських військ в АТР до 2000 р. при підвищенні якості їх бойової готовності, розвитку і поглибленні воєнно-стратегічного союзу з Японією та іншими союзниками США в Азії. Нову стратегічну концепцію Сполучених Штатів в Тихоокеанському регіоні, незважаючи на її обмеженість по масштабах, на наш погляд, можна розглядати як прояв позитивної тенденції в підходах США в області скорочення звичайних озброєнь в Східній Азії.

Таким чином, є численні ознаки того, що в АТР накопичуються елементи формування «азіатського процесу», в деякій мірі аналогічного європейському.

Грунтуючись на особливому статусі Сполучених Штатів Америки у сучасному світі, колишній міністр оборони США Дж. Най стверджує: «В цілому глобалізація вигідна США. Але якщо ми хочемо, щоб так було і надалі, нам потрібно навчитися мати справу з її незручностями... США повинні використовувати своє власне домінування, щоб надати форму інститутам, які виявляються корисними і для американців, і для всього іншого світу, по мірі того як буде розгортатися глобалізація, Америка повинна пристосовувати інститути співробітництва (multilateral institutions) і управління світовими справами (governance) до ши-

рокої концепції нашого національного інтересу» [2]. Практично аналогічну точку зору відстоює і відомий американський політолог, професор університету ім. Дж. Гопкінса (США), радник президента США з питань національної безпеки у 1977-1981 рр. Зб. Бжезинський. На його думку, специфіка сучасного становища США на міжнародній арені полягає в тому, що «Америка сьогодні панує у світі, але вона не всемогутня. Відповідно, Америка повинна, коли це потрібно, мобілізувати справжню і відверту підтримку інших країн, особливо своїх близьких союзників» [14].

Саме після того як у світі закінчився «перехідний період» США майже стали якщо не формально, то фактично – центром прийняття ключових міжнародних рішень. Новий порядок був «оцентований» під інтереси Вашингтона, котрі американські союзники в НАТО, очевидно, помилково вважали (або і досі продовжують вважати) «своїми також».

Один із провідних американських науковців у сфері міжнародних відносин Г. Кіссінджер стверджує: «Досягнувши апогею сили, США опинилися у безглуздому становищі. Перед обличчям глибоких змін, яких світ ще не бачив, США не мають у своєму розпорядженні настанов, релевантних реальності, яка на нас насувається. Перемога у «холодній війні» породила самозадоволення; задоволеність існуючим положенням створює ілюзію, що вчорашню політику можна буде продовжити і завтра; вражаючий економічний успіх зваблює тих, хто проектує політику, плутає стратегію із економікою і притупляє їх чутливість до того, які саме зміни, породжені впровадженням американської технології, впливають на політичне, культурне та духовне життя народів» [4].

Приступаючи до аналізу ролі США в АТР потрібно відзначити те, що інтереси і активи США в даному регіоні продовжують зростати. Крім того, в цьому регіоні знаходяться п'ять із семи військово-політичних партнерів США (Японія, РК, Таїланд, Філіппіни та Австралія), Америка раз за разом вибудовує орієнтування на XXI століття відносин з рядом інших країн регіону. Зокрема, США укріпили відносини з Індією, Пакистаном, Малайзією, Сінгапуром та В'єтнамом. Якщо взяти до уваги економічний аспект, дві держави регіону, Китай та Японія, то вони являються найкрупнішими зарубіжними тримачами боргових зобов'язань США. Торгівля з регіоном стійко зростає і значимість США як торговельного партнера збільшується, навіть не дивлячись на розширення економічних взаємозв'язків.

Під кінець «холодної війни» виникає питання, чи можна американські погляди і поведінку в світовій політиці все ще називати «гегемоном» в умовах наступаючої глобалізації і капіталу, що часто потребує зниження ролі держави в міжнародних справах і відсутності стратегічного бачення, котре могло б замінити антикомунізм. Сполучені Штати проявляють сильний вплив у світовій політиці, прагне зберегти

своє провідне становище в глобальних військових та економічних справах проти кого б то не було [5].

Ніяка інша країна не бере на себе, в якості свого мандату, активне формування світоустрою, щоб зробити вразливим для своїх власних інтересів та цінностей. Всі країни прагнуть досягти своїх інтересів; але ніхто з них, окрім Сполучених Штатів не розцінюють своє лідерство як «за потрібне», його владу життєво важливою а її цінності як універсально вжитими. І ні одна країна не втягує себе так глибоко і широко у внутрішні справи інших країн, як Сполучені Штати [6].

Гегемонія означає управління для власного блага, а отже, здатність і готовність діяти в односторонньому порядку, коли це необхідно, як Сполучені Штати діють в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні [7]. Американська місія в тому, щоб зробити світ безпечним для американського способу життя – «американське століття Анрі Люса». У широкому сенсі американська політика охопила «призупинку міжнародної політики через гегемонію», тобто, не допускання інших країн переслідувати їх власний інтерес, щоб забезпечити сприятливий порядок [8].

Американська політика в Азії обмежена запобіганням будь-якої іншої держави отримати гегемонію. В АТР жодна держава або союз держав, не є серйозним суперником для гегемонії.

Сполучені Штати повинні бути партнерами з Азіатсько-Тихоокеанськими державами, але не стабілізатором або військовим союзником. Хоча існує безліч джерел тертя в регіоні і партнерство є більш ймовірним, ніж будь-коли раніше, оскільки більшість урядів країн регіону підтримує ідею використання регіонального діалогу, вирішення спорів і стимулювання співробітництва, співпраця зі сталого розвитку, щоб не допустити застосування сили для зміни політичних кордонів і запобігання ядерного розповсюдження. [9] За висловлюванням Головнокомандувача тихоокеанських сил США адміралом Денісом С. Блером «Фундаментальна проблема безпеки в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні заключається в тому, щоб перетворити підхід до балансу сил, запропонований тими, хто захищає багатоплюсну глобальну структуру влади в ту, котра замість того прагне виробляти безпеку де є очікування мирних змін, а не використання збройних сил для розв'язання суперечок» [10].

З кінця 1980-х років відбувалася модифікація Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин, яка завершилася розпадом біполярної системи у 1991 р. Унікальне положення США як єдиної наддержави відкрило перед ними можливості більш масштабного і цілеспрямованого впливу на хід і зміст міжнародних відносин. Перед американською політико-академічною елітою постало завдання ідейно обґрунтувати стратегію міжнародної діяльності США у нових умовах, представити модель нового світового порядку і глобальну стратегію на довгострокову перспективу.

Геополітичні трансформації початку 90-х рр. XX ст. спричинили пошук адміністрацією У. Клінтона концептуальних розробок щодо глобальної стратегії на період після розпаду біполярного порядку.

Прагнучи зберегти передові позиції США у справах світового співтовариства, адміністрація У. Клінтона замінила доктрину «стримування» комуністичної загрози стратегією «розширення» – розширення світового співтовариства вільних ринкових демократичних держав. Ця стратегія була представлена в щорічній доповіді президента США, в якій було відзначено, що необхідно підтримувати безпеку США, спираючись на американські збройні сили; сприяти

позбавленню американської економіки й зміцненню демократії за кордоном. Підкреслювалась важливість АТР для інтересів і безпеки США, і було відзначено, що США є тихоокеанською державою [11, с. 28-29].

Офіційний документ, представлений адміністрацією У. Клінтона, «Стратегія національної безпеки залучення і розширення» увібрав у себе різні концептуальні ідеї – як прибічників відвертої гегемонії, так і прибічників «прихованої» (ліберальної) гегемонії, яка достатньо часто ототожнюється із світовим лідерством [14].

На об'єднаній сесії Конгресу США 11 вересня 1990 р. президент Дж. Буш-ст. пояснив: «Нова ера буде більш вільною від загрози терору, більш безпечною і мирною, в її основі буде більш послідовна боротьба за справедливість» [13, с. 1358- 1359].

19 квітня 1990 р. міністерство оборони США підготувало доповідь «Стратегічні орієнтири для АТР: погляд у XXI століття», яка свідчила про готовність США переглянути свою військову стратегію в АТР після закінчення «холодної війни» [14]. В доповіді вказувалося на необхідність поступового скорочення американських військ у Східній Азії, водночас наголошувалося на необхідності покращання їх обороноздатності [14].

В 1990 р. американськими конгресменами було визначено, що для США важливими стратегічними завданнями в АТР є: не допустити, щоб будь-яка країна або група країн встановила політичний і військовий контроль у регіоні; забезпечити США політичний, економічний доступ до регіону; гарантувати безпеку друзям і американським союзникам і сприяти збільшенню кількості демократичних держав [15, с. 25].

В 1991 р. була проголошена «Стратегія національної безпеки США» (СНБ), в якій президент Дж. Буш-ст. заявив: «Ми вступаємо в нову еру. Американська оборонна стратегія й військова структура можуть і повинні змінитися... В зв'язку з сучасними вимогами і поліпшенням міжнародних відносин ми повинні переосмислити наші пріоритети та адаптувати наші обороноздатні можливості до нових стратегічних умов». Разом з тим Дж. Буш-ст. наголосив на необхідності збереження потенціалу стратегічного стримування і військової присутності США, збереження високої боєздатності американських сил і їх здатності до швидкого реагування [16, с. 15].

В 1992 р. була підготовлена доповідь Пентагона «Стратегічні орієнтири США в АТР», в якій констатувалося, що мета США – не допустити появи нового конкурента, який буде становити таку загрозу, як колись СРСР [18]. У доповіді також вказувалося, що США здатні захистити себе і своїх союзників, а збройні сили в районі Тихого океану сприяють регіональній стабільності й посилюють можливість США впливати на вирішення питань у регіоні [17]. Таким чином, політика США щодо КНР у постбіполярний період зазнала змін виключно у тактичній сфері, стратегічна мета залишалася колишньою – завдяки використанню американо-азійських союзів здійснювати стримування зростаючих політичних амбіцій Пекіна.

Обрана адміністрація на чолі з демократом У. Клінтоном продовжила лінію щодо пріоритетності Азійсько-Тихоокеанського регіону в шкалі зовнішньополітичної стратегії США, що знайшло своє відображення в проголошеній в липні 1993 р. концепції «нового тихоокеанського співтовариства» [18, с. 510].

Концепти відвертої гегемонії були в основному поширені серед представників Республіканської партії і консервативних кіл американської політичної науки, таких як 36. Бжезинський, Г. Кіссінджер, У. Одоум, Р. Кейган, І. Крістол, У. Краутхаммер, Дж. Муравчик, Х. Сичерман, 3. Халілжад та ін. Згідно

з точкою прибічники виразників ідеї гегемонії, повинна існувати спадковість між переможною стратегією США у роки «холодної війни» і сучасною міжнародною діяльністю. Вони стверджували, що стиль американської гегемонії у роки «холодної війни» відображав демократизм уряду США, а військова стратегія була спрямована на те, щоб попередити ядерну війну, і це супроводжувалось великим ризиком для самих американців, більша ж частина військових витрат перераховувалась на виконання військових зобов'язань, – відзначав старший науковий співробітник Фонду Карнегі за міжнародний мир (США) Р. Кейган [19, с. 24-35].

Прихильники гегемонії не визнають розбудову моделі мультиполярного світу, відстоюючи однополярну модель, у центрі якої США – гегемон, могутність і авторитет яких буде визначальною детермінантою майбутнього світового розвитку.

У найбільш концентрованому вигляді позиції американських політологів консервативного напрямку знайшла відображення в позиції Зб. Бжезінського, який сформулював положення щодо закономірності американської гегемонії, яка ґрунтується на: 1) військовій могутності, яка має глобальний характер; 2) економічному потенціалі, який робить США «локомотивом» світового зростання, незважаючи на те, що у деяких сферах американська економіка має серйозну конкуренцію зі сторони Японії і Німеччини; 3) технологічному лідерстві; 4) універсальному характері і привабливості американської культури, насамперед серед молоді, що не дозволяє жодній державі конкурувати із США у глобальному культурному впливі [20, с. 3].

Теза щодо «благотворного» характеру американської гегемонії, запропонована Р. Кейганом, не заперечувалась у повному обсязі тими політиками та експертами, які займалися розробкою стратегії, оформленої у ліберальних категоріях і термінах. Ідеї, висловлені ліберальними вченими, які прагнули концептуально оформити глобальну стратегію як глобальне лідерство, а не гегемонію (Д. Ебшайр, М. Лінд, Р. Асмус, Р. Блеквілл, С. Лар-Рабі, Ч. Купчан, Дж. Айкенберрі та ін.), були використані адміністрацією У. Клінтона, хоча і не в повному обсязі.

Характеризуючи діяльність команди У. Клінтона, відомий журналіст і публіцист М. Уокер писав, що вони вбачали свою місію аналогічною тій, яку відіграло покоління політиків і вчених у роки «холодної війни», привівши країну до перемоги. Їх задача була не менш амбітною: вирішити складні проблеми постбіполярного періоду та «озброїти світ стратегією для вступу у нове століття процвітання» [21, с. 357-359]. Під час виступу перед сенатським комітетом з міжнародних справ при затвердженні на посаду державного секретаря М. Олбрайт зазначила, що США (політична та академічна еліта) повинні «написати сучасну історію, створити умови для американського лідерства» [22, с. 357- 359].

Президент У. Клінтон представив нову американську стратегію 27 вересня 1993 р. на засіданні Генеральної Асамблеї ООН.

В липні 1994 р. концепція була оформлена у новий документ РНБ «Стратегія національної безпеки залучення і розширення» (National Security Strategy of Engagement and Enlargement).

Основним положенням документа було твердження щодо стирання меж між внутрішньою і зовнішньою політикою, зміцнення національної економіки, яке необхідне для підтримання військової могутності, проведення зовнішньої політики і підтримання світового впливу США, активна міжнародна діяльність, яка забезпечує розширення торгівлі і нові робочі місця для американців [11, с. 26-28].

Перемога на президентських виборах 1996 р. була розцінена адміністрацією У. Клінтона як національне визнання висунутої нею зовнішньополітичної стратегії США не лише на кінець ХХ ст., а й на майбутнє. У травні 1997 р. Білий дім представив ще одну важливу доповідь – «Стратегія національної безпеки в новому столітті» (A National Security Strategy for a new Century). Даний документ декларував основи політики адміністрації У. Клінтона на другий термін президентства і представляв стратегію на майбутнє.

У доповіді були виділені наступні основні положення стратегії: 1) США нація з глобальними інтересами; 2) завдання керівництва країни – підтримувати перевагу у всіх сферах дипломатичній, технологічній, індустріальній і військовій для захисту інтересів США; 3) для виконання цієї задачі США можуть діяти як спільно з іншими країнами, так і наодинці, коли це необхідно; 4) США є єдиною країною, здатною реалізовувати світове лідерство при розв'язанні міжнародних проблем [23].

Адміністрація У. Клінтона висунула зовнішньополітичну програму, мета якої – закріпити сприятливу для США розстановку сил у світовій системі міжнародних відносин і забезпечити можливості для контролю над розвитком міжнародної ситуації у відповідності з американськими інтересами і планами. Важливе місце було відведено ідеологічному компоненту – розповсюдженню американських цінностей і перетворенню міжнародного співтовариства у відповідності з американською моделлю демократії і економічної системи.

Науковий співробітник Гудзонівського інституту К. Джексон зазначає: «Адміністрація У. Клінтона прийшла до влади із переконанням, що Америці необхідно скоротити тягар міжнародних зобов'язань, які вона так довго несла. Зменшення інтересу до зовнішньої політики у Вашингтоні і нездатність ООН до рішучих дій, особливо коли потрібно застосування сили, призвело до великої кількості резолюцій і рішень з проблем колективної безпеки». На думку науковця, «... міжнародна система ще не здатна ефективно функціонувати без американського президента та повного рішучості відігравати роль лідера – НАТО» [24, с. 15].

Оцінюючи стан американської зовнішньої політики на рубежі 90-х рр.- 2000 рр., ХХ ст американські політологи відзначали, що майбутня адміністрація буде змушена продовжувати розпочату демократичної політики, оскільки вона найоптимальніше відповідає інтересам США. Так, відомий політолог, Професор міжнародних відносин Принстонського та Чиказького університетів С. Уолт підкреслив: «У республіканців немає можливості повністю знехтувати досягненнями демократичної адміністрації й представити абсолютно нову стратегію, оскільки їм доведеться діяти в межах тієї ж системи міжнародних відносин, що склалася після закінчення епохи біполярності, і більшість процесів у сфері безпеки і на різних регіональних напрямках відбувається за керівної американської ролі» [24, с. 64].

Американський політолог М. Мей стверджував, що формування зовнішньополітичної стратегії США визначається не «дійсними завданнями із забезпечення безпеки, а політичними інтересами керівництва США. В столиці єдиної наддержави непопулярні розмови щодо розумності та прагматизму, не допускається думка про те, що США можуть програти війну» [25, с. 11].

Ідея щодо необхідності більшої концентрації уваги на силовому аспекті у відстоюванні національних інтересів та потреби перегляду концептуальних засад азійського вектора зовнішньополітичної стратегії США знайшла своє відображення в програмній

промові з питань зовнішньої політики кандидата в президенти від Республіканської партії Дж. Буша-мол., проголошений 19 листопада 1999 р. в Президентській бібліотеці Р. Рейгана. Характеризуючи роль США на міжнародній арені, майбутній президент відзначив: «Америка повинна брати участь у світових справах. Але це не означає, що наші збройні сили повинні ставати відповіддю на кожну складну зовнішньополітичну ситуацію, – це сурогат стратегії. Інтернаціоналізм Америки не повинен складатися з дій без широкого бачення, дій без пріоритетів і місій, без визначення терміну їх закінчення – такий підхід підриває волю Америки та виснажує її життєві сили» [26, с. 41]. Труднощі з визначення фокусу політики в азіатському регіоні полягають у тому, що «дві великі євразійські держави – Китай і Росія – знаходяться на перехідній стадії розвитку. Сьогодні важко зрозуміти їх наміри, оскільки вони самі не знають свого майбутнього. Якщо вони стануть друзями Америки, ця дружба зробить мир більш стійким. Але якщо цього не станеться, то ми можемо так і не прийти до миру, якого прагнемо» [26, с. 41].

Аналізуючи зовнішньополітичні дії президента США Дж. Буша-мол., американський політолог Б. Вудвард доходить висновку, що президент є дуже близьким до радикально орієнтованих груп у власній адміністрації. «Він неодноразово заявляв, що не хоче, щоб інші країни диктували умови США. В якийсь момент ми можемо залишитися одні. Мене це не турбує. Ми – Америка» [27, с. 81]. Дана теза була сприйнята представниками адміністрації як програма дій, а не як декларативний намір, зокрема віце-президент Д. Чейні підкреслив, що «США будуть діяти одноосібно, коли це необхідно» [27, с. 81].

Присутність США в регіоні і участь в його справах розглядається як позитивний фактор не тільки офіційними союзниками і близькими друзями Америки, а й іншими регіональними країнами, котрі цінують вклад США у світ і благоустрій АТР. Країни котрі раніше критикували поведінку Америки в регіоні, пом'якшили свою позицію.

Значна військова присутність Америки в АТР залишається однією з найбільш суттєвих передумов підтримки стабільності в регіоні. Більше того, американська військова потужність стає усе більш переважаючою силою в Азії і на Тихому океані.

Зовнішня політика адміністрації Дж. Буша критикується багатьма як егоїстична, ґрунтована виключно на національних інтересах. Представляється, що звинувачення в однобічності не цілком коректні. Американська зовнішня політика швидше є «багатосторонньою по можливості, односторонньою при необхідності» [28].

Дійсно, в Стратегії національної безпеки США говориться, що в умовах нестабільності і для відображення різних загроз безпеці Сполучені Штати потребуватимуть баз і місць для короткострокової і довгострокової дислокації своїх сил і засобів в Західній Європі і Північно-східній Азії. Це означає, що Сполучені Штати зацікавлені в стабільних партнерських стосунках з країнами регіону як мінімум для забезпечення своєї військової присутності.

Така модель «обмеженої» безпеки на основі співпраці може служити досягненню короткострокових і середньострокових цілей США в АТР, але вона не є вирішенням глобальної проблеми американського лідерства. Сполучені Штати досить могутні для того, щоб будувати стосунки з партнерами і союзниками на більш вільній і рівноправній основі. Тільки це зможе закріпити образ США як безкорисливого глобального лідера, здатного піклуватися не лише про себе, але і про своїх друзів і долю світу.

Як випливає із заяви Дональда Рамсфелда, для того, щоб захищати інтереси США і зміцнювати їх керівну роль у світі, збройні сили США повинні захищати свою територію і одночасно направляти американські війська в «віддалені куточки світу», оскільки там «всюди ворожа обстановка» [29].

Розпочата у 2008 році, як другорядна по військово-му значенні, авантюра в Іраку несподівано спровокувала широкий політико-дипломатичний розкол світу. У 2008-2009 рр., він набрав рис опозиції американської політики односторонніх дій, що перетворилося в тенденцію до централізації світової системи. Міжнародні умови американського лідерства змінилися.

У своєму виступі в австралійському парламенті в листопаді 2011 р. президент США Б. Обама підкреслив: «Наш новий акцент на цьому регіоні (АТР) відбиває фундаментальну істину: Сполучені Штати були і завжди будуть тихоокеанською державою» [30]. Представляючи в січні 2012 р. нову стратегію оборони США, він заявив: «Ми посилюватимемо нашу присутність в Азіатсько-тихоокеанському регіоні, бюджетні скорочення не робитимуться за рахунок цього критично важливого регіону» [31]. І це при тому, що нова стратегія не передбачає ведення одночасно «двох регіональних воєн». Для цього просто немає ресурсів: військовий бюджет країни передбачається в найближчі 10 років скоротити майже на \$500 млрд.

Зміщення центру зовнішньополітичної стратегії США із «Заходу на Схід», зміна атлантичного пріоритету на тихоокеанський стає основним глобальним викликом століття. І мета котру ставлять перед собою Сполучені Штати – це збереження лідируючих позицій у формуванні світопорядку, що змінюється, припускає спадкоємність американського домінування в ХХ столітті, названого «спочатку хвастовито, а потім з тугою американським століттям» [32]. Новий поворот стратегічного розвитку західної цивілізації, що здійснюється, зберігає незмінним «ключовий трикутник», що склався, – США, Європа, Японія в забезпеченні союзних інтересів геополітичного порядку. Намічений «транзит» американського ресурсу до азіатсько-тихоокеанського простору – це одна рефлексія вдосконалення прагматичного зовнішньополітичного курсу адміністрації Б. Обама, розрахованого на нове прочитання традиційної доктрини *raha americana* і створення в регіоні «союзного клубу» за участю «висхідних держав», в т.ч. «другого» круга: Індії, Південної Кореї, Індонезії, Філіппін. Стратегічний поворот до АТР «логічно» вбудовується, як заявила держсекретар США Х. Клінтон, в «наше глобальне зусилля забезпечити і підтримати глобальне лідерство Америки» [34]. Такий розвиток «на Тихому океані» створює якісно нову геостратегічну і торговельно-економічну ситуацію для країн регіону.

Варто зазначити, що ще 5 січня президент США Барак Обама оприлюднив стратегічну доповідь під заголовком «Зміцнення глобального лідерства США: пріоритети оборони в 21 столітті» Ця доповідь стала головною військовою стратегією США на майбутні 10 років. Основний зміст доповіді зводиться до трьох пунктів: перше – це здатність збройних сил США вести і отримати перемогу не в двох війнах, а в одній великій війні, успішно стримуючи при цьому агресивні спрямування ворога; друге – скорочення чисельності військ і військових витрат; третє – переміщення стратегічного центру тяжіння США в АТР.

Отже, нова стратегія США розглядається як чинник незамінності її ролі в АТР, спрямований на спадкоємність власного глобального лідерства.

Висунення адміністрацією Б. Обама тихоокеанської стратегії сприйняте в євроатлантичних структурах як остаточний переможний підсумок проти-

дії внутрішнім спробам «повернутися додому». Нова політика покладе кінець традиційним ізоляціоністським сумнівам і відповідним аргументам з їх «нульовою сумою логіки».

Аналіз наслідків американського «стратегічного витка» ведеться в союзних європейських номенклатурних і громадських структурах по широкому периметру виконання взаємних зобов'язань і захисту «загальних цінностей». У натівських оцінках ситуації, що складається, помітна схильність до того, що виникаючі із-за рішень Вашингтону «стратегічні виклики» зачіпають як США, так і євросоюзників.

Стратегічні наслідки «перезавантаження» євроатлантичного курсу США на користь нових пріоритетів в Азії оцінюються в західному співтоваристві неоднозначно. На міжнародній конференції в Мюнхені в лютому 2012 року виражалася заклопотаність перспективою європейської безпеки, непередбачуваністю розвитку. Завірення держсекретаря і міністра оборони США на конференції, що, незважаючи на «доктринальний» поворот до Азії, Європа залишається для Вашингтону партнером № 1, не усунули розчарувань і не «заспокоїли» євроатлантистів. Мотиви азіатсько-тихоокеанської переваги адміністрації Б. Обами убачаються, передусім, в зростаючій ролі Китаю і «нуклеаризації» Ірану як центральних викликів глобальним і регіональним інтересам США. «Деякі в нашій країні вбачають в прогресі Китаю загрозу для Сполучених Штатів, в той час як деякі в Китаї занепокоєні тим, що Америка прагне стримувати Китай»¹ [34].

Після приходу до влади Барака Обами, відбуваються всілякі «коригування» і зміни, збільшуються інвестиції, застосовуються різні прийоми. З одного боку, проголошуються різні політичні рішення, з іншою, посилюються контакти з представниками вищих кіл країн АТР, з третьою, здійснюється усебічна інтеграція ресурсів, втілюється в життя трибічна дипломатія (оборона, зовнішня політика, розвиток), приділяється увага ролі, яку грають неурядові організації. По-четверте, відбувається розділення відповідальності завдяки міжнародній співпраці.

Слід відмітити, що результати регулювання політичного курсу США у напрямі АТР були отримані за менш ніж два роки. Хілари Клінтон у своїй промові підкреслила, що Сполучені Штати в азіатській стратегії підтримують співпрацю з головними традиційними союзниками, новими партнерами і важливими регіональними організаціями. У число традиційних партнерів в якості «основи» входять Японія, РК, Австралія, Таїланд і Філіппіни.

Якщо переносити атлантичний досвід США на тихоокеанський, то скоро ми повинні побачити зміцнення колишніх і, можливо, формування нових військово-політичних блоків. Усе це відроджує побоювання з приводу можливого створення «міні – НАТО» для АТР, основу якої могли б скласти США, Японія, Індія і Австралія, причому Індія грала б роль контрбалансу Китаю [35].

Хілари Клінтон відверто говорить про необхідність розширення американської військової присутності в регіоні і зміцнення військової потужності своїх союзників. «МІНІ-НАТО» може вирости і до розмірів повноцінного азіатського НАТО, до якої могли б увійти Південна Корея, Філіппіни і Таїланд.

Зміцнення центру зовнішньополітичної стратегії США із Заходу на Схід, зміна атлантичного пріоритету на тихоокеанський стає основним глобальним викликом століття. Месіанська мета – зберегти за

США лідируючі позиції у формуванні світопорядку, що міняється, припускає спадкоємність американського домінування в ХХ столітті, названого «спочатку хвастовито, а потім з тугою американським століттям» [36]. Новий поворот стратегічного розвитку західної цивілізації, що здійснюється, зберігає незмінним «ключовий трикутник», що склався, – США, Європа, Японія в забезпеченні союзних інтересів геополітичного порядку. Намічений «транзит» американського ресурсу до азіатсько-тихоокеанського простору – ще одна рефлексія вдосконалення прагматичного зовнішньополітичного курсу адміністрації Б. Обами, розрахованого на нове прочитання традиційної доктрини рахування американця і створення в регіоні «союзного клубу» за участю «висхідних держав», в т.ч. «другого» круга: Індії, Південної Кореї, Індонезії Філіппін. Стратегічний поворот до АТР «логічно» вбудовується, як заявила держсекретар США Х. Клінтон, в «наше глобальне зусилля забезпечити і підтримати глобальне лідерство Америки» [14]. Такий розвиток «на Тихому океані» створить якісно нову геостратегічну і торговельно-економічну ситуацію для країн регіону, в першу чергу для інтересів Китаю і Росії. Близький подібному ходу справ прогноз висловлювався ще великим Д.И. Менделєєвим, що відмічав: «тут небезпечно зволікати і упускати, коли прокладається сталевий шлях в Китай, до Тихого океану, де так чи інакше повинні помириться багатовікова стійкість Піднебесної імперії з невсипущим прогресом Заходу. Знаходячись в середині, між молотом і ковадлом, нас в такий час наслідують свідомо, тобто розумно, без забобонів і вникаючи зокрема, віднести не лише до міцних, старих засад побуту, але і до фабрик і заводів» [37].

Азіатсько-тихоокеанська ініціатива Б. Обами, як стратегічна адаптація, до геополітичної ситуації, що складається, знову «стимулювала» розрахунки європейців на становлення самостійної ролі Європейської оборони в зоні Атлантики. Французькими дослідниками рішення Вашингтону розцінюється як «виклик» Європейській обороні, яка все ще «у зародку», а за американським визначенням – «в зимівлі» [37]. Висловлюється точка зору, що вашингтонська концепція оборонних пріоритетів ХХІ століття стала подвійним викликом Європі: а) європотенціалу як автономному чиннику безпеки, б) збереженню Європи як основного партнера США у рамках «спільних коаліційних дій».

Отже, стратегічні наслідки «перезавантаження» євроатлантичного курсу США на користь нових пріоритетів в Азії оцінюються в західному співтоваристві неоднозначно. На міжнародній конференції в Мюнхені в лютому 2012 року виражалася заклопотаність перспективою європейської безпеки, непередбачуваністю розвитку. Завірення держсекретаря і міністра оборони США на конференції, що, незважаючи на «доктринальний» поворот до Азії, Європа залишається для Вашингтону партнером № 1, не усунули розчарувань і не «заспокоїли» євроатлантистів. Мотиви азіатсько-тихоокеанської переваги адміністрації Б. Обами убачаються, передусім, в зростаючій ролі Китаю і «нуклеаризації» Ірану як центральних викликів глобальним і регіональним інтересам США. Другий набір причин повороту зв'язується не лише з проблемами дисбалансу військових витрат на «загальну оборону» в Євро-Атлантиці, але і із зацікавленістю США в підвищенні «ваги відповідальності» європейських союзників за власну безпеку. До того ж, як визнав мініборони ФРН Т. де Мезьер, нова стратегічна орієнтація Вашингтону відбиває факт відсутності нині для Європи «екзистенціальних загроз» [34].

¹ Цит., Х. Клінтон на виступі в гавайському Центрі «Схід-Захід».

Список літератури:

1. Arms control in Asia and US interests in the region: Hearing before the Subcomm. on Asian and Pacific Affairs of the Comm. On Foreign Affairs, House of Representatives, 101 st Cong., 2 nd sess. Jan. 31, March 13, 1990. – Washington: GPO, 1991. – 188 p.
2. Храбан І.А. Концепції колективної та кооперативної безпеки // Політика і час. – 2006. – № 1. – С. 24-43.
3. Купренюк Т.В. Старі узи і нові виклики. Трансатлантичне парт-нерство в концепціях і системі національної безпеки США // Політика і час. – 2003. – №12. – С. 83-43.
4. Шергін С.О. До справедливого міжнародного порядку. Китайські політологи про багатополосний світ // Політика і час. – 2003. – №5. – С. 56-60.
5. Фуркало В. Перемир'я, що затягнулося на півстоліття // Політика і час. – 2003. – М 8. – С. 52-61
6. Менделев Д.И. Грани познання предвидеть невозможно. М., 1991. – С. 213
7. Троицкий М. «Иллюзии треугольников» в современных отношениях Россия – Запад // www.intertrends.ru/two/009.htm
8. Водрук О.С. Фактор сили в сучасному світі. Геополітичні зміни сучасної міжнародної безпеки після трагічних подій 11 вересня 2001 р. // Політика і час. – 2002. – № 3. – С. 57-67.
9. An S.O.S from Taiwan. Hon. Tom DeLay of Texas in the House of Representatives. – Tuesday, May 18, 1999 // Congressional Record-Extensions of remarks. – May 18, 1998. – 2 p.
10. Кулінич М., Матвійчук В. Ядерна програма КНДР: велика гра чи реальна загроза? // Політика і час. – 2004. – М 5. – С. 60-70.
11. A National Security Strategy of Engagement and Enlargement. The White House. – Washington, D.C.: GPO, 1995 (February) – 33 p.
12. H.R. 1838. To assist in the enhancement of the security of Taiwan, and for other purposes. 106th Congress 1 st. session. – May 18, 1998. – 69 p.
13. Bush George. Address Before Joint Session of the Congress. September 11, 1990 // Weekly Compilation of Presidential Documents. – 1990. – September 17. – Vol. 26. – М 37. – P 1358-1362.
14. A Strategic Framework for the Asian Pacific Rim: Looking toward the 21 st Century (1990) United States Department of Defense // www.russia.shaps.hawaii.edu/security/report-90.html.
15. The 2000 Democratic National Platform: Prosperity, Progress and Peace. National Democratic Party Convention. – Los Angeles. August 14-18, 2000 // www.dems2000.com/AboutTheConvention/03d_jpeace.html
16. National Security Strategy of the United States.- Washington: Brassey's Inc., 1990. – 38 p.
17. A Strategic Framework for the Asian Pacific Rim: United States Department of Defense (1992) United States Department of Defense // www.shaps.hawaii.edu/security/report-92.html
18. Clinton B. Fundamentals of Security for a New Pacific Community // U.S. Department of State Dispatch. – 1993. – July 19. – P. 509-510.
19. Kagan R. Benevolent Empire // Foreign Policy. – Summer 1998. – № 111. – P. 24-35.
20. Brzezinski Zb. The Grand Chessboard. American Primacy and its Geostrategic Imperatives. – N.Y.: The Basic Books, 1998. – 305 p.
21. U.S. foreign policy in East Asia and the Pacific: challenges and priorities for the Bush administration: Hearing before the Subcommittee on Asia and the Pacific of the Comm. On International Relations House of Representatives 107 Cong., 1 sess., June 12, 2001. – Washington: GPO, 2001. – 136 p.
22. Walker M. Makers of the American Century – N.Y.: Alfred A. Knopf, Inc. – 393 p.
23. A National Security Strategy for a new Century. The White House.- Washington, D.C.: GPO, 1997 (May). – 29 p.
24. Jackson K.D. How to rebuild America's stature in Asia // Orbis. – 1995. – №1. – P. 11-17.
25. May M. The U.S. Enlargement Strategy and Nuclear Weapons. Center for International Security and Cooperation. – Stanford University. – March 2000. – 63p.
26. Выдержки из выступления кандидата в президенты от Республиканской партии Джорджа У. Буша // Внешняя политика США и президентские выборы 2000 года / Электронный журнал госдепартамента США «Внешняя политика США». – Сентябрь 2000. – Том 5. – № 2. – С. 40-44 // www.ueinfo.state.gov/journale/itpe/0900/iope/iope.htm
27. Woodward B. Bush at war. – N.Y.: Simon & Schuster, 2002. – 376 P-
28. Шергін С.О. Геополітична конфігурація регіональних суб'єктів АТР у контексті трансформації міжнародної системи // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – Вип. 9. – Зовнішня політика та дипломатія: історичні традиції, сучасні реалії, перспективи / За заг. ред. В.І. Гумонюка, Л.С. Тугієнкі, В.Г. Циватого. К., 2003. – С. 51-61.
29. Матвійчук В. Релікт холодної війни. Ядерне протистояння пів Кореїському півострові // Політика і час. – 2005. – №4. – С. 63-76.
30. Арин А.О. Мир без России. – М.: Изд-во Эксмо, 2002. – 480 с.
31. Affirming the United State» commitment to Taiwan // U.S. Congress. Congressional Record. – Wash.. 1998. – Vol. 144: Proceedings and debates of the 105th Congress, 2 nd. session, pt. 91, July 10, 1998. – 24 p.
32. A national security strategy of engagement and enlargement / US President – Washington: GPO, 1995. – 33 p
33. Clinton H. America's Pacific Century. Foreign Affairs, November 2011
34. Spence F. China's Strategic Intentions and Goals. Opening Statement at Open Hearing. U.S. Congress. June 21, 2000. – 69 p.
35. The Cornerstones of Global Security Politics. The Munich Conference 2012
36. Загоря Д. К стабильной Азиатско-Тихоокеанской структуре // Взаимная безопасность: новый подход к советско-американским отношениям / А. Картунов, Р. Смоук и др. – М.: Международные отношения, 1991. – С. 240-250.
37. Менделев Д.И. Грани познання предвидеть невозможно. М., 1991. – С. 213

Шемет І.А.

Институт всемирной истории Национальной академии наук Украины

**ОДНОПОЛЯРНОСТЬ ДОМИНИРОВАНИЕ США
В АЗИАТСКО-ТИХООКЕАНСКОМ РЕГИОН****Аннотация**

В статье анализируется политика Соединенных Штатов Америки относительно Азиатско-Тихоокеанского региона во времена правления Клинтона, Буша-мл., Буша-ст. и Обамы. Охарактеризованные основные стратегии принятые правительствами США относительно политики в регионе.

Ключевые слова: США, АТР, Стратегия национальной безопасности, безопасность.

Shemet I.A.

Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine

UNIPOLARITY U.S. DOMINANCE IN THE ASIA-PACIFIC REGION**Summary**

In the article analysed politician of the United States of America in relation to the Тихоокеанського region in the days of the rule of Clinton, Bush-breakwater., Bush-century. but Obama. The described basic strategies are the USA accepted by governments in relation to politics in a region.

Keywords: United States, Asia Pacific, National Security Strategy, safety.

УДК 327.7:061.1

**ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРОЦЕСУ ПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ
(НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ ЄС)****Шкуро А.С.**

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті проаналізовано окремі принципи прийняття рішень в Європейському Союзі. Звертається увага на сучасний стан процедури прийняття рішень всередині ЄС, як регламентується дана норма спільними договорами між країнами-членами, яким чином відбувається голосування.

Ключові слова: кваліфікована більшість, легітимність, європейське право, інтеграція, прийняття рішень.

Постановка проблеми. Вивчення прийняття рішень в Європейському Союзі дедалі більше становить науковий інтерес для вітчизняних дослідників. Зважаючи на те, що саме ЄС вважають одним з головних носіїв демократичних механізмів при прийнятті політичних рішень перед нами постає завдання обґрунтувати особливості діяльності його акторів. Констатуємо, що дане утворення перебуває у полі зору зовнішньополітичних орієнтирів України слід звернути особливу увагу на внутрішні процеси у вирішенні питань за допомогою прийняття рішень. ЄС на сучасному етапі перебуває у стані постановки і вирішення політичних проблем і саме те, як їх розглядають із врахуванням міждержавних інтересів може бути прикладом застосування/не застосування методологічних напрацювань по прийняттю рішень в українській політиці.

Принциповими залишаються питання євроінтеграційної цілі України, як країни, що тільки стала на шлях становлення європейсько орієнтованої держави. Членство в ЄС Україні як мінімум надасть новий поштовх покращити рівень ефективності прийняття політичних рішень на національному рівні запозичивши європейські принципи і норми. Нажаль, поки тільки слід констатувати, як після президентських виборів в Україні відбулась певна перестановка акцентів на користь практичних сфер співробітництва. Київ продовжує наголошувати на прагненні отримати перспективу членства в ЄС, але робить це не шля-

хом систематичного педалювання цієї теми, погодившись відкласти її розгляд насамкінець переговорів щодо Угоди про асоціацію, а шляхом демонстрації негативних наслідків відсутності перспективи членства України для політики Євросоюзу. Тому існуючий підхід України до просування відносин з ЄС можна охарактеризувати як прагнення селективного поглиблення співробітництва в тих сферах, які становлять першочерговий політичний та економічний інтерес, при збереженні загальної орієнтації на приєднання до євроінтеграційного об'єднання [15, с. 33-34].

Вважають, що прийняття політичного рішення найчастіше визначається у двох вимірах: по-перше, як технологічне перетворення політичної влади в управління соціальними процесами, а по-друге, як центральний елемент перетворення політичних вимог різних груп громадян у прийнятні для всього суспільства засоби і методи регулювання соціальних відносин [4, с. 151]. У кожному з випадків рішення трансформує наявну ситуацію у раціональне русло при умові, що за прийняттям наступним алгоритмом буде його належне виконання.

За наявності можливих варіантів політичний вибір також є наслідком реалізації політичних інтересів, кроком на шляху до поставленої мети, зробленим під впливом ряду причин та політичної установки суб'єкта політики [1].

Слід зауважити, що специфіка процесу підготовки та прийняття політичних рішень в державах

та міждержавних утвореннях являє собою складну багатогранну проблему яка знаходиться на межі різних предметних галузей: юриспруденції, історії, політології, менеджменту, психології, філософії, економіки і т.д. Саме тому потреба звернутися до міждисциплінарних підходів із залученням теоретичних висновків є основною умовою розкриття теми статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідники стверджують, що дана проблематика з глибокої давнини привертала увагу філософів, істориків, політиків, однак остаточно оформилася наука прийняття рішень тільки в другій половині XX ст., саме тому серед вітчизняних та російських дослідників загальнотеоретичних питань необхідно відмітити таких авторів, як В. Бакуменко, А. Бобро, І. Бутовська-Ілюшко, К. Ващенко, А. Гірник, А. Дегтярьов, Л. Євланов, І. Ібрагімова, Р. Калюжний, Ю. Кальниць, М. Карданська, Д. Керімов, О. Кордун, Б. Краснов, Б. Литвак, В. Матвієнко, Р. Павленко, В. Ребало, О. Соловйов, О. Сонечко, В. Тертичка, Ю. Тихомиров, Р. Фатхутдінов, О. Шаєн, О. Ющик (технологія підготовки і прийняття державно-політичних і управлінських рішень). В роботах Б. Фархєма, І. Василенко, В. Козбаненко, Г. Купряшина, В. Лобанова (теорія прийняття політичних рішень розглядається як основна частина теорії державного управління).

Постановка проблеми розробки та впровадження політичних рішень у сучасному світовому політичному дискурсі пов'язана також із працями зарубіжних дослідників: Г. Саймона; Д. Марча; Ч. Ліндблума; Г. Лассуєла; Д. Істона; П. Шарана; А. Етціоні; П. Брауна; Е. Вайнінга; Д. Веймера; К. Вайса; Б. Гурне; Л. Пала; Г. Райта та Д. Стоуна.

В межах даного дослідження варто звернути увагу на праці авторів, що займаються питаннями управління і функціонування ЄС – Н. Кавешникова, М. Стрежневої, Б. Колер-Кох, А. Четверикова, Р. Зеленова, Р. Бугрова, Л. Пономарьової, М. Ёнтина, П. Бірюкова, Н. Шеленкової, М. Араха, А. Обердорфа, Л. Бриттана, Ю. Хабермаса, А. Херитера, Х. Уоллеса, Ф. Вільберта.

Таким чином, не дивлячись на велику кількість досліджень із загальнотеоретичних питань прийняття політичних рішень, даний напрямок і досі вважається достатньо новим, в якому залишилася ціла низка нерозкритих питань, а в працях вітчизняних дослідників і теоретиків окреслюються загальні тенденції даного процесу. Поряд із цим існує потреба у вивченні окремих особливостей прийняття рішень на рівні Європейського Союзу, визначити їх ефективність та провести методологічні паралелі між тим, як виглядає механізм прийняття рішень всередині Європейського Союзу. Автором даної публікації попередньо окреслено інші аспекти в дослідженні політичних рішень у таких статтях: Шкуро А.С. Компроміс у системі прийняття політичних рішень [Текст] / А.С. Шкуро // Панорама політологічних студій : науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне : РДГУ, 2011. – Вип. 7. – С. 157-164; Шкуро А.С. Фактор політичних рішень у міжнародних відносинах України [Текст] / А.С. Шкуро // Гілея : науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2012. – Вип. 65 (№10). – С. 567-572; Шкуро А.С. Базові аспекти дослідження політичних рішень [Текст] / А.С. Шкуро // Науковий вісник. – Одеський національний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія 2013. – Вип. 6 (№185). – С. 14-22; Шкуро А.С. Ініціативи представників Буковини в прийнятті рішень у Верховній Раді України VII скликання [Текст] / А.С. Шкуро // IX Буковинська Міжнародна історико-краєзнавча конференція, при-

свячена 95-й річниці Буковинського Народного Віча. 25-26 жовтня 2013 р. – Чернівці, 2013.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В той же час, можна констатувати, що проблематика прийняття політичних рішень та вироблення рекомендацій по збільшенню рівня їх ефективності в Україні залишається недостатньо вивченою і потребує подальшого методологічного обґрунтування.

Визначення принципів діяльності ЄС як структури може мати не тільки ідеалізований характер ототожнених з постулатами європейського права, але й піддаватися суб'єктивній оцінці. У даному випадку мова йде про можливе спростування недосконалої системи прийняття рішень. Так, позиція Президента Росії В. Путіна допускає, що механізм прийняття рішень у Європейському Союзі слід назвати «картельною змовою». Відповідна заява була озвучена наприкінці 2012 р. на засіданні XII російсько-німецького форуму «Петербурзький діалог» за участю федерального канцлера Німеччини Ангели Меркель. Основний меседж канцлера заключався у тому, що всі країни-члени ЄС перед прийняттям політичних рішень із самого початку проводять переговори та радяться всім складом, а потім викладають спільну позицію. На це Президент Росії дав відповідь, що в економіці це називається «картельною змовою», яка завжди є негативним явищем і кожній країні слід мати власну позицію [12].

Мета статті. Зважаючи на висловлену думку представників політичних еліт вважаємо за доцільне більш детально вивчити питання прийняття рішень в ЄС у частині однастайності країн-членів та документальне закріплення спільних правил голосування. Спроекувати основний фокус прийняття політичних рішень на національну політику та вдосконалити систему підвищення їх ефективності.

Виклад основного матеріалу. Американський дослідник установок

Дж. Е. Девіс вважає, що будь-яка група, у тому числі й політична, якщо у ній немає конфлікту, буде схильна до однастайного визнання установки, яка є у лідера [5]. У парламентській системі загальнодержавний інтерес є реалізацією інтересу парламентської більшості шляхом голосування. В міждержавних утвореннях цей принцип також спрацьовує на користь більшості і врахування позицій кожного. Таким чином, виявлення загальнодержавного інтересу приводить до узгодження інтересів груп. Про груповий детермінізм значає також класик теорії прийняття рішень Г. Саймон. Основним агентом прийняття рішень

Г. Саймон вважав державну організацію, як ієрархічний інститут, що включає в себе індивідів і їх групи, об'єднані спільними цілями. «Велика частина організаційних рішень, – констатував він, – це групові, або складові, рішення, а не рішення окремої людини» [17, с. 212]. Запропонована Г. Саймоном пояснювальна концепція свідчить про прескриптивний характер його моделі.

Огляд правової регламентації ЄС дозволяє нам узагальнити всю систему прийняття рішень крізь призму *acquis communautaire*. *Acquis communautaire* – все правові акти ЄС. Перелік кінцевих результатів які належать організації закріплені базовими договорами. В них чітко регламентовані такі елементи:

1. Постанови – застосовуються рівноправно в усіх державах-членах;
2. Директива – обов'язкова для держав-членів в частині мети, засобів на розгляд держави;
3. Рішення – одиночний акт, обов'язковий тільки для адресата;
4. Пропозиції і побажання – необов'язкові.

Можемо підкреслити важливість процесу прийняття рішень в ЄС, який передбачає проходження

ряду процедур, де задіяні головні інститути «законодавчого трикутника» – Рада, Парламент і Комісія. Причому головним змістом еволюції механізму було поступове наділення все більшим обсягом повноважень Європейського парламенту. Роль Європарламенту в процесі прийняття рішень важлива як для оцінки елементів наднаціональності, так і для забезпечення легітимності дій ЄС. На перший погляд, роль Європарламенту в законодавчому процесі значно посилена. Особливо чітко це спостерігається із прийняттям Лісабонського договору, який перетворює ЄП в «реальну легіслатуру». Хоча, один з аргументів зазначає, що навіть згідно звичної законодавчої процедури, Європарламент ділить законодавчі повноваження з Радою, тобто є «половинкою законодавця» [6, с. 18]. Такий варіант підкреслює наявність системи стримувань і противаг.

Весь хід законотворчості в ЄС визначений в основних договорах і документах, які містять поправки. Вони і визначають порядок дії механізму прийняття рішень. Однак система базових угод з часом зазнала ряду змін, які безпосереднім чином були дотичними до процедури перетворення проекту закону в нормативний акт [7, с. 13-14].

У будь-якому випадку правила і процедури прийняття рішень в ЄС обумовлені у Договорах ЄС. Кожен правовий акт послуговується конкретним пунктом Договору, який називається правовою підставою акту.

Правові акти приймаються за допомогою однієї з трьох головних процедур: спільним рішенням, на підставі консультацій або процедури згоди. Головною відмінністю між ними є вид співпраці Європейського парламенту та Ради ЄС. У процесі консультацій Європейський парламент дає лише оцінку, а під час процедури прийняття спільного рішення Європейський парламент розділяє повноваження з Радою ЄС. Висуваючи новий правовий акт, Європейська комісія, в свою чергу повинна визначити процедуру прийняття рішення. У більшості випадків вибір залежить від правової підстави пропозиції. В такому разі враховується думка кожного члена-партнера ЄС. Але це ніяким чином не є нівелюванням думки окремого члена.

Не потрібно забувати про проблемні точки в діяльності ЄС. Доволі актуальним у внутрішньому устрої ЄС залишається питання неоднорідності складу учасників. Серед проблем які існують наявна дилема між поступальним розвитком інтеграційного процесу та врахуванням інтересів і особливостей різних держав-членів ЄС. Власне застосування гнучкого підходу при реалізації інтеграційних проектів дає можливість регулювати внутрішню неоднорідність ЄС. Застосування даного підходу простежується в частині прийняття спільних дій, загальних позицій або інших рішень на основі спільних стратегій і при прийнятті законодавчих актів, що стосуються здійснення спільних дій або загальних позицій, рішення приймаються кваліфікованою більшістю голосів [цит. за : 2, с. 19]. З розвитком інтеграції та поглибленням інституційних реформ, процедура ухвалення рішень кваліфікованою більшістю дедалі більше витісняє одностайне голосування, яке стримує ефективне впровадження політики Спільноти (завдяки праву будь-якої країни-члена накласти на рішення вето). Ніццький договір поширив процедуру голосування кваліфікованою більшістю ще на 27 положень, які раніше передбачали одностайне рішення. Втім, одностайність лишається головним інструментом в галузі спільної зовнішньої та безпекової політики, фінансової політики, регіональної політики тощо. Якщо ж хтось із членів Союзу націлений голосувати проти проекту порядку денного з важливих міркувань для національної політики, голосування не

проводиться і питання може бути передане Європейській Раді для одноголосного рішення. Таким чином, якщо держава-член заперечує прийняття законопроєкту, що підпадає під цю частину норми, то при його передачі для одноголосного голосування, стає можливим утриматися і, відповідно, не приймати участь у здійсненні даного рішення [2, с. 19]. Обґрунтовуючи наднаціональну природу Євросоюзу, експерти дедалі частіше звертають увагу на широку компетенцію ЄС, пряму дію права ЄС і процедури прийняття рішень, що передбачають голосування кваліфікованою більшістю та активну участь Комісії та Європарламенту [6, с. 12].

Якщо спробувати описати механізм прийняття рішень у стислій і схематичній формі, то його можна представити формулою чотирьох трійок: «З Ч З Ч З Ч З».

1 Ч З: Заключається в існуванні трьох основних інститутів, які беруть участь у виробленні і прийнятті рішення: Рада міністрів, Європарламент і Комісія ЄС.

2 Ч З: Існують три основні варіанти процедури прийняття рішень при взаємодії цих органів: процедура консультування, процедура отримання згоди і процедура спільного прийняття рішення.

3 Ч З: Прийняття рішень в ЄС здійснюється в три етапи: внесення пропозицій, їх обговорення та безпосередньо прийняття.

4 Ч З: В ЄС голосування відбувається в трьох варіантах: одноголосно, простою чи кваліфікованою більшістю [7, с. 16]. Поруч із цим не слід забувати про основний принцип, який характеризує правовий порядок Європи – внутрішнє законодавство держави, яке не повинне заперечувати правовій системі Європейського Союзу.

Задля закріплення балансу між цілями та інтересами країн-членів ЄС досягнуто домовленість підписати Лісабонський Договір, який стає інноваційним механізмом функціонування. Саме в ньому питання прийняття рішень набуває ключового значення. За цим документом визначається ряд принципів, які збільшують ефективність прийняття рішень та вироблення спільного курсу розвитку європейської спільноти. Лісабонський договір спрощує і впорядковує процедури прийняття рішень в ЄС.

Згідно Лісабонського договору під «кваліфікованою більшістю голосів» мається на увазі, що, починаючи з 2014 року, для схвалення рішень Радою міністрів буде необхідна підтримка як мінімум 55% країн-членів ЄС, в яких повинно проживати не менше 65% від усього населення ЄС. Ця система буде забезпечувати подвійну легітимність прийнятих рішень.

Будь-які пропозиції щодо переведення нових галузей політики ЄС на використання принципу прийняття рішень кваліфікованою більшістю будуть розглядатися у відповідності з суворими правилами. Всі країни-члени ЄС повинні схвалити відповідні зміни, і національні парламенти будуть володіти правом вето. Але для прийняття багатьох важливих рішень, наприклад, з питань оборони або оподаткування, як і раніше будуть вимагати їх одностайного схвалення [3, с. 5].

Одним з важливих змін внесених Лісабонським договором є те, що спільне прийняття рішень стає «звичайною законодавчою процедурою», тобто те, що було винятком у процесі прийняття рішень, стало нормою для більшості сфер політики.

У процедурі прийняття спільного рішення Європейський парламент та Рада ЄС мають рівнозначні правові повноваження. Європейська комісія надає пропозицію обом інстанціям. Кожна з них читає її та обговорює двічі. У разі, якщо інституції не можуть

дійти згоди, пропозиція надсилається до розгляду Комітетом примирення, який утворений рівним числом представників від Ради ЕС та Європейського парламенту. Представники Європейської комісії також беруть участь у засіданнях цього комітету і беруть участь в дискусіях. При досягненні згоди, прийнятий текст надсилається Європейському парламенту та Раді ЕС на розгляд у третьому читанні, щоб ці органи змогли прийняти його як правовий акт. Загалом, Лісабонський договір називають кроком у напрямку поглиблення інтеграції та оптимізації існуючих установок [13, с. 98].

Наступним принциповим питанням є процедура консультацій. У ході процедури консультації Європейська комісія подає пропозицію Раді ЕС та Європейського парламенту. Рада ЕС є інститутом, який офіційно обговорює пропозицію з Європейським парламентом, а його оцінка є невід'ємною частиною процесу прийняття рішень. В обговоренні беруть участь також Економічний і соціальний комітет і Комітет регіонів.

У деяких випадках консультації обов'язкові, так як цього вимагає правова підстава, і пропозиція не може стати правовим актом без оцінки Європейського парламенту. В інших випадках консультація необов'язкова і Європейська комісія тільки стежить за узгодженням спільних дій Ради ЕС та Європейського парламенту.

У всіх випадках Європейський парламент може затвердити пропозицію Європейської комісії, відхилити його або вимагати внести зміни. У разі якщо Європейський парламент просить внести зміни, Європейській комісії необхідно оцінити всі рекомендовані зміни. У разі прийняття яких-небудь рекомендацій, Європейська комісія надсилає Раді ЕС змінену пропозицію. Рада ЕС розглядає змінену пропозицію – приймає її у первісному вигляді або вносить додаткові зміни. У цій процедурі, також як і у всіх інших процедурах, Рада ЕС може вносити зміни тільки шляхом ухвалення одностайного рішення.

І не менш важливою є процедура згоди, яка означає, що Раді ЕС необхідно отримати згоду Європейського парламенту перед прийняттям якогось конкретного рішення. Процедура згоди дає Європейському парламенту право вето. Даний процес подібний процедурі консультацій, за винятком випадків, коли Європейський парламент не може вносити зміни до пропозиції: у разі прийняття або відхилення. При прийнятті (згоді) необхідно мати абсолютну більшість голосів [11].

Можемо звернути увагу на конкретну ситуацію, як змінилася кількість для голосування після вступу до ЕС Румунії та Болгарії, за якими були зарезервовані відповідно 14 і 8 голосів, сумарна кількість голосів у співтоваристві досягла 345. Для прийняття актів, що вносяться до Європейської Ради на затвердження, потрібно щонайменше 258 голосів «за», поданих більшістю держав-учасниць. У других випадках, що визначаються договором для прийняття актів у Раді необхідно отримати ті ж 258 голосів «за», але за умови, що вони подані принаймні двома третинами держав-членів [7, с. 18].

Зауважимо, що у політичній практиці не існує об'єднання, подібного Європейському Союзу. Це не федерація, як, наприклад, Сполучені Штати Америки, які, незважаючи на відносно високу самостійність окремих штатів, все ж є однією державою з централізованою владою. Але при цьому це і не міжурядова організація співпраці, як, наприклад, ООН.

Саме з цієї причини можна говорити про те, що Європейський Союз – це унікальний плацдарм для дослідження процедур прийняття політичних рі-

шень, прецедентів, які ілюструють неоднозначні принципи діяльності. Держави, що входять в цей союз, зберігають свою національну незалежність, об'єднують суверенітети, щоб домогтися могутності, якого важко досягти будучи окремими і відмежованими у своїх намірах.

У контексті питання діяльності ЕС варто виокремити один з важливих принципів: солідарність, яка базується на принципах взаємної підтримки, є одним із джерел європейської єдності. Вона проявляється у тих випадках, коли у громадян є усвідомлення взаємопов'язаності. Так, наприклад, проведена ЕС політика перерозподілу базується на розумінні європейським суспільством, що зниження нерівності в доходах йде на благо не тільки бідних, але і багатших регіонів [14, с. 7-8]. Поряд із цим статус члена ЕС не тільки надає права, але й наділяє певними обов'язками. Одне з основних прав – право мати свій голос у формуванні майбутньої конфігурації політики ЕС. Для цього уряди напроцьовують спільну мету на довгостроковий період формулюючи вільний документ, створений у співпраці багатьох людей – політиків, чиновників та громадськості.

У цьому документі підкреслюється статус країни-члена і її прагнення до постійного зміцнення ЕС. Це означає спільну солідарність країн, єдину позицію і тісне співробітництво з суспільно важливих питань. У руслі викликів сучасності боргова криза є серйозним випробуванням солідарності європейських держав, їх готовності до взаємовиручки. Одночасно він затвердив у суспільній свідомості той факт, що ЕС вже сьогодні де-факто є солідарним співтовариством [14, с. 7-8].

Згідно з усіма критеріями оцінки ефективності діяльності європейських країн можемо дійти висновку, що досвід ЕС опирається на кваліфікаційні характеристики європейського права: принцип верховенства; принцип прямої дії; принцип інтегрованості [17]. Вони комплексно втілюють конструкт адекватної оцінки дійсності при прийнятті відповідних рішень.

Апелюючи до питання країн, які вже є членами ЕС підкреслимо, що Болгарія як прийнятий член ЕС в ході останнього розширення має ряд напрацювань у структурі спільної дії. Щоразу доповнює співпрацю власними рекомендаціями. Нещодавно Президентом Болгарії Росеном Плевнелієвим на дискусійному форумі про майбутнє Європи в австрійському Відні була висловлена думка про те, що індивідуалізм не вирішить проблеми Європи. Це явно заперечує термін «картельної змови» висловлений главою держави у якій немає досвіду членства в ЕС, але має свою позицію і критичну оцінку стосовно діяльності ЕС. Росен Плевнелієв висловив думку, що Євро-союз повинен йти не у бік індивідуалізму, а в бік поглиблення співпраці, але так, щоб жодна країна не залишалася позаду [10]. Це свідчить про набуття членами ЕС нових концепцій розвитку і підтримки єдиної лінії розвитку враховуючи спільні інтереси всіх країн-членів.

Висновки. Незважаючи на вищезазначені особливості діяльності ЕС у членів досі залишається ряд переваг, що забезпечують Співтовариству належну ефективність поєднання гнучкості і компромісу. А обов'язкове виконання та жорсткий контроль в різних сферах інтеграції зведено до рангу особливості майстерності. Це демонструє чисельні приклади: практики прийняття рішень, врахування інтересів великих і малих країн, розвинених, великих і дрібних фірм. Без тонкого механізму ведення політики ЕС за допомогою правильного прийняття рішень поєднати в одному організмі настільки різні країни було б неможливо.

Список літератури:

1. Абизов В.С. Політичне рішення : механізм прийняття [Текст] / В.С. Абизов, В.Г. Кремень. – К. : Нац. ін-т стратег. досліджень, 1995. – 63 с.
2. Бабынина Л.О. Гибкая интеграция в Европейском союзе : Теория и практика применения [Текст] / Л.О. Бабынина. – М. : Издательство ЛКИ, 2012. – 304 с.
3. Быстрое и более эффективное принятие решений [Текст] // Ваш спра-вочник по Лиссабонскому Договору, 2010. – 16 с.
4. Вінникова Н. Сутність політичного рішення : від традиції до новації [Текст] / Н. Вінникова // Освіта регіону. Український науковий журнал політологія, психологія, комунікації. – № 4. – 2010. – С. 151.
5. Девис Дж.Е. Социология установки [Текст] / Е.Дж. Девис // Американская социология. – М., 1972. – 64 с.
6. Европейский Союз в XXI веке : время испытаний [Текст] / Под ред. О.Ю. Потемкиной (отв. ред.), Н.Ю. Кавешникова, Н.Б. Кон-дратьевой. – М. : Издательство «Весь Мир», 2012. – 656 с.
7. Зуев В.Н. Механизм принятия решений в ЕС – универсальный инструмент примирения интересов [Текст] / В.Н. Зуев // Вестник международных организаций. – № 3 (18), 2008. – С. 12-23.
8. Кармазіна М. Становлення і розвиток порівняльної методології в політичних дослідженнях [Текст] / М. Кармазіна, О. Могилевець // Політичний менеджмент. – 2006. – № 5. – С. 3-17.
9. Круглашов А. Україна і Беларусь : две модели сотрудничества с ЕС [Текст] / А. Круглашов, Т. Белайц // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. – Т. V. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2007. – 424 с.
10. Президент Болгарии верит в углубление сотрудничества в ЕС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://novinite.ru/articles/1780/Президент+Болгарии+верит+в+углубление+сотрудничества+в+ЕС>
11. Принятие решений в ЕС. Латвия в Европейском Союзе [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.esia.gov.lv/kak-dejstvuet-es/prinyatie-reshenij-v-es>.
12. Путин назвал «картельным сговором» механизм принятия решений в Евросоюзе [Електронний ресурс] / Зеркало Недели. – Режим доступу : http://zn.ua/POLITICS/putin_nazval_kartelnym_sgovorom_mehanizm_prinyatiya_resheniy_v_evrosoyuze_.html.
13. Транснациональные политические пространства : явления и практика [Текст] / Отв. ред. М.С. Стрежнева. – М. : Издательство «Весь Мир», 2011. – 376 с.
14. Фюкс Р. Солидарность и мощь : размышления о будущем ЕС [Текст] / Р. Фюкс, Р. Штенблок, К. Пютц / пер. с нем. В. Шубина. – М. : ИПФ «Гарт», 2012. – 23 с.
15. Шаповалова О. Европейський Союз та Україна у 2010 році: підсумки політичного діалогу [Текст] / О. Шаповалова // International Review. Відносини Україна-ЄС: у вимірі року. – № 4 (16), 2010. – С. 32-39.
16. Шкуро А.С. Базові аспекти дослідження політичних рішень [Текст] / А.С. Шкуро // Науковий вісник. – Одеський національний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія 2013. – Вип. 6 (№185). – С. 14-22.
17. Шкуро А.С. Ініціативи представників Буковини в прийнятті рішень у Верховній Раді України VII скликання [Текст] / А.С. Шкуро // IX Буковинська Міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 95-й річниці Буковинського Народного Віча. 25-26 жовтня 2013 р. – Чернівці, 2013.
18. Шкуро А.С. Компроміс у системі прийняття політичних рішень [Текст] / А.С. Шкуро // Панорама політологічних студій : науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне : РДГУ, 2011. – Вип. 7. – С. 157-164.
19. Шкуро А.С. Фактор політичних рішень у міжнародних відносинах України [Текст] / А.С. Шкуро // Гілея : науковий вісник. Збірник нау-кових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2012. – Вип. 65 (№10). – С. 567-572.
20. Энтин Л.М. Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека [Текст] / Л.М. Энтин. – 2-е изд., пересмотр, и доп. – М. : Норма, 2007. – 960 с.
21. Simon H. The New Science of Management Decision / H. Simon. – N.Y., Evanston, 1960. – P. 212.

Шкуро А.С.

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ПРОЦЕССА ПРИНЯТИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ (НА ПРИМЕРЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЕС)**Аннотация**

В статье проанализированы отдельные принципы принятия решений в Европейском союзе. Обращается внимание на современное состояние процедуры принятия решений внутри ЕС, как регламентируется данная норма совместными договорами между странами-членами, каким образом происходит голосование.

Ключевые слова: квалифицированное большинство, легитимация, европейское право, интеграция, принятие решений.

Shkuro A.S.

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

FUNCTIONAL TENDENCIES POLICY DEVELOPMENT PROCESS (ON THE EXAMPLE OF THE EU)**Summary**

In this article, the author analyzes some particular principles of decision-making in the European Union. In particular, the author pays attention to the current condition of decision-making process in the European Union, on the way this norm is regulated by agreements between the members of European Union and the way the voting process is conducting.

Keywords: qualified majority voting, legitimation, European Law, integration, decision making.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

ТЕЛЕНОВИНИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ МАРІУПОЛЯ ЗА 2013 РІК (НА ПРИКЛАДІ НАЦІОНАЛЬНИХ ТЕЛЕКАНАЛІВ «СТБ», «НОВИЙ КАНАЛ» ТА «ІНТЕР»)

Мельникова О.С., Свергун С.В.

Маріупольський державний університет

Аналізується фактор впливу на формування, як зовнішнього так і внутрішнього іміджу міста. Ключовим фактором впливу виступає – телебачення, а саме інформація, що має прес-інформаційний характер, яка є інструментом у формуванні іміджу міста Маріуполь. Як саме впливають новини всеукраїнських каналів на імідж формуючи його.

Ключові слова: імідж, місто, телебачення, теленовини.

Імідж – це штучно формований образ будь-якого явища; інструмент, засіб за для досягнення певних цілей безструктурним способом. Від іміджу залежить сприйняття цього явища оточуючими. Як цілеспрямовано структурований образ, імідж носить оцінне і мотиваційне навантаження, завдяки чому впливає на поведінку людей, їхнє ставлення до реальних подій [1].

Постановка проблеми виявлена в потребі детального вивчення теленовин, їх вплив на формування іміджу міста Маріуполь під впливом глобалізаційних процесів.

Імідж впливає на стратегічну лінію поведінки людей з урахуванням соціальних установок і стереотипів. Будучи стійким духовним утворенням масової свідомості, імідж моделює реакції верств населення на нашіттувалася на нові ситуації в середовищі [2].

Сьогодні іміджем користуються не тільки публічні люди, а й міста, регіони, країни. Основою для формування іміджу міста є територіальна індивідуальність [3]. Це, по-перше, його офіційні характеристики, своєрідний паспорт території (місце на карті, назва, герб, прапор тощо). По-друге, територіальна індивідуальність включає в себе сукупність особливостей і ресурсів міста (природні, демографічні, історичні, соціальні та культурні особливості та ресурси; економічні особливості та ресурси; організаційно-правові) [2].

Ступінь наукової розробленості проблеми. Питання вивчення впливу ЗМІ на явище формування іміджу міста, та його території є актуальною в наш час, та детально вивчається науковцями. Основа теорії створення іміджу території викладені в наукових працях Ф. Котлера «Маркетинг місць», А.Є. Кірюніна «Імідж регіону як інтерпріорізація культури», Вігонський С. Імідж регіонів».

Об'єктом є сюжету теленовин про місто Маріуполь на «СТБ», «НОВИЙ КАНАЛ» ТА «ІНТЕР» за вересень 2013 року. А **предметом** виступають теленовини як засоби формування іміджу міста.

За мету ми маємо з'ясувати засоби формування іміджу і характеру впливу ЗМІ на формування іміджу міста Маріуполь. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- дослідити теоретичний дискурс структури і засобів формування іміджу території;
- з'ясувати поняття «іміджу території», виділити основні складові цього поняття: функції, типи, а також виявити ті фактори, що впливають та створюють імідж міста;
- виявити стан інформативності всеукраїнських ЗМІ на предмет формування іміджу території міста;
- визначити роль інформації новин телебачення у процесі формування регіонального іміджу міста Маріуполь.

Місто, як об'єкт наукових досліджень, вивчається безліччю науками, у тому числі антропологією, економікою, географією, історією, політологією, соціологією. Дослідники міського простору ввели в обіг такі по-

няття, як «образ міста», «дух міста». Американський архітектор-урбаніст Лінч К. провів серію досліджень про сприйняття різними людьми одного і того ж міста. Результатом дослідження, стало виділення найбільш стійких асоціацій, пов'язаних зі сприйняттям міста різними аудиторіями: місто-базар (місце, що дає можливість реалізовувати ринкові можливості, відкривати нові шляхи до самореалізації); місто-джунглі (місце, де йде постійна боротьба за виживання); місто-організм (місто являє собою важливу частину складної системи соціально-економічної життєдіяльності суспільства і складає з ним єдиний організм); місто-машина (в даному випадку розвиток міста залежить від інтересів правлячих еліт, вигоди окремих груп населення) [4].

Імідж території, її репутація у вітчизняних та зарубіжних, в суспільно-політичних і ділових колах стають основоположними факторами просування загальнодержавних і регіональних зовнішньоекономічних і політичних проектів.

Ф. Котлер, відзначає наступні важливі особливості природи іміджу території: «Імідж припускає цілий набір переконань про територію; імідж відображає особисте сприйняття території і може різнитися від людини до людини; у різних людей можуть скластися різні іміджі однієї і тієї ж території, а може виникнути однаковий імідж, але ставлення до нього може бути різним» [5].

Імідж – об'єкт ідеальний, що виникає у свідомості людей; не підлягає прямому виміру. Під час створення іміджу необхідно провести його моніторинг і вивчати реакцію на нього. Ефективний імідж може бути цілісним і несуперечливим, відповідним однозначним узагальненим уявленням. Імідж, постійно треба «підкріплювати» рекламою чи різноманітними цільовими PR-акціями [8]. Як стереотип, імідж мусить мати обмежену кількість компонентів, складність конструкції буде лише заважати його сприйняттю, отже, зробить ставлення щодо нього неоднозначним. Імідж, хоч і ілюзорний образ, який має бути певною мірою реалістичним, явне покращення переваг призведе до їх зниження довіри [8].

Г.Г. Почепцов розглядає імідж міста, як комплекс суб'єктивних уявлень у масовій свідомості щодо певної території. Це географічне положення, його культурна своєрідність, чистота в місті. Тобто, активну роль у формуванні іміджу міста відіграють географічні, кліматичні, національні та інші відмінності [10, с. 37].

В працях Н.М. Залуцької зазначено, що імідж міста – це різноплановий, емоційно забарвлений, штучно створюваний образ, який складається у свідомості людей [11]. І.С. Важеніна, визначає імідж міста, як сукупність переконань і відчуттів людей, які виникають з приводу його особливостей. Вона вважає, що це суб'єктивне уявлення про місто може формуватися наслідком безпосереднього особистого досвіду (наприклад, в результаті довготривалого проживання

на його території) або опосередковано (наприклад з матеріалів ЗМІ). Імідж міста – дуже різноплановий та емоційний, іноді штучно створюваний, часто поверхневий його образ, який складається у свідомості людей [12, с. 82].

Також слід відмітити трактовку Н.М. Старінцікова: «Імідж міста можна визначити, як психологічно сформований його образ, спрямований на створення позитивного ставлення до міста, з метою підвищення привабливості проживання в місті. Імідж нематеріальний, і формується у свідомості людей, набуваючи позитивну або негативну забарвленість. Як правило, в результаті стратегічного управління образ міста стає позитивним і чітким» [13].

А.С. Кірюнін вказує, що на імідж міста впливає його субімідж, тобто імідж, який входить до складу міста об'єкта. Субімідж міста – це комплекс асоціативних уявлень, згрупованих навколо базового уявлення про якийсь об'єкт, асоціативно зв'язаному з іміджем міста. Субіміджі можуть бути імідж району, мера, якоїсь місцевої компанії, фірми. Він зазначає, що негативний субімідж легко переноситься на імідж міста, в той час, як позитивний на нього практично не впливає [14].

Отже, всі визначення поняття «імідж міста» можна розділити на два види, залежно від ступеня свідомої участі в формуванні суб'єктів управління: природно сформований імідж території (Ф.Котлер, Т. Гердт, Д.В. Візалов, Т.В. Мещеряков, Г.Г. Почепцов), тобто в процес формування іміджу території суб'єкти управління не втручаються, або їх втручання зведено до мінімуму і воно несвідомо; штучно сформований імідж території (Н.М. Залуцька, І.С. Важеніна, Н.М. Старінціков, Г.Г. Почепцов), тобто коли імідж території ціленаправлено формується суб'єктом управління [11].

Імідж сучасного міста – це штучний, сформований образ засобами масової комунікації, який орієнтований на певну соціальну групу, з метою його просування в суспільній або індивідуальній свідомості [1].

Телебачення, одне з найбільш дієвих джерел інформації. В даний час важлива і корисна інформація виявляється замкнутою в межах самої території, лише незначна її частка з'являється в центральних підсумках, які в кінцевому рахунку і формують громадську думку про місто [2]. Подача інформації в ЗМІ – це вкрай важливий фактор для іміджу міста. Важливим, є не тільки згадка про місто, а й кількість появи повідомлень в ефірі [6].

Розрізняють декілька видів образу міста, внутрішній і зовнішній. Носіями внутрішнього образу є жителі даного міста, зовнішнього – гості міста та населення інших поселень. Цілеспрямовано сформований образ міста (імідж) з цього ж підстави розділяється на що, подається і приймається. Приймається імідж – думка мешканців інших населених пунктів про даному місті. Також слід відмітити за способом сприйняття образ міста ділиться на відчутний і невловимий. Відчутний образ створюється внаслідок сприйняття міста за допомогою 5 почуттів: враження про місто складається з того, що можна побачити, почути, відчути, вдихнути, помацати. До цього виду належить все, починаючи від назви міста, його символіки, закінчуючи архітектурою і чистотою вулиць. Невловимий образ міста являє собою емоційні зв'язки з певним містом. Найчастіше засоби масової інформації формують передумови невловимого образу [11].

Можна виділити чотири функції іміджу міста: економічну, соціокультурну, морально-естетичну та виховну [2]. Цікавим є те, що саме місто та його влада мало впливають на образ міста, проте ЗМІ має велике значення у ставленні масової аудиторії до іміджу. Правильно сформульована владою ідеологія міста й структурний підхід до трансформації внутрішнього іміджу, допоможе відродити патріотичні почуття в громадян [1]. Для цього підтвердження було відібрано

та проаналізовано новини національних телевізійних каналів «Інтер», «Новий канал» та «СТБ».

Нами було проведено соціологічне дослідження, яке полягало у виявленні ставлення населення до іміджу міста Маріуполь. Об'єктом дослідження – обрана аудиторія населення міста двох вікових категорій – це молодь та дорослі люди, віком від 18 до 35 та від 35 до 65 років. Було опитано 32 осіб, двох вікових категорій: від 18–35 (молодь) років, та від 30–60 років (16 чоловіків та 16 жінок). Респонденти розподілялися за освітою, віковою категорією та статтю. Завдання дослідження полягало зібрати та аналізувати інформацію про вплив телебачення на імідж міста Маріуполь. Існує відмінність у сприйнятті образу міста різними групами споживачів іміджу; навколишнє середовище іміджу міста, має різне смислове навантаження (різну актуальність) у житті населення.

У більшості маріупольців уява про імідж міста розглядається в соціально – економічному аспекті. Необхідний пошук нових переваг іміджу міста, а також підкреслення вже наявних, так як негатив у теленовинах, гальмує розвиток позитивного іміджу Маріуполя. Після підсумованих результатів було виявлено, що 37% опитаних вважає найголовнішим інструментом формування іміджу міста ЗМІ, а 25 % опитаних на перше місце ставить себе, тобто жителів міста, майже 21% переконані, що це інфраструктура міста, лише 13,5% вважають що на імідж впливає зовнішній вигляд міста, та 3% дали інший варіант відповіді, вони вважають, що образ міста формує міська влада та її депутати. І ніхто з опитаних не обрав варіант, де місто привертає увагу своїми історичними та культурними цінностями. На питання чи впливає телебачення (новини) на імідж, ми дійшли таких результатів: 35% вважають, що телебачення неодмінно впливає на образ рідного міста, 28% вирішили, що вплив має лише національне телебачення, 21% не бачать взаємовідносин між телебаченням та іміджем міста, і 16% вважають, що місцеві телеканали напружують формування іміджу Маріуполя. За допомогою даного соціологічного дослідження було виявлено, що маріупольці, все ж вважають телебачення головним інструментом у формуванні іміджу Маріуполя, та впливає безпосередньо на його майбутній образ, що доводить актуальність даної теми нині. Але відповідальним за образ міста у суспільстві, 40% висувають адміністрацію. Жителі міста хочуть бачити більше позитивних новин не тільки по місцевих телеканалах, але й в ефірі національного телебачення, адже 57% респондентів, вирішили, що жителі інших міст, знають про Маріуполь лише, як забруднююче металургійне місто. Отже, більшість респондентів сприймають образ міста через телебачення, імідж вважають, як одним із характеристик міста для проживання та перспектив у майбутньому.

Також, проаналізувавши національні канали, ми дійшли до висновку, що місто Маріуполь найчастіше з'являється у двох випадках. В кримінальній хроніці, а також у сюжетах на виробничу (металургійну) тематику. Адже, на телеканалі «Інтер» ми можемо побачити новини з такими заголовками, як «У Маріуполі грабіжника впіймали прямо на виході з ювелірного магазину – 04.10.2013», «Двоє охоронців торгового центру в Маріуполі побили американця – 14.09.2013». Загалом місто згадувалося 15 разів. Телеканал «СТБ» згадував місто рідше, лише три рази, але й ці новини суто кримінального характеру. Якщо брати не тільки новини, а й ток-шоу, то місто фігурує чи не найчастіше з усіх проаналізованих телеканалів. А ось «Новий» канал за вересень в новинах не згадав про Маріуполь. Місто згадувалося лише в таких програмах як: «Війна світів» та «Ревізор».

На прикладі висвітлення образу міста на телебаченні, можна говорити про створення зовнішнього та внутрішнього іміджу. В місті існує дві легенди: «Маріуполь, головне – це порт» та «Маріуполь – металург».

Зовнішній імідж міста напряму пов'язаний з заслугами жителів (в сюжетах на тему спорту, суспільства, культури тощо), тому загалом позитивний. Проте багато уваги приділено кримінальній тематикі, ДТП, холері. Існуючий зовнішній імідж міста, є скоріше відштовхувачим, ніж таким, що привертає увагу [6, 7, 9, 15].

Отже, підсумуємо розглянуте, зараз телебачення відіграє неабияку роль у формуванні іміджу міста Маріуполь. З результатів проведеного дослідження видно, що суспільство довіряє новинам з телебачення. Образ міста Маріуполь включає в себе безліч подій, видатних особистостей та визначних споруд. Тому при позиціонуванні міста важливо враховувати не тільки еле-

менти зовнішнього образу, але також і інші елементи, які впливають на образ. Позитивний образ будується на акцентуванні подій, та пам'яток. До них відносяться благоустрій міста та реставрація пам'яток архітектури в останні кілька років, краса природи і ландшафту міста – море. Негативний образ міста базується на: забрудненні повітря, постійні кримінальні події та ін. Телебачення має важливий вплив на формування іміджу території: ЗМІ займаються фільтрацією новин та інколи зміною їх важливості. Тобто акцент робиться на іншу подію, або навпаки. Тобто у процесі формування іміджу ЗМІ сприяють створенню уявлень про імідж Маріуполя та примушують глядачів звернути на це увагу.

Список літератури:

1. Спирченко М.А. Образ, имидж и бренд города. [Электронный ресурс]: Онлайн підручник / М. А. Спирченко. – Режим доступу до книги: http://book.uraic.ru/project/conf/txt/005/archvuz18_pril/38/template_article-ar=K21-40-k23.htm
2. Імідж, як маркетинговий інструмент розвитку територій. Карий О.І. За 10.09.2010. [Електронний ресурс]: Режим доступу до статті: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/4817/1/211.pdf>
3. Почепцов Г.Г. Професія: іміджмейкер / Г.Г. Почепцов. – К.: ІМСО МО України, НВФ «Студцентр» 2 видання, I доп., 1999. – 256 с.
4. Богуш Д.А. Брендинг регіонів [Електронний ресурс] / Денис Олександрович Богуш / / Консультант. – Одеса. – 29.01.2008. – Режим доступу до електрон.журн. : <http://vybory.org/consultant>.
5. Котлер Ф. и др. Маркетинг мест. С-Пб.: Стокгольм. шк. эконо., 2005. – С. 205.
6. Королько В.Г. Імідж України: стан і чинники формування / Королько В.Г. // Українське суспільство:десять років незалежності. – К.: Вид-во Інституту соціології НАН України, 2001. – С. 246— 259.
7. Інтернет ресурс, сайт телеканалу «Інтер» // <http://inter.ua/ru> – за вересень 2013р.
8. Морозова Т.А. Журнал «Вістник», серія 2: філологія та мистецтвознавство, зі спеціальності «Масова комунікація. Засоби масової комунікації» / Т. Морозова.
9. Інтернет ресурс сайт телеканалу «СТБ» <http://www.stb.ua> – вересень 2013р.
10. Почепцов Г. Г. Іміджеологія. – М.: Рефл-бук, – 2001. – 700 с.
11. Залуцька Н. М. Маркетинг і іміджева політика міста [Електронний ресурс]: / Н.М. Залуцька / / Електронний журнал «Известия Иркутской государственной экономической академии». – 2010. – № 6. – Режим доступу: <http://eizvestia.isea.ru/reader/article.aspx?id=7063>
12. Важеніна І.С. Зображення і репутація Території, як про досягнутий прогрес в конкурентному середовищі / І.С. Важеніна / / Маркетинг Росії та кордоном. – 2006. – № 6. – С. 82 – 98.
13. Старінціков М. Формування і просування іміджу міста [Електронний ресурс] / Н. Старінціков / / Науково-практичний журнал «Деловая имиджология». – 2009. – Режим доступу:http://www.ciournal.ru/article/413/200804_image_novosibirsk
14. Кірюнін А. Е. Імідж регіону як інтеріоризація культури / А. Є. Кірюнін. – М.: Університет, 2000. – 143 с.
15. Інтернет ресурс сайт телеканалу «Новий канал» // <http://www.novy.tv/> – за вересень 2013р.

Мельникова Е.С., Свергун С.В.

Мариупольский государственный университет

ТЕЛЕНОВОСТИ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ИМИДЖА МАРИУПОЛЯ ЗА 2013 ГОД (НА ПРИМЕРЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ТЕЛЕКАНАЛОВ «СТБ», «НОВЫЙ КАНАЛ» И «ИНТЕР»)

Аннотация

Анализируется фактор влияния на формирование, как внешнего так и внутреннего имиджа города. Ключевым фактором воздействия выступает – телевидение, а именно информация, что пресс-информационный характер, которая является инструментом в формировании имиджа города Мариуполь. Как влияют новости всеукраинских каналов на имидж формируя его.

Ключевые слова: имидж, город, телевидение, теленовости.

Melnikova E.S., Svergun S.V.

Mariupol State Universitet

TV NEWS AS SOURCE OF MARIUPOL IMAGE 2013 (FOR EXAMPLE NATIONAL TV CHANNELS «STB», «NOVIY CANAL» AND «INTER»)

Summary

We analyze the factor influence on the formation of both external and internal image of the city. A key factor influencing acts – TV, but most information is press-information character, which is a tool in shaping the image of the city of Mariupol. How does affect national news channels in the image forming it.

Keywords: image, town, TV, TV news.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

МОЛОДЕЖНЫЕ СУБКУЛЬТУРЫ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ БЕЛОРУССКОГО ОБЩЕСТВА (НА ПРИМЕРЕ ГОРОДА ГРОДНО)

Дорожкин А.С.

Учреждение образования «Республиканский институт высшей школы»

В представленной статье рассматривается история возникновения и развития наиболее популярных молодежных субкультур. Ключевым моментом является рассмотрение современного состояния молодежных субкультур в Республике Беларусь. В работе используются данные, полученные в ходе изучения этой проблемы в городе Гродно.

Ключевые слова: Беларусь, Гродно, молодежные субкультуры, возникновение и развитие субкультуры.

Английский социолог М. Брейк отмечал, что субкультуры как «системы значений, способов выражения или жизненных стилей» развивались социальными группами, находившимися в подчиненном положении, «в ответ на доминирующие системы значений, субкультуры отражают попытки таких групп решить структурные противоречия, возникшие в более широком социальном контексте» [1, с. 8].

Начиная с 60-70-х годов XX столетия наблюдается устойчивый интерес исследователей по отношению к молодежи вообще и к молодежным субкультурам в частности. Связано это, как представляется, с тем обстоятельством, что молодежные субкультуры стали значимым средством эволюционного обновления современного общества.

Вместе с тем изучение феномена молодежных субкультур в условиях современного белорусского общества не нашло необходимого отражения в специальных культурологических исследованиях, не смотря на то, что исследования данного феномена довольно широко представлены в работах многих зарубежных ученых. Целесообразно изучать практики современных молодежных объединений, историю возникновения и развития молодежных субкультур, ведь знание реалий молодежных сообществ и особенностей проявлений молодежной активности, основанные на научных исследованиях, необходимы для широкого круга специалистов, разрабатывающих молодежную политику.

Многими отечественными и зарубежными учеными было предпринято множество попыток классифицировать молодежные субкультуры, но в настоящее время не существует единой универсальной классификации.

Условно молодежные субкультуры можно разделить на такие виды:

- связанные с музыкой: музыкальные фанаты и последователи культуры музыкальных стилей: металлисты, хип-хоперы (рэперы), панки, готы, транс-культура;
- арт-субкультуры: граффиттеры, брейк-дансеры, «Отаку» просовременные художники, скульпторы, музыкальные группы;
- связанные со спортом: спортивные фанаты, роллеры, скейтеры, стрит-байкеры;
- социально-опасные группы: гопники, скинхэды, нацисты, периодически – панки, футбольные фанаты и металлисты.
- субкультуры, формирующиеся по другим увлечениям: байкеры, ролевики, геймеры.

Теперь, используя данную классификацию, на примере города Гродно рассмотрим наиболее многочисленные и популярные субкультуры, представителей которых можно встретить среди современной белорусской молодежи, проследим их историю, проанализируем их возникновение и развитие в нашей стране.

Музыкальные субкультуры.

Металлисты – это молодёжная субкультура, вдохновлённая музыкой в стиле «металл», появившаяся в 1970-е годы. Типичная мода среди металлистов: длинные волосы у мужчин, чёрный цвет в одежде, кожаная мотоциклетная куртка, банданы, кожаные штаны. Известна давняя связь культуры металлистов с культурой байкеров. В отличие от других субкультур, субкультура металлистов лишена ярко выраженной идеологии и сосредоточена только вокруг музыки.

В начале 80-х годов XX века в крупных городах СССР появились первые советские музыкальные коллективы, игравшие метал: «Ария», «Легион», «Шах». Сегодня для приверженцев подобных музыкальных направлений ежегодно в городе Гродно проводится фестиваль «Три шурупа». Впервые такой фестиваль был организован в 1999 году. На 14-ом фестивале, который прошел в октябре 2012 года, выступали музыкальные коллективы из Санкт-Петербурга – «Огнелет», «Скрипсвай». А Беларусь на нем представляли такие рок-группы как гродненские «Stuff» и «Black Market», «Drum Extasy» и «Open Space» из Минска, брестская «The Fraiz». В других городах нашей страны также проводятся различные рок-фестивали, например, «День Металла» в Могилеве.

Широкую известность имеют такие белорусские рок-фестивали как «Рок па вакацыях», который в 2013 году был проведен в 20-ый раз, «EXTREME POWER FEST».

23 апреля 2013 года на базе Белорусского государственного университета был проведен II Студенческий рок фестиваль «Цвярдзей за камень».

12 января 1995 года в Минском Альтернативном театре, состоялась первая «Рок-коронация» – церемония награждения лучших рок-музыкантов Беларуси. Именно там главной «Рок-короны» удостоилась легендарная белорусская рок-группа «Крама». Инициаторами проведения «Рок-коронации» стали издатель музыки Юрий Цыбин и организатор концертов Геннадий Шульман [2].

Основанной на музыкальных пристрастиях считается и субкультура хип-хопа.

Хип-хоп – культурное направление, зародившееся в среде рабочего класса осенью 1974 в Южном Бронксе. Мода хип-хопа имеет ряд характерных особенностей: свободная, спортивного стиля одежда, массивные украшения (цепи). Музыка хип-хопа состоит из двух основных элементов: рэпа (ритмичного речитатива с чётко обозначенными рифмами) и ритма, задаваемого ди-джемом – «эм-си» (англ. MC – Master of Ceremony). В настоящее время хип-хоп является одним из наиболее коммерчески успешных видов развлекательной музыки и представлен множеством направлений внутри жанра [3].

В СССР хип-хоп появился в 1980-ых годах. Первой хип-хоп группой СССР стала рэп-команда

Д.М.И. В нашей стране проводятся многочисленные фестивали и концерты. Например, хип-хоп фестивали «Энергия улиц», рэп-фестиваль «Хип-Хоп Движение», фестиваль хип-хоп культуры в Слуцке «Уличные слайды», брейк-данс фестиваль «Батл Беларусь» и «Зеркало улиц» и многие другие. Уже четырежды в нашей стране проводилась церемония вручения наград в сфере белорусского хип-хопа «Street Awards» в пяти номинациях – рэп, граффити, брейкинг, ди-джеинг и дизайн. В Гродно хип-хоп фестивали проводятся в Городском доме культуры, в ночном клубе «Флинт» (фестиваль «Ритм жизни»).

Наиболее популярными белорусскими группами являются: «Нестандартный вариант», образованная в 1998 году в городе Борисове, «Свободные мысли» (Гродно), «Подвальные рифмы», «Detroit» и многие другие.

Самыми известными брейк-данс командами Беларуси являются команды «Skill Flava», «Hunters», «Fatality», а среди гродненских команд – «Импульс» и «Адепт».

Панки – молодёжная субкультура, возникшая в конце 60-х – начале 70-х годов в Великобритании, США, характерными особенностями которой являются критическое отношение к обществу и политике. Панки всегда были против власти, режима, порядка, а потому никогда сами не пропагандировали какие-либо идеи кроме анархии.

Для Беларуси 90-е годы стали расцветом панк-культуры. Одним из флагманов Гродненской (и белорусской) панк-сцены стала группа «DEVIATION», образованная в 1993 году. Гродненские анархисты начали издавать газету «Дура». В течение последующих нескольких лет увидели свет записи фэнзины (самиздатовский журнал) «Кен-гуру» (2000), «Б-р-р-р» (2000), «Дезертир» (2001), «CoZine» (2002). Регулярно проводятся фестивали панк-музыки, такие как фестиваль «Три шурупа» в Гродно. На сегодняшний день популярными панк-группами являются минские коллективы «I Know», «Свинсити», брестский «Hostem». Среди панков Беларуси также проводятся футбольные соревнования – турнир «Belarus DIY Football League» (в 2012 году в пятый раз).

Готы – представители молодёжной субкультуры, зародившейся в конце 70-х годов XX века с появлением готик-рока. Для готической субкультуры характерны следующие черты: специфический мрачный имидж, интерес к готической музыке, фильмам ужасов и мистике. Основные элементы готического имиджа – преобладание чёрного цвета в одежде, металлические украшения с символикой готической субкультуры, и характерный макияж.

В Беларуси готов можно встретить достаточно часто. Много их и в Гродно, однако, особой ассоциации или объединения у них нет. Они просто собираются вместе в различных частях города. Также проводятся различные фестивали готической музыки. На территории России, Украины и Беларуси крупнейшим готическим фестивалем является «Дети ночи».

Арт-субкультуры.

Большинство молодежных субкультур не связанных с музыкальными жанрами произошли из увлечений определенным видом искусства или хобби. Например, **субкультура Отаку**. Слово «отаку», в переводе с японского, означает человека, который увлекается чем-либо. За пределами Японии, в том числе и в Беларуси, данное понятие обычно употребляется по отношению к фанатам аниме и манги. [4] Аниме – это японская мультипликация, а манга – современные японские комиксы. Аниме-отаку, помимо аниме и манга, увлекаются культурой и

историей Японии, хореографией DDR (ритмичный танец по цветным стрелкам или кружкам) и т.п.

В Беларуси субкультура Отаку становится достаточно популярной в последнее время. Основным событием аниме-мира Беларуси является ежегодный фестиваль аниме «Хиган» в Минске, который существует с 2006 года. В Гродно у «анимешников» есть свое место встречи – клуб современной японской культуры «Геншикен», основанный в 2005 году. Среди активных участников насчитывается более 25 молодых людей. В феврале 2013 года здесь проводились соревнования по традиционной японской настольной игре Го, в марте – внутриклубный турнир по DDR, а в августе прошел фестиваль «Воздушный Змей», а также «Всебелорусский слет анимешников». «Геншикен» уже дважды устраивали показы полнометражного аниме в городском кинотеатре «Октябрь».

Граффитчики. Граффити (в контексте исторических надписей единственное число – *граффитто*; от итал. *graffito*, множ. *graffiti*) – изображения, рисунки или надписи, выцарапанные, написанные или нарисованные краской или чернилами на стенах и других поверхностях. К граффити можно отнести любой вид уличного раскрашивания стен, на которых можно найти всё: от простых написанных слов до изысканных рисунков. В настоящее время широкое распространение получил *спрей-арт*, то есть рисование граффити с помощью аэрозольной краски [5].

Зарождение отечественного граффити движения произошло в 1980-х годах в СССР. Первыми отечественными граффитчиками считаются Крыс (Крис) из Латвии и Баскет из Москвы. С 1980-х годов и до середины 1990-х уличное искусство – «граффити» – в нашей стране носит эпизодический характер и только к концу 1990-х приобретает массовый характер.

В истории белорусской граффити-культуры было три «волны». Первая «волна» относится к 1998–2002 годам. В то время все активно рисовали, было много команд. В Минске в микрорайоне Масюковщина вдоль железнодорожных путей был создан «зал славы». Вторая «волна» появилась в середине нулевых, когда начали активно проводить граффити-фестивали. Международный граффити-фестиваль «Meeting of Styles» прошел в Гомеле в 2003 и 2004 годах и в Минске в 2005 году. Важную роль в этот период сыграли интернет-ресурсы, связанные с граффити-культурой. Ярким примером стрит-арта в то время были работы Леша *Liquid'a*. *Liquid* изображал мужские лица с надписями на английском языке. Это первое яркое стрит-арт-явление у нас в Беларуси. Он делал их в людных местах, в подземных переходах. Работы были большие, и все обращали на них внимание [6].

Сегодня можно говорить о третьей «волне». 18-20 июля 2009 года в Минске прошел международный фестиваль уличного искусства «Street Instinct», в котором приняли участие граффити-художники России, Украины и Беларуси [7].

В целом стрит-арт и граффити в Беларуси являются нелегальными художественными практиками, но граффитчикам в Гродно отведено несколько стен: в Коложском парке, на улице Академической, а также возле колледжа искусств. В 2009 году в город был проведен конкурс граффити «Montana spring jam» на стенах гаражей у стадиона старого здания БИПа, в рамках которого выступили художники из Гродно, Минска, Риги и Одессы.

Спортивные субкультуры.

К спортивным субкультурам можно отнести паркур, а также футбольных фанатов.

Паркур – это искусство перемещения и преодоления препятствий, основанное группой французов. Главной идеей паркура является принцип «нет границ, есть лишь препятствия» и любое препятствие можно преодолеть. Паркур получил широкую известность после выхода фильмов «Ямакаси», «Тринадцатый район» и «13-й район», а также российского фильма «Дерзкие дни».

В нашей стране эта сравнительно молодая субкультура также набирает обороты. В некоторых городах Беларуси, в том числе Минске, уже существуют ассоциации паркура. Однако в Гродно объединения паркурщиков еще нет. Тем не менее, гродненские команды, такие как «GTCAT», проводят различные соревнования между собой, последнее из которых прошло осенью 2010 года недалеко от областной больницы.

Футбольные болельщики. Как более или менее организованная субкультура они начали появляться в конце 1970-х – начале 1980-х. Специфика этой субкультуры в том, что она не затрагивает глубоко образ жизни. Она характеризуется участием в футбольном хулиганстве. Основное средство отличия фанатов – шарф («розетка», «роза»). Обычный шарф выдержан в цветах футбольной команды и может иметь различные надписи.

«Патриархами» белорусского «фан-цеха» являются болельщики минского «Динамо», появившиеся в 1981 году, а также поклонники могилевского «Днепра». Впервые противостояние двух «школ» стало проявляться в сезонах 1996/97 годов. В настоящее время в рамках каждого футбольного клуба Беларуси существуют группировки футбольных фанатов. Так, «Region Fans, Yellow-Green Front» (YGF) являются фанатами «Немана» (Гродно); «Blue-White Patriots», «Capital Legion» – минского «Динамо». «River Lions», «Blue-White Fighters» – это группировки в рамках футбольного клуба «Днепр» (Могилев). За БАТЭ (Борисов) яростно болеет группировка фанатов «Buzoters», а за «Шахтер» (Солигорск) – «Yellow-Black Warriors».

Социально-опасные субкультуры.

Гопники. Имидж и поведение типичного гопника представляют собой пародию на представителей криминального мира 1990-х годов в России. Чёрная кожаная куртка и спортивное трико было перенято подростками прямо от них. Представители прослойки гопников отличаются выраженной агрессией против членов общества, ориентированных на западные ценности (как правило, против «неформалов»). [8, с. 32] Гопников характеризует развязная походка и агрессивная манера поведения: разглядывание прохожих в упор, провоцирование на конфликты, вымогание денег, а также гомофобия.

Скинхеды. Первые упоминания о скинхедах в прессе и музыке встречаются в Англии в конце 60-х годов XX века. Наиболее характерной чертой внешности является причёска «под 0», также большие ботинки – берцы. Скинхеды проповедуют культ сильной личности, расизм, шовинизм. В основе их идеологии – идеи национал-социализма и антисемитизма. Они ненавидят рэперов, хиппи, людей с другим цветом кожи. Что касается музыкальных предпочтений, то «скины» любят слушать военные гимны и марши, «металл» середины 80-х годов.

Первые скинхеды появились в Беларуси в 1996 году. Точное количество скинхедов в Беларуси установить достаточно сложно. Лидер минской группировки «Волки88» Сергей оценивал в интервью журналу «Стигмата» количество скинхедов в

Минске в 2009 году как около 300 человек. У нас в стране существуют такие объединения скинхедов как Белорусская Партия Свободы (БПС), «Край», «Белы Легиён», «Славянский Союз – Беларусь», «Волки88», «Белая Воля». Установить наличие и точное количество скинхедов в Гродно установить не представляется возможным из-за отсутствия группировок и объединений.

Субкультуры по иным увлечениям.

Байкеры – любители и поклонники мотоциклов. В отличие от обычных мотоциклистов, у байкеров мотоцикл является частью образа жизни и души. Байкерское движение зародилось в 1950-х годах в США, а в СССР проникло 1980-х годах. Внешний вид байкеров: бандана, кожаная мотокуртка и кожаные штаны. Байкеры часто отпускают длинные волосы, усы, бороды. Для них характерно объединение в клубы. Ещё одним немаловажным проявлением байкерской субкультуры являются байк-шоу, байкслеты, мотошоу. В среде байкеров наиболее распространенными являются такие музыкальные направления как рок, хард-рок, метал, блюз.

Байкерское движение в Беларуси зародилось в 1980-х годах. В 90-х появилась Белорусская федерация мотоспорта. В 1998 году в составе федерации был создан первый белорусский байкерский клуб «Железные братья», в его состав входило всего около 10 человек. На сегодняшний день в Беларуси действует десять байкерских клубов: «Железные братья», «Ночные волки», «Псы дорог» и другие. В каждом крупном белорусском городе (кроме Могилева) есть свой клуб. В Беларуси часто проводятся различные байк-фестивали. Например, в Гродно в мае 2012 года проводился V рок-байк фестиваль «Хавайся ў бульбу», в котором участвовало более 1500 мотоциклов – от спортивных до классических, и даже раритетных.

Субкультура молодёжи формируется под непосредственным воздействием культуры «взрослых» и обусловлена ею даже в своих антикультурных проявлениях. [9, с. 18]

Проанализировав историю возникновения молодежных субкультур и их состояние на данный момент (на примере города Гродно в частности), можно сделать следующий вывод.

Появление и оформление субкультуры – процесс социально обусловленный, который может возникнуть, лишь при наличии определенных исторических и общественных предпосылок.

Плюрализм в молодежной культурной среде, а именно наличие множества субкультур в нашей стране, говорит о том, что в настоящее время у молодёжи есть все условия для творческой самореализации и самоидентификации в культурном пространстве. Позитивное отношение к себе как представителя определенной субкультуры происходит исходя из собственных увлечений и мировоззрения субъекта, а также относительно принятия или непринятия систем норм и ценностей существующих культурных групп.

Молодежные субкультуры являются неотъемлемой частью общей культуры – как белорусской, так и общемировой. Это обстоятельство обуславливает необходимость детального изучения молодежных субкультур, тенденций их развития, характерных особенностей, а также их места и роли в культурном пространстве белорусского общества. Этот вектор исследований в значительной мере будет способствовать восприятию данного феномена как транслятора ценностей постиндустриального общества.

Список литературы:

1. Brake, M. Comparative Youth Culture. The Sociology of Youth Culture and Youth Subculture in America, Britain and Canada/ M. Brake. – London: Routledge & Kegan Paul, 1985. Перевод с английского, Омельченко Е. – М.: Институт социологии РАН, 2000. – 84 с.
2. Интернет-энциклопедия «Википедия» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Рок-коронация> . – Дата доступа: 25.12.2013
3. Интернет-энциклопедия «Википедия» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://ru.wikipedia.org/wiki/Хип-хоп_\(музыкальный_жанр\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Хип-хоп_(музыкальный_жанр)) . – Дата доступа: 27.12.2013
4. Интернет-энциклопедия «Википедия» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/От-аку> . – Дата доступа: 02.01.2014
5. Интернет-энциклопедия «Википедия» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Граффити> . – Дата доступа: 08.01.2014
6. Электронный портал по вопросам современного искусства «Арт-активист» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://artaktivist.org/beloruskie-graffiti-i-strit-art-lica-sobytiya-fakty/> . – Дата доступа: 08.01.2014
7. Сайт «Another.by – другая культура Беларуси». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://another.by/afisha/art/220/> . – Дата доступа: 20.01.2014
8. Башкатов, И.П. Психология неформальных подростково-молодежных групп/ И.П. Башкатов. – М.: Юнипресс, 2000. – 151 с.
9. Клейберг, Ю.А. Психология девиантного поведения/ Ю.А. Клейберг. – М.: Айрис-пресс, 2001. – 198 с.

Dorozhkin A.S.

Educational Establishment «Republican Institute of Higher Education»

YOUTH SUBCULTURES AT THE PRESENT STAGE OF THE BELARUSIAN SOCIETY (BY THE EXAMPLE OF GRODNO)

Summary

In the present article examines the history and development of the most popular youth subcultures. The key point is to examine the current state of youth subcultures in Belarus. We use the data obtained in the study of this problem in the city of Grodno.

Keywords: Belarus, Grodno, youth subcultures, emergence and development of subcultures.

НАШІ АВТОРИ

1. **Ерохін Ігор Юрійович** – старший науковий співробітник Кройдон коледж, Лондон, Великобританія
2. **Шієва Lyubka Mintcheva** – Ass. Prof. PhD Department of «Trade and Tourism Business» Academy of Economics «D.A. Tzenov»
3. **Акімова Елена Евгеньевна** – студентка Луганского государственного медицинского университета
4. **Александровська Людмила Миколаївна** – асистент кафедри офтальмології імені Б.Л. Радзіховського Буковинського державного медичного університету
5. **Алексеев Анатолий Дмитриевич** – аспирант кафедры инфекционной и незаразной патологии Федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего профессионального образования «Уральский государственный аграрный университет»
6. **Безугла Тетяна Валеріївна** – аспірант кафедри міжнародної економіки Харківського державного університету харчування та торгівлі
7. **Богачев Леонид Андреевич** – магістрант факультета управління и бизнеса Харьковского национального автомобильно-дорожного университета
8. **Бойко Анна Вікторівна** – кандидат медичних наук, доцент Буковинського державного медичного університету
9. **Большакова Мария Сергеевна** – аспирант Федерального государственного образовательного бюджетного учреждения высшего профессионального образования «Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации»
10. **Буряк Віктор Валерійович** – кандидат медичних наук, асистент кафедри внутрішніх хвороб №2 Запорізького державного медичного університету
11. **Васкес Абанто Анна Эстуардовна** – студентка Киевского медицинского университета имени Богомольца
12. **Васкес Абанто Хесус Эстуардо** – кандидат медицинских наук, врач отделения неотложной медицинской помощи Оболонского района г.Киева. Коммунального некоммерческого предприятия №3 (Центр первичной медико-санитарной помощи № 2)
13. **Височан Леся Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри математичних та природничих дисциплін початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
14. **Вітрищак Светлана Валентиновна** – доктор медичних наук, професор, завідувач кафедрою гігієни та екології Луганського державного медичного університету
15. **Военная Валентина Леонидовна** – врач-анестезиолог Донецкого областного противоопухолевого центра
16. **Военный Илья Вадимович** – врач-нейрохирург Донецкого областного клинического территориального медицинского объединения
17. **Войтів Ярослав Юрійович** – кандидат медичних наук, асистент кафедри хірургії Буковинського державного медичного університету
18. **Геець Ірина Олегівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародної економіки Національного авіаційного університету
19. **Герасименко Алина Александровна** – магістрант факультета управления и бизнеса Харьковского национального автомобильно-дорожного университета
20. **Гончарова Єлизавета Вікторівна** – студентка економіко-правового факультету Донецького національного університету
21. **Гриньова Ольга Михайлівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
22. **Гриценко Олег Олегович** – врач-нейрохирург Донецкого областного клинического территориального медицинского объединения
23. **Дорожкин А.С.** – аспирант Учреждения образования «Республиканский институт высшей школы»
24. **Дриль Марина Вікторівна** – магістрант Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
25. **Економова Еліна Костянтинівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри сольного співу Одеської національної музичної академії імені А.В. Нежданової
26. **Завацкий Вадим Юрьевич** – студент Луганского государственного медицинского университета
27. **Заїка Ігор Вітольдович** – кандидат медичних наук, асистент кафедри внутрішніх хвороб №2 Запорізького державного медичного університету
28. **Зиновьев Иван Эдуардович** – студент Харьковского национального медицинского университета
29. **Измайлова Луиза Васильевна** – кандидат медицинских наук, доцент кафедры анатомии человека Харьковского национального медицинского университета
30. **Казак Юлія Миколаївна** – студент факультету економіки та менеджменту Міжнародного науково-технічного університету імені академіка Юрія Бугая
31. **Казимирко Ніла Казимировна** – доктор медицинских наук, профессор, заведующий кафедрой патофизиологии Луганского государственного медицинского университета
32. **Каньовська Людмила Володимирівна** – кандидат медичних наук, доцент Буковинського державного медичного університету
33. **Каушанська Олена Вячеславівна** – кандидат медичних наук, доцент Буковинського державного медичного університету
34. **Кляп Михайло Михайлович** – аспірант Ужгородського національного університету
35. **Корнілова Наталія Вікторівна** – старший викладач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Черкаського державного технологічного університету
36. **Коровка Сергей Яковлевич** – кандидат медицинских наук, доцент кафедры нейрохирургии Донецкого национального медицинского университета имени Максима Горького
37. **Коровка Станислав Сергеевич** – врач-нейрохирург Донецкого областного клинического территориального медицинского объединения

38. **Коротинська Олена Петрівна** – виконавчий директор Центру дошкільної освіти «Школа майбутнього Першокласника»
39. **Косенкова Мария Викторовна** – старший преподаватель математического факультета Кемеровского государственного университета
40. **Марічук Микола Сергійович** – студент Буковинського державного медичного університету
41. **Мельникова Олена Сергіївна** – асистент кафедри соціальних комунікацій Маріупольського державного університету
42. **Милян Олена Сергіївна** – магістр Національного авіаційного університету
43. **Нетюхайло Лілія Григорівна** – доктор медичних наук, професор Української медичної стоматологічної академії
44. **Пенішкевич Ярослав Іванович** – доктор медичних наук, завідувач кафедрою офтальмології імені Б.Л. Радзіховського Буковинського державного медичного університету
45. **Петрова Ольга Григорьевна** – доктор ветеринарных наук, профессор, профессор кафедры инфекционной и незаразной патологии Федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего профессионального образования «Уральский государственный аграрный университет»
46. **Пинчукова Анна Александровна** – студентка стоматологического факультета Донецкого национального медицинского университета имени Максима Горького
47. **Поляков Андрей Сергеевич** – студент Луганского государственного медицинского университета
48. **Пономар Вікторія Віталіївна** – студентка Дніпропетровської державної фінансової академії
49. **Родионов Андрей Викторович** – кандидат технических наук Петрозаводского государственного университета
50. **Руденко Оксана Викторовна** – ассистент кафедры ортопедической стоматологии Донецкого национального медицинского университета имени Максима Горького
51. **Рябовол Тетяна Анатоліївна** – старший науковий співробітник Інституту психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України
52. **Саргаева Наталия Юрьевна** – кандидат экономических наук Рудненского индустриального института
53. **Свергун Світлана Вікторівна** – студентка Маріупольського державного університету
54. **Сем'янів Ігор Олександрович** – магістр медицини, аспірант Буковинського державного медичного університету
55. **Сербина Ольга Геннадіївна** – кандидат економічних наук Дніпропетровської державної фінансової академії
56. **Сірук Андрій Володимирович** – студент Буковинського державного медичного університету
57. **Скуріхін Дмитро Сергійович** – аспірант кафедри філософської антропології Інституту філософської освіти та науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
58. **Сокол Ірина Миколаївна** – старший викладач Комунального закладу Запорізької обласної ради «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти»
59. **Татаренко Дмитрий Павлович** – студент, лаборант-исследователь кафедры гистологии, цитологии и эмбриологии Луганского государственного медицинского университета
60. **Титарчук Тетяна Павлівна** – студентка магістратури Київського національного університету імені Тараса Шевченка
61. **Ткач Єлизавета Петрівна** – кандидат медичних наук, доцент Буковинського державного медичного університету
62. **Товкач Ірина Євгеніївна** – старший викладач кафедри дошкільної освіти Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка
63. **Товт Вікторія Золтанівна** – студентка Інституту економіки та міжнародних відносин Ужгородського національного університету
64. **Трефаненко Ірина Валентинівна** – кандидат медичних наук, доцент Буковинського державного медичного університету
65. **Ушенко Олександр Павлович** – студент Донецького національного університету
66. **Чевычелов Сергей Сергеевич** – кандидат медицинских наук, частнопрактикующий врач
67. **Черкас Анна Василівна** – аспірант кафедри фінансів та кредиту Полтавської державної аграрної академії; асистент кафедри фінансів, обліку і аудиту Полтавського інституту економіки і права
68. **Чуйко Андрій Миколайович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри технології та організації ресторанного бізнесу Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
69. **Чуйко Марина Миколаївна** – кандидат технічних наук, викладач кафедри товарознавства та експертизи якості товарів Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
70. **Шарманська Валентина Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і аудиту Київського національного університету імені Тараса Шевченка
71. **Шейка Анастасія Іванівна** – магістрант Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
72. **Шемет Ірина Анатоліївна** – аспірант Інституту світової історії Національної академії наук України
73. **Шкуро Антон Сергійович** – аспірант кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 14.03.2014 р.
Формат 64х90/8.
Папір офсетний. Друк на дуплікаторі.
Ум.-друк. арк. 20,46. Тираж 100 прим.
Зам. 0314-05.

Видавництво: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.